

PANTHEON-KIADÁS

BENEDEK ELEK

ÉDES
ANYAFÖLDEM!

*

EGY NÉP S EGY EMBER
TÖRTÉNETE

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST, 1920

A PANTHEON IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

Globus, Budapest,

AZ OLVASÓNAK.

A magyar nemzet ezeréves életének legszomorúbb tavaszán fogtam e könyv Írásába: az első fejezetek egy-két keserű kiszólását ez magyarázza. Azzal az érzéssel ültem íróasztalomhoz, hogy e könyv írói pályám utolsó könyve lesz — halálom után ha nyilvánosságra kerül. A vörös fergeteg elviharzott, úgy tetszik, dereng a magyar ég, nem kell írásomat az asztalfiában rejtegetnem. Az ország színe előtt róhatom le régi adósságomat ama nép iránt, amely ezer évig őrizte, védte a keleti határt, s jutalma: „honját a hazában” nem leli... Úgy állítom ország színe elé a székely népet, amilyennek gyermekifjúságomtól életem alkonyáig láttam: érényeit nem túlozom, hibáit el nem titkolom. Gyermekifjú koromban e népnek élete kedves, mosolygó idill, férfikorom s főképp életem alkonyának idején — dráma. Lélekreidítő dráma. A népem élete is, az enyém is. Az olvasó választhat hajlandósága szerint a két könyvre nőtt történet közül: idill az egyik, dráma a másik. Ám jól esnék, ha amazt nem mosolyogná le, emettől nem riadna vissza.

A Nagykunság földjén, Tóth János kedves ba-

rátom meleg fészkében, folytattam s fejeztem be könyvemet. Reggelenként kaszálgattam, kapálgattam: így tápláltam az őserőt, az édes anyaföld legdrágább ajándékát. Így tudtam megóvni testemet, lelkemet az elernyedéstől. Kaszálgatás, kapálgatás, Kelet felé sóhajtozás, közbe-közbe írogatás, körülöttem hontalanságomnak, lelkem felétől elszakadt árvaságomnak nehéz bánatát enyhítő meleg szívek — legyen áldott a Móricztanyai ház, annak gazdája, minden lakója!

Móricztanyán, 1920 szeptember végén.

Benedek Elek.

ELSŐ FEJEZET.

Ebben az író a faluját s a nemzetségét mutatja be.

Kicsiny falu az én falum, legkisebb az egész vidéken s a legszebb. Gyermekkoromban álig hatszáz lakója volt s ennek is jófélerését az én nemzetségem tévé.

— Ez a falu, ennek a falunak erdeje, mezeje — emlegette gyakorízben édesapám — *ősfoglalás*. Három nemzetség az ősfoglaló: a Benedek-, a Benkő- s a Boda-nemzetség. A többiek: a Gálok, a Vájának, a Bakók, a Putnokiak, a Lakatosok mind *jövevények*.

Két-háromszáz esztendeje éltek már itt a Gálok, a Vájának, a Bakók, a Putnokiak, a Lakatosok, s édesapám szemében még mindig *jövevények* voltak. Nincs e mondásban kicsinylés, egyszerűen a történeti igazság megállapítása ez. Szegről-végről csaknem valamennyi *jövevény* familiával atyafiságba keveredtünk, s hogy messzebb ne menjek, édesapám anyja Gál Rebeka volt.

Már a Rebeka név sejteti az avatottabb olvasóval, hogy az én nemzetségem annak a népnek sarjadéka, amely még nem oly régen Mózes népének neveit igen kedvelé. Az öregebb rend emberek közt még szép számmal vannak Mózesek, Jakabok, Jákobok, Júdák, Ezékiások, Izsákok, Timotheusok, Benjáminok, s dédapámnak, aki, a hagyomány szerint, nagyerejű, nagyvirtusú ember vala — Jeremiás volt a neve. Ezeknek a neveknek a gazdái — e könyv írójával együtt — már mind a temetőkert felé tekintgetnek; a fiak, az unokák közt már alig akad bibliai nevű: a mi nevet az úri rend magához méltónak talált, mind eljutott az én falumba. Elhozta a vasút. Ide, az Isten háta mögé. Mind a le-

mető felé tekintgetnek a Rebekák, Rákhelek, Judithok is, s bár büszkén emlegeti a nemzetségem, hogy Judith volt az ősanja, (e névnél merül homályba a nemzetség terebélyes fája a XI. században), egyetlen Judith sincs köztünk, pedig úgy-e, szép e név?

Az én falum szinte félve húzódik meg Barót-patak jobb- s balpartján, igen szűk völgyecskeében. Nemcsak a falu kicsiny, de a neve is: Kisbaczon. Nem csuda, ha szűk völgyecskeében húzódott meg, ugyebár? Olyaa szűk e völgy, hogy a falu hasonfelét szép szelíden emelkedő, lankás hegyoldalra tolta-tologatta idők során a szaporodás. Észak, kelet s dél felől szelíden, csendesen emelkedő hegyek karimázzák, s ha nyugoti oldalára is vet még egy kis hegyet a Világteremtő, tökéletes volna a kép rámája, legteljesebb a pép nyugodalma: nem háborítaná a nyugati szél, mely a civilizációval fagyos szeleket is röpít szárnyain. Ennek a szélnek *német szél* a neve. Nyilván sűrű oka volt-őseinknek, hogy ennek nevezek . . .

Egy hosszúkö tál, melynek kicsorbult egyik vége, ebben a tálban egy csudaszép bokréta: ez az én szülőfalum. Ebben a faluban minden háznak van gyümölcsfás és virágos kertje, s május havában, amikor itt a gyümölcsfák virágba borainak, Csíkorra tetejéről (a szomszédos „Csí Kország” orra ez a hegy) óriás bokrétát lát ájtatosan bámuló szemed. Bokrétát, melynek szépségét a kikandikáló piros cserepes házfödelek nem rontják, de sőt emelik. Az én gyermekkoromban ritka volt még a piros cserépfödél. Széles cserfa-zsindely barnállott az alacsony falu, magas tetejű házakon; naptól, esőtől fakult szabna zsúpfödél jutott a pajtáknak meg a csűröknek; de akkor is megvolt minden háznak uccára mosolygó virágos kertje, minden kertnek a maga gyümölcsfája: rozsزالérő, fótos, zsíros, édes, irós (más néven: sólyom) paris almát, elemérő., vagyis koránérő, nyakas, bartamisz körtét, moskotár, madárka perpenca* szilvát termő fája: — akkor is egy szépséges

* A besztercei, néhol Berzenczey-nek nevezeü szilvát így hívják nálunk felé.

szép bokréta volt az én falum, talán szebb a mainál. Bizonyosan szebb.

Vájjon az én unokáim gondolnak-e majd azzal a könnyező meghatottsággal az én gyümölcsös kertemre, mint ahogy én gondolok András nagyapáméra, mely századrésze sem volt az enyémnek? Az ő kertje — kert volt, semmi egyéb. Kert, amelynek minden fáját maga ülteté, a XIX. század hajnalán. Minden fa egy-egy óriás, kik szép sorjában álltak s hirdették a dédunokáknak is András nagyapó meleg szívét. A falu alsó végén volt a kert, a felső vége táján a mi házunk, s nyárnak és ősznek nem volt egy napja tán, hogy egy mezítlábos kis fiú e faóriásokra föl ne másszon. Ma is érzem szájamban az eleinérő körte édes levél; ide száll a babos pettyes „zsiros” alma illata a tulipántos ládából, melynek ruhaneműi közé néhányat elrejtegetett édesanyám. Ez az illat megörökösödött a ládában, a ruhanemű minden darabján, a lehelletemben, s hogy soha el ne szálljon, a lelkemben is. Látom az öklönyi nagy nyakas körtéket, a borizú írósalmákat, s még mindig mosolyognak rám a kerítés tövéből a sötétpiros málnaszemek — óh, édes jó András nagyapó, be nagy szíved lehetett neked, hogy még málnabokrokot is ültetél, nekem, aki világon sem voltam akkor! Nekem, aki sohasem csókolhatám kezdet: tíz esztendő esik a te halálod s az én születésem közé.

Ezt a kertet nem őrizte senki más, csak isten s a még romlásnak nem indult Becsület. Magas, födeles kerítés vette körül, nem a tolvajok ellen, csupán azért: ha kert, — legyen kert. Illő, hogy a képnek rámája is legyen, ugyebár? Galambbúgós, ősrégi módi székely kapu szabta meg az elejét; madár- és virágdíszét nagyapó véste, faragta.

Vén emberek, kik 48 előtt játszottak a porban, — még görnyedez egy-kettő közülök — ma is büszkén emlegetik nagyapót, aki írásban és faragásban a falu s a vidék első embere vala.

— Azóta sem születék — vallják erős hittel — „Erdővidék országában” ilyen soktudó ember.

Így növeszti a nagyot még nagyobbra a távolság,

az emlékezés, de bizonytalannal nagy volt András nagyapó: ő a halhatatlanságnak dolgozott, mivelhogy gyümölcsfát ültetett. Nemcsak ültetett, de kedves fáinak külön kertet is szentelt.

Lúdpennával rajzolt gömbölyű betűi mind egy-egy nevető gyöngyszem. Minden mondata, mit kontraktusokba, protokolumokba vésett, kerek mondat, nincs egy henyé szava. Pedig iskolája a falusi, akkor még latin szavakat is tanító iskola volt s a katonaelet! A katonaelet tizenkét esztendeje. Többet idegen tartományokban, mint a haza földjén. Mégis magyar betű volt az ő betűje s nem az a jobbra dülő, amely a Bach-korszakból maradt ránk örökül . . .

András nagyapó asszeszor volt, Bardocz-szék asszeszora, amely hivatalnak azért meg nem felelője a táblabíróság, mert a táblabíró emléke hosszúszerű pipából pöfékelő, lustálkodó, nekigömbölyödött típusban maradt reánk, ellenben András nagyapó „fakó szekéren” meg gyalogszerrel járta be falvait; nem volt nekigömbölyödött, de sőt inkább sovány ember vala; nem vette fel az uri viseletet: háziszóttos ruhát viselt, tán valamivel csinosabbat, mint az atyafiai. Olyan táblabíró volt ökiyelme, ki hol az ekeszarvát fogta, hol a pennát, hol a faragó fejszét, de az ő hivatalában restancia mégsem találtaték.

Vannak-e még ilyen emberek?

Hugó Viktor írja, hogy sok apát ismert, aki nem szerette a gyermekét, de egyetlen nagyapát sem, ki az unokáját ne szerette volna. Nem volt gyermeknek szeretőbb, melegebb szívű apja, anyja, mint nekem s még ma is, életein 60-ik esztendejében, meg-megsajdul a szívem, igaztalansággal vádoló a Sorsot, mely tőlem a nagyszülők becéző szeretetét megvoná. Csak *anyókára*, András nagyapó életpárjára emlékezem haloványan: szélütöten, tehetetlenül feküdt őt esztendőt a mi házunkban. Anyókának hívta, emlegette sokáig az egész falu: ennél jobbat, szebbet öröla jegyezhetek-e föl? Utolsó *anyókaságát* az én ébredő életemnek szen-

telé. Kisdiák bátyám, néhány héttel az én születésem után, szörnyű halálnak halálával halt meg, s édesanyám az ő halálának *bűsbetegje* lett. Egy hónapig szoptam a bűsbeteg tejet, s most már értitek úgy-e, kevészvajú, méléző ember mért levék? Anyóka gyöngé, reszkető keze leszakított édesanyám kebeléről, megmentvén ezzel anya és gyermek életét.

Amint nyílt, nyiladozott az elmém, sokat háborgott lelkem a nagy, a kegyetlen igazságtalanságon, amely anyókán esett. Hát ez a jutalma egy hosszú élet soha nem pihenő szeretetének? Őt esztendő-t-sínylődni magával tehetetlenül! A maga kezével nem moshatja arcát, nem fésülheti haját. A maga erején nem fordulhat Isten áldott napja felé. A maga kezével nem vihet ajkához egy kanál levest. Ő, ki annyi gyermeket, unokát dajkált szent türelemmel.

De én láttam, mint ápolá anyókat a leánya, az én bűsbeteg anyám. Mely gyöngéden emelte, forgatta gyöngé karjával anyókat. Én láttam, mint étette, mosdatta, törülgette a holt halovány arcot. Én hallottam az ő vigasztaló szavait. És emlékszem és soha el sem is feledem azt a pillanatot, amikor szólt nekem az édesanyám, megmosdatván anyókat: hamar, hozd ide a törülkőzőt! — igen, emlékszem, leakasztottam a kendőszegről, de nem vittem, hanem odadobtam anyóka ágyára . . . és — és — akkor vert meg engem először az édesanyám.

— Ó, ó, ne bánts, ne bánts. Gyermek. Nem tudja még, mit cselekszik.

Áldott jó anyókám!

Igazán nem tudhattam, mit cselekszem, hisz még négyéves valék. Én nem tudtam, mii cselekszem, de tudta a mindent tudó mindent látó Isten, hogy mit cselekszik, amikor anyókat hosszú sínylődéssel jutalmazá. *Váratlan* gyermek volt az édesanyám. Anyóka öregedő asszony, amikor édesanyámat szíve alatt rejtegeté. Igen, rejtegető. A falusi hit szerint kései volt az ő termékenysége, s anyóka szégyenkezve rejtőzött az emberek szeme elől. Az uccára ki nem merészkedett, lopva, ijedezve osont végig a maga udvarán. És íme, anyóka

csudálatos szép leánygyermeknek adott életet, akinek szépségénél csak jósága, hűsége volt teljesebb. Anyókával nem történt igaztalanság, mert ő, a szentéletű asszony is egyszer bűnben találtatik: szégyenkezvén az ő áldott állapotának miatta. Az ő bűnének büntetésével Isten megintett minden asszonyi állatot: *ne sokalltatok az én ajándékomat.* Ímé, tekintsen szemetek ide: itt fekszik magával tehetetlenül egy anya, ki titkos könnyeket hullatott, mert én az ő méhét megáldottam vaia. Az *idejében* született gyermekek hol, merre vannak? Ki a temetőben, ki messze földön. De meghagytam néki az utolsót, a váratlant, a szégyenletet. Tekintsetek ide: láttatok-e anyát, aki szívéről szakadt gyermekét szentebb türelemmel ápolá, amilyen szent türelemmel ápolja anyját e leány?

Most már vallom és hirdetem, hogy ez a büntetés nem volt igazságtalan, sőt kegyetlen sem vala. Büntetés-e látni, hogy oly gyermeknek adtam életet, akinek jósága, türelmessége, szeretete a közönséges, az általános emberi jósnál, türelmességnél, szeretetnél igazibb, nagyobb, teljesebb? Ezt a jószágot, ezt a türelmességet, ezt a szeretetet Istennek különös nagy kegyelme oltja szívünkbe, — bizony, nem minden emberébe.

Anyóka zúgolódás nélkül tűrte a — büntetést. Anyóka megnyugodott, örvendező szívvel feküdt koporsójába: ez az őt esztendő győzte meg, hogy nemcsak a legszebb, de a legjobb leánynak adott életet.

Édesanyám Benedek-leány volt. A gyökér, melyből a Benedek-nemzetség kisarjadzott, valamikor, sokszáz esztendővel ennekelőtte, nyilván egy volt, de századok során úgy szerteágadzott, levezedett, hogy az én szüleim frigyéhez diszpenzáció nem szükségeltetett. Nem az én családom az egyetlen, melyben a férj is, a feleség is Benedek. A régi világ legénye még a szomszéd faluba is ritkán tévedt át asszonyért. Ha nem is ítélem a legfomabbnak s a legnőiesebbnek, nyilván volt némi értelme a szójárásnak: Ha kapsz malacot

a faludban, ne nienj disznóért a szomszéd faluba. De ha át is tévedt egyik-másik legény a szomszéd faluba, már az ötödik-hatodikba nem. Itt már idegen volt. Itt már gyanakodva fogadták. Mi hibája lehet, hogy otthon nem kap feleséget?

Ez a fajta, az én fajtám, valameddig a vasút meg nem közelíté, oly tiszta maradt, mint a búza, mely csak addig igazán búza, míg semmi másfajta szem közéje nem keveredett. A velencei doge-palotán apró fejszobrok láthatók, mindenféle népek jellegzetes típusai. A leányom, ottjártában, nézte, nézegette a szobrocskákat s egyszerre csak lángba borult az arca: Ni! Az édesapám! És felmutatott egy fejre.

— Igen, kedves húgom, — mondta egy öreg magyar barátom — ez a maga édesapjának a képe. Olvassa el, mi van alatta.

— Turk.

— Turk volt a magyar neve, amikor e szobrocskákat faragták, Régen volt ez. Szent István király idejében.

Egyszerű megállapítás ez, nem hivalkodás. Mindössze azért történt, hogy az én leányom fedezte föl a nemzetsége képét Velencében, mert Nagy Lajos király óta ő volt az első Benedek-leány, akit nászútja Velencébe vitt. Benedek, más néven Bánk Margit, a Nagy Lajos korabeli, nem jószántából került ide. Őt török martalócok rabolták el, vitték Konstantinápolyba (lásd Acsádynek „A magyar birodalom története” c. könyvében), ott megvásárolta egy olasz kereskedő. Apja, bátyja lóra kerekedtek, Konstantinápolyig nyomozták, onnét el Taliánországba, ottan meg is találták Margitot. Akkor már két gyermeke volt. Hiába könyörögték haza — odaláncolta ez a két gyermek.

Ha sietnének a Benedek-lányok, ezek a ma élők, még ők is felkiálthatnának, mint az én leányom: Ni! Az édesapám! Még vannak turk-arcok, számosak. De már keveredünk, kavarodunk, idegen arcokat látunk s ezeknek is a neve — Benedek.

Az a veszedelem fenyegeti e könyv szerkezetét, hogy sok minden kívánczik tollam hegyére, aminek

ha nem is „ajtó mögött” a helye, de arra sincs jussa, hogy soron kívül lépjen előre. Hallani vélem apai nagyapám, a zsémbes természetű „vén huszár” méltatlankodását, aki kétszer „járt ki a franciára”, száz esztendővel ennek előtte, s lám, elébe teszem a leányomat, aki száz évvel később látta Parist, mint ökgyelme. De hiába siettet Benedek Huszár István nagyapó, az, én türelmes olvasóimnak egy s mást még meg keli magyaráznom.

András nagyapó is, István nagyapó is az „osztály” szónak csak egy értelmét ismerem. Ma ezt így mondják: *osztozás*. Egy mondat még világosabbá teszi a szót: „A testvérek közt megtörtént az osztály, annyi földet kapott egyik, mint a másik.” A mai, sokat emlegetett osztálynak „rend” volt a neve. Csak a neve, nem a lelke. Az egyik rend nem gyűlölte a másikat, mint ahogy gyűlöli, feneketlenül gyűlöli a proletár a burzsujt s a burzsuj a proletárt. „Omnes gentes siculorum nobiles sunt” (Minden székely nemes), de ennek a székely nemességnek három rendje volt. Az első rend volt a „*primor*”. Ehhez a rendhez tartoztak azok, akik legalább 3—4 vitézzel s ugyanannyi lóval kerekedtek fej, a véres kardot ha körülhordozák. A második rendnek *primipillus*, népiesen *lófőszékely* volt a neve. A lófőszékely közepes módú familia fia volt, s lett-égyen tíz fia egy lófőszékely apának, ezek közül csak egy ült lóra, melynek árát az egész család fizette. A harmadik rendnek *pixidarius* volt a neve. Ebbe a rendbe tartoztak azok a családok, melyek nem tudtak lovat adni, tehát gyalogosan szolgálták a hazát, meg a császárt. Többet a császárt, mint a hazát.

Sok primor lehanyaglott az idők során primipillussá, sőt pixidariussá is, viszont a pixidarius fel-emelkedett primipillussá, de még primorrá is. A jobb-módú jobbágyok sorából is sokan emelkedtek a primipillusok rendjébe, ha annyi vagyoni kuporgattak össze, hogy a maguk lován szolgálhatták a császárt, aki kardnál s karabélynál egyebet nem adott. Ló, ruházat a primipillus gondja volt, sőt az esztendőnként 2—3 hetes gyakorlatozáson az élelmezés is. Még a konyhára való

fát is maguk vitték a székely huszárok. A maguk erdejéből s bizony nem a máséból.

Az én legrégebbi ősöm, Orbán ükapó, kinek neve régi írásokban megmaradt, primorságon kezdte Mátyás király korában, de nem sok nemzedék örökölhette a primorságot: a császárokért már primipillus Benedek iak onták vérüket. Apaffy Mihály uram, Erdély boroskedvü fejedelme, Íratott ugyan egy akkori ősömnek kutyabőrös levelet, de ez szőrin-szálán eltűnt, s Mária Terézia óta, aki simogató kezével „az ügyis katonaszkodó kedvü” székely nemzet vállára kényszeríté a fegyvert, teljes száz esztendeig szüntelen nyomozták nagyapóék Apaffy uram levelét, hogy a vagyonpusztító, költséges katonaság terhe alól megszabaduljanak. De nagyapóék már rég por és hamu valának, amikor előkerült a kutyabőr (zászlós huszár a címere) — egy messze vidékre távolodott Benedek s annak maradvái ültek rajta, mígnem ennek az ágnak magva szakadt s ennek utolsó, magtalan fia elhozá nekem, mondván: — Ímé, öcsém, itt a nemeslevelünk. Átadom néked, mint familiánk „legdicsőbb” fiának, őrizd kegyelettel.

Jó arcot vágtam a váratlan ajándékhoz, ötven esztendővel — 48 *után*. Nem szomoríthattam meg a jó öreget, gondolván, de nem mondván: Most már füstre tehetem. Hozta volna el az ükapád az én ükapáimnak: mi tenger költségtől, bajoskodástól, mi nehéz terhektől váltotta volna meg őket! Hány darab földet szánt „Jövevények” ekéje a te ükapád szűkkeblősége miatt!

A nemeslevelet kegyelettel fiókba zártam, édesapámnak soha meg nem mutattam. Akkor már 83 esztendő volt édesapám. Hadd higgye halálig, hogy a nemeslevél elveszett. Hogy szerencsétlenség s nem egy vérvérrel való vér lelkiismeretlensége, hogy István nagyapó 24 esztendeig tartott lovat a császárnak, ő maga, ki 18 éves korában váltotta fel apját, 14 esztendeig amikor is „kiűtött a szabadság” s Kossuth Lajos hívta fegyverbe a magyart.

István nagyapót sem ismerém: születésemet két évvel előzte meg halála. A nagy Benedek nemzetségből egymaga volt huszár, nem volt, aki felváltsa, viselte a

fegyvert, míg nem felváltá egyetlen fia. A nemzetség többi ága a pixidárius rendhez tartozott.

— Volt idő, — mondogatta édesapám, — amikor tíz fegyverfogható fia is volt a mi águnknak: ezek egymást váltogatták. Ám lassanként elszéledtek: ki papnak, ki gazdatisztnak a vármegyére,* de még Nagymagyarországba is — így szabadultak meg a császár keze alól. Kicsi fiú voltam, amikor Miklós nagybátyámat a Szilágyságba hívták el papnak. Az egész familia elkísérte a szomszéd faluig. Mintha temetőbe kísérték volna, úgy elsírátták. Igazuk volt: sohasem látták többet. Mert akkor még vasútnak híre sem volt. Én már huszár voltam, amikor egyszer lejön Kolozsvárról Bodola püspök s kihirdetik a parancsot, hogy mind a vidék székely huszárjai jelenjenek meg a nagybaconi templomban, paradés gúnyában. No, elmentünk. Az ő szentbeszédjéből tudtam meg, hogy mely nagyot haladt a világ s mely dicsőséges uralkodónk nekünk V. Ferdinánd, kinek legdicsőségesebb uralkodása alatt „jöttbe” a vasút. Olyan út, monda, melynek két szélén vaslénia fekszik, ezen szaladnak „egyekötözött” mahomet-nagy szekerek s nincs ló elübük fogva. A huszárpajtások — mintha ma is látnám — egymást döfködték, hitetlenül csóválták a fejüket, de sőt Keresztes Samel pajtásom nem is állhatta meg szó nélkül. — Már olyan isten nincs, hogy azt megcsinálja, — mondta Samel pajtás. De ezt csak mi hallottuk, a püspök nem.

Csuda-e, ha Miklós papot mint halottat siratták el?

István nagyapót is életében kétszer siratták el mint halottat: kétszer zavarták ki a falujából, hogy segítse megverni világhódító nagy Napóleont. Láta Paris városát, hová az unokája soha, csak a dédunokái jutottak el. Második útjából hozott egy sebet, mely minden télen kibomlott; egynéhány juharmagot s ezzel kapcsolatban egy szép, egy szent fogadalmat.

— Úgy kapta a sebet, — mondotta az édesapám — hogy atakkot fujt a trombitás. Nosza, kard, ki hü-

* Erdélynek a Székelyföldön kívül eső részét *vármegyének* hívják a székelyek.

melyből! — vágatnak a székely huszárok, mint a sebes szél, még annál is sebesebben, s hát egyszerre csak apámuram összeakad egy mahomet-nagy franciával. Küzisdég ember volt a nagyapád, de erős, tagbaszakadt, szélesvállú, kemény, markos ember. No, összecsapnak nagy hevesen, a francia már kiált is: kújon! s már dőf is a pikájával, fültön dőfi nagyhirtelen az én apámat. Még ez sem elég, balkezével nagy oktan elkapja a nagyapád kardja végét, hogy a kéziből kifacsarja. Hiszen, nagyapád sem tátotta el a száját. Ha te facsarintod, én is facsarintom, gondolta magában s olyant facsarintott, hogy a francia keze markolatja tőből esett a földre. Még egy vágás nagyhirtelen s keze markolatja után földre dőndült maga is. No, vége volt a csatának, apámuram félrehúzódott egy erdő szélébe, ott talált egy forrást, annak vizével locsolgatta, mosogatta a sebjét. Aztán egy nagy burtukos fa alá heveredett. Öreg juharfa volt, az aija tele csenkával.* Előbb ügyet sem vetett rá, gondolta: csenka — csenka, akár francia, akár székely juharfán termett. Szépen elsenderült. Jó sokáig aludt, s amikor felébredt, a sok csenka ismét csak szemébe ötlük. A sebje nem fáj, teste-lelke megkönnyebbedett. S hallj csak ide, most már a csenkára más szemmel tekintett. De más szemmel a juharfára különösen, kinek a tövében megpihent, sebjének sajjása lecsendesült. — Áldjon meg az Isten, francia juharfa, búcsúzkodott apámuram. Te szállást adál a székely katonának. Ágaddal, leveleddel béárnyékolád fáradt testemet, új életre vidítottad a lelkemet. úgy-é, nem bánod, ha csenkáidból kettőt-hármat elviszek? Úgy-e, jó néven veszed, ha magjaidat otthon, a kisbaconi templom cintermében, Istennek dicsőségére majdan elültetem? Ha Isten hazavezérel, el is ültetem, fogadom néked, francia juharfa!

Te feletted, öreg íróasztalom, van egy festmény. Ezzel a festménnyel, itt a messze Babylonban, ebben a testet s különösképpen lelket fertőztető Babylonban, hol láncon tart most engem a sors, a kegyetlen, — lelkem mindennap társalkodik. Áll pedig a festmény

* A juharmag tokja

előterében a mi templomunk, s tőle néhány lépésre egy hatalmas törzsű, széles koronájú juharfa, melynek francia magját ennekelőtte százesztendővel István nagyapó ülteti; s mely, ímé. Istennek dicsőségét már a harmadik rend unokáknak hirdeti. Írván e bús emlékezési, feltekintek a képre, szemem könnyel megtelik — vájjon e kép élőmását látom-e meg valaha? ...

Francia juharfa magjának elültetése mellett egyéb fogadalmat is hozott haza István nagyapó. Őt álló napig színét sem látta kenyérnek. Ihattak bort a huszárok, volt az nagy bőségben, de kenyér egy karéj sem akadt. Ám a bor csak úgy csúszik, ha meg van az ágya vetve. Rettenetes öt nap volt ez. Akkor felkerekedének a székely huszárok, kocogtak nagybúsan erdőn-mezőn át, s ím, István nagyapó útszéli bokor tövében egy darabka kenyeret pillanta meg. Sorból kiállani, lóról leszállani nem volt szabad. Se baj, nagyapó jól megjegyezte a bokrot s éjnek éjszakáján visszakocogott. Megtalálta a kenyérdarabkát. Kemény volt, mint a kő. De nagyapónak nem törölt belé a foga — megrágtá, megette, morzsácska sem maradt belőle. Ekkor jutott eszébe nagyapónak, mely Isten ellen való nagy vétket követett el otthon, amikor a búzakenyér kormos hóját lehántogatta.

— Ó, édes Istenem, csak segélj haza, ételben, italban többet nem válogatok. Kenyér kormos héját le nem hántom, — úgy eszem meg, ahogy a kemencéből kiszedik.

Haláláig megtartotta fogadalmát.

Zsémber természetű ember volt István nagyapó, hirtelen lobbanó, hirtelen csendesülő. Az unokái közt — mondogatta édesapám — valósággal gyermekké lett, játszott, játszott, aztán egyszerre csak összezőrdült velük, s amilyen hirtelen összezőrdült, olyan hirtelen meg is békült.

— No-no, — mondotta édesanyám, — magával is sokszor összezőrdült. Hol ez nem tetszett, hol az nem tetszett a gazdaságban. Folyton békítettem magukat, mert egyik sem akarta hagyni a maga igazát.

— Igaz, igaz, — mondta édesapám, — de hamar lecsendesültünk, úgy-e?

— Hát nanyámasszony milyen asszony volt? — kérdeztem édesanyámat.

— Áldott lélek, Isten nyugtassa meg, tíz esztendőt éltünk egy fedél alatt, főztünk egy tűzhelyen, egymás útjába soha egy szalmaszálat nem tevénk. Olyan szelíd jóság volt, mint anyóka.

Igen, igen, zsémbes ember volt nagyapó, de melyik öreg ember nem az? Az ő zsémbességének a jóakarata volt a forrása. Ismerem én ezt a zsémbességet, példát mutatott erre édesapám, mutogatom én is. Láttál-e zsémbes ifjút? Kötekedőt láthatsz sokat, zsémbest soha.

— Nem tudod, hogy miféle munkába fogj, — mondotta István nagyapó a fiának, — menj ki Nagyfődre,* ott állj meg, tekints körül. Innét láthatod nemcsak a kisbaconi határt, de láthatod a nagybaconit, a bodosit, a bibarcfaivit. Nézd meg, mit csinálnak ott a népek. Csináld azt te is.

István nagyapó-e a kútfeje ennek a bölcs tanácsnak, nem tudom. Talán régmúlt időkől, apáról fiúra szállt e tanács, de bölcs volt, annyi bizonyos. írói pályámon magam is sok hasznát vevém. Igyekeztem föl-emelkedni a nemesebb gondolkodásnak, a szemérmeiésebb érzésnek Nagyföldjére, a tisztultabb levegőbe, s ha gyenge szárnyam nem is tudott egymagasságban repülni a fellegeket verdeső sasokkal: valamint a sasok repülését híven kíséri lent az árnyék — megelégedtem azzal, ha mint árnyék, a nagyokat hi ven követhetem.

A házasságra is voltak István nagyapónak igen bölcs mondásai.

— Szépséggel főtt káposztával nem lakol jól. Aztán: A jó leány mellett meg kell tapodni a földet. (Vagyis: Sokat kell körülötte forgolódni. Ma így mondanák: legyeskedni.)

Édes apám úgy fogadta meg István nagyapó tanácsát, hogy buzgón tapodta a földet egy jó leány mel-

* Hegy tetején egy nagyobb darab szántóföld neve, ma is a Benedek—Huszár-nemzetség birtokában.

lett, aki véletlenül legszebb leány volt messze vidéken, nemcsak a falujában. Nem az a piros-pozsgás arcú falusi szépség volt, de az az arc, melyről a Madonnák képét másolják a piktorok. Szelíd, méléző arc, fekete szemében könny és mosoly, kicsiny száj, melyen rossz szó ki nem fér. Hogy az én gyermeki szememnek ő volt a világ legszebb asszonya? — Van-e gyermek, akinek anyja nem a legszebb kerek e világon? Hogy mifajta szépség az én édesanyám, ezt csak nagy diákkoromban mutatta meg nekem az első Madonna-kép, mely a képtárban megállított. — Ni, az édesanyám! — dobant meg a szívem. Hogy milyen volt gyermekkorában, leány- és fiatalasszony korában, Madonnaarcú Mária leányom mutatta meg nekem. Az ő arca, termete rekonstruálta édesanyám Madonnaarcát, gyenge, törékeny, nádszál termetét. — Szakasztott a nagyanyja, — mondják egy szívvel-szóval a falu öregei.

A nagy vakációra rendszerint gyalogszerrel (az apostolok szekerén) jöttem haza a székelyudvarhelyi kollégiumból. Nagy csapatokban indultunk el, faluról-falura oszlott-foszlott, fogyott a csapat, s emlékszem, hogy egyizben Olaszteleken (harmadik falu a miénktől) egymagam maradtam. Kis fiú voltam én akkor, talán első-, talán másodikosztályos diáklegényke. Mentem, mendegéltem az olaszteleki úton s egyszerre csak szembekerekedik egy pár ember. Magas szál ember volt a férfi, kasza a vállán, mellette a felesége, szépen megtermett az asszony is. Az ő vállán gereblye volt. Szénagyűjtésből igyekeztek hazafelé. Ritkán láttam ilyen egymáshoz illő szép pár embert. Megakadt rajtuk a szemem. Szinte beléjük ragadt.

— Jó napot adjon Isten, köszöntem illendően.

— Adjon Isten, édes fiam, fogadták egyszerre mind a ketten, s ugyancsak megnéztek s ugyancsak nagy szeretettel néztek reám. Megállottak.

— Állj meg, fiam, állj meg, szólított meg a férfi. — Ugyan bizony nem a Benedek Huszár János fia vagy-e?

— Az vagyok, szolgálatjára.

— Mindjárt gondoltam.

— Én is, mosolygott rám az asszony s megsimogatta arcomat. Az édesanyja képit hordja.

— Az apjáéból is valamit. Övé a széles homloka. — No, mondta az ember, hiszed-e, hogy mi ott voltunk az édesapádék lakodalmán? Ott bizony. Huszárpajtásom volt a te édesapád. Az bizony. S hiszed-e, hogy nem volt olyan szép pár ember Erdővidéken akkor időben, mint a te apád s anyád. Hát mondd meg, ham, édesapádnak, tiszteli az olaszteleki huszárpajtás. Tudja ökeme, hogy ki az, — nyomta meg büszkén a szót, — mert ebben a faluban csak az én nemzetségem volt huszár, a többi mind gyalog katona.

— Én pedig csókolom az édesanyádat, s csókollak téged is, mondta az asszony, s mindjárt meg is csókolta.

Vissza-visszanéztem, vissza-visszanéztek ők is, mosolyogtak, integettek, míg az ut fordulója el nem takart.

— Tudja-e, édesanyám, kikkel találkoztam az olaszteleki határon? — kérdeztem otthon.

— Ugyan kikkel? mosolygott vissza a kérdés édesanyám szeméből.

— Egy szép magas szál emberrel s annak a feleségével. Az is szép szál asszony volt.

— Vájjon kik lehettek? — ravaszkodott az édesapám mosolygása, aki már nemcsak sejtette, tudta is, hogy ki volt az a szép pár ember.

— Azok bizony azok voltak, akik ott voltak a maguk lakodalmán.

— Ó, ne mondd! — csudálkozott egyszerre édesapám s anyám.

— De bizony, ott. S tudják-e, mit mondtak magukról?

— Bizonyosan valami rosszat, enyelgett édesapám. Nagyot kacagtam, hogy csak úgy csengett belé a ház.

— Úgy látszik, mégsem mondtak erős rosszat, enyelgett tovább édesapám.

— Nem bizony. Azt mondták, szórói-szóra, betűről-betűre: Hiszed-e, hogy nem volt olyan szép emberpár Erdővidéken akkoridőben, mint a te apád s anyád?

Gyenge pirosság villant meg édesanyám halovány arcán. Mondta:

— Ó édes fiam, csak kedveskedtek neked.

— Magam is azt mondom, tette hozzá komoly ábrázattal édesapám.

— A nevét nem mondta meg a bácsi, csak annyit, hogy huszárpajtása volt édesapámnak. De maga anélkül is tudja, úgy-e, édesapám.

— Tudom fiam, tudom. De azt is tudom, hogy kedveskedtek neked. Mert az édesanyád meg én sokszor elemlegetjük, hogy akkoridőben Erdő vidéken nem volt olyan szép emberpár, mint Márkó Balázs s a felesége.

— Nem, fiam, nem, erősítette édesanyám, akinek arcán a gyenge pirosság még mindig ott játszadozott.

Zavarodottan néztem a szüleimre. Már most hol az igazság? Márkó Balázsék azt mondták, s olyan őszintén mondták, hogy akkoridőben Erdővidéken nem volt olyan szép emberpár, mint az én apám s anyám. Ők meg Márkó Balázsékról vallják ugyanezt. Mint ahogy rossznyelvű emberek dobálják egymás fejéhez a gyalázkodó szavakat, úgy dobálja ez a két emberpár egymásnak a virágbokrétát: nesze, nesze, téged illet, nem engem! Lehet, hogy mi is szépek voltunk, de ti szebbek voltatok.

Vannak-e még ilyen emberek?

Volt még István nagyapónak egy mondása, amely nyilván apáról-fiúra öröklődött a századok során. Ez a mondás gyönyörű mondás volt. Csak szeplőtelen erkölcsű népnek a lelkében fakadhatott a forrása, oly népben, amelynek a szeplőtelenség szüntelen élő törvény vala. Törvény, amelyet kőbe nem véstek, de megmaradt: nagyapám örökölte az apjától, apám örökölte a nagyapámtól, én az apámtól — s ím tovább adom a fiaimnak, hogy ők meg hirdessék tovább a fiaiknak.

Amikor édesapám legénnyé serdült s leányos házakhoz megkezdé a járást, István nagyapó ezt az útravalót adta neki: — Fiam, jól megjegyezd, amit mon-

dok: *a legénynek éppen úgy kell vigyázni a tisztaságára, mint a leánynak.*

Ezt az útravalót újra meg újra ismételte István nagyapó, s bizonyos ismételték mind az apák. Ugyan erősen össze kell szednem emlékezetemet: gyermek-ifjú koromból két leány emléke maradt meg, akiknek a templom utolsó padjában volt a helyök; akiknek nem volt szabad hajadonfővel mutatkozniok: fekete kendő borult a fejükre s a kendőnek széle lecsúszott az arcukra, le a szemük fölé. Legénynek, leánynak, kik magukról megfélemlézének, meg kellett követniök az eklézsiát. Az anyaszentegyházat . . .

Mondám, hogy István nagyapó hirtelen lobbanó ember volt: e hirtelen lobbanó természete fosztott meg engem ama szép emlékektől, melyeknek hiánya megmagsajdítja még ma is a szívemet. Igen, ő naphosszat eljátszott az unokáival (közbe-közbe összekapott velük), négykézláb mászott a szobában, a kertben, a hátán két-három unoka is lovagolt egyszerre s a vén huszárt nem egyszer fogták azon, hogy felmászott a bartamisz körte-fára s onnan vetegette le a szép sárga körtét Gáborkának, Ignáckának, Évácskának.

— Vessen nekem is, nagyapó! Mégy egyet! Még egyet!

— Vetek, fiam, vetek. Hogyne vetnék!

Kilencven esztendőre volt teremtvé István nagyapó, de hirtelen lobbanó természete, szittya bátorsága miatt jóval elébb Megállj!-t kiáltott a Halál, amikor mind-össze 72 esztendős vala. De ki hallott ilyet? Egyedül volt otthon nagyapó, a ház népe künn a mezőn. — Ejnye, ejnye, de sokáig maradnak el! — zsémbelődött magában. S nem ok nélkül, mert Nagyföldről rohanvást gomolygott befelé a disznócsorda, farkaséhesen. Mert a disznó — mindig éhes. Kora reggeltől alkonyatig túrja a földet, rágcsálja a gyökeret, a füvet, a burjánt, de jólakni képtelen, s esze nélkül szalad a vállunak, amikor az udvarra begurul. És csapnak szörnyű zenebonát, ha üres vállut találnak. Igen, Nagyföld” felől rohanvást rohantak a disznók; Romhány oldalán csendesen ere-

géltek befelé a tehenek; Csikorra-hegy kanyargós lejtőjén vágatott a ménes, s nyomban utána tétovázva eregült a meddű csorda (egy-hároméves borjak és tulkok) s végezetül jöttek nagy méltóságosan az ökrök is. És István nagyapó egyedül! Alig hogy teleöntötte korpás vízzel a disznók válluját, megérkeztek a lovak, a csikók, a borjak, az ökrök: most ezeket rendezze el mind a pajtában, kit-kit a maga helyére. Hát csak rendezte, rendezgette nagyapó, de még félig sem készült el velük, megjöttek a jámbor tehenek is. Hiszen, ha maguk jöttek volna! De kísérő is jött velők: haragos bömböléssel rontott a pajtába Kormos bika, ki arról kapta nevét, mert koromfekete volt a homloka, testének többi része tiszta fehér.

A szomszéd telken éppen vizet meregetett vén Gál József. Ő mesélgette nekem gyermekkoromban, hogy:

— Eppeng vizet mertem, hát egyszer csak hallom, hogy a vén huszár nagyot kiált: Héj, az irgalmatat! Most kelle idejőnöd!? Oszteg hallottam, hogy a cseberrúddal döngeti a bikát, az meg bömbölt nagymérgesen, hogy azt hittem, esszedúvad a pajta, közbe meg a vén huszár nagyokat rikótott: Hí ki innét, te kújon! Ez vót az utolsó szava, amit hallottam. — Hej, odaát baj van, mondom, nagyhirtelen átalhajítom magamat a kerten, szaladok a pajta felé s hát, Szűz Mária, Szent József! a Kormos gyomrozza a vén huszárt; én szaladok, mint a bolond, kiabálok: Emberek! Emberek! Őli a bika a vén huszárt! Mire emberek jöttek s hazakerült a háznépe, a vén huszárnak vége vót. Nagy vót a virtus benne, másként száz esztendeig is élhetett volna, olyan erős kötésű ember vala.

Igen, így mesélgette nekem Gál József (s nem József) a nagyapó halálát. Ha édesapámat kérdeztem nagyapó haláláról, — hogy is mondjam? — amolyan csendes, büszke szomorúsággal válaszolt: — Bizony, szegény nagyapád még most is élne, ha nem lesz vala hirtelen lobbanó természetű. Átok a mi nemzetségünkön a hirtelen harag s a szókimondás...

S csakugyan a Benedek Huszár-nemzetségnek van még egy mellékneve: Szókimondó Benedek.

Amikor András nagyapó meghalt, 1848-at írtak; 1857-et István nagyapó szomorú halálakor. Melyik hónapban halt meg? Falun ezt nem tartják számon. Szénakaszáláskor. Ebből megtudod: vagy június vagy július havában. De a szerencsétlen eset napja megmaradt: szombati nap volt az. Nem azért, mert péntekre következik a szombat, hanem azért, mert szombat az a nap, melyen a messze erdőben legelésző nyájak is hazajönnek, még pedig minden második szombaton: egy az, hogy lássa a gazda az állatját, fejlődik-e a növényekmarha; nem romlott-e le; nem hibádzott-e meg valamelyik, akár öreg, akár fiatal; más az, hogy sőt nyaljanak. Még megvan az egydarab kőből faragott, nagy potrohos sónyaló-asztal, csak a karimája kopott le egy kissé. Ez a karima arra való volt, hogy az asztal közepére kitett nagy sódarab ne guruljon le, míg télről túlról nyalogatják, lökdösik (s közbe-közbe egymást is öklelik) az állatok. Igen, megvan a kőasztal, az ősi telekről áttelepítettem az enyémmre. Ott üldögél most egy fiatal juharfa alatt, amely meg édesgyermeké annak az István nagyapó ültette francia juharnak . . .

Uram, teremtöm, micsoda szabályellenes kitérések! ilyet ma már nem követnek el azok a hosszuhajú gyerekek, akik éppen most üvöltik: le a tőkéseknek udvarló öreg írókkal! Haljanak éhen! Ne engedjük írni őket! Mi vagyunk a *Ma, a Holnap, a Holnapután!*

S igazuk van a gyerekeknek. Én már jóval az októberi forradalom kitörése előtt kiolvastam az újságok sorai közül, hogy már írják a mi halálos ítéletünket, melyet meg is szövegeztem ebben az egy mondatocskában: Agyon kell verni minden öreg embert! Íme, hogy igazszolom a gyerekeket. Megállapítom, igazán feleslegesen, hogy István nagyapó szombati nap halt meg. Hogy e napnak emléke ezért meg ezért maradt meg. Ebbe a megállapításba belekeveredik egy kőasztal. Ez még semmi: még azt is el kell fecsegnem, hogy ez a kőasztal az én udvaromra került, az alá a juharfa alá, melynek az apja francia földről eredett. Így esik aztán, hogy ez a történet (ha ugyan annak nevezhető) minduntalan elakad, holott elég lett volna följegyezni édesapám

sóhajtását: — Bizony, édesfiam, akkor szomorú vásárra virradtunk. Ehhez aztán csak hozzá kellett volna fűznöm, mint láncszemet a láncszemhez, azt a karácsonyt, amelyet édesanyám haláláig sirattott.

— Jaj de szomorú karácsonyra virradtunk!

Ez a szomorú karácsony István nagyapó halála után két esztendővel borította holtig tartó gyászba édesanyámat. Ezen a napon jegyeztetett el a halálnak Ignácka.

Ignácka. Van-e még magyar ebben a Balzac számbőréhez hasonlatosan mind összébb-összébb zsugorodó országban, aki Ignáckra merje kereszteltetni a gyermekét? . . . Édesanyám testvérbátyja, az uzoni pap, hirdette e névvel Istennek dicsőségét: az ő iránta való szeretet adatta Ignáckának a nevét. Mondják, szelíd fiú volt, kékszemű, mint a papbácsi: ritkaság a fekete szemű Benedek-családban . . .

Vala pedig az ötvenes években, Sepszisztygyörgy városában, egy német iskola. Norma-iskolának hívták: több a falusinál, kevesebb a kollégiumnál. Ide vitte édesapám két fiát: Gáborkát és Ignáckát német szóra. Kitűnő iskola lehetett. Két-három esztendőt jártak ide a fiúk s folyékonyan diskuráltak németül. Különös nagy súlyt vetettek a számolásra, meg a szépíráásra. Emlékeim közt őrizgetem Gáborka és Ignácka szépírási gyakorlatait: minden betű oly szép, oly szabályos, mintha vésvé volna. De megmaradt Ignáckának egy kis nótáskönyve is, melyet teleírt innen-onnan mindenféle verssekkel, nótákkal. Mosolygó, gyöngyszembetükből verődnek össze a sorok, a legtökéletesebben kifejlett írás, s keresve sem találsz benne helyesírási hibát. A füzetecske homlokára piros rózsabokrétát pingált a fiú s mindjárt alatta Petőfi e dala: Rózsabokor a domboldalon . . . Ebben a füzetecskében van az a vers is, amely így kezdődik:

A minap, hogy Debrecenbe jártam,
A piacon egy diákot láttam.
Hónaalja tele levelekkel,
Piros ajka mézes beszédekkel.

Tanultak a gyerekek ebben az iskolában építést is. Német könyvből tanulták: *Baukunst* a címe. S alaposan taníthatták az építés mesterségét, amint ez majd kiténik e könyv folyamán. Amikor aztán kijárták a fiúk a normát, édesapám ezt a törvényt tette: Gáborka, aki szorgalmatos tanuló ugyan, de nehezebben tanul, ott-hon marad gazdának, Ignáckát pedig, akinek „olyan esze volt, mint a tűz”, viszi az udvarhelyi kollégiumba. Nyilvánvaló volt, hogy édesapámat ebben a törvénytevéseben gazdasági ok vezette. Gáborból gazda lesz, Ignácból pap. Gábor majd megváltja Ignác részét, egyedül övé lesz az ősi föld. Volt ugyan még két kis leány: Éva és Anna, de a német világban még állott a régi székegy törvény: a leány csak lábas jószágot, meg kelenyét kap, a ház, a föld a fiút illeti. Ezt a törvénytevést kellemetlenül zavarta meg az én születésem. Már meghalt volt két fiúgyermek csecsemő korában, (mindkettőnek András volt a neve), két fiú s két leányka élt, az ötödik gyermek váratlan érkezett. Éppen mint az édesanyám annakidején . . . Viruló, szép asszony volt akkor még az édesanyám, nem kellett szégyellnie engem, mint szegény anyóknak őt: nem is szégyellt, de, hallottam később, sok keserves könnyet hullatott titokban miattam. Ő titokban sírt, de édesapám nem titkolta békétlenkedését. Három fiú volt — új „osztályt” kellett csinálnia, mert most már három felé oszlik a birtok . . . Már-már megpihent a földszerzésben, bár férfikora derekán volt még, s íme, újra földszerzéshez kell látnia (S ezeknek az embereknek akarjátok a földjét kommunizálni!)

De Isten rettenetesen sújtó kézzel hagyta helyben édesapám földosztó törvény tételét. Ignácka, aki a harmadik osztályt járta az udvarhelyi kollégiumban, hazajött a karácsonyi vakációra; hazajött meghalni szörnyű halálnak halálával.

Karácsony szombatja volt. Édesanyám az ünnepi kalácsot sütötte, Ignácka meg az én bölcsőmet ringatá. Ő tizenhároméves volt, én tizenháromhetes. Szépen álomba ringatott engem Ignácka, aztán mit gondolt, mit nem, kiszaladt az udvarra, udvarból az uccának

iramodott, de a galambbúgos kapunak csak a kis kapujáig ért, ott éppen szembe szaladt vele egy kan. Sohasem mutatott gonosz természetet, s most sem gonoszságból, de sőt inkább a hirtelen találkozás okozta félelemből, hatalmas agyarával Ignáckának vágott, végighasította a mellét, a gyomrát — — — ó, szegény Ignácka, ő neki hiába sült a karácsonyi kalácska, neki hiába zörgött az aranypilis diócska, mogyorócska: két napi szörnyű vívódás után ártatlan lelkét kilehelte, szelid kék szeme örökre lecsukódott.

Édesanyám harminchétéves volt, amikor a nagy-lelki megrendülés érte. Nyolcvanötéves volt, amikor leszállott érette a halál angyala. De haláláig, kezdetben minden héten, később nagyobb időközökben, kínozá gyötrelmes főfájás s haláláig siratta a szelid, kék szemű ignáokát. És haláláig magát vádolta s nem az Istent, mivelhogy az ő búsbeteg tejét okolta az én szóttalan mélaságomért ... Édes jó anyám!

Más a falusi s más a nagyvárosi csecsemő. A nagyvárosi hamarosan beletörődik gyakran nem is a kényyszerűség szülte kegyetlenségbe, mely durva kézzel szakítja le az anyai emlőről s cuclira bünteti. A falusi gyermek piócaként ragad az anyai emlőbe s onnét csak akkor szakad le, amikor már nemcsakhogy talpra áll, de szaladgál is. Így volt ez az én gyermekkoromban. „Történeti” tény, hogy egy falumbeli napszámosasszonynak (Szász Ferencné volt a neve) már öt-esztendő volt a Gergő fia, amikor még napjában egyszer-kétszer megszoptatá. S nem anekdota, de történeti tény az is, hogy Gergő kiszaladt a kapu elé, ahol az anyja a szomszédasszonyokkal tereferélt, s szóról-szóra e szavakkal szólította be: — Anyó, az Istenit, jöjjön bé s szoptasson meg! Amint aztán nőtt, növekedett Gergő, úgy megundorodott a tejtől, hogy belőle lett a falu legnagyobb pálinkaivója. Felső malmot, alsó malmot egy hétig járatott volna az a pálinkatenger, mit ez az ember késő vénségéig megivott. De ha már megint ennyire kitértem az útból,

azt is megörökítem: mért szoptatta Szász Ferencné Gergőcskét még ötéves korában is. Azt mondta (s ebben igaza volt): „Szültem már hat fiút a császárnak, többet nem szülök.” De végre is kiapadt a tejkút, el kellett választani Gergőt — „s mit tesz Isten?” Szász Ferencné megszülte a hetedik fiút is a császárnak.

Én már megízleltem volt az édes anyatejet, három hónapja csüngtem édesanyám emlőjén, amikor egyszerre csak a tejforrás apadni kezdett. Nemcsak apadt, de beteg is volt a teje. Búsbeteg tej. Szegény édesanyám sem élt, sem halt. Azt mondta a doktor: az anya is belepusztul, a gyermek is, ha el nem választják. És ekkor anyóka szép gyöngén levett az anyai emlőről s kicsi kanálkával kezdte öntögetni szájamba a tehéntejet. Hiszen, gondolhatjátok, hogy nem volt ez hamisított tej, de fennmaradt a híre, hogy az uccán megálltak az emberek s úgy sajnálkoztak rajtam, mert-hogy egész nap kihallott szívethasogató sirásom. Benedek Péter Andrásról, a falu legerősebb, virtuskodó legényéről ekkor tűnt ki, hogy voltaképpen puhaszívű ember, mert ő volt az, aki ekként kiálta fel: Ha csicsem volna, megszoztatnám azt a gyermeket!

Mondám, hogy szegény édesanyám sem élt, sem halt, talán azt sem tudta, hogy mikor kereszteltek meg. A szolgáló vitt a paphoz: ő lett a keresztapám is, a felesége meg a keresztanyám. Nevet is a szolgáló választott nekem útközben, amint ment, mendégélt velem a parókia felé. Ha meg nem hal Ignácka, bizony lettek volna főkomák, oldalkomák s lett volna nagy vendégség, de Ignácka halála nagynehéz bánatba borítá a házat, eltűnt onnét az öröm, mintha föld nyelte volna el.

De hiába hogy csak a pap volt a keresztapám, a papné a keresztanyám”, mégis annyi volt a keresztapám s anyám, hogy bizony nehéz volna mind elé számlálnom névszerint. ősrégi szokás, hogy mindazok, akik egy családban egy gyermeket keresztvíz alá tartanak, keresztzülei a többi gyermeknek is, s nemcsak azok voltak keresztzüleim, akik az én testvéreimet keresztvíz alá tartották, de azok is, akiknek a gyerme-

két az én szüleim tárták keresztvíz alá. Nemcsak gyermek- és ifjúkoromnak, de férfikoromnak is igen kedves emléke ez a keresztül-kasul való keresztfűság. Sorban elevenednek meg lelki szemem előtt azok az egyszerű, tisztos, fehérharisnyás székely emberek, akiket én az uccán így köszönték: — Jó napot adjon Isten, keresztapám uram! S azok a szóttos-rokolyás, fekete fejkendős asszonyok, akiknek így köszöntem: Jó napot adjon Isten, keresztanyám asszony! S ha megállottak egy szóra, kettőre, meg is kérdeztem illendően: Hogy van? Hogy szógál az egészsége?

Elsőnek jelen meg emlékezetem tábláján a kevészavú, szelíd mosolygású Benkő Dániel, kinek amilyen szelíd volt a mosolygása, oly hirtelen vált az tüzes menyköveket szóró zord beborulásra; akinek a fia vala Ádám, egyik regényem bús véget ért hőse. Akinek családjában vége-hossza nincs a kegyetlen Istenítéleteknek, — ki tudná, miért, amikor keresztapám uram is, keresztanyám asszony is igen jó lelkek valának. . . Követi Benkő Dánielt Benkő László keresztapám uram, aki már deákos ember volt s a falunak sok esztendőn át pennája, kistermetű, puskapor-termeszetű ember. Már a feketébe-kékbe játszó arca is mintha tele lett volna hintve puskaporral: szinte féltem, hogy egyszerre csak fellobban. De hozzám mindig szelíd, nyájas volt, s hálával emlékszem reá, mert Udvarhelyen jártában, két nappal a vakáció előtt, kikönyörgött a szörnyű goromba Korondi uramtól, a direktor-professzortól, — nem, nem, ezt a két napot, hogy elébb borulhattam édesanyám kebelére, soha el nem felejttem: Köszönöm kigyelmednek, Benkő László keresztapám uram! Isten nyugtassa meg!

Ihol, elém perdül a fűrge, csupa csont és bőr Benedek Szabó József, aki tán sohasem ült (az ő részét nyilván az apja ülte le, mivelhogy szabó vala), éjjelnappal serénykedett, csonttá-bórré aszalódott a szüntelen való munkában. Kaszált, kapált, csépelte, közben téglát, cserepet vetett s bár kigazda volt, négy fia közül háromnak épített kőházat, olyan szépet, olyan mutatósat, hogyha ide vetődnek egy pesti ifjú, okvet-

len megkérdené: miféle úr lakik e házban? A negyediknek csak azért nem épített, mert ez a szomszéd faluban ráházasodott egy özvegyasszonyra. No, de hiába távolodott el a negyedik, még találkozunk vele: életem folyásában sorsdöntő szerepe lesz ...

Dombon ülő háza, még pedig úri formájú háza volt Gál Dániel keresztapám uramnak. Amolyan hét-szilvafás nemes ember vala ökigyelme. Négy, néhány lépésnyi utcácska vette körül a szűk telket; szigetecske a falu-szigetben. Ez az úri formájú ház háttal fordult a negyedik utcácskának, ellenkezően az igazi székely házakkal, melyeknek ablakai közvetlen az uccára nyílnak. Gál Dániel keresztapám uramat nem ismertem. Mondják, szakállas és nadrágos ember volt. Gyermekeknek nem adott életet, nyilván, mert nemcsak a háztelek volt kicsiny, de a föld is, amelyen szántogatott... Sőt nem is volt neki nemes levele. Diákiskolát járt az apja is, ő is, tehát urnák született. Szegény urnák, akit így csúfol ki a nóta:

Tekintetes, naccságos,
Csergefótos* nadrágos.

Csudálatos: még volt egy ilyen nemeslevél nélküli nemes a faluban, akinek dulló volt az apja, maga is diákiskolát járt s ennek sem volt gyermeke. De mindkettőnek valóságos nemesasszony volt a felesége — talán ez nemesíté s gyermekteleníté meg őket?

No, még megemlékezem egy keresztapámról, Putnoki Istvánról, akinek annyi leánya volt, mint égen a csillag, mind kellemetes, szép arcú fejjénép. A szomszédságunkban lakott s jól esik rá emlékezni arcának megindultságára, amikor hosszú, hosszú idő múltán hazakerültem és megálltam a kapuja előtt: Jó napot adjon isten, keresztapám uram! Hogy van? Hogy szolgál az egészsége? Mintha nem akart volna hinni a fülének. Hogy én Őt, az egyszerű gazdaembert így megtiszteltem. Keresztapám uram! Mert akkor már akkorát haladt a világ az én kicsi faluban is, hogy a su-

* Cserge: házilag szótt gyapjútakaró.

hanc gyerekeknek is szájában felejtődött az „uram”. Ha ő neki jól esett a keresztapám uram, ó de jól esett nekem is hallani: Köszönöm kérdését, keresztfiam uram!

Csudaszép világ volt az én gyermekkarom. Ha öreg ember végigment az uccun, a kapuban üldögélő fiatalok felálltaik s kalapemeléssel fogadták köszönését. Nem volt ez sem világi, sem egyházi törvény s mégis megtartották: Az öreg ember előtt állj fel s kalapot emelj! Az unoka a nagyapját nagyapám uramnak, a nagyanyját nagyanyám asszonynak tisztelé. S bogy még csuda szebbnek — ha jobban tetszik: különösebbnek lásd ezt a világot, a fiatalabb testvér az idősebbet, ha legalább öt esztendő vala köztük, bácsinak meg néinek szólítá. Gábort, a családunk legidősebb fiát, ma is Gábor bácsinak szólítom s illő tisztelettel magázom. igaz, közöttünk tizenhat esztendő a köz. De Éva csak öt évvel idősebb, s amíg élt, nekem mindig Éva néni volt. Csak Annával tegeződtünk (1. az ő élete drámájának első felét a *Huszár* Anná-ban), mivelhogy két esztendő van köztünk. S ha még nagyobb csudát akarsz hallani: Ignáckát, aki tizenhároméves korában halt meg s akit én nem is ismerek, mindig Ignác bácsinak emlegettem, nemcsak gyermekkoromban, de később is, sokáig. Már gyermekeim voltak, amikor édesanyám jelenlétében, Ignácnak kezdtem nevezgetni. De félve, vájjon nem ütközik-e meg ezen édesanyám. És ha még ennél is nagyobb csudát akarsz hallani, gyakran, voltam tanuja, hogy asszonynővéreim, amikor a szomszéd faluból hazajöttek látogatóba, nemcsak a szüléknek, de Gábor bácsinak is kezet csókolának . . .

Hát ez ilyen világ volt. Azóta sok 24 óra pergett le, de hála Istennek, egészen még meg nem változott. Mert azt csak össze-visszazavarodott fejű gyerekek hihették, hogy 24 óra alatt át lehet gyúrni az egész világot. Ha ugyan hitték.

Édesapám is tett fogadalmat, éppen mint István nagyapó a francia juharfa tövében. Tizennégy esztendőig szolgálta a császárt, bizony nem jókedvéből, ha lóháton szolgálta is. Keserves volt látnia, hogy nálánál

„alábbvalók” mint haladnak előbbre, ő meg közlegényi sorban marad, mivelhogy az írásban gyenge volt. Gyermekkorában a tanulást éppen csak hogy megizelinté. A falusi iskolában megtanulta az „abéabót” a betűvetést is. Sőt diákszót is tanult egy jó csomót. Aztán István nagyapó elvitte Nagyenyedre, a híres Bethlen-kollégiumba, de alig volt ott hat hetet, megbetegedett. Hej, lett otthon rémület, amikor pecsétes levél hozta hírül az egyetlen fiú betegségét! Nagyanyám asszony nem hagyott békét addig nagyapónak, amíg be nem fogott s útnak nem eredt. Teljes három nap volt akkor tőlünk az út Enyedig, három nap visszafelé. Elég az: egy hét múlva itthon volt az egyetlen fiú, — hat hét alatt kitanulta a diákiskolát. Amit tanult, voltaképpen a székely huszároknál tanulta, itt csinosodott ki az írása annyira, hogy később egy-két esztendeig a falu pennája is vala. De keserves iskola lehetett a huszáriskola, mert megfogadta, hogy akárhány fiúval áldja meg az Isten, mind taníttatja. Annyira hű volt a fogadalmához, hogy Ignácka halála után, Gábort Udvarhelyre akarta vinni. De Gábor akkor már tizenhatéves volt, szentgyörgyi osztálytársaitól három esztendővel maradt el, nem volt rábírható, hogy a tanulást újra kezdje. Bennem nem lehetett valami nagy reménysége. Vézna csecsemő voltam, „nagy fekete szem az egész gyerek”, sápadt arc, melyre a búsbeteg tej után, anyóka gondos ápolása mellett is, csak lassan, igen lassan rajzolódtott gyenge pirosság, halovány árnyéka a Benedek Huszárok arcát jellemző rózsának, mély minden Benedek Huszár arcán ott virít, a pofacsont fölött. Azért írom pofacsontnak, mert nem minden olvasóm értené meg, ha járomcsontnak mondanám. Ez a kiülő járomcsont s a mélyen bentülő szem általános jellemzője az igazi székely arcnak. A Benedek Huszárokéra a Teremtő jókedve még rózsát is dobott. Ez a rózsza olyan rózsza, hogy itt a nagy Babylonban egy-két hét alatt elfonnyad, de csak vissza kell menned a faludba, ott egy-két nap alatt újra kivirágzik. De mit is keres a kisbaconi rózsza kormos, füstös Budapestben? ...

Áldott az emléke anyókának, az ő szüntelen való gondossága arcocskámra lehelte a rózsát, mielőtt karja erőtlenül lehanyatlék. Ő egy esztendeig dajkált engem s ezt a dajkálást édesanyám öt esztendei dajkálással fizette meg neki. Arcom kigömbölyödött, ajkam alatt egy kis gödröcske nevetett, s mondják, édesapám kezdte bánni békételenkedését: megvette az uzoni papbácsi egész birtokát. Vájna Rózsi, az én kurta rokolyás kis pesztrám olyan büszkén mutogatott a faluban, mintha ő pingálta volna arcomra a rózsát, ajkam alá ő kerekítette volna a nevető gödröcskét. Ennek a Vájna Rózsinak köszönhetem azt a képet, mely karonülő koromban úgy a lelkembe vésődött, hogy soha ki nem törülődött onnan. Ennek a Vájna Rózsinak meghalt a nagyapja, s elvitt engem a halottasházba. Ott feküdt Vájna nagyapó a nyújtópádon, rajta a szemfödél, de nem takarta be az arcát. A szemem beleragadt az arcba s lelkem táblájára fényképeződött. Nyilván fel volt kötve kendővel Vájna nagyapó álla s ez a kendő mutathatott úgy, mintha Vájna nagyapónak két csökevény szarva lett volna kétfelől, olyan, amilyen némely birka fején látható. Ez a különös kép kísért öregségemig, kísér ma is, míg végre megkerestem a halottaskönyvben, mikor is halt meg Vájna nagyapó. Nem akartam hinni a szememnek: 1862-ben halt meg. Akkor még nem voltam három esztendőös.

Lám, ez a kép belevésődött a még alig eszmélkedő gyermeki lélekbe, viszont nyomtalanul tűnt el ugyanennek a gyermeki léleknek ugyancsak ebből az időből egy nagy megrendülése. Anikóval, aki akkor öt éves volt, én meg három, kint az uccán a kapu előtt szaladgáltunk, s tyúkszemű Benedek-Benedikti Laji négylovas üres szénásszekérrel hirtelen nekem hajtott, elgázolt, de sem a lovak nem léptek rám, sem a kerék alá nem kerültem: épen feküdtem a földön. Épen, de eszméletlenül. A rémület síkoltása után nyomban elvesztettem eszméletemet, úgy szedtek fel a földről. Már-már azt hitték, meghaltam. Üzentek is a harangozónak, hogy húzza meg a harangot . . .

Mindezt csak onnan tudom, mert gyermekkoromban sokat beszéltek róla. Én magam akkor Mozi nevű cselédünkre haragudtam. Miért, miért nem, azt hittem, hogy ő gázolt el. Mulattak rajta, amint vádoltam Mozit, mondván: Mozi a csocsóval* lenomtatott. De erre a mondásomra sem emlékszem, csak később hallottam, hogy így keseregtem. És Mozira sem emlékszem, sejtellem sincs arról, szőke volt-e, barna volt-e, nagy legény, kis legény, pedig sok esztendő¹t lakott nálunk, mindennap láttam — s íme, Vájna nagyapót csak egyszer láttam s csőkevény szarvával ma is látom. A háromnégyesztendő²s koromban látottak s hallottaknak már oly nagy madár-serege repdes körülöttem, hogy válogatnom kell, melyiket szólítgassam elé: csicsereg³d el, édes kis madárkám, hogy s mint volt, amikor én apró emberke voltam. A fecske csicsergi: Emlékszel-e, amikor Gábor bácsi elbujdosott s egy éjjel odahált András nagyapó lakatlan házában? Emlékszel-e arra a házra? Igen, emlékszem. Vén faház volt. Vastag, széles fazsindellyel fedett. Csak a külső képét látom, azt is haloványan, de látom. De láttam azt is, amikor lebontották, hogy a helyén kőházat építsenek Gábor bácsinak. Mért bujdosott el Gábor bácsi? Azért, mert édesapám rávert a pálcájával. Ő reá is, meg a két szolgállegényre is (Boda Sámuel volt az egyik, Bálint Izsák a másik). Estefelé jöttek haza szántóból, három ekével. Ahogy kifogták az ökröket, vizet mertek a kőválluba s neki eresztették a kimelegedett állatokat. — Héj, az irgalmatokat, mit csináltok! — rohant elé a kert felől édesapám. Ki tanított arra, hogy megmelegedett állatot megittassatok!? — s végigpálcázta a három legényt. Még most is látom édesanyámat, amint kezét tördelve, sírva kéri édesapámat: ne bántsa! ne bántsa! Mind a három legény sírva, kiabálva „bujdosott” el, Sámuel és Izsák haza, Gábor a nagyapó házába. (Mondanom se kell, hogy pirkadatkor már mind otthon voltak s mentek szántani, mintha semmi sem történt volna.)

Ekkor én három éves voltam. Megállapítom pedig

* Cocó: a ló gyermekes neve.

ezt abból, hogy Gábor bácsi házának a tornácra nyíló ajtaja felett, keskeny homlokzaton ott az évszám: 1864. A ház építése tartott egy esztendőt. András nagyapó házáat eszerint 1863-ban bontották le. Nyilvánvaló, hogy ebben az esztendőben bujdosott oda Gábor bácsi. S világosan emlékszem, hogy míg a Gábor bácsi házáat építették, nem egyszer vittem uzsonnát édesapámnak, de még arra is, hogy egyízben egy tányér frissen sült palacsintát vittem neki. S hogy egyszer-másszor én is buzgólkodtam az építés körül, egy-egy követ, téglát vittem Dénes bácsinak, a pallérnak, aki köpeci ember vala. Ez a név is bevésődött gyermeki lelkem táblájába, mert Dénes bácsi pihenés közben el-eljátszogatott velem. Mintha arra is emlékezném, hogy kék szeme volt — de már erre nem esküszöm meg. S emlékezem a baróti lakatosra is, aki az ajtókat s ablakokat szerelte fel. Kissé görbe hátú, fekete szakállú, fekete arcú, de jókedvű, gyermekbecéztető ember, s úgy megszerettette magát velem, hogy nemcsak nem féltem a fekete arcától, de vele is háltam. Széles mellére bujgatott, ülökémet tapogatva álomba ringatott s reggelenként kacagva mesélte: No, ma megint nyugodalmas éccakám vót. Likat rúgott a hasamon a hálótársam!

Jó ember lehetett. Nyugodjék békében a baróti temetőben.

— Hát, füttyögtél most a mindentudó fekete rigó — emlékszel-e, te vén bohó, hogy volt neked még ebben az időben egy igen kedves pajtásod, aki fölvelt nagy erős karjára, úgy vitt az iskolába, ott mutogatta neked a falitáblákon azokat a különös figurákat. Először azt mutatta, amelyik olyan volt, mint egy ekekabala. Ennek a neve volt: A. Aztán megmutatta azt a figurát, amelyiknek kettős hasa volt, mint a szárazbetegségben sínylődő, dagadt mellű Bogdán Mihálynak: az egyik, az igazi hasa, az is puffadt, a másik a melle, az is. Ennek a neve volt: B. És következett az a figura, mely a félholdhoz volt hasonlatos. Ennek a neve vala: G. Így mutogatta nekem végig ezeket a furcsa figurákat, nagyokat, kicsinyeket, s otthon csak nevettek, hogy az a bolondos Szotyori bácsi ősztől tavaszig, buksi fejecskémbe palán-

tálta az egész ábécét, s hallj csudát! nagy betűket, apró betűket össze is rakosgattam s mikor az ötödik esztendő felé lépegettem, „úgy olvastam, mint a víz”.

Valamint volt idő, amikor a 90-ik zsoltár szerint, „sem ég, sem föld nem voltának”, azonképpen volt idő, „amikor tanítóképzők sem voltának”. Araikor az volt a legalkalmasabb tanító, aki lehangosabban énekelte a zsoltárokat, s kifogástalan pennát tudott hasítani a lúd tollából, tiszteletes uram és a nemes presbitérium examináló széke előtt. Ez volt ám csak a jó világ! — mosolyogják le a Galilei-íjak. Hát, gyerekek, ez a világ olyan világ volt, hogy akkor is, akinek egy csepp esze volt, megtanult írni, olvasni, számolni; az ökör meg akkor is ökör maradt, még ha Bécsbe vitték is, a közmondás szerint. Sőt: ökör marad az ökör ma is.

Ki volt, mi volt ez a Szolyori József? Szegény diákleány. Az udvarhelyi kollégiumból került a mi kis falunkba — mesternek. Így hívták s hívogatják ma is a kántortanítót. Bolondos jókedvű, magasnövésű, széllesvállú legény volt. Alig hiszem, hogy négy diákosztálynál többet járt volna ki, pedig 18—20 éves lehetett, amikor a „csonka” mester örökébe lépett. Azért hívták csonka mesternek, mert az egyik keze megbénult, talán amiatt is mondott le, késő öregségében, mivelhogy csak félkézzel billegethette a kis szuszogó, sípoló orgona billentyűit. Nyugalomba ment hát a vén csonkames-ter, el is költözött a fiához a szomszéd vármegyébe, de nyár vége táján, a képzésre rendesen visszajött. Képének nevezték s nevezik a székelyek ma is a papi meg a kántori fizetést. Minden gazda, kinek legalább tizenkét kalongya őszi s ugyanannyi tavaszi gabonája termett, ebből kettőt-kettőt a papnak, egyet-egyet a mesternek adott. Ezek után következtek, akik csak fél képét fizettek. S legvégül jöttek az „osporások”, a földtelen emberek, akik egy pár garassal rótták le adójukat Isten szolgálainak.

No, most figyeljete ide. Lehetett akkoriban 50—60 egész meg félképű gazda, kerekszámban hát ötven kalongya kenyérnek való gabonát, ötven kalongya zabot kapott a mester. Igen ám, de ennek fele a csonkames-

tert illetve, Szptyorinak eszerint maradt 25 kalongya gabonája, ugyanannyi zabja. Egy kalongyában van 27 kéve. Ha elhiszitek nekem, s pedig elhihetitek, hogy egy kalongya rozs jó ha eresztett két véka szemet, ugyanennyit a zabnak is a kalongyája, eltűnődhetnek azon, miből élt s ruházkodott Szotyori József. Ötven véka gabona, ötven véka zab. Csak egyik-másik nagyobb gazda adott búza-kepét, annak az ötven vékának is nagyrésze rozs volt. Vala pedig egy véka rozsnak az ára akkoriban egy német forint, egy német forint pedig 40 krajcár. A zab ára is akörül forgott, csak akkor szökött fel egy kicsit, ha háborús hírek kerengtek a levegőben. Akárhogy forgatom, Szotyori József képéjét pénzben nem tudom többre becsülni száz német forintnál. Ehhez még hozzáteszek 10—15 szekér fát, egy-két kis szántóföldet s kaszálót (az egész együtt kitehetett egy holdat) s hozzáveszem még azt is, hogy esztendőn át énekszóval temetőbe kísért 5—6 halottat 20 krajcárjával, felvittek az iskolába 30—40 gyermeket s fizettek minden gyermek után 20 krajcárt: bizony még kisül, hogy Szotyori József fizetése felrúgott 150 német forintra. Hiszen, igaz, igaz, ha nem csordult, cseppent. Teszem azt, a jobb módú asszonyok, amikor a gyermeküket felvitték az iskolába, kedveskedtek eggyel-mással, ki egy csirkével, ki egy tojással. Szerda és szombat délután játékdélután volt. Hol az iskola udvarán, hol a cinteremben szaladgáltak-verekedtek a gyermekek: ezt a szaladgálást-verekedést azonban meg kellett váltani. Egy tojás vagy egy cső kukorica volt a váltság. Még ma is kacag a lelkem, ha eszembe jut az a szörnyű dráma, melynek keservesen síró hőse voltam iskolába járásom egy szép délutánján. Szöttes ujjaskám zsebében volt a játékdélután váltsága: egy tojás. Ez a tojás, addig feszengetem a padban, egyszerre csak ropp! eltörött. Jaj istenem, — nyilalt kis szívembe a rémület, — most nekem nem szabad játszanom. Keserves sírásban talált a mester, a Szotyori utóda, épp olyan fiatal legény, mint ő.

— Hát te miért sírsz? — kérdezte az új tanító.

A gyermekek válaszoltak helyettem, ki részvétellel, ki kárörömmel:

— Eltört a tojása! Fél, hogy nem játszhatik!

— No, ne sírj, simogatta meg fejemet a tanító bácsi, azért szabad játszánod.

Igen, még ma is kacag a lelkem ezen a drámán, s még ma is érzi kezem a zsebemben szétfolyt tojás tapadós nyirkosságát. Próbálja csak meg valaki, töressen el egy tojást a zsebében, ha ugyan akad oly könnyelmű tékozló ma, amikor öt-hat korona egy tojás — aztán nyúljon a zsebébe: halála napjáig nem szabadul attól a kellemetlen érzéstől, amit ez a tapadós nyirkosság okoz.

De visszatérek Szotyori Józsefhez, mert tudom, kíváncsi vagy, nyájas olvasóm, hogy valóság-e vagy mese az az aranykor, amikor százötven német forintból megélhetett egy ember? Erre csak azt felelem: a csonkamester nemcsak megélt ennek a duplájából a feleségével, de még taníttatta is két fiát az udvarhelyi kollégiumban. Szotyori Józsefnek úri dolga volt. Ő egész nap a mi házunknál lógott, ott ebédelt, ott vacsorált, talán früstükölt is. Kis szobácskájába, mely egy fődél alatt volt az egyetlen iskolaszobával, csak hálni járt. Egykorú volt Gábor bácsival, nagy pajtáságba keveredlek, s rosszul mondtam, hogy lógott nálunk: kora tavasztól, amikor megadta az egzáment, késő őszig, amikor ember, állat fődél alá húzódott, s megnyílt az iskola is, Szotyori nagy buzgón dolgozott: szántott, kapált, kaszált, szénásszekeket rakott, fát vágott; a legényekkel, s mindezt széles jókedvvel. Ő volt a még mindig szomorkodó, Ignáckát sirató család jókedvre derítője, ő „duvasztott” nekem furulyát a füzfa mézgasz hajából; ő faragott nekem szekerecskét (szekerecskébe kerekecskét); ő vett föl nagy erős karjára s vitt enyhe téli napokon az iskolába, végig mutogatván a fali táblák csodálatos figuráit. Ez a tizennyolc éves legény a 150 német forintért minden télen megtanított 20—30 gyermeket olvasni, írni, számolni; az esztendő ötvenkét vasárnapján száznégyszer énekelt zsoltárokat és „dícséreleket”; három sátoros ünnep 3-3 napjára is esett 18 istentisztelet; néha a pap helyett könyörgést is olvasott; elmondta szép rendibe a Miatyánkot; öt-hat halottat énekelve kísért ki a temetőbe. Ez a tizennyolc

éves ifjú szolgája volt Istennek, szolgája volt a mi házunknak, ennek is, annak is jókedvéből — Mein Liebchen, was willst du noch mehr?

Várta-e, nem-e vígkedvű Szolyori a vén csonkamester halálát, erre csak a mindentlátó Isten adhatna feleletet. Szeretett volna-e fészket rakni, azt az én ébredező lelkem ugyan vehette-e észre? Egy bizonyos, hogy fél kepére nem rakhatott fészket, a Vén csonkamester pedig nem akart meghalni. Mert ilyen csökönyös minden vén ember. Magam is ilyen vagyok. Hiába csiripelnek a verebek, hogy lejárt a te világod, nincs szükség az írásaidra, fiam, élek és írok, ha az asztalfiának is. A vén csonkamester pontosan eljött a félkepezért, kicsépltetette, szekérrre rakatta s vitte a fiához. Vele jött a vén mesterné is, vékony, tőpörödött asszony, akinek elméje csendes örületre háborodott abban az esztendőben, amikor a világ legnagyobb költője nyomtalan eltűnt a segesvári csatában. Ott esett el egyik fia a csonkamesternek is. Mindenki elhitte ennek a fiúnak a halálát, csak az anyja nem. Várta éjjelnappal, ott bolyongott a falu végén, onnét leste, várta, mikor bukkan fel kedves alakja „döllő gödör” felől, ahol az út a falunak kanyarodik. Addig várta, addig leste, míg elméjére homály nem borult. És akkor sorba járta a házakat, mindenüvé beszólt: nem látták-e a fiamat? — Nem láttuk, lelkem, nem, — minden háznál ez volt a felelet. Néhol az ágy alá is benézett: hátha olt rejtőzik a zsandár elől? Szegény csonkamesterné, ő nem a félkepezért jött, mint az ura, Ő most is a fiát kereste. Álomkórosként bolyongott szerte a faluban, beszólt mindenüvé: Nem látták-e a fiamat? S mindig csak ez a felelet: Nem láttuk, lelkem, nem.

Milyen szép, milyen érzékeny, milyen megható költeményt lehetne írni erről, ha az érzékeny költeményeknek még volna olvasója! Ha nem durvította volna el lelkünket a világháború, s mind az a fertelem, ami a világháború nyomán ránk szakadt! Hát csak elégedetek meg ezzel a két sorocskával: Nem látták-e a fiamat? — Nem láttuk, lelkem, nem.

MÁSODIK FEJEZET.

Ebben fejelet lesz arra az együgyű kérdésre: miért építettek házat Gábor bácsinak, holott még csak 20 éves volt? Ennek rendjén szó lesz a régi s mai székely házakról, sőt arról is, milyen volt az iskola.

Porban játszó gyermek volt még Gábor, az volt Benkő Trézsike is, s már a falu közvéleménye a két gyermeket egymásnak eljegyezte. Nem azért, mert a két gyermeket, jóllehet Gábor a felszegben, Trézsike az alszegben lakott, napról-napra együtt látták játszódzni, sőt azt is láthatták, hogy Gáborka estefelé mint vezette haza kézenfogva Trézsikét. Ebből ugyan nem lett volna házasság, a falusi hit szerint, ha az egyik gazdag, a másik szegény. De édesapám volt az első gazda a faluban, Benkő Dániel keresztapám a második. Közvélemény ide, közvélemény oda: ez a két gyermek szerette egymást. S nyilvánvaló volt, hogy amikor Ignácka halála után édesapám Gábort Udvarhelyre akarta vinni, a kamaszlegény húzódozásában nagy része volt Trézsikének.

„A legénynek éppen úgy kell vigyázni a tisztaságára mint a leánynak”, — hirdette István nagyapó, s Gábor ezt annyira megtartotta, hogy Benkő Dániel keresztapám uram házánál más leányos házhoz soha be nem lépett. De Trézsikéhez sem járt más legény Gáboron kívül: minek szaggassák a csizmát hiába? Húszéves korában állt sor alá Gábor, s bizony sok ezüst tallért meg húszast pengetett le valakinek az asztalára édesapám, hogy Gábort ne vigye el a német Taliánországba, honnét nyolc-tíz esztendő múlva került volna vissza, ha ugyan vissza kerül. Nosza, nagyhirtelen

házépítésnek láttak, hadd álljon a ház, ha esztendőket üresen is: a fiú dolga immár, mikor visz bele asszonyt. Hiszen, a Gábor háza egy esztendőt sem ásitott üresen: 21 éves volt, amikor Trézsikét bevezette a falunak akkor legszebb, legnagyobb házába.

Milyen ez az akkor legszebb s legnagyobb ház? Olyan, amely ma, szinte 150 év múltán is a legszebbek s a legnagyobbak közé tartozik. Ennek a háznak szépsége s nagysága még csak akkor tűnik ki igazán, ha visszamegyek ama Benedek Huszár Gábor házához, amely Mária Terézia korában épült, s amely felépülését magának Mária Teréziának köszönheté. Ez a Mária Terézia valósággal gyámság alatt tartá a népet. Megmaradt a faluházán néhány jegyzőkönyv Mária Terézia uralkodásának utolsó tíz esztendejéből s ezekben minduntalan találkozunk a felséges királynő nevével. Valósággal gyártódnak a rendeletek, melyekben hol ezt parancsolja, hol azt a világszép királynő. Nagy gondja volt a fonásra, szövésre, s míg a férfiak hadakoztak, az otthonmaradtaknak, s főként a suhanclegényeknek megparancsolta, hogy a téli estéken fonjanak, akárcsak az asszonyok. Az ő parancsolatjára honosodott meg hazánk földjén a burgonyatermelés; ő parancsolta meg Erdély minden községének s így Kisbaconnak is, hogy küldjön szekérrel egy alkalmas embert Kolozsvárra, ahol is kap egy szekerre való burgonyát, abból minden család néhányat, azt elültetik s szép lassan elszaporítják. Alkalmasabb embert erre találhatott volna-e a falu „nemes székely huszár Benedek Huszár Gábor atyánkfiánál”, aki világot járt ember volt, mert hadakozott a burkusokkal is, s akinek nem volt kedve a házasesletre, vénlegénynek maradt, amiről szintén esik szó a jegyzőkönyvben, mivelhogy nemes székely Huszár Gábor uram „tilosban” találtatván, illetlenségeért meg is dorgáltatott. Nem lehetetlen, hogy az ő esetéből kifolyóan született családjában az örökéletű intelem: a legénynek éppúgy kell vigyázni a tisztaságára, mint a leánynak . . .

Benedek Huszár Gábor testvére volt az én máska-nagyapámnak, vagyis dédapámnak, a nagytestű s

nagyerejű Jeremiásnak, nagybátyja tehát István nagyapónak, akiről az az intelem ránk öröklődött. Elég az, hogy Huszár Gábor vállalta a küldetést s hazahozott Kolozsvárról egy szekér burgonyát, aminek székelyül pityóka a neve. Hány nap alatt járta meg az utat, ennek az emléke nem maradt meg. Száz évvel később, a XIX. század 70-es éveinek elején, amikor éppen épülőben volt az erdélyi vasút, édesapám meglátogatta a Kolozs- meg Szilágy megyébe szakadt Benedek Huszárokat, Miklós meg Antal nagybátyjakiak a maradékaikat, hogy örökáron vegye meg azokat a belsőégeket s földeket, melyeket a nevezettek 48 előtt zálogjára adtak el neki. (Mert 48 előtt csak elzálogosítani volt szabad a székely birtokot, mégpedig 30 esztendőre, eladni nem.) A 70-es évek elején járt le ez a zálogosvásár s édesapám pénzzel megrakodva felkerekedett a nagy útra, hogy a zálogos-vásárból örökös vásárt csináljon. Kisbacontól Kolozsvárig akkor öt napig tartott az út. Valószínű, hogy száz évvel elébb még hosszabb ideig tartott. Mindegy: a fő, hogy Huszár Gábor meghozta a pityókát, s ezért az útjáért egy ház volt a tiszteletdíj. Egy ház, melyet a falu épített neki. Ennek a háznak csak a fundamentuma volt kő, a fala faragatlan, gombolyag cserfa. Minden egyes fája kilátszott, akárcsak a sovány ember bordái a vékony mésztakaró alól. Az alacsony falra aránytalanul magas, meredek tető nehezedett, mely nagy iromba cserfazsindellyel volt fedve. Vala pedig az egész házban egy nagy, tágas szoba, egy kis benyíló (abban a sütőkemence) s oldalt egy kamara. Éppen elég egy vén legénynek. Ez a ház kerek száz esztendeig állott, közvetlen a mi udvarunk mellett. Ez is elzálogosított ház volt, így került István nagyapó kezére, tőle édesapáméra, mígnem ezt is örökáron megváltá. Az én gyermekkoromban egy oláh pásztorember lakott benne, a vén Demeter András, aki holtáig szidta Kossuthot, merthogy nem adta neki ezt a házat, holott ő már 48 előtt benne lakott. Sehogysem akarta megérteni az öreg, hogy nem volt ő édesapámnak sem jobbágya, sem zsellérje, egyszerűen bérlője a háznak, akárcsak

én ma itt ennek a budapesti lakásnak egy derék fűszeres házában; azzal a különbséggel, hogy én pénzben fizetem a házbért, vén Demeter András meg 10, azaz tíz napszámmal rőtta le. S volt ezért neki lakóháza, veteményeskertje, egy kis pityókaföldje, egy istállója (a kecskéinek) — ilyen háziúr volt az én édesapám!

No, de találkozunk még vén Demeter Andrással, az országjáró, nagyokat füllentő, nekem igen kedvesemlékű vén huncfúttal, jerünk tovább. Én nekem most azt az utat kell bejárnom, mely a Mária Terézia korabeli Huszár Gábor házától a Gábor bácsi házáig vezet. Az édesapám háza a 40-es évek elején épült, hetven évvel később, mint a pityókáért épült ház. Ennek már nemcsak a fundamentuma volt kő, de azon felül is egy félméternyire, ott kezdődött a fa, még pedig faragott, a közök kirakva apró kövekkel s így bemeszelve sima téglaház képét mutatá. Széles eresz volt a benyíló a ház közepén, ettől az eresztől jobbra egy nagy szoba, virágos, méhes kertre nyíló, balra egy kisebb szoba és konyha, az ereszből volt a bejárás a kamarába s a pincébe, mely a föld színén volt s nem a föld alatt; az ereszből a feljárás a hijjuba (padlás) egy odatámasztott jó magas létrán.

A mi házunk már szép piros cseréppel volt fődve, három kémény füstölt rat ja, a pityókás házon egy sem; annak a nagy szabad tűzhelyéről a füst a hijjuban széledt el s szivárgott ki lassanként a faszindelyek hasadékai közt. Az esztendő verejtékes munkájának minden gyümölcse szépen elfért e piros cserépfödél alatt. A hijjuban négyoldalt sorban állottak a falusi ácsok faragta szuszékok, öt köblöstől fel húsz köblösig: ezekbe hordták fel a búzát, a rozst, a zabot, az árpát, a borsót, paszulyt, az aszalt gyümölcsöt. Ami nem fért a szuszékokban, ott hevert csomókban, a hijju tapasztott földjén. A pityókának nagy verem volt ásva a pincében. A gerendákhoz volt erősítve, a pince hosszában, négy-öt széles polc a téli almának. Átellenben a házzal, az udvar túlsó szélén állt a kukorica-góré, székelylül: a törökbúzás-kas, ennek lécbordái közül mosolyogtak ki a piros- meg sárgakukorica-csővek. A ga-

lanibbúgós kapu egyik sarkában, a pityókás ház közvetlen szomszédságában, kis házikó állt: ebben a kenyérsütő-kemence. Egyszerűen „sütő”-nek hívtuk. A kis kaputól oldalt volt a gémes kut, mellette egy nagy meg egy kis kövállú: este, reggel friss víz benne a legelőre járó állatoknak. A ház háta mögött konyhakert, melyre mindkét szobából kis ablak nyílt. Tyúkleső ablak volt a neve. Innen lestük, nem kapírgál-e tyúkanyó a veteményesben. Az uccára néző szoba előtt néhány lépésnyi előkert, virágos. A ház már nincs meg, de egy fátyol rózsabokor, melyet édesanyám ültetett, még el és virágzik ...

Három ablak nézett az ucca felé, kettő a hátsó virágoskertbe, egy nagyobb és négy kisebb az udvar felé. A hátsó virágoskert volt legkedvesebb helyem. Az ágyasokban fehér szegfű, piros szegfű, packona meg csukros viola illatozott. Az ablakokra felnyúlt a mályvarózsa s ha kinyitottuk, be is haj olt azon. A kert egyik sarkában orgonafa. Boroszlán nálunk a neve. A kerítés egyik falának épített méhszín alatt sorakoztak a méhkasok. Itt szerettem üldögelni, játszadozni egymagamban. Sok-sok száraz ágacska szurkáltam szép sorjában a földbe, öt-hat sorban. Nem katonák voltak ezek, hanem kisdíákok. Ezek helyett a kis díákok helyett mondogattam fel a leckét. Szándékosan hibát ejtettem sorban tízzel, hússzal is, mígnem valamelyik a hátulsó sorban hibátlanul mondta fel a leckét. Nosza, elévitem az első sorba. Így játszottam ösztönszerűen az *életet*. Mert, így lesznek az utolsóból elsők, az elsőkből utolsók, különösen, ha egy felsőbb hatalmasság beleavatkozik. Én voltam ez a felsőbb hatalmasság, de gyermekkorommal bucsut is mondtam ennek: sohasem leit többé senki általam utolsóból első, elsőből utolsó ...

Az udvar hosszában még egy veteményes húzódot, a „pityókás” ház folytatásaként. Felerésze a béresház járuléka volt: itt termett meg nagyokat füllentő Demeter András esztendei káposztája, hagymája s egyéb zöldsége. A karós paszuly meg a lopótök indája felfutott a ház ereszére, összekeveredve lógott az ereszről a hosszúszerű lopótök meg a hosszú, vékony hüvelyű

paszuly. Ecetet lopott ezzel a lopótökkel kis hordócskától az öreg füllentő, bort aligha. Átellenben a pityókás házzal, a telek alsó sarkában egyszobás házikó húzódott nieg, hajdan pálinkafőző, most „bérház” ez is. Ebben a kistermetű öreg Rigó zsellérkedett. Amennyire emlékszem, sokat zsémbelt miatta édesapám, mert a munkát nem igen kedveié. Forró meleg napokon, míg a falu künn izzadt a napon, otthon felejtette magát, ült, üldögélt az árnyékos szobáskában, eregette a füstöt naphosszat — vájjon miről gondolkozhatott? Ő neki is volt egy veteményes kertecskeje, melyet keskeny udvar választott el a Demeter Andrásétól. E keskeny udvar végén húzódott meg a zsúpfődeles pajta, a hozzá ragasztott sertésóllal: a két zsellér kevésszámú állatainak hajjiéivá.

Szóval, a mi telkünk kettős telek volt: nagy és kicsiny s mintha két gazdáé lett volna, kerítés választotta el. A nagy telek hátsó felében L alakban három nagy gazdasági épület sorakozott: két szalmafüdeles meg egy cserépfődeles csűr, mind a háromnak fődele alatt egyben pajta is. A cserépfődelesben teleltek a „köteles marhák”, ökör, tehén, ló, a zsúpfődelesekben a borjak meg a juhok. Külön kis ólak voltak a sertésnek meg baromfinak, kissé közelebb a házhoz, hogy a rőfögő meg kodácsoló jószágok mindig szem előtt legyenek.

Ez volt a falu első gazdájának a belső telke. A csűrök mögött, természetesen, tágas csűröskert a szalmakazlaknak, a fedél alá nem fért szénának, mely rendszerint tavasszal került sorára, amikor a csűrök odrai kiürültek. A csűröskert mögött terült el a gyümölcsös, e mögött egy lucernás, mely kirúgott a Macskás-patakra. Ez a patak volt a határ. Ezentúl kezdődött a mező, lankás hegyoldal, mely a falu egyik szélét végig szegi. Hajdanában, az ősfoglaláskor a Benedek-nemzetség birtoka, az idők során ősi és „jövevény” nemzetségek közt úgy elaprózódott, hogy húsz esztendő keserves munkájába került nekem, a pennás ivadék-
nak, amíg a kardos nemzetség földjének egy részét csereberével meg háromszoros-négyszeres áron vissza-

hódítottam. Igazabban: könyvíró tollammal visszaírtam. (Csak türelem, türelem, majd meglátjátok, mi lelket rendítő dráma lesz még ebből.)

A mi házunk már nagy haladás volt a Mária Terézia pityókás háza után, külsejében is, belsejében is, jóllehet a két házat hetven év választotta el. De hát akkoriban csakugyan lassan forgott a világ kereke, kevés volt a vilájárta ember s ha egyik-másik hozott is magával valamit, próbált is egy s más újat, nem igen követték. Ellenben a mi házunkat s a Gábor bácsiét huszonöt év sem választotta el, de a különbség száz esztendő is kitett. Ezt a különbséget én a szentgyörgyi német iskola javára írom: itt tanulta meg Gábor bácsi az építés művészetét. Ő rajzolta meg házának tervét, e szerint épült az új módi, köfundamentumos, égetett téglafalú ház, melybe téглаoszlopokon nyugvó tornácból nyílt a főajtó nagy, tágas szobába. Ennek a szobának két ablaka nézett az udvarra, az udvar mellett egy kis gyümölcsösre, melynek minden fáját András nagyapó, egy ablaka egy nagyobb gyümölcsöskertre, melynek fáját már, egy vén diófa kivételével, Gábor bácsi ülteté. E szoba bútoraiból csak egy darabot említek meg: a feketére festett *íróasztalt*, mélybe széles palatábla volt beillesztve. Igen jó arra, hogy hirtelen számolást elvégezzen rajta, papirost e miatt ne pazaroljon. Ennek az íróasztalnak a gazdája háziszótt, fehér posztónadrágot viselt, akár a cselédje. Mondhatnám, dacosan, szinte tüntetően ragaszkodtak az ősi viselethez a szabad székelyek ivadékai, hívták magukat fehérharisnyás székelyeknek, ellentétben azokkal, akik nemeslevelet szereztek vagy nem is szereztek, de így meg úgy elurasodtak. Igen szegény urak voltak ezek többnyire, kicsiny, rosszul művelt földeken tengődtek s volt rá okuk, hogy a Huszárok, a Benkők, a Keresztesek, a Nagyok, a Bardoczok, a Balok (csupa kis- és nagybaconi famíliák) jó módját irigyeljék.

Gábor bácsi íróasztalos szobájából jobbra is, balra is ajtó nyílt. Jobbra egy tágas „tessék szoba”, benne háziszótt gyapjútakaró val bevont divány, üveges szekrény, nagy ruhaszekrény s ágy is. Ha akarom: „sza-

lon”, ha akarom vendégszoba. Mellette keskeny oldal-szoba. Volt hát három lakószoba, eggyel több, mint a mi házunkban. Az íróasztalos szobából balra a konyhába lépünk: háromszorta tágasabb, mint a mienk. Innen garádics vezet fel a kamarába, kamara mellett szintén garádics a hijjuba. A konyha oszlopos tornáczra nyílik, erről a tornáczról garádics vezet le a sütökemencéhez s egyúttal a pincéhez is, amely már igazi pince: a föld alá került.

De Gábor bácsi nemcsak magának épített házat, épített a nagyobbik fiának is s ez már igazi úriház. Üveges verandán lépünk e házba, üveges verandáról egy hosszúkás keskeny szobába, melyben túlságos nagy helyet foglal el egy öreg zongora . . . Balra virágos kertre nyíló nappali, jobbra két szoba, tovább a téli konyha, ehhez ragasztva a nyári. Ebben a házban tehát öt szoba van már, mivelhogy szobának számít a zárt veranda is. S ennek a háznak nemcsak zongorája van, de íróasztala is, holott gazdája, János gazda, csak a felső népiskolát végezte. De a leányai már mind ki-járták a képzőt.

Néhány lépésnyire a ház mögött kisebb épület, ennek födele alatt a nyári konyha meg a gabonás: két oldalt egy darabban nyúlnak végig a hombárok, falusi ácsok mestermunkája, de főmestere Gábor bácsi leg-kisebb fia, aki András nagyapó nevét viseli, övé már a szülei ház. Gábor bácsi, „a vén jegyző”, aki harminc esztendeig volt három falu pennája, külön házat épít-tett magának a telek másik oldalán. Kedves kis kőház: Faragott kő az alja, kis oszlopos tornáca van, kétoldalt rózsabokrok, a kicsi házban két szoba, konyha: éppen elég egy öreg pár embernek. A világháború sem tudta megkomorítani e kis ház nevetős képét: úgy nevet, úgy mosolyog, mintha az ég soha, de soha be nem borult volna fölötte.

Itt most meg kell állítanom a tollamat, hogy mondanivalóim sorrendjét meg ne zavarjam. Mert nagy utat kell megtennem még, amíg eljutok odáig, amikor a székely gazdaember iskoláztatja nemcsak a fiait, de a leányait is... Ez már ugrás, szédítőnek látszó nagy ugrás, de majd kiszül, hogy nem is ugrás, hanem fonatolva haladó, egészséges fejlődés ez. Csak be kell pillantanod abba a virágoskertbe, melyre a nappali három ablaka nyílik s már ez mutatja, hogy ennek a háznak a gazdája ugrás nélkül is halad előre, szépen, egyenletesen, testi s lelki szemünknek jölesön. Ez a virágoskert az én szülőházam s az előtte meg mögötte illatozott virágoskerteskék helyén születtek. Ha nem nevel urnák az édesapám, ma én volnék itt a gazda, mert, ősrégi székely szokás szerint, engem illetett meg az ősi telek, mint legkisebb fiút. Ám én „tudományra” váltottam az ősi telket s szomszédja lettem a Gábor bácsi fiának, kint a házam a falu szélén, nagy csendességben — jól történt-e így vagy rosszul, kiszül, mire könyvemnek végire érek. E pillanatban idegenül tengődök a nagy Babylonban s nem tudom, nem lépek-e idegen földre, ha innen — megszökhetem . . . Ó, ó, megint félre kalandoztam, János öcsém szép virágoskertjéről megfeledkezem. De te megbocsátasz nekem, nyájas olvasó, hiszen vehetted észre, hogy bódult a fejem, bódult a szívem. A mi virágoskerteskénket gombolyag fenyőboronák kérítke be, János gazdáét az udvar felől jó móddal megalapozott, fonott drótsövény, az ucca felől fedett kökerítés. Egy rózsabokor, melyet édesanyám, s egy körtefa, melyet édesapám keze ültetett: a régi virágoskertből e kettő maradt meg. A rég kiszáradt, egyetlen orgonafa helyett, az udvar felőli részen, végig orgonabokrok szelik a drótsövényt, közbe-közbe sugár vörös fenyők, — gyönyörűséges kép s május havában mámorítóan illatos. A méhszín helyett, mélynek tövében annyit játszadoztam, új méhszín, melynek födele alatt a gyékényből font paraszt méhkasok s a legújabb szerkezetű kaptárok szépen megférnek együtt. Édesanyám oltatlan rózsájára kegyelettel néznek a piros, a fehér, oltott rózsák s egy közöttük talán szeretettel is: emlékrózsafája ez annak az ágyának, amelyben édesapám örök álomra hunyta szemét. Nagy gonddal ápolt virágágyak közepén, oldalt málna-, ribizli s mindenféle díszbokrok, az ucca felől sorban vadgesztenye, vörösfenyő, hegedűfenyő s még egy

körte- s egy almafa: ez utóbbinak ágai, éppen mint az én szülőházam ablakán a mályvarózsa, behajolnak a nappali nyitott ablakán. Szóval, itt szépen, harmonikusan, a régít le nem becsülve, az újtól nem irtózva, fejlődik az Élet, mivelhogy nem ott kezdik, ahová minden józanul gondolkodó ember hite szerint, eljutni csak századok múltán lehet. Ha ugyan lehet. . .

. . . Mostan pedig megyek az iskolába. Már nem a Szotyori bácsi karján. Mert Szotyori bácsi mégis itt hagyott minket, pedig hogy szeretett s hogy szeretttük mi is őt. Fészket akart rakni (nyilván megkívánta Gábor bácsitól) s hazament a falujába, Szotyorba, ahol a vén mester halálára nem kellett várnia: egész, képét kapott. Hát, elment Szotyori nagy sírással-rívással, sírt ő is, siratta a falu is, különösképpen a mi házunk népe s talán legkeservesebben siratta meg egy pirinkó kis fiú, akinek ezután a maga lábán kell iskolába járnia. S lám, a félkepére nyomban akadt pályázó, két diáklégény, mindakettő — Benkő. A néhai vén tiszteletes gyámoltalan fia az egyik, az a szegény Laji, aki búzával hizlalta a disznót, amikor a maga gazdája lett; középajtai Benkő a másik, aki nevén kívül más atyafiságban a kisbaczoni Benkőkkel nem vala. Lajinak, szegénynek nem volt hangja, annál hegyesebb, csendesebb a másik Benkőnek, akinek Sándor a neve.

Hatodik esztendőm tapicskáló gyerek voltam, amikor Benkő Laji, egy vasárnap délután, az egész falu színe előtt, Istennek házában egzámenre állott. Mert a kántori pályázat valóságos egzámen vala. Minden képező gazdának joga volt az egzaminálásra. Össze-vissza vallatták a pályázót a zsoltáros könyvből. Nem elégedtek meg azzal, hogy az istenitisztelek során végig énekelte a szokásos dicséreteket és zsoltárokat, nevezetesen: a gyülekező, a felálló, az ülő, a könyörgés és prédikáció közti éneket (mialatt a tiszteletes a bibliából kikeresi a prédikáció alapigéjét), meg az istenitisztelek bezáró éneket, mert végre is ez csak egy-egy ének, már pedig, gyülekező, felálló,- ülő ének többféle van s

hol vannak még a karácsonyi, húsvéti, pünkösdi énekek? És hol az úrvacsoraosztás közben szüntelenül szólók? Istenem, Istenem, mi tenger éneket kellett tudni s azt orgonaszóval kísélni a kisbaconi félkepéért!

Ma is látom, amint szegény Benkő Laji félénken, gyámoltalanul betámolygott Istennek házába. Szinte hallom fogvacogását, a cérnalábú áldozat térdeinek összeütődését: szánakozva nézték az öregek, vihogásukat nehezen visszafojtva a fiatalok. Mondjam tovább, ne mondjam, a mai szólásmondással élve Laji pályázata kínos botrányba fült. Alig hallható hangon dűnynyögte el a gyülekezőt: Ím, bejöttünk nagy örömmel... Hát, Lajit illetően nagy hazugság volt ez a nagy öröm. Bizony, nem jött ő ide örömmel. Anyja, a vén papné kényszerítette rá. De ő szegény csak nyomkodta tovább az orgona billentyűit, nekifohászkodott a felálló éneknek, amely azért neveztetik ennek, mert erre felállnak a hivek s állva hallgatják és énekelik végig. Ő de szép ez az ének, ha szépen csengő hang vezet az orgona mellől, s kíséri jó énekesek, leányok, gyermekek szoprán, legények tenor, idősebbek emberek bariton hangja! Csak úgy repül az ég felé:

Te rólád zeng dicséretünk,
Nagy Isten! Téged tisztelünk!

De most nem repült ég felé az ének, szárnyaszegetten bukdácsolt, s ha zengő hangú Benedek Sándor János, ez a szőkehajú, piros képű fickólegény hirtelen át nem veszi a szót, a felséges ének bizony nem jut fel az égbe... Zordon képű, hirtelen mérgű Dobai tiszteletesnek csak úgy szikrázott szeme a haragtól, dörgő hangon kiáltott fel szegény fiúhoz: Elég volt, Laji, elég! — és Laji szeméből megeredt a könnyek zápora, félre tántorgott az orgona mögé. Érzékeny szívű néném-asszonyok szipogtak, merthogy igen sajnálták a néhai aranszájú tiszteletes gyámoltalan fiát. Tekintetes Gál Dánielné keresztanyám asszony szégyenében (mivel-hogy Lajt is keresztfia volt) kiszaladt a templomból.

Öregebb rendű emberek nemkülönben sajnálkoznak, csak a fiatalság vala — mint minden időkben — kegyetlen: illetlen össze-vissza vihogás, élesen csengő kacagás botránykoztató meg az öregebb rendűeket.

Mi más volt Benkő Sándor pályázata a következő vasárnap délutánján! Vastag, telt nyakú legényecske volt ő, öblös torkú, bátor képű, apró, eleven szemű, hetyke járású — bizony, nem verődött össze az ő térde, nem vacogott a foga. Mint a győzelmében bizonyos hadvezér vonult be Istennek házába, jobbra, balra illendően hajtogatva fejét; csakúgy recsegett talpa alatt a fa garádics, amint felszaladt az orgonához; ott hirtelen leült, végigfuttatta ujjait s érces hangon rázendített: Ím, bejöttünk nagy örömmel!

Gál János megyebíró (ez nálunk a kurátor neve) büszke-boldogan hordozta körül a tekintetét. Azt mondta ez a tekintet: *Van már mesterünk!* Benedek Balázs, ez a higgadt, minden szavát megfontoló ember, aki kellemetes baritonjával kísérte máskor a mester énekét, most hallgatott s elégedetlen hajtogatta a fejét. Az ő fejének hajtogatása is azt mondta: Van már mesterünk. Ezt mondta minden arc, minden szem. A *Te rólad zeng dicséretünk* csakugyan zengett, s amikor következek erre *Mint a szép hives patakra a szarvas kívánczik*, Isten után való vágyakozás fényt ragyogott a szemekben. Vájna Rózsi, az én egykori pesztrám, most már nekiserdült, pirosalma képű leány meg is feledkezett magáról, a szeme rátapadt a nap hősére, aztán egyszerre csak megcsendült a hangja a zsoltár e soránál: *És hozzá kívánczik!* Megbotránkozással fordult felé minden szem. Gál János uram haragosan intette le. Ó, pedig Rózsi igazán olyan szépen, olyan „hegyesen” énekelt s úgy el tudta nyújtani minden sornak az utolsó szavát, hogy az a következő sorba beléolvadt. . . Hát azt én az én hatesztendő butikó fejemmel gondolhattam-e, hogy Rózsinak már rabul esett a szíve? Hogy ő nemcsak Istenhez, de a nap hőséhez is kívánczók. Aminthogy, meglássátok, ennek a leánynak még ártatlan szíve tüzet fogott e napon; tüzet, mely csak

sok-sok esztendő múltán alszik el, pedig mi tenger könny oltogatá!

Hát, végig énekelte Benkő Sándor mind az éneket, ami az isteni tisztelethez tartozék, de hohó! ez még nem elég: még csak most kezdődik az igazi egzámen. Most fogják megegzaminálni az ifjú dalnokot a zsolttáros könyvből, sorba énekeltetvén a karácsonyi, a húsvéti, a pünkösdi énekeket. Hebegő beszédű Gál János uram (híres nagy verekedésben verték hebegőre a nagyerejű, nagyindulatú embert) a félkepezért úgy megénekelte szegény fiút, hogy sok lett volna, lia nem meszteri, de egész papi képét fizet az eklézsia. Újesztendő napján, Úrvacsora-osztáskor, hosszas szárazság és hosszas esőzés idején és mindenféle alkalmatosságokkal énekelendő énekekre vala kíváncsi Gál uram, végezetül pedig, amikor már csurgott a verejték a delinkvensről (mert az volt már és nem pályázó), feladá Gál uram a legnehezebb s a legszebb feladatot:

— Mé-még egyet, ö-öcsém uram. A ki-kilencvenedik zso-zsoltárt!

A 90-edik zsolttárt! Ezt a zsolttárt, a vastag nyakú, sziklakemény hitű kálvinisták dacos tanúságtételét Istennek örökkévalósága mellett; ezt a fenséges széó költeményt, minden zsolttárok közt a legszebbet, az énehangot fent és lent kemény próbára tevőt. Ezt a zsolttárt, mely ellenmondást nem tűrően dörgi a hitetlenek fülébe:

Te benned bíztunk eleitől fogva,
Uram! Téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még sem ég, sem föld nem voltának,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva:
Te voltál és te vagy erős Isten,
És Te megmaradsz minden időkben!

Csuda nagy örömmek s büszkeségnek ragyogását látta gyermekszemem öregeknek, ifjaknak arcán. Van már mesterünk! ezt ragyogták az arcok, a szemek. Nem voltam — hála Istennek — csudagyermek, nem keresztem, nem kutattam, vájjon van-e e sok arc közt bár

egy, amelyre kiül a kérdés: *hát tanítónk van-e?* De későbbi időkből e napra visszatérve, megbizonyosodtam abban: ez a kérdés egyetlen lelket sem nyugtalanított. Kollégiumiból jött ez az ifjú legény, nyilvánvaló tehát, hogy írni, olvasni, számolni tudnia kellett. Ha ezt a tudományát átlántálja a gyermekseregbe, amihez pedig csak jó igyekezet szükségeltetik: akkor is bolond volt, ma is bolond ember, aki többet kíván ennél. A mi vén zsellérünket, a bölcs Demeter Andrást, édesapám egyszer megszólította hebehurgya munkájáért. Megállt a vén füllentő s monda egy igazi bölcs nyugodalmával: — Gazduram! Minden ember bolond ember, aki jobban táncol, mint ahogy tud. Az új tanító okos ember volt: úgy táncolt, ahogy tudott, s most, öreg eszemmel tanúságot tehetek mellette: jól táncolt.

Októberben nyílt meg az iskola, de az egész hónapban csak két növendéke volt: Anikó meg én. Anikó, az én nővérem. Ő már egy telet járt a Szotyori keze alá, tul volt a palatáblán s irkája vonalai közé oly szép kerek betűket körmölgetett, amely kerekességhez — sok esztendő ide-oda próbálgatása után — csak öregedő esztendeimben jutottam el. Eleven eszű leányka volt, ele amikor az új tanító kipróbált az olvasásban, ő még sil-labizálgatott, rmutatóujjacs-kájával végigtapogatott a betűkön, én meg mutatóujj nélkül, mint a gyorsan folyó víz a medrében, úgy szaladtam végig Indali Ábécés könyvének apró olvasmányain. Az én első könyvem nem az Ábécé volt, hanem az első igazi magyar gyermekkönyv: *Flóri könyve*. Az a könyvecske, melyet Bezerédj Amália írt egyetlen leánykájának, Flórikának s vele egy fél-század gyermeknemzedékeinek. Bezerédj Istvánnak volt a felesége ez az áldott emlékü honleány, annak a nagyszívű embernek, aki elsőnek szabadította fel jobbágyait a megalázottság, a földhözköttőség járma alól, — s lám, ebben az országban senkinek sem jutott eszébe, hogy ennek az emberpárnak nagyságát szobor hirdesse időtlen-időig; a legszebb, a legtökéletesebb szobor, mire magyar szobrász ihlete és vésője képes!

Ennek a könyvecskének minden versikéjét, minden mondatát elejétől végig olvastam százszor meg százszor;

kicsi agyamban vittem az iskolába minden betűjét, képecskéjét, s bár megkapott Indali Ábécéjének első lapján az „ő” elé rajzolt őzike is s felejtethetlen emlékként vésődött a lelkembe, — Flórika könyve maradt jó sok esztendeig legkedvesebb könyvem, az én gyermekkoromnak egyetlenegy gyermekkönyve! *Egyetlenegy*. Halljátok, unokáim, kiknek könyves állványain a hazai s a külföldi gyermek- és ifjúsági könyvek kettős-hármas sorokban szoronganak! Nekem csak ez az egy könyvem volt. Ennek az egy könyvecskének csak a táblája maradi meg, — emléktárgyaim közt megtaláljátok — de ami benne volt, úgy átgyökeredett a lelkembe, hogy ma is gyermeki gyönyörűséggel mondogatom, szavalgatom, dúdolgatom kedvesen együgyű .versikeit: bizonyos, hogy ez az egy könyv elkísér engem a kisbaconi temetőbe! Ennek a könyvecskének lelkéből sarjadzott ki az én'gyermek-ifjúsági könyveimnek terebélyes fája, melynek tövében ti meg-megpihentek ... Ez a könyvecske tett adósává a gyermekvilágnak: mindazt a gyönyörűséget, mit az *egyetlen* könyv szerzett a gyermeki léleknek, tetézve adni nektek, gyermekek!

... Künn az udvaron össze-visszaszaladgálnak rémült sivalkodással a csirkék, édesanyám, Éva meg Anikó kerítgetik, no, most mindjárt lefognak, huss! Mikor már azt hiszik: megvan! — kisurran kezük közül a kiszemelt áldozat. Tudom, miért e hajsza: ma visznek föl az iskolába, két gyermek után két csirke jár a tanító bácsinak. Nem „illeték”, de — illendő. Nem sajnálom a tanító bácsitól, de sajnálom őket, szegénykéket. A búsbeteg tejet szopott gyermek érzékenységevel nézem a hajsztát, s bármint vágyakoztam az iskolába, most, hogy közeledik a pillanat, kicsi szívemet szorongani érzem: vége a szabadságnak, nem szökhetem át kedvem szerint a kis zsellérházba, amely amilyen kicsiny, oly nagy nekem: a mesék végtelen birodalma. Ott, abban a kicsi zsellérházban hallottam az első mesét. Mondója egy növendék-leányka, s nem vén banya, mint azt gondoljátok talán. És az első mese után kisírtam-könyörögtem belőle a másodikat, harmadikat, a negyediket, — aztán a jó Isten tudja,

hányadikat — nem volt többé nyugodalma tőlem. Hol tanulta tengersokaságát a kacagtató, a hátborzongató, lélekzetfojtogató meséknek ez a leányka? Sem apja, sem anyja nem volt mesemondó. Nyilván fonó- s kukoricafosztó-estéken szedte föl, s mondta tovább tódítva, cifrázva, én meg nyeltem magamba tátott szájjal, kipirult arccal, lázban égő szemmel, s végére ha ért egynek, rángattam a szoknyáját: tovább, tovább, még egyet, no még egyet! Emlékszem, világosan emlékszem, sok-sok este sírva bujtam karikás ágyacskámba, mert nem hívták át Rigó Anist — ő volt az én mesemondóm... Vájjon él-e még Anis? Még élt most esztendeje, amikor világszép kertemből másodízben* kellett menekülnöm ... Eleven, vidám, csipkelődő, csúfondáros szájú vén asszony, szót-szóra mondó, nagyokat tódító — könnyű volt rekonstruálnom a mesemondó növendékleányt. S ahogy elnéztem, elhallgattam most ősz fejjel, bár egy mesére sem emlékezem, amit belőle kisírtam, már tudom, hogy ezekből a mesékből sarjadzott ki a másik fám, a mesemondó terebélyes fája, melynek tövében szintén megmepihentek ... Bezerédj Amália és Rigó Anis ... Nagyúri nő az egyik, zsellérleány a másik. Ennek a kettőnek lelki táplálékával mentem én az iskolába. Csak egy gyermekkönyvem volt? Ne, ne sajnáljatok, gyermekek. Szép volt, gazdag volt az én gyermekkorom. Tele volt a lelkem jámbor versikékkal, tele volt mesékkel, a nép, az istenadta nép kincsházának legdrágább kincseivel — szép volt, gazdag volt az én gyermekkorom!

Karján hordott Szotyori az iskolába, lába közé állított Benkő, úgy olvastatott próbát velem. Simogatta fejemet, arcomat, csudálkozott, álmélkodott, aztán egyszerre csak fölemelt az ölébe s megcsókolt. Ezzel a csókkal „írta be” a hatesztendő apró emberkét. Hogy fölmelegítette, hogy felszabadította szorongó szivecské-

* Első ízben 1916 augusztus végén az oláh betörés, másodízben 1918 október végén az oláh megszállás elől.

met ez a csók! Belenéztem a szemébe s mondtam nagybátran: Tudom az egyszeregyet is, tanító bácsi!

— Ó, ne mondd, — mosolygott színlelt csudálkozással.

— Tudom bizony!

— „Szöktetve is?

— Szöktetve is!

És szöktetett össze--vissza: 5X5, 4X9, 9X4, 6X7, 9X9 — édesanyám meg gyönyörködve, aggódó arccal figyelt, nem zavarodom-e bele a szöktetésbe. — Ne féljen, édesanyám, bátorítá loppal oda-odavetett mosolygásom.

— De azt nem tudod, hogy a macskának hány a lába? — kérdezte hirtelen Benkő bácsi.

Kacagtam, hogy csakúgy csengett a kis szobácska.

— Ó mit gondol, tanító bácsi! Négy, négy, négy!

— Ohó, — mondta Benkő bácsi roppant komolyan:

A macskának négy a lába,
Ötödik a farkincája.

Mind kacagtak, édesanyám, a tanító bácsi, Anikó, de az én kicsi szívem elszorult, szemem sarkán kicsordult egy könnycsepp, hirtelen, váratlan gyúlt világosság buksi fejecskémben: íme, valami, ami nincs benne sem a Flóri könyvében, sem az Ábécében, s jaj, Istenem, még mi minden lehet, ami nincs meg ezekben! Alig tudtak megvigasztalni.

*

Október végére betakarodott a falu, megjött november, melyről meg van írva Flóri könyvében:

Ködös és hideg november,
Fázik akkor állat, ember.

Igen, megjött, lassankint megteltek az iskola padjai, baloldalon a leánykák, jobboldalon a fiúk. Csudálkozva láttam: fiúk, lányok, mind nagyobbak, én vagyok az iskola Benjáminja. Voltak a fiúk közt nagy kamaszok,

a leánykák közt domborodó mellü növendék-leányok, akik még az Indali Ábécéjénél tartottak, mutatoujjal babukoltak végig a betűkön. De akadtak köztük előrehaladtabbak is: Dobai Anikó, a pap leánya, Jankó, a fia: ezek már Gáspár János Olvasókönyvéből olvasgattak, igen lassan, megfontoltan, amin én igen megzavarodtam, merthogy az ő apjuk pap vala... De nini, milyen szépen, milyen akadozatlan olvas Vájna Ferenc, ez a barnaképű, csillogó szemű fiú, holott az ő apja nem pap, nem nótárius, nem megyebíró, csak fűrő-faragó ezermester, kicsi gazda, — hogy lehet ez? Most kiáll a nagy fekete táblához, mondatokat ír oda, gyönyörű kerek betűkkel, csuda, hogy tovább nem gurulnak. Megtudtam, hogy ezek a nagy fiúk s nagy leányok mind három-négy tele járnak iskolába s lám, a legtöbbje csak babukolva olvas, — hát ez hogy lehet? Hiszen rájöttem lassacskán. Aki felvitte gyermekét az iskolába — hát az felvitte. Aki nem vitte fel — hát az nem vitte: nem igen kérték számon. November közepén, Szent Márton napja körül telt meg az iskola, virágvásárnapján volt az egzamen. Közbe-közbe el-elmaradoztak a kamasz fiúk: ha jó szánút volt, mentek az apjukkal az erdőbe fáért. Márciusban, ha elolvadt a hó, kezdődött a szántás, apró fiúk, kamasz fiúk az ökör mellé álltak, nagyokat rittygették ostorukkal, hogy csakúgy zengett a határ. Voltaképpen 3—4 hónap volt az esztendő, az iskola esztendeje.

Amely gyermek rendszeren járt az iskolába s fogékony volt az esze, két télen kitanulhatta az egész iskolát. Ha hat telet járt, akkor sem haladt tovább: újra meg újra magolta a Bibliai történeteket, a konfirmációs kátét, Erdély történetét, melyet versekben irt meg egy Györké nevű versfaragó. Ha mindehhez hozzáveszem Erdély kopott, színehagyott földabroszát, melyből egynehány helységnek a nevét ki lehetett betűzni; az egyszerűet; a számtudományokból a négy alaplételet s a Gáspár-olvasókönyv olvasmányait: ennél több tudománnyal a kisbaconi iskola agyunkat meg nem terhelé.

Az én gyermekkorom népiskolája és középiskolája közt nem volt közvetlen kapcsolat. Akár két telet, akár

hatot ültünk, üldögéltünk rozoga, nyikorgós padjain, a kollégium első osztályába föl nem vett nagytiszteletű Kiss Ferenc uram, a székelyudvarhelyi kollégium rektor-professzora. Ám az én időmbeli kollégiumnak volt négy elemi osztálya is, ennek azonban csak a második, legfőbb harmadik osztályába vették föl a falusi iskola „végzett” nebulóit, akik közt 12—14 éves kamaszok is voltak.

Amikor az első telet kijártam, éppen közepén voltam a hat meg a hét esztendőnek. Benkő bácsi — így mondanák ma — velem brillírozott a virágvasárnapi exámenen. Kiállított az Úrasztala elé, ott előre, jobbra, balra szépen meghajtottam magamat s elszavaltam egy költeményt, mely nem volt benne az Olvasókönyvben: *A megfagyott gyermek* volt e költemény. Írta báró Eötvös József. Így: E-ötvös. A tanító bácsi is így mondta: E-ötvös, s nem ötvös. Akkor ez az Eötvös báró *csak* költő volt, s talán maga sem hitte, hogy még egyszer Magyarország kultuszminisztere lesz, a népoktatási törvény megalkotója. Mert volt már egyszer: 1848-ban. De amikor én *A megfagyott gyermeket* szavaltam, 1865-öt irtak; már olvadozott ugyan a jég a megfagyott ország dermedt kebeléről, bimbóztak a remény virágai, de ki tudja? hátha megfagynak a bimbók, mielőtt virággá fakadhatnak. Az anyja sírján megfagyott gyermek érzékeny története megtalálta az utat az érzékeny szívekhez, s úgy tetszik nekem, akkoriban minden szív érzékeny vala, mivelhogy az asszony nép sírt hangosan s kemény arcú férfiak is szemüket törülgetek. És mert ez elég hosszú költeményt megakadás nélkül csengette végig az iskola legapróbb gyermeke, ne csudáljátok, ha fülem hallatára jövendőlé meg Gál János megyebíró keresztapám uram (persze, hogy ő is keresztapám volt!): me-meg lássák a-anya-fi-fiak, e-ebből a le-legé-génykéből pa-pap lesz! S jól jövendőlé Gál uram, mert bár palást, az öreg korral folyton növekvő nagy bánatomra, vállamat nem fődé, attól a pillanattól fogva, hogy tollamon át beszélhetek az én népemhez, mind e mai pillanatig, magamat papnak érzem ...

Amikor az egzámennek vége volt, Benkő Dánielné

keresztanyámasszony hirtelen lehajolt a pad alá, onnét kiemelt egy zsákot, a pad fölött áthajolva meglóbálta, s ím egyszerre csak a templom földjén tenger sok aszaltkörte gurult szertesztét. Nem volt ebben meglepő minden egzamen végén hol ez, hol az a néni, néha többen is, szétönté a maga aszaltkörte-ajándékát. Egy pillanat s egymás fején-hátán rohantak ki a gyermekek, mohón estek a pompás csemegének, az erősebb félre lökte a gyengét, volt sírás, kacagás — ez az élet. Nem, nem egészen ez az élet. Én az első pad külső szélén ültem, szorosan visszahúzódtam a pad hátához, mikor aztán az én padom kiürült, felálltam s úgy néztem a dulakodást . . .

Gál uram megjövendölte, hogy pap leszek, s ha bölcsőbb ember, most a jövendölését megpótolhalá vala: — pa-pap, de sze-szegény . . . Alig hiszem, hogy bárkinek is e gyülekezetben szemébe tűnt volna e kép: a templom közepén gomolyog, dulakodik egy csomó gyermek, egy meg ott áll, álldogál szótlán, gyámoltalan — mely boldogító, mely megnyugtató érzés ma, a 60-adik év alkonyán, hogy életem folyásán véges-végig, sohasem vegyültem a dulakodók közé, mindig csak álltam, álldogáltam szótlán, gyámoltalan!

Nem, nem félek a számadástól, ha majd Isten előtt állok.

HARMADIK FEJEZET.

Ebben az író néhány lapot szentel édesapjának, akivel az olvasónak még gyakran lesz találkozása.

A második egzámen után az egész falu tudta, hogy ősszel kollégiumba visz az édesapám. Onnét tudta, mert az Úrasztala előtt én szavaltam a búcsúztató verset. Bizonyos, hogy nem poéta írta e verset, mert emlékezetem tábláján egy sor sem maradt meg. Nyilván, kántorfaragta rossz rigmus volt, melyet Isten tudja hány iskolában hadart el az iskolától búcsúzóik nevében az a fiú, aki vagy a legjobb tanuló, vagy a tanító kedveltje, vagy a — pap fia volt. Mit tagadjam, én voltam Benkő bácsi kedveltje, sőt, úgy látszik, ennek az esztendőnek a legjobb diákja is. Ebben nincs semmi csudálatos: a mi házuk volt a falu egyetlen könyvszerető háza. Az egész faluban, a pap kivételével, csak édesapámnak járt újság. Rendszerint velem olvastatta fel a königréci csatáról szóló híreket s minduntalan megállított: lassabban, fiam, lassabban. Vajmi keveset értettem abból, amit olvastam, de azt megértettem, hogy valahol messze rettenetes dolgok történnek, mert édesanyám szakadatlan könnyezéssel kísérte olvasásomat, fel-felsőhajtva: Oh Istenem, Istenem! Megértettem, hogy tengersok katona áll szembe, ezek mind lövik, vágják egymást; hogy sok szép magyar fiú vére hullott idegen mezőre, köztük a Benedek Temető* Istváné is, akinek halálát azonban nem újság, de feketepecsétes levél jelenté.

* A temető mellett volt a házuk, innen a Temető meléknét.

Az én édesapámnak, a mai szemmel nézve, szegényes, de akkoriban gazdag könyvtára volt. A sort, természetesen, a Szent Biblia nyitja meg, mely egyúttal a család anyakönyve is. A Szent Biblia elején, üres lapon volt feljegyezve mindakét nagyapám s nagyanyám születésének s halálának esztendeje. Utánuk következett édesapám, aki 1815-ben, november havában, édesanyám, aki 1822. május havában született. És sorban hét gyermek. Kezdi Gábor 1843-mal, végzem én 1859-cel.

Hosszú élete folyásán nyolcszor olvasta végig édesapám a Szent Bibliát, s mindjárt hozzáteszem: nem volt nagy templomjáró, ő, a vallásos lelkű, istenkáromlásban soha nem találtatott ember. Istent tisztelte, de perlekedő természetű szolgáját, az én keresztapámat, nem igen. Semhogy őt hallgassa, inkább a Bibliát olvasá.

A Szent Biblia után legkedvesebb s többször elolvasott könyve Budai Ferencnek, a tudós debreceni professzornak történeti Lexikona volt, s holtig fájjalá, hogy e könyvnek csak az első kötete volt meg, az M betűig. Sokat forgatta Kállay Ferenc könyvét is, A nemes székely nemzetről szólót, melyben régi jelesebb székely családokról is van feljegyzés. Ebből a könyvből mosolygott rá egyik ősünknek, Benedek Keresztélynek a neve, aki a 17-ik század közepén Udvarhelyszék királybírája volt. A szűkszavú feljegyzést bő kommentárral kísérte édesapám. Apáról fiúra maradt az emléke, hogy Keresztély királybírónak halastava és jégverme volt. Halastónak is, jégveremnek is ma is meg van a nyoma az én kertemben. A halastó felett ma is buzog a forrás, mely friss vízzel táplálta. Ma az én házamba s kertembe innen ágazik szét a víz, ha ugyan bánatában ki nem apadt. . .

Több rendben olvasá el Bölöni Farkas Sándor Amerikai utazását is, mely az én gyermekkoromban tiltott, rejtegetett könyv volt. Nemcsak édesapámnak, de az egész családnak igen kedves, agyon-olvasott könyve volt Mayer István esztergomi püspöknek az 1859-ik évre szóló Kalendárioma. Ezt édesapám any-

nyira megbecsülte, hogy be is kötteté. Ez a derék püspök István bácsi név alatt szerkeszté Kalendáriu-mait, melyek tele voltak falusi nemnek való, Egy bal-lépés ezer bajt okoz s efféle hasznos és erkölcsös történetekkel. Kioktatott arról, hogy kell a fagyott embert életre kelteni; szívrehatóan prédikált a pálinkaivás szomorú áldozatairól, s örök időkre emlékezetembe vésődött ez a verse:

A pálinka gonosz ital,
 Ki azt issza, korán meghal.
 Nyáron izzaszt, télen fagyaszt,
 Okos ember nem issza azt.

Hát Boros Mihály könyve: András, a szolgálégény, meg András, a gazda! Hogy faltam e könyvet, melyet Boros Mihály — amint később megtudtam — német földből ültetett át magyar földre, de színmagyarrá lett ám a könyv az ő tollán — nagydiákkoromban is gyönyörűséggel olvasám. És kézről-kézre járt, — össze-össze is pereltünk rajta — Kriza Jánosnak, az unitárius költő püspöknek halhatatlan könyve, a *Vadrózsák*, a székely népköltésnek e kincsháza: ennek a könyvnek tulajdonítsátok, hogy első könyvem az én népem nótáinak, balladáinak, meséinek szentelem. Ennek tulajdonítsátok, hogy ezt a könyvet a 17 éves ifjú készen hozá táskájában, világhódító álmokban gazdag szívvel, ide, a tündérvárosba, melyről ugyan ki hitte volna, hogy gyászfekete városra sötétedik valaha; melynek komor falai közti. a szabadonjáró foglyok százezrei tá-molyognak, porig alázottan, reménytelen csüggeteg-ségtől görnyedetten — ide, ide hozta első könyvét a 17 éves gyermek — óh, jaj, miért hozta ide?! Kinek hozta ide?!...

Érzem is, látom is, hogy ez a könyv, talán az utolsó, nem a „nyájas” olvasó kezébe való. Avagy lehet-e írni csendesen folyó vízhez hasonlatosan folydogáló könyvet, amikor gyászfeketébe borult az ég felet-tünk, reng a föld alattunk? Amikor ég, föld összeom-

lani készül? Amikor mind a magyar, akihez a nagy összeomlás vaksötét esztendejében száll le a Halál angyala, „mint magyar, reménytelenül hal meg?”

*

Tudod-e, nyájas olvasóm, mi az Őserő? Testnek s léleknek az az ereje, amely évszázak óta porladozó ősök porából sarjadoszik s nemzedékről nemzedékre száll. Időnek, Sorsnak zordságával keményen dacoló. Romlott vért, mely titkon beléje szívárgott, szilajul dob ki, mint föld méhének minden piszkát a tűzokádó. Ó, áldott Őserő, tied a dicséret, a dicsőség, hogy a nagy összeomlás rettenetében sem reszket a kezem; hogy lelkemnek rendülése, szívemnek háborgása hirtelen lecsöndesül; hogy újra gyermekké leszek s repeső szívvel vetem magamat szép gyermekkorom tündértavába.

. . . Íme, visszatérek édesapámhoz. Félek, róla tökéletes képet rajzolni képtelen leszek, bár nemes alakja e könyv folyamán, újra meg újra tollam elé kerül. Nagy, erős csontú, széles vállú, ölmagas ember az én apám. Mélyen fekvő fekete szem, magas, széles homlok, arcán a Benedek Huszárok jellegzetes, rózsás pirossága, melyet a halál keze is csak meghaloványíi, letörültni képtelen. (Talán Judit ősanyánk szerelmes lelke lehette ezt a rózsát első gyermekének arcára s azóta kivirágzik a nemzetség minden fiának, leányának arcán?) Hirtelen lobbanó harag szikrákat csihol ki ebből a mélyen fekvő szemből, állandó jellege — szelid mosolygás. A mesemondók mosolygása ez. Tele van a lelke olvasóit, hallott, öröklött és átélt történetekkel; szeret évszázadokkal, akiket szeret; csakúgy ömlik a tréfás, dévajkodó beszéd, s foly, folydogál csendesen történet történet után. Meg-megpihen, fel-felsőhajt, tovább üzi-füzi a történetet, s ha könyvből olvasott szomorú történetet mesél, végezetül arca, szeme mosolyra derül, megnyugtató szóval is a hallgatót: de hiszen ez csak — rege. Így mondja: rege. Így, és nem: mese. Sohasem mondja regénynek a regényt, hiába olvasta így a regények címlapján: ő neki minden történet — rege. S mivelhogy rege és nem igaz valóság, bár olvasás köz-

ben könny gyűl szemébe, hamar megvigasztalódik s megvigasztal minket is.

A gazdaságban nem ismer tréfát. A Föld az ő legnagyobb, legmélyebb, sírig tartó szerelme. Gondatlanságot, felületességet, henyélést nem tűr. Kezén ég a munka, s megköveteli, hogy égjen a kezén házanépének, cselédjeinek is. Erdőre, mezőre egy kis hadsereg vonul ki, édesapám a vezére, a gyermekei, a cselédei, a napszámosok a közkatonák. Csak édesanyám marad otthon. Az ő gyenge kezét nem égette nap heve, nem durvította kapanyél, bár valósággal szerelmes volt erdőbe, mezőbe. Ünnepe volt, ha a háznak, a belső gazdaságnak gondját ott hagyhatá s könnyű asszonygeregelyével a szénát gyűjtheté.

— Az asszonymnak otthon a helye, vallotta édesapám. Mezei munkájának több a kára, mint a haszna. Miért? Mert amíg a réten egy boglyácskára valót összegeregelyéz, egy nagy boglyára való kárt vall a ház, meg az udvar, ha nincs rajta az asszony szeme. A jó asszony szeme. Mert — mondogatta édesapám — a gazda nem hordhat be annyit a nagykapun, hogy a rossz asszony ki ne hordogassa a kiskapun. De ez úgy volt mondva, hogy benne mosolygott a nyugodt ember tudata: az én feleségem nem hordja ki. Sohasem is vetett új búzát a földjébe édesapám, mindig tavalyit. Nem is volt a búzája üszöges, konkolyos soha. De ne higyjétek, hogy azért a kiskapun nem hordtak ki sok minden jót. Nem édesanyám, hanem a „bejáró” szegény asszonyok, akik hol lisztért, hol szalonnáért, hol túróért jöttek s üres kézzel sohasem távoztak. Nem kellett édesanyámnak rejtegetnie a gazda elől e jószívű adakozást; a gazda sem írta be könyvébe. Beírta a jó Isten, aki mindent lát s akinek bizonytal van erre egy nagy aranykönyve.

Csendesebb természetű munka ha folyt, mulattató históriákból ki nem fogyott. Meg-megcsendült erdő, mező az egészséges kacagástól, egy-egy pillanatra megálltak a kezek, hogy annál jobb kedvvel, annál serényebben mozogjanak utána. Ki-kiszemelt hol egy legényt, hol egy leányt, mindig olyat, aki értette a tréfát, s mindjárt szerzett a legénynek feleséget, a leálynak férjet, nem hozzájuk illőt.

— Látod-e, mondta a leánynak, én tudnék egy neked való legényt. Ott van Buklesz Andi, az éppen il lenék hozzád. Mert Andi olyan legény, akinek nem fele kár, amit megeszik. (Értsd ezalatt: hanem egész kár.)

Buklesz Andi toprongyos, torzonborz vén legény volt, a neve is csúf név.

— Hát még milyen feleséget tudnék neked, fordult a legénynek. Bezzeg hogy eltalálna téged Jákob Ráki! (Ez volt a falu leglustább leánya.)

Ha nem mesélt, biztatott: daloljunk, de csak a vidám nótát szerette munkaközben. Kedves ravaszság volt ez: vidám nóta gyorsítja a kezét, lassítja a szomorú.

Vannak emberek, kik csak a maguk gyermekét szeretik: édesapám meleg szívéből minden gyermeknek jutott szeretet. Gazdag gyermek, szegény gyermek egy volt neki: a gyermek — gyermek. Nem tudott úgy elmenni gyermek mellett, hogy rá ne mosolyogjon; hogy meg ne szólítsa; s ritkán indult el hazulról, hogy feneketlennek tetsző zsebében ne lett volna alma, körte, szilva, mogyoró — jó gyermeknek való. Amikor én a kisbaconi „akadémiát” elvégeztem, édesapám még javakorabeli, egyenestartású, erőtől, egészségtől duzzadó ember volt, de már — nagyapó. Valóságos nagyapó. S im, egyszerre a falu összes gyermekeinek nagyapója lett. Ha végigment az utcán, meg-megállították a gyerekek: Hová megyén, Huszár nagyapó? Ha több gyermek ugrálta körül, meg-megállt, le-leült a kapu elé, eltréfált velük s aztán egyszerre csak azon vette észre magát, hogy gyermek ül a térdén s biztatja: Vigyen Barassóba, nagyapó!

Hát vitte, hogyan vitte volna. Lovaglásra mozdult a lába s dúdolta csöndesen:

Gyí,	te,	lovam,	Barassóba,
Mit	hozok	én	Andriskának?
Csengőt-bongót		a	nyakára.
Aranyvesszőt		a	hátára.
Gyí te, lovam, gyí te, gyí!			

Aztán hirtelen lefordította a gyereket a térdéről s színlelt rémülettel kiáltott: héj, aki adta! Felborult a szekér. Héj, atyafiak, ide, ide! Segítsetek!

Volt erre kacagás meg tülekedés.

— Engem is vigyen, nagyapó! Engem is borítson fel, nagyapó!

Vitte, vitte s felborította sorba valamennyit,

Bizony nem lesz nehéz majd megmagyarázni, mért visznek a kisbaconi gyerekek virágot minden esztendőben Huszár nagyapó sírjára . . .

S ha vitte, vitte Barassóba a falu gyermekeit, hát engem, a legkisebbet hogyan vitt volna? Vitt ő „meszszibb” is, a Romhány nevű cserfa-erdőbe, mely szinte a falu fölé hajlik, s nemcsak a zúgása hallik be, de a vadgalamb bugása is. Valahányszor erre az erdőre gondolok, (s de sokszor gondolok!) megcsendül lelkemben Kriza János dala:

Erdővidék	az	én	hazám,
Székelynek	szült		édesanyám.
Zöld	erdő		zúgásán,
Vadgalamb			szólásán
Nevelt fel jó	apám.		

Ide, ebbe az erdőbe vitt édesapám egy esős nap délutánján, amint egyszerre a nap kimosolygott.

— No, gyerekek, mondta Anikónak s nekem, kisütött a nap, menjünk gombászni.

Hét éves volt Anikó, én meg öt. Nagy kedvvel indulunk az erdőnek. Édesapám nagy öblös kosarat vitt, mi meg afféle kis kötökosarat. Hát, szép lassan kimendegeltünk az erdőibe. Csak úgy fehérlett meg kékült a föld a keserű meg a kékhátú gombától. Ide-oda kapkodtunk, szaladgáltunk, ujjongtunk, kacagtunk, zengett az erdő. Egyszerre csak megszólal édesapám halkán: — Nézzétek, amott jön errefelé két bibarcfalvi asszony. Én meghúzódok egy fa mögé, ti meg csak gombásszatok. Ha ideérnek az asszonyok s kérdik, hogy kivel vagytok itt, mondjátok, hogy magatok jöttetek ide.

Mindjárt vissza is húzódott, mi meg szép lassan szedegettük a gombát, s közben egyre közelebb jöttek az asszonyok. Ezek is gombásztak. Bezzeg, hogy az asszonyoknak ez volt első kérdésük:

— Hát ti kivel vagytok itt, lelkem gyermekeim?

— Mi bizony magunk vagyunk, felelt Anikó.

— Ó ne mondd!

— Magunk bizony! — erősítettem én.

— Ó, ó, — csóváltatta fejét az egyik asszony — halljon ide, komámasszony! Hát osztán van-e lelke s istene az olyan anyának s apának, aki ezt a szetemnyi ieánkát s legénkét erdőbe ereszti? Már én Dárius kincséért sem tenném meg.

— De még én sem!

— Talán mostohaanyátok van, lelkem? — kérdezte az egyik s feleletet sem várva, folytatta: Mert én már hallottam olyan gonosz mostoháról, aki rávette az urát, hogy vigye ki a maga két édős gyermekit az erdőbe s hagyja ott. Hát ott is hagyta. Hej, sirtak szegény gyermekök, *hogy zengeti belé az erdőt* Kiabáltak: *édesapám!* édesapám! Hiszen kiabálhattak, otthon volt már akkor az apjuk. Hát csak bolyongtak erre, arra, keresték az utat hazafelé, s addig keresték, hogy bevesztek a rengeteg erdőbe. Csak mentek, mentek, s egyszerre csak találtak egy kicsi házat, aki csupa mézeskalácsból volt építve. Abból a . . .

Mondjam tovább, ne mondjam? A jó asszony végig mesélte nekünk Jancsi és Juliska világszerte ismeretes meséjét. De mi most hallottuk először, fojtogatta a sírás a torkunkat, s hej, megkönnyebbült kicsi szívünk, amikor véget ért a mese, s Jancsi és Juliska helyett a vén boszorkány került az égő kemencébe. Amikor a mesének végire jutott az asszony, akkor jutott eszébe megkérdezni, hogy: Ugyan bizony kinek a gyermekei vagytok, lelkem?

— Benedek Huszár János édesapámé, szolgatjára, felelt illendően Anikó.

— Azé a nagygazdái?!

— Azé, erősítettük mindakelten.

— Halljon ide, komámasszony, csapta össze tenyerét a mesemondó asszony. Az a nagygazda gombászni küldi a gyermekeit! Hát akkor a szegény hogy éljen?!

Na, éppen ideje volt, hogy édesapám nagynevetve débujjon a fa mögül. Bezzeg szégyenkeztek az asszonyok, a mesemondó néni kérte az „engedelmet” (a szé-

kely bocsánat helyett engedelmet kér), hogy így meg úgy, de hát ki is hitte volna.

— Jól volt ez így, nevetett édesapám. Nem árt egy kicsi tréfa, igaz-e?

Nagy jókedvvel s tele kosarakkal indultunk hazafelé. Amint mentünk, mendegéltünk, egyszerre csak egy cserfának az odvából kiröppen egy vadgalamb s mindjárt le is száll egy ágra, ott elkezdi búgni, burukkolni.

— Láttátok-e, — kérdi édesapám, — honnét repült ki az a galamb?

— Láttuk! Láttuk!

— Az ám, mondja édesapám, faodvában lakik a vadgalamb, mert nem tud fészket rakni. Pedig — mesélte tovább — szerette volna megtanulni a fészkekrakást. Kérte is a szarkát, hogy tanítsa meg. — Jószívvel, mondta a szarka, s mindjárt rakni kezdte a fészket, aztán magyarázta, hogy így meg úgy kell azt rakni. — Tudom, tudom, mondta mindegyre a galamb. Hej, megharagudott a szarka, s mondta: No, ha tudod, hát csináljad tovább, s azzal elrepült. De bizony a galamb nem tudta tovább rakni a fészket. Azóta sem tanulta meg.

Íme, három kosár gombával, s két mesével jöttünk haza. Ez a két mese meggyökeredett a lelkemben, soha el nem feledtem. Azért gyökeredett meg, mert erdőben hallottam; erdőben, ahol lejátszódott mindakét mese. Mindjárt a mi erdőnkben építette fel gyermekfantáziám a mézeskalács-házat, s amely fából kiröppent a vadgalamb, arra rajzoltam a képet, amint a szarka fészket rakni tanítja a galambot. S amikor később megismerkedtem Kriza szép versével, ennek az erdőnek hallottam zúgását, ebben az erdőben vadgalamb bugását.

Mondám, hogy édesapám ölmagas ember volt. Nem csuda, ha én, a piránkó gyermek, mint óriásra néztem föl reá. Ha majd könyvem során még jobban megismerkedtek vele, azt sem fogjátok csudálni, hogy nemes alakja folyton-folyvást nőtt a szememben. Hogy akkor volt legnagyobb, amikor görnyedt háttal tipegett-topogott a kertemben s karomat karjába öltve feltámogatam a garádicson a verandára s karosszékbe ültetem. . .

NEGYEDIK FEJEZET.

Ebben az író feleleveníteni próbálja az erdei életet, amelyennek ő kis gyermekkorában látta.

Nem csuda, hogy Kriza János szép verse, — „Erdővidék az én hazám”, meg-megdobogtatja szívemet: ennek az erdőkoszorúta vidéknek egy kis részecskéje az én falum is. Talán a legkisebb Erdővidék tizennyolc faluja közt. Ez a tizennyolc falu testvériesen oszlik meg Udvarhely és Háromszék között: kilenc-kilenc falu jut ennek is, annak is. Legkisebb az én falum, de nem legkisebb az erdeje: ötezer katasztrális hold a területe. Nemcsak gyermekszemmel nézve „rengeteg erdő” ez, de rengeteg erdőnek nézem ma is. Különösen e pillanatban, a Nagykunság fában szegény földjén folytatván e könyvnek írását.

Kicsi falum felső vége nagy hegyoldalba ütközik. Az egész oldal szántóföld, mindössze egy nagy terebélyes vadkörtefa az ormán, több fa nincs: nyilván arra született ez a fa, hogy szemmel tartsa, őrizze a falut. *Csíkkoldal* a neve a szántóföldnek s a szélén meredeken kikanyargó út: *Csíkkorra*. Ebből sejthető, hogy ez az út *Csíkkorság* felé vezet. Mert Csíkkországnak hívják nálunk felé Csík vármegyét: ma tréfásan, de vannak, akik komolyan állítják, hogy valaha régen a Székelyföld e része — ország volt. (No, lám, mondaná Clemenceau úr — ha nektek egy vármegye is ország volt, nem elég nagy ország nektek tíz vármegye?)

Ugyancsak megizzadunk, amíg kiérünk Csíkkorra tetejére. Három oldalról cserfaerdő koszorúzza pusztá fensik az erdőség előcsarnoka: *Csíkhátja* a neve. Azt

hinnétek, úgy-e, hogy itt legfennebb silány zab terem. Nem jól hiszitek, mert itt minden harmadik esztendőben csudaszép búzatenger hullámzik. Egy esztendőt pihen a föld nálunk, juhnyájak legelik s trágyázzák, közben háromszor megszántja a székely, ősszel acélos búzát vet belé, a második esztendő tavaszán zabot, árpát, kukoricát, pityókát, aztán következik ismét a pihenés esztendeje. Hígyjétek el nekem, nincs rossz föld, csak rossz gazda. A székely pedig nem rossz gazda, szerelmese a földnek, neked, édes anyaföldem! Itt, a fensíkon ha körül nézel, erdőnél egyebet nem látsz. A mi erdönket félkörben karimázza egy hosszan elnyújtózó hegylánc s hegylánc hátán ég felé emelkedik a Feketehegy, a Kapushegy meg a Piliske. Nóta is van a Feketehegyről:

Füstöl Feketehegy,
Hallig zúgása is,
Ez a barna kis leányka
Igen-igen hamis.

A Kapushegynek kopasz a feje, csak a legtetején álldogál egy fenyőfa egymagában, mint vén ember fején egyetlen, ágaskodó hajszál. A Piliske büszkén néz le Feketehegyre s Kapushegyre is s a messze végtelenségben elmerülő erdősegre: ő itt a hegyek óriása. Az ő fején csillan meg az első hó, messze földön hirdető: jön a tél. Az ő fején barnállik legtovább egy-egy havas foltocska, amikor már rég itt a jó meleg nyár s madaraknak, kaszás legényeknek, takaró leányoknak énekétől hangos az erdő.

Feketehegy, Kapushegy, Piliske: ők az őrei a kisbaconi erdőnek Csíkország felől. Ennek a három hegynek a tetejéről messze belátsz a csíkországi síkságra, honnan sűrű sokaságban mosolyognak feléd a csiki faluk apró-zsindely tetős házai. Menj ki Csíkorra tetejére, az útból se jobbra, se balra ne kanyarodjál, s Gsikországba jutsz, erdőben járva végesvéig. Kezdi a cserfaerdő, folytatja a bükkös, s mind fölebb és fölebb emelkedve, végzi a fenyveserdő. A mi erdönk szélén kezdődik a fenyő, hogy aztán egész Csíkországot bebo-

rítsa. Mikor még vasutak nem voltak, a mi erdőnkön át vitte vásárra Alcsik népe a deszkát. A mi erdőnkön hajtotta a baróti vásárra a havason nőtt tulkokat s apró székely lovakat. Nagy vásárok idején mindig tele volt az udvarunk csiki tulkokkal, ökrökkel, lovakkal. Ismerős, és nem ismerős emberek kértek szállást éjszakára, amire édesapámnak, mint minden székely embernek, ez volt a válasza: *Istené a szállás*. Egész Csikország népe a Jtatholikus hitet vallja, Erdővidék népe, két falu, Bárót s Miklósvár kivételével, a református meg az unitárius hitet, s akár hiszitek, akár nem, a más-más hitet valló népet szíves, meleg barátság fonta össze s fonja ma is. Édesapámnak kedves komája volt csíkszentsimoni Kerekes András s ez a komaság átöröklődött: Kerekes András keresztapámuram András nevű fia tartotta keresztvíz alá Gábor bácsi egyik gyermekét. Pápista, kálomista, unitárius székely a más-más hit mellett vallott s vall egy közös, egybeforrasztó hitet is: *Atilla volt az ősapánk*.

Ó, Atilla, szegény népe, hová jutottál! — kívánczik tollamra a bus sóhajlás, de elfojtom, mert köt az ígéretem: az író feleleveníteni próbálja az erdei életet. Ne hidd, hogy a mi ötezer holdas erdőnk — erdő és semmi egyéb. Vannak az erdőben nagyterületű legelők s a lankás oldalakon, a hegyek közé, csörgedező patkocska partja mentén összeszorult kaszáló rétecskék. Szentgyörgy napjától Szentmihály napjáig e legelőkön épülnek az ökrök, a borjak, a lovak; a faluhoz közeli részeiben a tehének, s kaszálás után a juhnyájak is. Akkor az egész erdő — legelő.

Az erdő fája az én gyermekkoromban közös vagyon. Kiki annyi tüzelőt meg épületesfát hord el onnan, amennyit csak bír: maga szükségére, eladásra is. Legtöbbet az, akinek kevés a szántóföldje, de van két lovacskája, s mert hamar végez a mezei munkával, hordja a fát piacra: ebből pótolja a kenyerét. Csak később semmisül meg a „régis székely törvény”: mindenkinek földbirtoka arányában szabja meg erdő- és legelőjét az „új magyar törvény”.

Június végén, amikor a rétről betakarították a szé-

nát, s az erdei kaszálókra került a sor, a falu népének jó felerésze felköltözött az erdőbe s búzaaratásra, ami nálunk július vége táján indul meg, költözött haza. Valóságos költözködés volt ez, de vidám s nem szomorú, mint a városi költözködés, nem is beszélve arról a költözködésről, amikor emberek ezrei költözködnek el az édes anyaföldről, komor vasúti teherkocsikban s végezetül ezekben a kocsikban is maradnak esztendőszámra; itt éheznek, fagyoskodnak, rongyoskodnak, sírnak, keseregnek és soha, de soha nem fogják megérteni: mi nagy bünt követhettek el, hogy ennek honatalanság lehessen a büntetése?!

Igen, valóságos költözködés volt ez. A nagy szénahordó szekér derekát megrakták szénával s e közt helyezték el a törékeny edényeket: tálat, tányért, korsót; tarisznyában kést, villát, kanalat. Széna közé ültették a pulisztkafőző üstöt, kisebb-nagyobb zacskóban pulisztkalisztet, mindenféle főzeléket, szalonnát, túrót, hagymát, sót, s legalább egy hétre való kenyeret, akkorákat, mint egy-egy taligakerék. Ezen a szekéren nyújtóztatták el a kaszákat, villákat, gereblyéket. S vittek pokrócot is takarónak, nem a férfiaknak, de a fejr-, meg a gyermeknépnek. A mi szekerünkön volt egy kicsi vánkos is. Ezt édesanyám csúsztatta be a széna közé . . . Ugyan kinek, ha nem nekem?

Rendszerint vasárnap, vecsernye után mozdult meg a falu népe: hosszú szekérsor kígyózott föl Csíkorra kanyargós útján. Csak a gyerek nép ül szekéren, a nagyok, férfiak, nők a csendesen haladó szekér után mendegélnek.

Búzatenger hullámszik Csíkhátján, búzatenger közt kanyarog az út, de már közvetlen előttünk az erdő, cseróriások közé hajlik át az út. Több száz esztendő viharával dacoltak ezek az óriások, köztük nem egy villámütött, — ennek hosszú fekete utat vágott oldalán a villám, annak meg a testét oly mélyre égette, hogy barlang támadt a nyomán: két-három ember elbújhat benne. Az idők során erősen megritkult az óriások sora, busán feketéinek a levágott cseróriások tövei, itt-ott egy halom domborul: sírhalom ez, sírhalma a lassanként

eltemetődött óriásoknak. Messzire el lehet látni a cser-óriások megritkult sorai közt: ezért Likat ez erdő rész neve. Ide latszik balról Érces pusztája: hosszan, szélesen elterülő fensík, csak itt-ott szomorkodik rajta egy-két öreg szomorú nyírfa. Térdigérő füvet terem ez a fensík. Alatta húzódik meg sötéten, rejtelmesen, mély hegyszakadékban egy sűrű rengeteg: Istenkas a neve. Itt rejtőzködött Kisbacon népe a tatárjárás idején... S mert jól elrejté, Istenkasnak nevezek el. Istenkas lenekén vágtat szilajon Fenyős-patak, meg-megtorpanva s átugorva az itt-ott összetorlódtott kőgátakon. S ihol itt van mindjárt Érces borvize: messze földön a legjobb borvizet bugyogtató. Érces borvize mélyen^s beásott, szűk mederbe csurdogál, vörösre festve a medret is, a meder meredek oldalát is. Meredek oldalból barlangok szája vöröslik: nyilvánvaló, hogy a vasas víz festette vörösre, de szentül hiszi a nép, hogy a hegy keble aranyat rejtegetett valaha régen, talán most is... Apáról fiúra száll a mese, hogy tenger arany volt itt, de egyszer régen, igen régen, idejötttek a „magyarországiak” s az aranyat elvitték. . .

Miféle mese ez, hogy a „magyarországiak” vitték el a kisbaconi erdő aranyát? Ennek a magyarázata igen egyszerű. Amikor még vasút nem hozta-vitte egymáshoz a székely meg a magyar testvért, a székelynek az Erdély országon túl eső terület volt „Magyarország”, Erdély — az Erdély. Székely testvér a magyar testvért alig-alig látta, oly messzire éltek egymástól, akár két, egymástól idegen ország gyermekei. Csuda-e, ha mesét szöttek-fontak a magyarországiakról? Hiszen még ma is oly messze-messze van Székelyország Nagymagyarországtól . . . Székelyországnak csak lassan mendegelő vasút jutott, az is jó későn, a gyorsvonatok csak úgy súrolják a nyugati szélét. . .

De csak menjünk tovább. A szekér-karaván bekigyózik egy lejtős, köves úton, nagyokat zökkennek a szekerek: bizony jobb itt gyalogszerrel járni. A cser-óriásoknak búcsút mondunk, itt már kezdődik a bükk-erdő: az utat kétoldalt öreg és fiatal bükkök sűrű je szegi. Ide csak delelőben süt be a nap: be pompás

sétautat lehetne itt csinálni! De ez csak most jut eszembe, írás közben. Tudtam is én akkor, mi az a sétaút. Havasi patakon gázolnak át a szekerek, aztán nagy, meredek hegyen kanyarognak föl, még egy kanyarodás a bükkfászegte úton: itt vagyunk *Györkovácsban*. Ez a neve annak az erdőrésznek, ahol nekünk is, másnak is a legtöbb erdei kaszálója van. Györkovács mellett van Bodvaj nevű vasbánya, mely sokszáz esztendővel ezelőtt egy György nevű kovácsé volt: az ő nevét örökölte meg egy többszáz holdas terület. Van azonban Györkovácsnak *ága* is, *feje* is, *loka* is: ez utóbbi mélyebben fekszik, a patak mentén, ezért a neve lok.

Édesapám Györkovács ágában vert szállást. Ennek a kaszálónak kert képe volt: köröskörül fák meg bokrok szegték a lankásan emelkedő kaszálót, a határán, domb tetején, terebélyes bükk-óriás volt ennek a kicsi szigetnek a királya. Még inkább nevezhetném mesebeli madáróriásnak, melynek szárnyai alatt egész sereg madárfióka húzódik meg. Húsz-harminc ember húzódhatott e faóriás alá az eső elől, sűrű lombján egy csepp eső sem szivárgott át. Bükk-óriástól néhány lépésnyire a legénység leveles ágakból sátoralakú kalibát „épített” nagyhirtelen, a hazulról hozott szénával jó vastagon befödtek. Ide rakták be az edényeket, az élelmiszereket s kétoldalt szénát is terítettek a földre — ez volt az édesapám ágya s az enyém. A többiek mind a szabad ég alatt hálnak, hatalmas tűz körül. Ki háttal, ki hassal fekszik a lobogó tűznek, mígnem aztán a nagyokat föllentő vén Demeter András meséin szép lassan álomba szenderülnek. A rengeteg erdőség rejtelmes sötétjében felgyúlnak itt is, ott is a tüzek: ha ma visszagondolok e képre, úgy vélem, így loboghattak az áldozati tüzek ezer esztendővel ennek előtte. Az ősrégi nomádélet újkori mása ez az erdei élet. A sátrak előtt égő máglyák, körülötte ülő és heverő, messziről kísértetiesnek tetsző alakok, a tűz fejenél ősz, öreg ember ül s mesél a honfoglalásról ...

Nagyokat föllentő Demeter András tavasztól ősziig juhásztor, téltől tavaszig szabó- és szücsmester vala.

Házi fekete posztóból ő szabta, varrta nekem az első téli nadrágot s kurta kis zekét. A legényeknek ő „remekelte” a térdig érő, tulipántos juhbőr-bundát. Sejthető, ugyebár, miért tettem macskaköröm közé a remeklést. Hirtelen tákolás volt bizony az ő munkája. Összehányta, mint ahogy ezt a szénaboglyácskákkal cselekedte. De mintha forró meleg kőre ömlött volna a kifogás, elpárolgott az ő bölcs mondásán: Minden ember bolond ember, aki jobban táncol, mint ahogy tud.

Ha a falut felbundázta, átballagott Csíkországba, honnét tavaszra került haza, egy zacskó húszással meg egy zsák hazugsággal. E hazugságok közt esztendőről esztendőre ismétlődött egy arról a gonosz mostoháról, aki két mostohagyermekét sütőlapátra ültette, az égő kemencébe belökte, ahol is azok, szegények, porrá égtek. Erős a gyanúm, hogy ez a hazugság a Jancsi és Juliska mese töredéke, s mint töredék is meghamisítva, mert hiszen nem a boszorkány lökte égő kemencébe a két gyereket, hanem, mindnyájunk megkönnyebbülésére, a gyerekek a boszorkányt. Most is elmondta ezt a hazugságot s édesapám nagykomolyan jegyezte meg: én hiszem, — aztán körülnézett a hallgatóságon: hát ti hiszitek-e? — Hisszük, hisszük! — kacagtak a kaszások.

De nagyokat füllentő Demeter András nem érte be Csíkországgal, bekalandozta Erdély országot is. Hol, hol nem, valahol szerzett egy kéregető könyvecskét: soha le nem égett diplomokra kéregetett az öreg. Ahány gróf s báró volt Erdélyországban (pedig sok volt), mind felsorolta névszerint. Erről is, arról is tudott valami történetet, de különösen nagy kedvvel mesélgetett Haller János uramról, a fejelegyházi grófról, a szegény emberek kegyes pátronusáról. Szájtátva hallgattam a mesét arról a Haller Jánosról, aki József császár korában élt s aki még a császárnak sem akart kitérni az útból. — úgy volt az. nagyuram, — mindig édesapámhoz mesélt, — hogy befogat hat fekete paripát aranyos, bársonyos hintájába Haller János uram, s hát ammt vágat Segesvár felé, vágat vele szembe ugyancsak hat paripa, de mind a hat fejér, mint a frissen esett hó. — Hej, haj, ki járhat itt az én fődémen hatlovas hintón, gondolja

magában Haller János uram, s hát abban a szempercben nagyot rikkant a hat fejr ló kocsisa a Haller János uram kocsisának: Félre az útból, hé!

— Hó! állj meg! — kiáltott elé a kocsisának Haller János uram.

Egyszerre állott meg a hat fekete ló, mintha földbe cüvekelték volna, megállott a hat fejr ló is. Akkor felállott János uram s mondta: Félre az útból, paraszt! Tudod-e, hogy kinek a földjén jársz? Ez a föld az enyim. Efelett a föld felett enyim a nap is, a hold is, a csillag is, enyim a lebegő ég is!

Hej, Szűz Mária, Szent Józsep, ne hagyj el! Csak feláll erre a hat fejr ló gazdája is, nem szól semmit, csak kétfelé huzza a fejr köpenyegit s hát a mejjin, mint egy tángyér, akkora aranymonéta ragyog! De úgy ragyogott, hogy Haller János uramnak még a szeme is káprázdott a ragyogástól, pedig egymástól jó messzire álltak. Bezzeg hogy az aranymonétáról megismerte József császárt Haller János uram, illendöképpen kitért s elszalutált mellette. . .

Így úzte-fúzta tovább itt-ott felszedett, kicifrázott meséit a vén füllenő, aztán egyszerre csak éreztem, hogy két erős kar szép gyöngén felemel és hallottam félálomban, amint mondta: aludjunk, bátyám uram, aludjunk (ez volt a becéző megszólítása), lefektetett a széna-derekaljra, fejem alatt megigazgatta a kicsi vánkost, pokróccal betakart — akárcsak édesanyám.

Sűrűn ismétlődő kopogás ébresztett föl hajnal pirkadásán, körülnéztem a kalibában: egyedül voltam. Nem az ajtón kopogtattak, mert hogy a kalibának nem is volt ajtaja. Ismerős hang volt már nekem ez az éles, zengő kopogás; kaszájukat verték, kalapálták a kaszások. Kibújtam a kalibából: a nap még valahol a Pilis-hegy mögött készülődött világyáró, földmelengető nagy útjára, de már iángvöröslött a keleti ég alja, kigyúlt arccal jelenté: keljete föl, emberek! Isten áldott napja, ihol, közeledik!

Lám, már föl is keltek. Ott ülnek sorban a bükk-óriás alatt a kaszások. Bükkóriásnak földméhéből kidagadt, vastag gyökereibe beleverték a kaszaüllöt, rá-

fektették a kaszát s lassú, gondos kopogással halad végig kasza pengéjén a kis kalapács. úgy vág jól a kasza, ha becsületesen megverik s verik is becsületesen, hogy a kasza fel-feljajdul belé. A sor elején ül édesapám, mellette Gábor bácsi, aztán szép sorjába öreg kaszások: Bakó, Bonyhai, Rigó, mind a három József. A Józsefek után vékony dongájú, hosszú Gál Péter, aki mostanában hozott Csíkorszagból feleséget s már nótát is csináltak róla, csúfondárosat:

Csíkból hoztam feleséget,
Kaptam is nagy nyereséget.
Tehenet is hármat hozlak,
De mind visszabogároztak.*

Befejezi a sort a mi két legényünk: Boda Samel és Bálint Izsák. Tizenhat lábszár nyújtózkodik a zöld gyepen, mind a tizenhaton fejr posztónadrág: mintha a tél havából bükk-óriás tövében itt felejtődött volna tizenhat fehér esik. Nem talált a napsugár rájuk . . . Csak a vén füllentő nem ver kaszát, egy az, hogy nincs kaszája, más az, hogy nem is tud kaszálni. Élesztgeti a tüzet, aztán pipára gyújt, hosszan utána bámul a felfelé kanyargó füstnek s jövődöli, hogy jó szénaszárító nap lesz „ez a mái szent nap”, mert felfelé száll a füst. Örül ennek minden szív, (aki Krisztusához hív) — kasza hegyén kopognak már a kalapácsok, egyszerre emelkedik föl nyolc ember, nyelére szerelik a kaszát, fénkö-tokot félig vízzel töltik, a fénkövet megforgatják benne s jobbról-balról végig futtatják a kasza élén, előbb aprózva, aztán egész hosszában végig simítva: búcsúzzatok, füvek és virágok, közeledik utolsó órátok. Édesapám teszi az első kaszavágást, ő az indító, a vezér. Nyomában valamennyi közt a legjobb kaszás, a kistermetű, szélesmellű Bakó: egész rendet vág, mint az édesapám. Már a másik két József kiméli magát, nem fekszik a kaszálásnak egész testtel, csak úgy féloldalt, fartatva, félrenddel dicsérik az Istent. Ellenben

* Ha csípi a legyek, a szarvasmarha megfutamodik, veszettül nyargal. Ezt a nyargalást mondják *bogározásnak*.

hosszú Gál Péter teljes hosszúságában neki huzakodik, egyenesre nyújtózkodik mind a két karja, mintha az a reménység biztatná, hogy magának kaszál s hátha egyszer visszabogárodzik hozzá az a három tehén, amely — mondjam, ne mondjam? — csak a csúfondáros nótában volt meg. . . Utána jönnek a legények, virtuskodva: melyik vág szélesebb rendet, s leghátul Gábor bácsi: ő a sereghajtó. Én meg csak megyek, mendegélek mellettük, gyönyörködöm a kaszák meg-megvillanásában. Ihol, már Piliske fölött tündököl az öreg Nap, sugarai bújócskát játszanak a nyolc kaszán. Közbe-közbe incselkednek velem a kaszások: — Hol a kasza, kicsi gazda? Oh Istenem, dobog a szívem, ha volna egy kicsi kaszám! De nincs. Van azonban kicsi villám, gereblyém, még András nagyapó remekelte Gábor bácsinak, ő féltő gonddal őrizgette s most enyém a szent örökség. Hiszen, csak száradjon el a harmat, oda állok én is, rendet teríteni!

Madaraknak, legényeknek, leányoknak énekétől hangos az erdő. Hegyrői-hegyre száll a nóta, közbe-közbe megszólal az erdei telefon: Uhé! Uhé! Visszafelel rá valaki: Uhé! Uhé! Megtörtént a „kancsolás”. Következnek a párbeszéddek: — Itt vagy-e Huszár Gábor? — Ez a Benkő Jakab hangja, állapítják meg a kaszások egyértelemmel.

— Itt vagyok, Benkő Jakab!

— Vág-e a kaszád, testvér?

— Vág, mert muszáj. Hát a tiéd?

— Ez is szót fogad, mióta megvertem!

A vén füllentő már tűz fölé akasztotta az üstöt, forr a víz benne s szeme Kövespusztája felé mered: amikor ott megvillan Vájna Rózsi piros fejkendője, a puliszkalisztet beleönti az üstbe. Mire Rózsi ideér, két karján cepelve két nagy fazék tejet, már ő meg is keverte a puliszkát, ki is hengerítette az asztalkendőre, cérnával egyenlő darabokra szeldesi. Ihol, már itt is Rózsi, barnapiros arca csakúgy lángol. Nem csuda: két óra hosszát tart a gyalogút idáig. Beperdül a kalibába, hordja ki a tálakat, tányérokat, a kanalakat; a tányérokat teleönti tejjel, minden tányérba tesz egy-egy

darab puliszkát s akkor kiált csengő hangján a kaszásoknak: — Jöjjenek elé! De nem jönnek, míg kiki a rendjét végig nem vágta. Aztán jönnek csendesen, diskurálgatva, s egyszerre csak ott ülünk mind a tálak körül. S bár „szavuk sem igen van azalatt, míg esznek, természete már ez magyar embereknek”, a legények nem állják meg, hogy Rózsival ne incselkedjenek. Kezdi Boda Samel: — No, Rózsi, hány zsoltárt tanólál tegnap este?

— Annyit, amennyit, pattog Rózsi, mi köze hozzá?

— Szépön kikirilt-e a mester? — folytatja Bálint Izsák.

— Szépen hát! Szebben, mint te, amikor gazduram kiporolta a hátadat! — vág vissza a fickólegénynek.

Gyöngéd célzás ez arra, amikor édesapám Gábor bácsit is, Samelt és Izsákot is megpálcázta, mert a kimelegedett ökröket megittatták s mind a három legény úgy elbujdosott, hogy hajnalig vissza sem tértek...

No, de kiürültek a tálak, felszedelőzködnek a kaszások, fenik a kaszát, sorba állnak. Az öreg Bakó nyitja meg most a sort, mert édesapám csak harmatszáradásig szokott kaszálni. Villát vesz elő, a vén füllentő is, Vájna Rózsi is, én is előveszem a kicsi villámat: másik oldalára fordítjuk a rendeket, hadd csókolgassa, melengesse a napsugár. Villa hegyén szárad a széna, — mondogatja édesapám. Mennél többet forgatják, rázogatják, annál gyorsabban szárad. S amint a nap följebb, följebb emelkedik, a száradó széna édes illatával telik meg a levegő. Mely felséges illat! Emberek mesterkedése ehhez fogható illatot nem teremt. Erre csak Isten áldott napja képes. Az ő sugarai csalogatják ki füből, az erdő sokféle virágaiból ezt az illatot. Belekeveredik ebbe az eper illata is. Mert, amint forgatjuk a rendet, ki-kipirosodik egy-egy lekaszált eper. Hol édesapám, hol Rózsi hajol le, de még a vén füllentő is: fölvesznek egy-két szem epret s szólítanak: ide, kicsi gazda, ide, nesze eper. Magam is találok, fel-fel-sikoltok: eper! eper!

— No, várjon csak, bátyámuram, mosolyog rám

édesapám, mindjárt elvezetem én magát egy helyre: annyi ott az eper, mintha veres lepedővel volna be-
teriíve.

Visz is, amint elterítettük, ami rendet addig kaszáltak. Hisz az én munkám még csak játék. Idejében való szoktatás. Pedagógusok nyelvén: játszva oktatás. Csak most tudom meg, minek tett föl édesanyám a szerke-re egy füles kast is. Epernek. Karomba akasztja a kast, aztán kézen fog, megyünk, megyünk, mendegélünk s egyszerre csak egy pusztá domboldalra érünk, ahol sem fa, sem bokor, csak rég kivágott fák törzse rothadoz. Egész erejével rátűz a nap, csakúgy forr a levegő fölötte, s hát az a domboldal veres lepedővel van beterítve! Különösen a kivágott fák töve valóságos eperbokrétákkal van körülszegve. Egy-egy eper tőn érett és felérett eper, köztük egy-két későn nyílt virág. Édesapám is neki hajlik, együtt szedjük az epret, ő lassan, én mohón. Felém-felém pillant, mosolyog. Azon mosolyog nyilván, hogy tőlem ugyan aligha telnék meg a kas . . .

— Hej, bátyámuram, 'bátyámuram, enyeleg édesapám — többet a kasba, mint a hasba, — így nem telik meg a kas. Amikor én ilyen nagylegény voltam, úgy szedtem én az epret, hogy mindig azt mondtam magamban: többet a kasba, mint a hasba, — s bezzeg, hogy hamar megtelt a kas!

Annyira komolyan vettem édesapám enyelgését hogy többet egy szem epret sem ettem, míg a kas meg nem telt. Később el-eljárogattam eprészni a pajtásaimmal, s meg tudtam állani, hogy míg a kas meg nem telt, egy szem nem sok, annyit sem ettem meg. Csak a teli kosár után került a sor reám.

Nagy volt a kas, s dombosán tele szedtük. Alig bírtam fel a földről. Megcsudáltam édesapámat, aki oly könnyedén vitte, mintha üres lett volna. Éppen délebedre értünk a szállásra. Rózsi hangja végig csendült az erdőn, fél falu népe hallhatta: Jöjjenek elé! A tálakba kitöltötte a fuszulyka-levest, szalonna-szeletek úszkáltak a tálakban, jó nagy darabok a nagyoknak, egy kicsike a kicsi gazdának. Mert mit is mond a fecske?

Kicsinek kicsit,
 Nagynak nagyot.
 Mert ha a kicsi nagyot kíván,
 Mindjárt kitekerintem a nyakát.

Igen, igen, ezt csicsergi a fecske a fiókáinak. De én még nem láttam fecskét, aki a fiainak a nyakát kitekértette. Hát ti, láttatok-e?

No, volt nagy öröm a kaszások seregében, amikor a fuszulyka után asztalra került az eper. De Rózsi nem engedte, hogy belemarkoljanak a kosárba, sorra vette a kaszásokat, azok tartották a markukat, abba hullatott egy összetett maréknyit. Bálint Izsák maradt utolsónak.

Még félig volt a kas, de neki csak egy félmaréknyit hullatott.

— Tovább, Rózsi, tovább! — biztatta Izsák.

— Nekem *kikirilhetsz*, nevetett Rózsi, egy szemet sem kapsz többet!

— Ne bolondozz, Rózsi!

— Tudod, mit mond a fecske? Kicsinek kicsit... Lett erre nagy kacagás. Zengett belé az erdő. A vén füllentőnek a könnye is kicsordult.

— No, Izsák, — mondták a kaszások, — megkapád a kölcsönt!

Jól is laktak, szívük szerint ki is kacagták magukat, felkászálódtak az „asztal” mellől, csendesen visszahúzódtak a bükk-óriás árnyékába, ott egy kis szundításra leheveredtek. Édesapám is behúzódott a kalibába. Csak Rózsi maradt ébren, meg én. Hozzádörgölöztem s mondtam neki: Jöjjön, Rózsiné, szedjünk epret. úgy-e, eljő velem?

— Megyek kicsi, gazdám, megyek. Hogyne mennék, édös aranylábú csirkém! Hát osztán kinek szedjük az epret? Az édösanyjának, úgy-e?

Intettem a fejemmel.

Leakasztott egy fazekat az ágasról, (azon száradtak, szellőzöttek a kimosott edények) mentünk az epresdombra: még mindig vörös lepedővel volt borítva, alig látszott meg rajta, hogy itt már egy nagy kosarat tele-szedtünk. Négy szapora kéz szedte most az epret, s bár

Rózsi „többet a hasba, mint a kasba!” kiáltással eprészett. gyorsan megtelt a kas. Mikor aztán nyugovóra kezdett hajlani az öreg nap, felkantározta a két tejes fazekat, az egyikbe beleállította a kicsit, az eprest, s indult hazafelé. Reggel fel az erdőbe két fazék tejjel, estére haza az üresekkel: így járta meg naponként kétszer az erdőt Rózsi, hazafelé vidám énekszóval. Nem egyedül. Egész csapat leány járta ezt az utat nap-nap után. míg az utolsó fűszál is boglyába nem került.

Az erdő este: felejthetetlen kép ez. Eddig csak Rigó Anis meséiből ismertem a rengeteg erdőt, rengeteg erdő közepén a kicsi kunyhót, melyben több százesztendős öreg asszony lakik, „akinek az orra a térgyit veri”, s aki azzal fogadja a szállást kérő királyfit vagy szegény legényt: szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál, mert különben így meg úgy. Az ő meséiből ismertem a magas hegy tetején, kakaslábon forgó aranyvárat, de mindezt látni csak most láttam: az est sötétjében, amikor felgyúltak a tüzek. Gyermekképzetelem látni vélte a tüzek mögött a kicsi kunyhókat, a komoran sötétlő hegyek ormán a kakaslábon forgó palotákat — nem vélek csalódnai, ha most, fehér hajjal, azt hiszem, hogy ezek a rejtelmes, titokzatos esték jegyezték el engem egész életre a mesemondás tündéraszonyával. . .

— Uhé! S Uhé! szólal meg az erdei telefon, összevissza egyszerre tíz-húsz helyen is. Üzenik a Benkő-fiúk Gábor bácsinak, hogy jönnek. Valahol Leshegy oldalán tanyáznak, Bodvaj-bányához közel, messze tőlünk, de az est csendjében idehallatszik az üzenet. — Jertek, jertek! telefonál vissza Gábor bácsi.

Négyen jönnek. Három közülök Benkő Dániel keresztapámuram lia. Jakab a legidősebb, Gábor bácsinál két-három évvel fiatalabb. Mostanában váltotta meg az apja a taliánországi katonáskodástól. . . Széles mellű, tagbaszakadt, nagyerejű, nagyvirtusú, eleven, piros-pozsgásképzű legény. Őt követi József, a kamasz-diák. akit én *Huszár Anna* regényemben Ádámnak kereszteltem el. Ő is izmos fickólegény, kerek, piros arcú, nagy

kék szemében mintha mindig könyecsepp harmatoznék. Az én gyermekszemem ugyan hogy vehette volna észre, hogy ez a száz esztendőre teremtett fiú ifjonti halálra van eljegyezve? Gergely, akarom mondani: Gergő a harmadik, nálam két évvel idősebb, legkedvesebb pajtásom. Az ő házuk az alszegben, a mienk a felszegben, s mégis együtt, kettesben játszunk. Hol ő jön hozzánk, hol én őhozzájuk, s esetefelé háromszor-négyszer is hazakisérjük egymást: alig-alig tudunk megválni. Nyargalni sem úgy nyargalunk, mint más gyermek: a kisujjunktat egybe kapcsoljuk, úgy vágatunk az uccán végig. Csendes, méléző természet volt Gergő, éppen mint Ádám. A végük is egy, — de minek mondjak el mindent előre? Szökébe hajló volt ez a három Benkő-fiú, szinte cigányfekete a negyedik, a haragos kedvű Kornéliusz fia: János. Ideális szép, fekete képű ifjú, apjának egyetlen fia. Senki sem kételkedett abban, hogy tavaly ősszel, szüreten jártában, egy maroszéki nagy úr leánya meglátta s megszerette. Hallották, amint marasztalta: Maradjon itt, Benkő János! De Benkő János nem maradt ott, volt neki otthon jegyese: a szép Sándor Trézsi, akinél akkoriban csak egy szebb leány volt: Balázs Márta. Mindakettő Benedek-leány volt, de csak az apjuk keresztnevéen hívták: így különböztették meg egymástól a Benedek-sarjadékokat.

Több Benkő-fiú nem volt a faluban. Évszázakra visszamenően megállapították, hogy a Benkő-nemzetség hét férfinál többre sohasem emelkedett. Itt megállott. Az igaz, hogy mind derék szál emberek voltak s mert csak „heten vagyunk, uram, heten”, a Benkő-birtok nem is oszlott szét.

Édes apám nagyra becsülte a Benkőket, mint jó gazdákat, soha eggyel sem akadt össze a tengelye. Szívesen látta, hogy Gábor bácsi Benkő leányt vesz feleségül, de már annak nem örült volna, ha valamelyik leánya Benkő-fiúba szeret. . . Mint férjnek, rettenetes rossz híre volt a Benkőknek. Nem mintha kicsapongó természetűek lettek volna, ők is vigyáztak a tisztaságukra, akár egy leány. De kibíratatlan zsémbes természet volt valamennyi Benkő. Hirtelen lobbanó, lassan,

nehezen csendesedő. Nekik csakugyan olyan asszony kellett, amelyet a nóta kíván: „ha beteg is, keljen fel”. Ha hazajöttek a mezőről, az erdőről, akár lóval, akár ökörrrel, az asszonynak künn kellett teremnie az udvaron, segítenie az urának lónak, ökörnek kifogásában. Az ő kezükön az asszony férfitá nevelődött. Ez a nevelődés nem ment simán, s édesapám nem feledte el, hogy réges-régen egy Huszár Anna halálba menekült e nevelés elől. El kel lelt ezt mondanom, hogy megértsetek: mért sírt, rítt hiába Éva, a már növendékleány s Anikó, a még csak tízesztendő, de magas, nyúlánk növésű, fittyfiritty leányka: minket is vigyen az erdőbe, édesapám!

— Itthon a helyetek, az édesanyátok mellett, mondta ki az ítéletet édesapám.

Azért egyszer-egyszer ők is feljöttek reggelenként Rózsival, ha nemcsak tejet, de egyebet is föl kellett hozni az erdőbe. Ilyenkor Éva főzött, Anikó meg én hol eprésztünk, hol a száradó szénát forgattuk. Sohasem láttam szebbnek az eget, mint egyszer így, szénaforgatás közben. Bodros bárány felhőcskék gyűltek, gyülekeztek, aztán egyszerre csak rengeteg nagy báránysereg szállotta meg az ég mezejét. Égető hevet sütött a nap. Felfelnéztünk az égbe, gyönyörködtünk az égi báránykákban, s Anikó felsóhajtott: Jaj, Elekecske, Elekecske, de szeretném, ha olyan szép kendőm volna, mint az a felleg, ott ni! Rávezette a szememet erre a fellegre: csakugyan olyan volt, mini egy habos selyemkendő. Egyszerre csak hatalmas kiáltás zavart fel a gyermekes álma-
dozásból.

— Le a kaszát! Villára! — harsogott édesapám vezényszava, s már abban a pillanatban Bodvajbánya felől megdördült az ég. Még halkan, morogva, messziről, de véstjelentőn.

— Takarj, ember, takarj! — zúg át az erdőn a vészkiáltás hegyek tetejéről, oldaláról, a völgyekből. Nemcsak magukat riogatják, de a közel s távol dolgozókat is: hátha valamelyik nem vette észre, mint tornyosodnak a felhők Bodvaj felett. Könnyen megesik ez. Magas hegyek közé szorult hölgyecskék felett csak egy darabka eget lát

a munkásember: ezen a darabkán még egy felhőfoslány sincs talán, amikor túl a hegyen már essőtől terhes, fekete felhők gomolyognak.

Mind eldobálták a mi kaszásaink a kaszát, villái ragadtak, s riadtan, izgatottan szedték, dobálták össze a szénát, rakták hirtelen-boglyácskába, aminek különben nálunk *merekje* a neve. Nem láttam én még eddig ilyen eszeveszett s mégis rendben folyó munkát. Azok az emberek, kik minden dolgukat szinte tempósan végzik, semmit el nem hirtelenkedve, mindennek a módját megadva, mintha csak közeledett volna a világ vége, kétségbeesetten igyekeznek menteni a megszáradt szénát: nehogy az esső bepiszkolja. Az esső még nem érkezett ide, de a verejték már csurgott az emberekről, én is szaladtam ide, oda, lábatlankodtam, de végre is csak félrehúzódtam az útjókából: majd még villára szednek engem is s beletemetnek valamelyik boglyácskába ... Már jöttek, jődögéltek a nagy fekete fellegek Bodvaj mögül, mind kisebb-kisebb térre szűkült az ég azúrkékje, végig-végig nyilait az égen a villám, utána eget, földet rengető mennydörgés; nyomban rá száz meg száz fekete paripát fogott hintaja elé a Vihar: amerre elnyargalt, meghasadt az ég. Kezdetben csak egy-egy nagy essőcsepp koppan a fejünkre, aztán szörnyű nagy zuhanással szakad le az a száz meg száz fekete paripa: fellegszakadás ennek a neve. Patakokban folyt az esőle a lankás kaszálón, söpörte maga előtt a szénát, amit fel nem takarhattak, bepiszkolva tavalyi falevéllal, mindenféle gíz-gazzal, törmelékágacskákkal a boglyácskák tövét.

Aztán — aztán — egyszerre csak nyílani, nyiladozni kezdett az égnek kárpitja, oszlottak-foszlottak a fellegek, átvándoroltak Csíkországba. Kisütött Isten áldott napja, mosolyogva nézte magát a gödrös helyeken összegyűlt tócsák tükrében...

Mondta busán, keserűen édesapám: — Most mátmosolyoghatsz ...

Csuron-víz verődtek össze az emberek, csak mi, gyermekek maradtunk szárazon, mert idejében behúzódtunk a kalibába. Most te, kényes olvasóm, úgy-e, azt gondolod, hogy ezek a bőrig ázott emberek ruhát

váltak nagyhirtelen? Igen, vált majd szombat este, aki hazamegy vasárnapolni. Ide ugyan senki sem hoz változóruhát. Még a madarak is kinevetnék, hát ember az embert! Hiszen, raktak volna tüzet, (hol van fa, ha itt nincs, rengeteg erdő kebelében?) de csurog a víz minden fáról, elevenről, halotról. A tűzhelyen is tócsa. A vén füllentő elészedi minden tudományát, sűrű bokrok rejtekeiből kotorásznak elé félvizes tavalyi felleveleket, hárman is csiholják a tüzet: szikrázott a kova, fogott is tüzet a tapló, de bizony esteledett, alkonyodott, amikor keservesen nyöszörögve, sírva, lobbott vetettek a száradó ágak. Nem, nem, ez este nem volt mesemondás, a vén füllentőben is elázott a füllentés: mind, ahányan voltak, a siralmasan égő tűz körül kuporogtak, azt piszkálták, biztatták: égj, tűz, főjj, fazék! — de bizony sem a tűz, sem a fazék nem fogadott szót. Isteni áldott napjára maradt végre is a száritás: ő a legjobb ruhaszáritó. Ő az, aki rendbehozza, amit a Vihar rontott: mind a széna, mit szétvert, pocsékká tett, estére ott állt megszáradva, domború hasú nagy boglyákban.

Valahol csak szénaboglyát látok, mindig eszembe jut e nap: hány ilyen boglyán forogtam a karó körül, rátaposva minden villa szénára, mit édesapám erős karja hozzám emelt, elibém tett le! Maga szerette rakni a boglyát s egy kis gyermek éppen elég volt arra, hogy tömörré tapossa a szénát, elébb-elébb lépve, forogva a karó körül. Mikor aztán feladta az utolsó villa szénát, mondta:

— No, bátyám uram, most csússzon le.

És én csúsztam bátran a boglya domború hasán, mert az a két erős kar kitérve várt reám, aztán szépen összekapcsolódott a derekam körül, széles keblére ölelt édesapám, úgy eresztett le a földre.

Ezeknek a perceknek melegségét, édességét most is érzi öreg szívem.

Édes, jó, melegszívű apám!

Amint ma mondanák: a Vihar nagy szenzáció volt nekem, de édesapám meleg szíve is tartogatott

számomra szenzációt: egy almafa képében. Györkovács ágától egy hajításnyira terül el a legnagyobb erdei kaszálónk: „Kicsi mező” a neve. Kicsi mező az erdőben. Fák és bokrok szegték ennek is a határát, de a közepe táján forrás volt, forrás fölött az almafa.

— Hej, bátyámuram, bátyámuram, — mosolygott édesapám — nézze csak, mennyi alma van azon a fán!

— Be kár, hogy vad! — mondtam én.

— Hiszen majd meglátjuk!

A fa alá mentünk, édesapám két kézzel megfogta a derekát, teljes erőből megrázta kétszer-háromszor egymásután, s csak úgy hullott a szép piros alma».

— Szedje, bátyám uram, szedje.

Hiszen szedtem, hogyne szedtem volna: jó lesz játéknak. — Kóstolja meg, bátyámuram, ibiztatott édesapám.

Hát beleharaptam. És felsikoltottam utána: Édesapám! Édesapám! Ez éppen olyan, mint otthon a mi édes almánk!

— Ó ne mondd!

— Bizony Isten!

— No, akkor én is megkóstolom, — mondta nagy komolyan.

— Lám, ez csakugyan olyan, mint a hazai édes almánk.

— No, ez csuda, mondtam én.

— Bizony csuda ez, fiam, mondta most már érzékenyülten édesapám. Mert ez a fa vadfának indult, de volt egyszer régen egy igen-igen jó ember, s mit gondolt, mit nem magában, otthon az édes almafáról levágott egy ágacskát, felhozta az erdőbe, itt a vad csemetébe beleoltotta. Isten megáldotta a munkáját, mert nemcsak ő evett a gyümölcséből, ettek a gyermekei is, de még az unokái is. Mit gondolsz, ki oltotta nemesre ezt a fát?

— András nagyapó! András nagyapó! úgy-e, ő?

— Ó fiam, ő, Isten nyugtassa meg.

Ó te áldott ember, minden nagyapók közt a legmelegebb szívé nagyapó! Te nem elégedtél meg azzal, hogy egész kertet szenteltél otthon a gyümölcsfának,

itt rengeteg erdő közepén is megnemesítél egyet, hogy a nap hevében eltikkadt munkásemberek szomjúságukat megenyhíthessék. Amikor ezt a a fát oltád, úgy-e, gondoltál rám is, az ismeretlenre, talán az én unokáimra is?

Íme, ez volt a második szenzáció. Nem idegeket korbácsoló, nem is vérbizsergető: egyszerűen szívet melegítő.

Most pedig búcsúzzunk az erdőtől. Telnek, múlnak a napok, a hetek, közeledik a búzaaratás, aztán nemsokára indul a kisdíák messze, messze, ismeretlen világba...

Ha el nem indult volna ... De elindult.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Ebben az író arról az esztendőről beszél, amikor az öregek megfiatalodtak.

Nyugtalanul vártam az ősz: nyilván életemben először és utószor. Mert a méla szeptember ugyan mind máig a legszebb s legkedvesebb hónapom, most, fehér hajjal, nem siettetem, szeretném, mind hátrább, hátrább tolni érkezését: hátha így később is hagy el. Be akkor erős vágyakodás lepte meg gyermekszívemet, számláltam a napokat, mintha mesebeli tündérváros lett volna Székelyudvarhely, ahová én oly erősen vágyakoztam. Tündérváros a komoly, domborodott homlokú Budvár aljában. Ama Budvárnak aljában, amely réges-régen, ennek előtte ezer esztendővel, a rabonbárok fészke volt. . .

Annak, aki már diák, repülve repül, a vakáció, nekem mint sáros, köves nton a szekér, oly lassan döcögött a nyár.

— Hát csakugyan elmégy? — kérdezte búsan egy nap százszor is Benkő Gergő.

— Elmegey, el, de hat hét múlva visszajövök!

Az utolsó hetekben alig tudtak elválasztani, sötét estig kísérettük egymást haza. S már rajzolgattuk a jövendő. Pap lesz belőlem, még pedig kisbaconi pap, Gergő lesz a megyebíró. Ő adja a kenyeret s bort az Úrasztalára, én meg sorba kiosztom a körben álló embereknek: először a kenyeret, utána a bort.

Ó de jó lesz, ó de szép lesz!

Közénk-közénk állt harmadik játszópajtásnak Rigó András is, a zsellérünk fia. Nevéhez híven füttyös, jó-

kedvű gyermek, el sem lehet képzelni kenderkócból font ostorkája nélkül. Mindig füttyölt, pattogatott, én meg sokat törtem azon a fejemet: mi lehet az oka, hogy András vidámabb kedvű mint én. Mondtam is egyszer az édesanyámnak:

— Én nem értem, édesanyám, Rigó András mindig füttyöl, pattogat az ostorával, sohasem szomorú, semmitől sem fél, én pedig megrebbenek, ha csak egy szalmaszálat felkap a szél mellettem ...

— Hát az egyik ember vidám, a másik szomorú kedvű, magyarázta édesanyám mosolyogva, de láttam., hogy könny csillant meg a szemében.

Később értettem meg könnye csillanását: a búsbeteg tejre gondolt. Magát okolta szomorú kedvemért, szél fölkapta szalmaszáltól megrebbenésemért.

Sokan voltak a faluban, akik nemcsak csudálkoztak, de meg is ütődtek azon, hogy egy ilyen „szellemnyi” legénykét „kolégyomba” visznek, messze, oda-vissza két napijáró földre. Hírül hozták a bejáró asszonyok, hogy Balandi Józsiné (Baló András Józsefné székelyesítése), ez a hosszú, kajlahátú, nagyszájú asszony meg is szólt a szüleimet. Hogy azt mondta: — Ugyan bizony, van-e lelkük s Istenük, hogy ezt a tökmag legénykét idegen földbe palántálják? De mindjárt el is dicsekedtek édesanyámnak a bejáró asszonyok, hogy ők sem dugták be a szájukat, megmondták Balandinének magyarul: — Jobb, ha hallgat az olyan asszony, akinek az ura reszketős Pali kezéből kikapta a vakarút s megette az istentelen. Hogy Elekecske addig sírt, addig „erdőlt” az édesapja s édesanyján, amíg bele nem nyugodtak: hát hadd menjen. De a nagyasszony, amikor csak a jó Isten látja, folyton siratja Elekecskét. Az igaz valóságot mondtuk-e, nagyasszonyom? — Azt mondták, azt, igazolta könnyes szemmel édesanyám.

Csakugyan ez volt a „való igazság.”

Az én kicsi falumból öt diák járt ez időben a kollégiumba: mind kamasz legények. Benkő Ádám (már csak megmaradok a regénybeli keresztneve mellett),

igen, ő nyitja meg a sort, termetre, arcra, tehetségre az első. Őt követi Benedek Benedikti József s öccse, a „bölcsh” Antal. Hosszú, vékony dongájú, ingadozó járású Jóska, zömök, pufók, piros pozsgás arcú Antal. A negyedik a pap fekete képű fia, Jankó. Az ötödik: gyenge tüdejével kántornak készülő Boda Elek.

Ezeknek a diákoknak nem volt pihenő a nyári vakáció. Még a pap fiának sem. Kaszáltak, gyűjtöttek, hordták a szénát, arattak, mindenféle mezei munkában résztvettek. Így nevelődtek a falusi diákok s bizony, mondom, nem rosszul nevelődtek: hiteles tanú mellettem a világháborút követő, régi rendet felforgató forradalmak: nem kell az éhenhalástól félnie annak, aki ifjúkorában megfogta a kasza nyelét.

De a vasárnap az övék volt. Vecsernye után összeverődött a diáksereg nálunk, innen indultak a rétre, a réten át csererdős Borvízoldal tövébe: ott bugyog. Isten tudja, hány ezer esztendeje egy borvíz-forráskötőles mélységből, faköpübe fogva: Kisbacon ifjúságának vasárnap délutáni találkozója.

Én is hozzájuk szegődtem, köztük lábatlankodtam, s velünk volt mindig Éva, Anikó s még egy Anikó, a papleányka. Mindakét Anikó tíz esztendő, de hirtelen nőtt gyermek. A mi Anikónk nemcsak testvérem, de pajtásom is, gyermek-ifjúkorom minden örömeinek, bújának hűséges megosztója — itt, a vasárnapi kirándulásokon indult az ő regénye, szemem láttára, s. folyt, folydogált tovább, míg a regényből — dráma lett.

Eleven, vidám, bátor beszédű leányka Anikó, kevés szavú, mélázó ifjú Ádám. Mélázó? Ezzel talán nem mondtam eleget. Hiszen a Székelyföld legtöbb szülöttje méla, hallgatag természet: a hegyek, rengeteg erdők közé szorult völgyek ölén nevedező népek ismertetője ez. Több volt ő a mélánál: búskedvű, érzékeny, kissé érzélgős — ilyennek láttam, amikor én is kamaszodó korba léptem. Ádám meg-megfogta Anikó kezét, így kézen fogva, karjukat lóbálgatva haladtak a réti ösvényen, s borvízkút körül, amikor letelepedtünk, csudálatosképpen mindig egymás mellett ültek. Anikó csacsogott, Ádám mosolygott s néha-néha egyet-egyvet szólt is.

Igen, itt két szívben nyílt, nyiladozott a szerelem virága: korán nyíló, korán hervadó.

Minden szem mosolyogva nézte a gyermekszerelern ébredését, csak édesapám arca komorodott el, látván Anikó nagy örömét, ha elsőnek jött Ádám, elszontyolódását, ha megkésve jött, a többi diák után. Pedig így szólította: Ádám bácsi. Hogy is szólíthatta volna más-ként, amikor Ádám hat egész esztendővel idősebb volt, mint ő!

De most isten veled, nyájas idill, mely fölött már borong az ég. Őszre hajlik az idő, olyan búsan suttognak a falevelek: búsan a diákoknak, búsan Anikónak, vidáman nekem. Még néhány nap, szekérre ültetik, viszik a kicsi diákot. Nini, már ott is áll a szekér az ajtó előtt. Egy kis domb emelkedik a szekér hátsó felében, ponyvával letakarva. Mi minden nyugszik e domboldal kebelében! Egy zsák liszt, hat hétre való: ebből süt majd a gazdasszony hetenként három kenyeret a kisdiáknak. Egy zsák búza: ajándék a rektorprofesszor úrnak, aki a kisdiákot megegzaminálja: vájjon felvehető-e a harmadik elemibe? Egy kis zsák bartamisz körte: korán reggel rázta meg az öreg terebélyes fát édesapám, (István nagyapó ültette, Isten nyugtassa meg!), édesanyám szedte fel a földről, míg a kisdiák édesen aludt. Van e domboldalban egy kis dézsa túró, egy kis tábla szalonna, molnár-pogácsa. S tele a szekérláda is útravalóval. Ez a láda majd ottmarad a kisdiáknak: ebben tartja a kenyeret, a túrót s minden jót. Hely jut ebben a ruhájának is, a könyveinek is.

Édesapám már ott ül a szekérládán, hátát a „domboldalnak”, lábát az elősaroglyának veti, erős marokkal fogja a gyeplőt: nyugtalankodik a Pista meg a Fecske. Hároméves csikók, ők is most látják majd először azt a tündérvárost, de bár nagy a feje a lónak, aligha gondolták, hogy teljes tíz esztendőn át vagy százszor hordozák meg ezt a kis fiút oda meg vissza. Még nem tudtam kibontakozni édesanyám ölelő karjaiból. úgy elsirat, mint ahogy a halottat siratják el nálunk.

— Ó, édes kicsi fiam, de. korán leszakadsz a szívemtől. Alig tollasodtál s már elrepülsz, csácsogó madár-

kám! Ki melenget, ha megfázol? Rossz gyermekek ha megbántanak, ki csókolja le a könnyedet?

— No, no, elég volt már, elég, szól le a szekérről édesapám csendesen, megindultan s félkarral maga. mellé emel. Még egy pillanat s az uccáról kiáltok vissza: Ne sírjon, édesanyám!

Pista, Fecske kitáncol a galambbúgós kapu alatt, melynek homlokáról jószemű ember még leolvashatá a százasztendős feliratot: Áldás a bemenőknek, béke a kimenőknek. Fülhegyezve, ijedezve robognak át a falu hídján, „kaluppba”, már mint galoppba vágatnak ki a fűrészcuccán. Ennek tetején kezdődik a középszeg: itt lakik három diák: Benedek Benedikti József és Antal. néhány házzal odább Boda Elek. Öreg Benedek Benedikti Sámuel ott ténfereg a szekér körül, de semmihez sem nyúl: egy az, hogy hízásnak indult, kényelmes természetű ember, más az, hogy kerekszám hat fia van — minek törné magát. Emberemlékezet óta nem látták őt szántani-vetni, kaszálni: sovány, nagy csontú gebéivel folyton Oláhországot járja legidősebb fiával, azzal a tyúkszemű vénlegénnyel, aki hároméves koromban szinte halálra gázolt. Mindenféle fa- meg cserépedényeket szállított, s mikor „bejött a vaseke” — ezt is örömenynek csúfolták a székelyek, mert — kereskedett. Szófukar ember, sajnálja a szót, félmondatokban beszél — a másik fele benne marad, — így köszön: Jóp-istent. Így köszönnek a fiai is. Mind a hat. Édesapám nem igen kedveli, bár komaságban vannak. Sok földvásárját megrontotta, de főként azt nem tudta felejteni, hogy a fia átgázolt az ő fián. Azért beköszönt az udvarra, legyintett is az ostorával hívogatóan: jöjjön, koma, jöjjön. Tudta jól, hogy hiába biztatja: majd Udvarhelyen találkozunk, útban minket utól nem érnek: a „vén örmény” lovait nem igen látta még futni emberi szem.

Megállunk a Boda Elekek kapuja előtt, ő a mi szekerkünkön jön. Az ő apja is Sámuel. Az édesanyja testvére az édesapámnak. Az egyetlen testvére. Rákhel a neve. Kissé görnyedt hátú, magas, sovány ember öreg Boda Sámuel. Félig gazda, félig kerekes. Sohasem tanulta a kereskemesterséget, de fél falu szekérébe. „ő ke-

rekítette kerekre a kereket”. Hét fiúnak s három leánynak adott életet Rákhel néni, ez a kicsi, rózsapiros arca asszony, aki akkor látta meg a napvilágot, amikor István nagyapó másodszor „ment ki a franciára”, s elébe szaladt, mikor a francia földről hazakerült... Az udvarhelyi temetőben gyakran álltam meg egy sírkő előtt. a verses felirat két sorát máig sem feledtem el:

Tizennyolc gyermeket e világra hozott,
Ő a jó Istennek eleget áldozott.

Hogy e tizennyolc gyermek közül hányan álltak a termékeny anya koporsója mellett, arról nem szól a vers. Rákhel néni koporsója mellett, amikor késő vénségében leszállt érte a Halál angyala, a tíz gyermekből kilenc gyermek állott, mind meglett emberek. úgy-e, az Úr-istennek ő is eleget áldozott? S bár nyugtalanodik Pista meg Fecske, már azt is elmesélem róla, hogy az ő csengő énekes hangját örökölte a legkisebb ím: Elek. S Rákhel néni csengő hangja lopta gyermekszívembe azt a felséges szép költeményt, melynek akkor sem költőjét, sem címét nem ismerém (honnan is ismerhettem volna?): Csokonay Vitéz Mihály legszebb költeménye volt. Címe: A reményhez. Bizonyosan Rákhel néni sem érdeklődött aziránt, vájjon ki volt, mi volt, aki ezt a felséges szép „éneket” költötte, de téli estén, mikor édesanyámmal kettesben pergették az orsót, oly szépen, oly érzékenyen énekelt, hogy minden szava, minden hangja szívembe nyiladzott, ottan meg is gyökeredzett. Pista, Fecske hiába nyugtalanodik, én a szívetindít» ének néhány sorát zümmögöm most. Elzümmögöm, mert aligha dalolják ma máshol, a kálvinista kollégiumokban talán, pedig Csokonay Vitéz Mihályt a modern költők seregébe sorozta a legújabb nemzedék... Halljad, ember, halljad:

Földiekkel játszó
Égi tünemény.
Istenségnek látszó
Csalfa, vak remény.

Kit teremt magának
 A boldogtalan
 S mint védangyalának
 Bókol untalan!
 Sima száddal mit kecsegtetsz,
 Mért nevensz felém?
 Kétes kedvet mért csepegtetsz
 Még most is belém?
 Csak maradj magadnak.
 Biztatóm valál,
 Híttem szép szavadnak,
 Mégis megcsalál.

Egy kis cókmókkal kapaszkodik fel a szekérre Bocsa Elek. Most már hárman ülünk a szekérládán, jobbról édesapám, balról Elek bácsi, aki nyurga, magas legény, lehet vagy 18 éves, de még csak második gimnazista. Nem volt ez ritkaság. Tele voltak a kollégium alsó osztályai pelyhesállú legényekkel: a katonáskodás elől menekültek ide s innen mint kántorok, szegény, kis ekléziákba. No, Pista, Fecske, most már mehettek. A pap uccáján már zörög a Benkő Ádámék szekere, két tüzes szürke iramlík végig a szűk utcán: Jakab, a kocsis, mellette Gergő, az én kedves, pajtásom, hátul ül Ádám s a pap fia.

Hát, jön Gergő is. Nem a kollégiumba, hanem hogy két napot még együtt legyünk. Hiszen, hamarosan áttelepítjük Boda Eleket az ők szekerükre, ő meg átszalad a mienkre: átkaroljuk egymást egész úton, így búcsúznak, búcsúzkodunk.

Lám, lám, már csak a falu szürke tornya látszik. Még látom a templom tornyát is, aztán süketes hangú harangjával az is elmarad. Isten veled, kicsi falu! isten áldja, édesanyám! Ne sírjon, ne. Majd meglátja, hipp, hopp! nemsokára karjai közé repülök ...

. . . Mit gondoltok, ha csak a mi kicsi falunkból három szekér diák indult a tündérvárosba, hány indulhatott három-négy vármegye sok-sok falujából! Képzeld *a* vármegyéket egy-egy óriás méhkasnak, amelynek diáknépe egyszerre, egy nap rajzik s mind

az udvarhelyi vén kollégiumba tart. Maga Háromszék, ágyúöntő Gábor Áronnak, ősmagyarokat kereső Körösi Csoma Sándornak, Rákóczi Ferenchez, a nagy fejedelenihez hűségben halálig kitartó Mikes Kelemennek a hazája egy kis ország s ennek a kis országnak akkor csak négy osztályos kollégiuma volt. Százával ontotta a diákokat Udvarhelynek. Hát még az anyavármegye, melynek szívéből sarjadzott ki a vén kollégium terebélyes iája! Annak az anyának a szívéből, akiről büszkén dalolja az udvarhelyszéki fehér harisnyás, kurta fekete kacagányos, széles karimájú, magas tetejű kalapos székely:

Udvarhelyszék olyan szék,
Egy is vele fel nem ér.
Csak székelymagyar lakja,
Ősi jussát nem hagyja.

Öltözetünk nemzeti,
Még pedig eredeti.
Nem viselünk bugyogót,
— Megkérdhetik nagyapót!

És jöttek a diákok Csíkországból (csak a katolikus gimnáziumba), Nagyüküllő- meg Brassó vármegyéből. Két teljes napot tartott az útjuk szekéren s mégis jöttek, jókedvvel, vidám énekszóval, nekitüzesedett arccal s nyilván mind azzal a nagy, erős elhatározással, hogy meghódítják a világot. Hiszen a diák az a semmi, akiből minden lehet. . .

Álomnak, gyönyörű álomnak tetszett nekem mind, amit ezen a napon láttam. Nem csuda: tán először voltam lui a falum határán. Nini, a nagybaconi diákok! Nem hiába nagy falu, öt szekeret érünk utol a keresztútnál: mind az öt szekéren diák. Ezeket csaknem mind ismerem: egy ugrás egymástól a két falu. A legtöbb atyafiság. Ihol a Balo-fiúk (egy apának három diákfia s otthon még egy csapat fiú), a Bardoczok, a Nagyok, a Keresztesek, a Tokosok, s köztük az örmény fűszeres fia is: Bogdán Kristóf. Hogy kifeketéllik még a barnapiros, lesült képű fiúk közül is!

Amott balra, a hegyek között mosolyog egy kis falu: Bodos. Nagy madárfészeknek tetszik messziről. Épp most lejt le a hegyi úton egy szekér. Komoly képű, fekete szakállas Budai Károly ül rajta három fiával. Mintha csak vetélkednék Baló Józseffel, aki szintén fekete szakállas: ha te három fiút adsz a tudománynak, hármat adok én is! Messze bent, hegyek közt. rengeteg erdőség aljában húzódik meg Szárazajta, de megvillan a hegyi úton két szekér: nyilván a Csulak nié]g Józsa fiúk ülnek azon.

— Jönnék a „muszkák” is! — kiált hátra Boda Elek.

Muszkának tette meg a néphumor Szárazajtát, a jó Isten tudja, miért.

Belejtünk Bibarcfalvára s ím, akkor fordul ki két szomszéd kapun két szekér. Mindkettőn egy-egy fehérszakállas öreg úr s mindkettőnek két-két fia. És mind a két fehérszakállas öreg úrnak az egyik fia nagyszakállas diák. a másik meg apró emberke, akárcsak magam. Az akkor élő emberek nem csudálkoztak ezen. Oly egyszerű s oly bús ennek a története. Azok a szakállas diákok akkoriban születtek, amikor Kossuth Lajos „szép csengettyűhangja”^{*} megreszketetté a magyar levegőt: A haza veszélyben! Így mondhatnám röviden: az a két szakállas diák *Világos előtt* született. az a két kisfiú pedig *Kufstein után*. Ott sínylődött szomorú rabságban, sok-sok esztendeig a két Borbáth. mert a magyar szabadságért harcolának ...

Indul már nagy tiszteletű Szász József esperes is: három fia van, mind a három diák, világos, hogy Isten szolgáinak szánta őket. Falu alsó végén, nagy, kőkerítéses udvar közepén nemesi udvarház: ebben lakik a nagy fehérszakállú Bartha, az Aporok jószágigazgatója. Ő neki is három diák fia. Vihetne Szabó István uram is hármat, négyet is, mert ő a falu legnagyobb gazdája, de mert csak két fia van: kettőt viszen. Hát az Osváth-fiú! Hát a punktum Benedek Farkas! No,

* Ágyúöntő Gábor Áron levelében olvasható Kossuth „csengettyű” hangja.

most számoljunk. Ebből a kis méhkasból tizennégy diák rajzik Udvarhely felé! Ilyen elmaradt, ilyen — hogy pesti nyelven szóljak, tisztesség ne essék, mondván — igen, ilyen „kulturátlan” volt ennek előtte fél-száz esztendővel a székely falu.

De itt vagyunk Baróton. Egy kicsit város a lár-mája, mert vásáros hely, különben nagy falu. A „sánta” Zatureczky széles udvarán is ott áll a hintó, de még ló nincs előtte. Készülődik ő is két fiával. Na, tudom, még el sem jutunk Olasztelekig, utólérnek a hosszúlábú lovak. Talán el is hagynak, ha ugyan Pista meg Fecske engedik. Most még mi járunk elől. Pista is, Fecske is idegesen hegyezi, csavargatja a fülét, minden pillanatban készen az ugrásra, ha valamelyik szekér meg akarná előzni. Már alig látom a végét a szekér-karavánnak. És ez a hosszú sor nő, növekszik, folyton szaporodik. Egy-egy fordulónál úgy tetszik, mintha óriási kígyó tekeregne, facsarogna utánunk. Bárót kevés diákot ad nekünk, mert a falu nagy többsége katolikus. De amint kikanyarodik Olasztelek felé a karaván, dombon fekvő udvarán magas szál, szép pirosarcú úriembert pillant meg szemem: Benedek Sándor ez, a vitéz negyvennyolcas huszár, most dulló: ő is hozza Zoltán fiát. Vele jön két árván maradt testvére is: György és Antal, mindakettő nagy diák. Olaszteleken a Bartha meg a Kolumbán-fiúkkal szaporodik a karaván. Bardoc, Füle, Száldobos, Vargyas: mindenik kidob magából három-négy diákot, többet is. Jönnek a fülei meg száldobosi Bodák és Bogák, a bardoci Barthák, Csereyek, Zayzonok, a vargyasi Danielek: három fia Dániel királybírónak. Ezek unitáriusok, de Udvarhelyen kezdik az iskolát, mert még most sincs vasút s Kolozsvárt van az unitáriusok kollégiuma. Köpec, Miklósvár, Középa-ajta, Nagya-ajta, Bölön, mind erdővidéki faluk, nem esnek utunkba, de rajzanak ezek a faluk is, egy sereg Benkő, Benedek, Gyenge, Gáspár, Sikó — ne várjátok, hogy félszáz esztendő múltán mind elősoroljam őket. De ti nem is várjátok. Nektek unalmas ez a sok falu-és családnév. Az, az. Ám ne feledjétek, hogy a magyar nagy, talán hosszú ideig tartó per előtt áll: talán javára válik népemriek ez a kis kulturhistória . . .

Tovább! Tovább!

Vargyas végén rettentő magas hegy ágaskodik elénk: a Bikás-hegy ez. Mind a diák leszáll a szekérről, az „apostolok szekerén” vág neki a hegynek. Micsoda rajzás, micsoda hullámozás! Micsoda zsvivajgás, szervuszolás, parolázás! Egészséges kacagástól csendül a letarolt hegyoldal. Ha mind hallhatom s fel is jegyezhetem, amit ezek a diákok össze-vissza beszéltek a nyári vakáció élményeiről! Tudom, kilelnék belőle egy szép, nagy — bolondság.

Kint vagyunk a hegy tetején: felséges panoráma tárul elénk. Ó de szép! Ó de gyönyörű! — A Rika! A Rika! Réka- királynő erdeje!

Ameddig a szem ellát: erdő. Sárguló, pirosodó falevelek tengere. Jobbra és balra végtelenségbe vesző hegyláncok, s lent a völgyben, hegyek aljában a Réka-patak kanyarog. Patak mentén fehérlik a széles országút, hágva, lejtve hullámosan. Amott' égbe kívánczik egy hegyóriás: Hegyestető a neve. Azt regéli a nép róla: itt volt Atillának, a nagy hun királynak legkedvesebb vára. Világverő nagy útjában ide tért meg rövid pihenőre. És itt halt meg Réka királynő. Patak partján komor méltósággal ül egy óriás mészkő, nagyobb a házunknál: ez alatt alussza örök álmai . . .

Egyszerre kitágul a szűk völgy, az országútjától hirtelen kanyarodással búcsút vesz a patak, s országútja és Réka patakja közt, akár a mesebeli, „terülj-abrosz”, őszi kökörös borította rét kerül elénk. A réten — minek mondjam magam, amikor oly lelkesen kiáltják helyettem az erdővidéki diákok: Éljen! Éljen! A háromszéki diákok!

Vagy tíz szekér áll az erdei rét közepén. Nagy csomóban hevernek a diákok, csak egy áll köztük, egy barnaképű, göndörszakállas diák, aki épp most szorítja álla alá a hegedűt, ráfekteti a vonót s felsír a száraz fából valami bús, végtelen bús nóta — sohasem hallottam azóta ilyen szomorú, ilyen szép nótát. Mintha vezényszóra történt volna, megáll az erdővidéki szekérkaraván, elnémul a lárma, csak akkor tör ki újra erdőzendítő tapsban, ujjongásban, amikor a szomorú nóta utolsó hangja is az erdő megilletődött csendjébe olvadt.

— Erre, erre! ugrálnak fel a háromszéki diákok.
Ide, erdővidéki diákok, ide!

Mindjárt rá is gyűjtottak a szekeres emberek régi,
kedves- nótájára:

Megálljon, kend, hó!

Itt a stáció.

Eladjuk a gyepelőt, hámot,

Élünk egy kis jóvilágot.

Még el sem hangzott a hívogató nóta, az egész karaván bekanyarodik a rétre. Édesapám kifogja a csikóikat, megrakja szénával az elősaroglyát, aztán magától neki fordul Pista is, Fecske is. Ezt cselekszik a többiek is. Nagy szekér-tábor borította el a rétet. Gomolyog, hullámszik a nagy- és kisdíákok vidám serege. Szekerek derekából elékerülnek az elemózsiás zsákok, tarisznyák, a csikóbőrös kulacsok, s a szelíd verőfényű őszi nap gyönyörködve mosolyog le öreg embereknek, szakállas és növendék-ifjaknak, apró gyermekeknek e vidámkedvű gyülekezetére. Fehér szakállú tiszteletes meg tekintetes urak, házi posztózekés székely gazdaemberek paroláznak, örvendeznek, ölelkeznek, egyiknek-másiknak köny csillog a szemében: a fejeregyházi sikon látták utoljára egymást. Azon a gyászosemlékű réten, hol muzska-dzsida döfte át a legnagyobb magyar költő szivét. És jött a dicsőséges csaták után — Világos. Ahol a honvédek sirva rakták le a fegyvert a muszkának. Ahol a magyarnak egy nagy, mély sirt ástak. Már ismertem e sírról a szomorú nótát: édesapám, amint ment, mendegélt, mélézőit az eke után, csendes, halk hangon gyakran zokogta ezt:

Honnan jössz te oly leverten, bús pajtás?
Mért sír egyik szemed jobban, mint a más?
És arcodon mért látni oly bánatot,
Mintha elmúlt volna minden jó napod?

Sírok, pajtás, sírmi fogok örökre,
míg élni hagy a jó Isten kegyelme.
Világostól hozom a nagy bánatot,
A magyarnak ott egy mély sír ásatott.

— Hé, a lenkertedet! — riadt fel a nóta után édesapám. — Igen, kilépett a barázdából az ökör.

Az irgalmadat! A lenkertedet! — soha e kettőnél más „káromkodást” nem hallottam tőle. Az elsőt még csak sejtettem: mi lehet, a másikon megzavarodtam: mi lehet az a lenkert? Kert, amelyben lent termelnek? No, ez ugyan nem káromkodás. Nagydiákkoromban sütöttem ki, hogy a lenkert a Landsknecht megszelvényesítése. Így örökítette meg a székely az osztrák landsknechtet, a magyar nép átkos emlékü, hivatlan vendégeit.

De csak térjünk vissza Világoshoz, úgy-e?

Akkor sem értettem, most sem értem, mért kellett gyalázatos halállal halni meg a hősöknek, akik hazájuk megtámadott szabadságáért hullatták véréket. Mért kellett oly sok magyarnak idegen földön bujdosnia? Mért kellett Kufsteinnak, Josefstadtnak nyirkos börtöneiben sínylődni? Íme, itt, ezen a réten, ebben a kicsiny táborban is tíz öreg embert számoltak össze, akik többszendei fogsággal fizettek, mert szerették, mert védték a hazájukat. Néztem, néztem az öreg emberek szelíd, jóságos arcát, hallgattam az öreg tisztelések istenfélő, kegyes, kenetes beszédét: ezek mind honvédek voltak. Bem apó fiai, s mind megszenvedtek, keservesen megszenvedtek honszerelmükért. Ez bujdokolt, azt besorozták császár katonájának s vitték messze, idegen földre. Ez börtönben sínylődött, az csudamódon került el a leggyalázatosabb halált.

Mi volt a bűnük? — Szerették a hazát. Hogy értse meg ezt egy kis gyermek esze? Hogy értse meg, amikor az öreg emberek elméje sem érti meg?

De mi nagy dolog történhetett, hogy ezek a sokatszenvedett emberek ma mind oly vidámkedvűek? Megmagyarázom négy számjeggyel: 1867. Ennek az esztendőnek június hónapjában tették Ferenc József fejére Szent István koronáját. Ebben az esztendőben békült meg királyával a magyar. Ebben az esztendőben borult fátyol a világosi temetőre. Az aradi akasztófákra. A rabláncon sínylődő, az idegenben bujdosó magyarok megmérhetetlen szenvedéseire. Haynaunak,

a bresciai hiénának, magyar honleányokat meggyalázó vesszejére. Özvegyeknek, árváknak könnyeire. Ebben az esztendőben támadt fel halottaiból az eltemetett szabadság. Újra eledelt Magyarország. Nagy és szebb jövőndő reménységével teltek meg a szívek. ..

— Boldog ifjúság! — áradott a lelkes szó Zayzon tiszteletes ajkán, s gyönyörködve legeltette gyermekmosoígyásu szemét a száz főnyi csapaton. — Te már szabad hazának vagy a gyermeke. Ha küzdöttünk, ha szenvedtünk, nem küzdöttünk, nem szenvedtünk hiába. Megvirradott!

Nézd, nézd, hogy megfiatalodnak az öreg emberek! Kotyognak a kulacsok, körbe járnak a poharak, s öregek, ifjak ajkán felcsendül a bordal, hogy zúgva zúg belé Réka erdeje:

Ez a pohár körbe jár.
Éljén a barátság!
Éljén, éljen, éljen az.
Az igaz barátság!

S hogy egészen az alkalomhoz illő legyen a dal, megújrázzák s megtoldják:

Éljen, éljen, éljen a,
Éljen a szabadság!

— Halljuk Brassai Benedek Jánost! — csendül Benkő Ádám hangja.

— Halijuk, halljuk! — kiáltják a diákok s biztatják az öregek is János diákot, a vén kollégium hires hegedűsét.

És feláll Brassai Benedek János, a Benedek-nemzettség Brassóba, szakadt ágának sarjadéka, megkongatja szépen szóló hegedűjét, s büszkén, diadalmasan zendül bele az erdőbe:

Legyen úgy, mint régen vólt
Süvegélje meg a magyart
Mind az oláh, mind a német, mind a tót!

Csendesen, majd mind erősebben, szinte szilajon kíséri a muzsikaszót öregek és ifjak éneke. És láss csudát, egyszerre csak lassú magyarra fordul János diák muzsikája, felállnak sorba mind az öregek s kedves, öreges tempóban, komolyan, méltóságosan járnak a. Iassu magyarul. Álmélkodva, visszafojtott lélekzettel, gyönyörködve nézik a diákok, amikor vége a táncnak, tapsol a diáknép, ölegetik az öregeket, akik, lám, egyszerre megfiatalodtak! A nap, az áldott nap is, csak nézte, gyönyörködve nézte a megfiatalodott öregek tán-cát. Úgy tetszett, szeretne leszállni közéjük, hogy az ő sok millió esztendő szi-ve is megfiatalodjon.

Amikor az öregek megfiatalodnak... Nézd csak, hogy belemelegednek a vigasságba! Honnét, honnét nein (ugyan honnét, ha nem a szekérládából), elérkül a Csákány Elek szárnykürtje, a Pethő Jóska fuvolája, M Deák Gyuri cimbalma; de más hegedű is kerül elé. Már kongatja is Bitai Domokos, feszíti a húrokat — gyermekszemmel is látok annyit, hogy ma Isten szabad ege alatt virrasztjuk át az éjszakát. Körben állnak a muzsikusok, a kör közepén János diák. Ő a karmester. És felzendül a magyar nemzet imádsága: Isten áldd meg a magyart!

Öregek, ifjak felemelkednek, levett kalappal állják körül a muzsikusokat, s messze zeng az erdő, visszhangot vet a tarfejü szikla: öreg emberek mélyen járó hangja, gyermekhangok ezüstös csilingelése vegyül össze hegedűnek sírásával, szárnykürtnek szelidre halkított, majd harsogó bugásával, fuvolának lágy leheté-vel, s szárnyat öltve száll az imádság a magas egekbe. Még nem tudom, hisz oly kicsiny vagyok, oly tudatlan vagyok, hogy mi történik itt voltaképpen, csak érzem, hogy ami itt történik, valami nagy, valami fenséges történet, s egyszerre csak serkedezni kezd a könny szememből; egyszerre csak szívemtől a talpamig szalad a vér meg vissza, törékeny kis testera megrázkódik, amikor felsír az imádság:

Megbűnhötte már e nép
A múltat s jövődőt!

De bár szememet könny homályosítja s fületem zúgatja hatalmas hangáradat, látom, s hallom, hogy mi alatt szent áhítatba merül öregek és ifjak lelke, egy hintó vágtat végig az országúton. Nagy úr lehet, aki a hintóban ül, mert fejét félre fordítja, mintha nem akarná látni, hallani, hogyan ölelkezik a Föld az Éggel; hogyan száll egy sokat szenvedett nemzet imája a magyarok Istenéhez. Szinte tolvaj módjára surran el mellettünk. Vájjon ki lehet? Oldalán cingár fiú ül, az lopva felénk tekint, aztán ő is hirtelen elkapja fejét. Akkor nem tudtam, most már tudom, hogy mit érezhetett a szíve. Úgy szeretett volna leszökni a hintóról, közénk szaladni, velünk dalolni a Himnuszt! S nem tehetette — az apja miatt. Lehet-e a gyermekszívnek keservesebb érzése, ha nem tehet valamit — az apja miatt?

— Félre fordította a fejét, dörmögi a vén Borbáth Sámuel, s látom arcán a gyűlölet, a megvetés villanását.

— Cudar Bach-huszár! — tör ki Zayzon tiszteletes szívéből a sok-sok esztendeig fojtogató düh — hány jó magyar szenvedett miatta!

— Ha meggondolom, — folytatta Borbáth Sámuel, — hogy ez is magyarnak született, magyar anya dajkálta, szégyenpír borítja el arcomat.

— Verje meg az Isten! — átkozódott egy háromszéki gazda — ötven botot veretett rám, mert egy bujdosó honvédnek szállást adtam éjszakára.

— Ő juttatta akasztófára Váradi Jóskát, azt a szép éfi embert, mondja egy másik háromszéki gazda.

Igen, igen, Váradi Jóskát, akiről így szól a szomorú nóta:

Váradinak szép körhaja.
Meszes gödör a sírhalma.
Mind a világ megengedett,
A kapitány nem engedett.

Ott porladozik a sepsiszentgyörgyi temetőben. (Vájjon visznek-e még virágot sírjára a sepsiszentgyörgyi asszonyok?)

Álmélkodva, félig értetlen hallgattam a haragos kifakadásokat. Nem voltam tisztában (ugyan, hogy is le-

hettem volna!) a Bach-huszárnak nevezett úr bűneivel, de azt megérezttem, hogy szörnyű nagy bűnei lehetnek. Édesapámhoz simultam, mintha védelmet keresnék nála. s félénken kérdeztem:

— Mit vétett az az úr, édesapám?

— Majd megtudod, fiam, ha nagyobb leszel, — tért ki a válasz elől. .

— Nincs nagyobb bűn a hazaárulásnál! — süvített végig a kis táboron egy éles gyermekhang.

Tíz-tizenkét éves fiú lehetett, aki ezt mondta. De ez már nagy fiú volt az én szememben. Hogy irigyeltem ezt a fiút! Mi sok mindenről tudhat, amiről én nem tudok!

Hazaárulás . . . Ezt a szót most hallottam először. De az értelme lassanként, még ott, Réka erdejében kibontódott, megvilágosodott. Ki a hazaáruló? Aki, amikor ellenség tör a hazára, megtagadja a hazáját, megtagadja a szüleit, testvéreit s az ellenséghez pártol. Látja sími, szenvedni a véréből való vért, a húsából való húst, a csontjából való csontot, s szíve nem esik meg testvéreinek sok s nagy szenvedésén; pénzért ahhoz szegődik, aki miatt gyászba borult az egész ország, s az ellenségénél is nagyobb, lelketlenebb ellensége lesz a saját vérenek.

Oh, már kezdem érteni, ki volt, mi volt az a nagy úr, aki félrefordított fejjel, tolvaj módjára surrant s tűnt el az erdő sűrűjében. Már világosság kezd gyűlni kicsi agyamban. Sejttem, hogy miért fordította félre a fejét. Hej, de bánhatja, de szégyellheti a bűneit! Tavaly még hatalmas, nagy úr volt, botoztatta, börtönbe vetette, felakasztatta a hazájukhoz hű magvarokat, s most egy nagy semmivé zsugorodott. Felvirradt a magyarnak, ismét van királya, felragyogott a szabadság fényes napja, s menekülnek a hazaárulók, visszabújnak a sötét udukba, mint a baglyok meg a denevérek.

— Szép birtoka van, — mondja torjai Pethő István, — háromszéki nemes úr, hivatalra nem szorult, mégis az ellenséghez pártolt: kétszeres a bűne.

— *Meghalt.* „Nyugodjék békóban, míg a lánc elkészül”, ámen.

E szavakkal temette el az élő embert Zayzon tiszteletes.

Oh, Istenem, miket hallok! Azt mondják élő emberről, hogy meghalt. Ösztönszerűen megragadtam édesapám kezét. Megértette, hogy mely szomorú érzés sanyargatja kicsi szívemet. Mosolyogva nézett rám, meg-simogatta fejemet.

— Ne félj, édes fiam, *én nem haltam meg*. Nem, fiam, nem.

Lám, lám, az a *meghalt* élő ember de megzavarta ezt a felséges szép ünnepet. Az arcok elkomorodtak, a lelkek háborogtak. Az örömek tengerébe belecsöppent egy csöpp méreg — s hogy felkavarodott, hogy felháborodott, hogy megzavarodott a tisztavízii tenger!

Áldott szerencse, hogy ebben a nagy lengerhábor-gásban egyszerre csak egy másik hintó kanyarodott a ret felé. Nini, hogy gyúlnak ki az arcok, a szemek! Ugyan ki jöhet azon a hintón?

„Sánta” Zathureczky László. Erdővidék népének legkedvesebb embere. Felsőmagyarországból szakadt ide a nagyapja, görbe országból görbe országba, de az egész Zathureczky nemzetségnek *egyenest és színmagyar* Tolt a szíve. Egy kicsit biccentett „sánta” Zathureczky lába, de nem biccentett a szíve, a jó magyar kedve. Amikor meglátta a háborgó lelkű gyülekezet, egyszerre lecsendesült a lelkek háborgása, gyermekként ujjongtak az öregek, vivátoztak, elébe szaladtak, a kocsijából egyenest a vállukra emelték s vitték nagy diadallal oda, ahol az imént körbe járt a pohár s ahol most ismét körbe jár, mert — itt van Zathureczky László!

— *Ez az ember!* — harsogja lángoló arccal az olaszteleki Kolumbán Dániel, tüzesvérű, szókimondó székely.

— A nép igaz barátja, — toldotta meg édesapám. Most már szállhatott a nap lefelé, jelenthette az est közeledtét, nem lesz itt sötétség.

— Lássátok, lássátok, székeiy testvérek, emelte magasra poharát Zathureczky — hány-szor biztattalak: ne csüggedjétek! Hány-szor húzta a cigány erdő sűrű-

jében, ott is félve, mert mindenütt leselkedtek ránk a kopók:

Megvirrad még valaha,
Nem lesz mindég éjszaka!

— Ímé megvirradt!

És — mely csuda! — lebukott a nap a hegyek mögé, utolsó sugarával végigcsókolta a szabad magyarok e kicsiny táborát, nagy sötét fallá merevedett az erdő, óriás fekete sapkát húzott tar fejére a sziklahegy. s még sem lett éjszaka. Kigyúltak a csillagok az égen, hatalmas lángnyelvek csaptak fel a máglyából, mit a diákok nagy hirtelen összehordtak, felzendült újra meg újra:

Ez a pohár körbe jár,
Éljen a barátság!

Hogy nevettek odafönn a csillagok! Hogyne, mikor éjfél után egyre azt danolták az öregek:

Nem, nem, nem, nem, nem, nem.
Nem megyünk mi innen el,
míg a gazda, házigazda
Furkós bottal ki nem ver í

Nagyokat nevettek az öregek is. Mert hát ugyan ki itt a házigazda? Az ám, az Erdő. Na, ez ugyan ki nem veri a vidádó öregeket. Áll és hallgat, lélegzetét visszafojtva hallgat. Oly rég nem látott vidádó, dalos, szilajkedvű embereket. Oly néma volt ő is Világos után!

De én ott fekszem a szekér derekában széna közé gomolyodva, félálomban hallom: Nem, nem, nem, nem, nem, nem! Félálomban hallom azt is, amikor Csákány Elek riadót fuj a szárny kürtjén. Megmozdul a szekértábor. A keleti ég alján pirkad a hajnal. Elynom az álom. S im egyszerre szárnyára vesz az édes hajnali álom s úgy röpít édesanyám karjai közé. Oly hevesen ölel, csókol, hogy felébredek.

Dörzsölöm az álmot szememből s tekintetem egy templomnak akad meg.

— A kisbaconí templom! Sikoltok. Öröm és csa-

lódás verekedik e sikoltásban, öröm, hogy haza jöttünk. csalódás, hogy nem vittek a kollégiumba.

— Álom ez vagy valóság? kérdeném ma.

Nem álom, valóság volt, hogy a kisbaconi templomot láttam. A kisbaconi templomnak a párját. Egy pallér építette a kisbaconi református meg a homoród-újfalusi unitárius templomot. . .

Még egy futamodás s Oklándon nyargal át a vídám karaván. Az alvégi korcsmáros elképedten néz a karaván után, egy széker sem fordul be hozzá. Német ember, zsandár volt nemrég, ráházasodott egy székelly korcsmárosnéra, tüzes magyarrá szilajodott később, most szentül azt hiszi szegény, német volta miatt nem fordulunk be hozzá. De bizony a magyar korcsmáros kapuja előtt is elnyargalunk, az is elképedve bámul utánunk: ez sem történt még, mióta a világ — világ, hogy a lukán túlról jövök Oklándon ne stációzzanak. Na, sem a magyar, sem a német nem feledí el a koronázás esztendejét. — Akkor volt az, — fogják mondani, — amikor a háromszéki s erdővidéki diákok nem állottak meg Oklándon!

Nagy hegybe ütközik Oklánd felső vége, a diákok leugrálnek, mind gyalog vágunk a hegynek, melynek, hiába esik közelebb Oklándhoz, mégis Szentpáli-hegy a neve. Szentpáli-hegy tetejéről nagyszerű panoráma tárul élénk. Jobboldalt jobban-jobban szűkülő völgyben, erdők aljában húzódik meg három falu: Kará-csonyfalva, Almás, Lövéte. Egyenest előre nézve, Homoród vize mentén, széles rét terül el s egy-egy futamodásra következik egymásután Jánosfalva, Szenipái. Recsenyéd, Szentmárton. Valamelyik diák nótába kezd, folytatják a többiek:

A szentpáli hegytetőn.
Ott vár az én szeretóm,
Kökényszeme taplót gyújt,
Azért szeretem én úgy.

De nemcsak arról nevezetes a szentpáli tető, hogy valamikor ott várt egy legényt a szeretője, akinek kö-

kényszeme taplót gyűjtött, de még inkább arról a nagy gyepes halomról is, mely alatt a nép hite szerint, hun vitézek porladoznak. Az öregek is lekászolódnak a szekerekről, a hűn sir köré telepednek s Zayzon tiszteletes régi dicsőségről emlékeznek, amikor Atilla ősapánk meghódította az egész világot. Haj, rég volt, rég volt, régi dicsőségünk vajjon feltámad-e?

— Székely szülte a magyart! — kiáltja szókimondó Kolumbán Dániel, Zayzon tiszteletes emlékezésén fellelkesültén. S mindjárt meg is állapítja, hogy: Ha szélek nem volna, magyar sem volna.

Sánta Zathureczky Karácsony falva felé mutat s szájátva hallgatom, amit a nagyerejű, nagyvirtusú Diményről mesél. Őlesnél jóval magasabb volt s mindig nagy, kemény csontú fehér paripán lovagolt: ha ráült, azt hitted volna, égbeütközik a feje. Két fia volt, azok is magas szál legények. Egyszer Kolozsvárra ment a fiaival, s amikor végig lovagoltak a városon, csudájukra kigyűtt az egész város. József császárt, amikor ellátogatott Erdélybe, Dimény uram kísérte a Rika-erdőben, mert akkoriban sok zsvány tanyázott ottan.

— Sunt latrones? — kérdezte a császár.

Na, most hogy feleljen erre Dimény uram, amikor csak egy-két szót tud latinul. Hát így felelt:

— Sunt desztul, felséges Kájzer! (Sunt — desztul: egyik szó latin, a másik oláh. Nyilván úgy okoskodott Dimény uram, hogy tud a császár oláhuul, mert hiszen kétszer is fogadta audiencián Hórát, az oláh lázadás vezérét.)

Arról is nevezetes volt Dimény uram, hogy nagy sereg cigányt tartott s mert igen szerette a köménymaglevest, rengeteg köményt szedetett velük. Mikor aztán meghalt, így siratták el a cigányok:

Háj, meghót a vén Dimény,
Nem kell neki több kömény!

Tudom, behallott a kacagás Karacsonvalyara is, Szentpálra is, hisz oly kevés kellett akkor ahhoz, hogy öregek, ifjak, gyermekek egészséges kacagásra fakadjanak!

Amikor aztán elnémult a kacagás, elébátorkodott a poétás fülei Fosztó József, feketeképű, komoly, csendes beszédű gazdaember s monda: Én is tudnék egy történetet Karácsonyfalváról, ha meghallgatnák az uráli.

— Ide vele, ha van füle, szójátékoskodott sánta Zathureczky.

— Ennek előtte sokszáz esztendővel, — kezdte Fosztó József, — éli Karácsonyfalván egy Tamása Márton nevű élt ember. Egyszer, amint szántogatott, lelkendezve szalad hozzá a kondásfiú, a markában néhány ezüstpénz, s kérdi:

— Úgy-e, bácsi, ez pénz?

— Pénz hát. Hol találtad?

— Itt túrták ki a disznók, né!

Odamegy Tamása Márton, ásni kezd a feszítőfával, egyszerre csak megkondul a fazék, kifordul a földből s hát, Uram, Teremtőm, tenger pénz gurul szét a földön.

— Jaj, mennyi pénz! — kiabált a legényke.

— Ne sikótozz, — mondta Tamása — mert még idecsődítet a falut! — s hirtelen haragjában nyaka közé vág a fiúnak.

Na, a legényke nem sikótozott többet. Szörnyethalt.

Hej, szegény Tamása, most mit csináljon? Megölt egy gyermeket akaratlan. Esze nélkül szaladt a feleségéhez s mondta neki: Feleség, nekem világgá kell mennem, mert ez s ez történt velem. Esküdj meg, hogy teljes hét esztendeig vársz reám, addig a kezedet másnak nem adod. Az asszony megesküdött, Tamása meg világgá ment, a Mezőségig meg sem állt, ott egy gazdához beállt béresnek. Szerette a gazdája, mert hajnaltól késő estig dolgozott, éjjel azonban sírt, mint egy szerelmes legény s imádkozott, mint egy pap. Ha elelszenderült, rettentő látomásai voltak. Hallott kakukaszót, zűrös-zavaros muzikaszót, lónyerítést, kecske-mekegést. Aztán ellátogattak hozzá lúdlábú emberek, fekete törpék, fehérszakállú öregek, „szép asszonyok”,*

* Búbajosok, boszorkányok.

akkal gyermekkorában sokat ijesztgették a jájtjai. (Vagyis: a jájtótársai.) Táncoltak a „szép asszonyok” körbe-karikába, hívlak, csalogatták, hogy menjen velük... Nappal sem volt nyugodalma, mert ahol járt, udvaron, erdön, mezőn, mindenütt forgószél kerekedett s ettől erősen félt, mert azt hitte, „szép asszonyok” táncolnak benne. Egyszer, amikor éppen faragott a szín alatt, rettentő forgószél kerekedett, olyan forgószél, hogy valósággal muzsikált. Kapta-fogta 'magát s nagy haragjában a forgószél közé dobta a fejszét. No, ha közé dobta, el is tűnt a forgószél, de a fejsze is, mintha föld nyelte volna el.

Amikor a hetedik esztendő is vége felé járt, mondja Tamása Márton a gazdájának:

— Gazduram, köszönöm a jóságát, megyek haza. A feleségemnek megígértem, hogy a hetedik esztendő utolsó napján otthon leszek. Ő pedig megesküdött, hogy addig nem adja másnak a kezét.

— Mehetsz, fiam, — mondta a gazda — de én meg hét egész esztendőre fogadtalak, s ha utolsó napjáig ki nem töltöd, egy petákot sem fizetek.

Mit csináljon szegény Tamása Márton? Szégyenszemre hazaállítson egy krajcár nélkül? Kiszolgálja a hét esztendőt, hiszen csak vár rá a felesége egy-két hetet.

Úgy is tett. A nyolcadik esztendő első napján indult útnak. Este egy gazdaembernél kért szállást. Istené a szállás, fogadta a gazda, még vacsorához is ültette, aztán a tűzhely elé telepedtek, diskuráltak, közbe a gazda szerszámfát, fűrót, kalapácsot, fejszét vett elő s fűrni, faragni kezdett. Nézi, nézi Tamása a fejszét, — hiszen ez az ő faragófejszéje! Rajta volt a cifrázat: két tulipán s egy kereszt. Kérdi a gazdát: hol kapta a fejszét? De nem a gazda felelt a kérdésre, hanem valaki más az ő háta mögött, vékony, sipító hangon:

— Ne azt kérdezd, honnét került ide ez a fejsze, hanem azon gondolkozzál, hogy holnap reggel kilenc órára hogy s mint érsz haza!

Visszafordult Tamása, s hát rettentő vénasszony áll ott. Két hosszú fog lóg ki a szájából s ijesztőn vi-gyorog rá.

— Miért kilenc órára? — ebecelt Tamása Márton.

— Azért, mert a feleséged egy magas barna emberrel akkor esküszik.

Halálos félelem fogta meg Tamása Mártont. Hiszen még háromnapos járőföld Karácsonyfalva s talán ki sem tud mozdulni ebből a boszorkányos házból! De hirtelen összeszedte minden erejét, nagyot ordított, hogy remegett a ház belé: Hazamegyek holnapra, ha belehalok is!

— Haza, ha én hazaviszlek! — kacagott a boszorkány.

— Ó, Istenem, édes jó istenem, mivel háláljam meg? — kérdezte Tamása.

— Semmivel, — felelte a vén boszorkány. — Aki hét esztendeig hű volt a feleségéhez, annak minden jó lélek adása.

Azzal a vénasszony rostát vett elő s mondta: Üljetek bele! Egy, kettő, beleültek a rostába, a vénasszony valami verset pusmogott s a rosta már fenn is volt a lebegő égben. Repült, sebes szélnél sebesebben, még a gondolatnál is sebesebben s reggel pontban kilenc órakor leszállt itt, né! a Szentpáli-hegy tetején. Hát, éppen akkor indult a násznép a Tamása Márton udvarából a templomba.

— *Tartóztatd a hitet*, Tamása Mártonné! — kiáltott torkaszakadtából Tamása Márton s futásnak eredt. De hirtelen eszébe jutott, hogy meg sem köszönte a vénasszonynak a nagy jószágát s visszafordult. Hát, Uram, Teremtőm, kit lát? Olyan szép leányt, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem.

— Hová lett a vénasszony? — kérdi Tamása nagy álmélkodásra.

— Itt vagyok, én vagyok — mondta a leány s nézésével úgy megigézte Mártont, hogy földre gyökeredett a lába. Láta, hogy a násznép már közeledik a templomhoz s nem volt annyi ereje, hogy egyet lépjen.

— Bocsáss, te drága lélek! — könyörgött Tamása Márton. — Ne kelljen saját szememmel látnom a feleségem esküvőjét.

— Jól van, — mondta a szép asszony, — elbocsátlak, ha megfogadod, amit mondok.

— Megfogadom, meg.

— Ne dobj a forgószelebe soha semmit.

— Nem dobok, nem.

— Járj békével, — szolt a szép leány s eltűnt, mintha föld nyelte volna el. Hej, szaladt most Tamása Márton, mintha szemét vették volna, folyton kiabálva:

— *Tartóztasd a hitet, Tamása Mártonné!*

Éppen a templomajtónál érte be a násznépet. Hiszen nem kellett többet mondania: tartóztasd a hitet, ahogy meglátta az asszony az urát, sírva borult a kebelére . . .

Már szinte delet mutatott a nap, úgy a szentpáli tetőn felejtkezett a karaván. De itt, úgy látszik, a dolga senkinek sem sietős. Szép lassan mégis felkászolódnak s a kanyargós lejtőn bekígyóznak a karaván a síkságra, mely apró sószemecskéket harmatozik: ez is, meg egy kicsiny házba zárt sóskút is sejteti, hogy a föld méhe itt sót rejteget. Falu szélén, egymagában mélézik egy öreg kastély, közel hozzá egy még öregebbnek a roinládéka: mindkettő a Kornissoké hajdanában . . . Ma látom az első igazi kastélyt, meg is csudálom, lelkembe vésődik a képe s később, sok-sok esztendő múltán e kastély kertjében vélem játszadoxni a Szentpáli-család gondtalan gyermekeit. Innen indítom ki Katalin bús regényét . . .

Egy futamodás s ihol Recsenyéd. Oly kicsiny falu, hogy mire az utolsó szekér beér, az első már kívül a falun. Ennek már jó ismerős a neve. Sokszor hallottam mondani a megszorult, bajba került emberről: Megszorult, mint a recsenyédi kutya. Már mondja is édesapám a recsenyédi kutya szomorú esetét. Kiömlött egyszer a Homoród vize, elárasztotta a rétet, úgy elárasztotta, hogy övig jártak benne az emberek. Ott ért egy kutyát az áradás s szegény mit tehetett? felkapaszkodott a szénaboglya tetejére, ott kuporgott, ott várta napokon, éjjeleken át a víz apadását. Lám, lám, így tette halhatatlanná a kis Recsenyédet egy kutya . . . Balra, magas hegy tetején búslakodik egy vár romládéka, vár aljában húzódik meg egy mosolygó kis falu:

Bagy. Látom a templomot, templom melleit isten szolgálójának hajlékát. — ugyan álmódhatnám-e, hogy sok-sok esztendő múltán itt játszódik le életem egyik leg-bájosabb epizódja? . . .

Csak egy futamodás Recsenyédőtől Szentmárton s itt megint oly képen akad meg a szemem, aminőt nem lat-tam addig: a templomot vastag, magas kőkerítés veszi körül s a kőkerítés falából nagy, sötét szemek merednek reám. Édesapám megmagyarázza, hogy Erdélyben sok templom körül van ilyen magas kőkerítés: emögé hú-zódott a falu népe az ellenség elől. Azok a likak meg arra valók voltak, bogy ágyúval, meg puskával kilőttek rajtuk. Mindjárt történetet is mond, igaz történetet abból az időből, amikor a tatárok Erdélyországba be-törttek. Élt akkor Szentmártonban egy Bíró Gábor nevű ifjú, akit leányhajú Bíró Gábornak hívtak, mert oly hosszú haja volt, mint egy leánynak. Nagy legény ko-rában is az édesanyja fésülte a haját, még pedig úgy, hogy Bíró Gábor magas lábú székre ült: így is szinte földig ért a haja. Szentmártonba is ellátogattak a tatá-rok, s leányhajú bíró Gábor volt a nép vezére. Merthogy túlon-túl sokáig tanyáztak a tatárok Szentmárton körül, bíró Gábor egyszer, alkonyattájban, kitört a várból, utána a férfiak, verték, hajtották a tatárokat, azok eszük nélkül szaladtak át a Homoródon, Gábor min-denütt a nyomukban. Éppen át akart ugratni a Homo-ródon. de hosszú haja belegabalyodott a szederindákba. Ahogy ezt látták a tatárok, hirtelen visszafordultak s szegény leányhajú Bíró Gábort megölték . . .

Lám, mennyi mese, mennyi történet, mennyi kép rakodik lelkemre egy napi járó úton! Erdő, mező, hegy, völgy, falu — minden mesél itt. A mesék földje ez — csuda-e, ha szép csendesesen mesemondóvá nő az a gyer-mek, aki most még meg-megremeg a holnapi nagy nap-tól, amikor majd könyvet ád a kezébe egy tudós pro-fesszor, s az olvasás dönti el: beírja-e a harmadik ele-mibe?

Jaj, mi szörnyű magas hegy ágaskodik elénk Szent-marton túlsó végén! Kanyargós út kígyózik oldalán, hol meredeken, hol lankásan. Azt mondja édesapám:

ez a patakfalvi hegy. Tülsó oldalának tövében Patakfalva. Mind a diák legrál a szekérről, egy kis hadsereg mássza meg a hegyet, itt-ott rövidítve a kocsiutat. Fent a tetőn útszéli korcsma hívogat, de itt csak egy hirtelen lehajtott pohár pálinkára szoktak megállni az utasok, aztán Udvarhelyig meg sem állnak. Lent, mély völgykatlanban szorong egy kis falu: Kénos a neve. Bizony, kínos lehet innen a ki-kapaszkodás. Olyan ez a kis falu, mint egy óriás virágbokréta, melyet a hegy tetejéről dobott le valaki bolond jókedvében. Dió-, cseresznye- és meggyfa: e három fa borítja be a hegynek kapaszkodó kerteket, ártalmas szelektől védetten, minden esztendőben messze piroslik a kénosi meggy és cseresznye, földig hajlik a vén diófák ága. Ma erről híres nekem Kénos. Később messze földön szárnyára kapja a Mr: itt maradt meg épségben az ősrégi székely „regös ének”:

Porka havak hulladoznak,
De hó reme, roma,
Nyulak, őzek játszadoznak,
De hó reme, roma!

Itt rejtőzködött ezer esztendőn át a regös ének, észrevétlen, ami nem csuda, hisz elrejtőzött a falu is a világ elől.

Belejtünk, kanyargunk Patakfal vára, már tudom, miért ez a neve. Végigkínlódik a közepén egy köves patak, maréknyi víz benne. És jön utána Arvátfalva: sejtem erről is, hogy mért kapta a nevét. Kicsiny, árva falu ez. Még papja sincs, csak levitája, aki énekel is, néha-néha prédikál is ...

Hegy, völgy, hegy, völgy. Jobbra kanyarodunk Felsőboldogasszony falva mellett, széles mező terül elém, széles mező közepén igazi folyó: a Nagyküküliő. Már látok egy darabkát a tündérvárosból. Komor redőkbe ráncolt arccal mered rám Budvár, otromba sziklafejjével, reám meregeti éktelen nagy szemeit. Micsoda félelmetes szemek: ezekben csak baglyok tanyázhatnak. Vájjon gondoltam-e arra, hogy ezt a sziklahegyet, életem könnyelmű kockázatával egykor majd megmászom,

vetélkedésből, mert különben kinevetnek a pajtásaim? Nem gondoltam én arra. Félve nézek a mogorva hegyre, melynek tetején réges-régen a rabonbánok tanyáztak. De átellenben az erdőborította Csicsér-hegy már nem volt félelmetes, nyájasan nézett le a rétre, s tövében az öreg vadkörtefa. — no, körtefa, te se gondoltad, hogy majd egykor, őszbeborult fejjelet verset írs rólad ez a csudálkozó gyermek . . .

Jobbra, csendes völgy ölében egy kis kápolna. Hányszor jövünk majd ide! Innét lessük, fordul-e íki a hegy mögül a kocsi, mely értünk jön, s visz haza, haza, vakációra! De a szekér csak nem akar kifordulni a hegy mögül, nosza, kimegyünk a boldogfalvi tetőre, onnét ellátunk Árvátfalváig s nézzük, nézzük, addig nézzük az árvátfalvi fordulót, amíg a szemünk könnybe-lábad — vivát! Jön a szekér! A Pista! A Fecske! Már hallik is a Fecske csengettyűje . . .

Csaknem egészen eltakarja szemem elől a „tündérvárost” egy kopár hegylánc: Kuvar a neve. Csupa kő meg omladozó kavics az egész hegy, féltékenyen, irigykedve nyújtózkodik a város elé. Csak egy otromba nagy épületet nem sajnál tőlünk, de ez nincs is bent a városban, ridegen áll egymagában: a kaszárnya ez. A „császári-királyi” kaszárnya. Persze, német a felírás s fölötte mogorva kétfejű sas terjeszti ki védőszárnyait. Aztán egy hosszú rúd állja utunkat, egész szélességében átfogva azt. Most hallom először ezt a szót: sorompó. S most tudom meg, hogy nemesak a molnár szed vámot, de a tündérváros is: öt krajcárral vámol meg minden szekeret, s ezért az öt krajcárért szabad véges-végig rázatni magunkat a döcögős kövezeten. Egy-egy hajításnyira lámpások: már gyűjtogatja egy létrán álló fehérharisnyás székely. Vastag és vékony, sipító hangon ugatnak a kutyák: most látom először azokat az ici-pici kutyáskákat, melyekről később sül ki, hogy mopszli a nevük, s osztrák tiszték hozták magukkal” . . . Végtelen hosszúnak tetszik nekem a nyílegyenes botos-utca (ma Kossuth Lajos neve ékesíti), néhány egymeletes ház itt-ott, a többi földszintes, s megállapítom, hogy kevés van azok közt oly szép, mint

a Gábor bácsié. Hál ez a tündérváros? De fordul a szekér, elénk tárul a széles piac, hol sorban állnak a dinnyés szekerek s a piac szélén égnek mered kellős tornya a barátok templomának. Talán itt kezdődik a tündérváros? Itt, itt. No, már látom a kálvinista templomot is: csak egy tornya van, de ez aztán torony - És — és -- szembe vele egy komoly, igen komoly épület: a kollégium. A kollégium.! Nagyot dobban a szívem. Félénken, elfogódottan nézek a vaspánttal borított kapu felé: előtte állnak, álldogálnak nagy és kis diákok, köztük szakállas legények is, s kapu felől a szekerek felé, szekerek felől a kapuk felé össze-visszarepedesnek az örvendező szervuszok. Ez a komoly nagy épület már kétemeletes, a másodiknak ablakai a földélből kandikálnak ki, s tetején karcsú torony, karcsú toronyban két csengettyű -- be szeretném, ha megszólalnának!

Lankás hegy emelkedik a vén kollégiumtól nem messzire: ennek a tetejéről néz le rám a katolikus templom s szembe vele egy hosszú, emeletes ház: a katolikus gimnázium. Lám, ide lent is, oda fent is, szembenéz egymással Isten és a Tudomány háza. Mely szép gondolat!

Szűk uccákon döcög át a szekerünk, aztán megáll egy kapu előtt. Lejtős udvarra nyílik a kapu, s lejtő aljában búvik meg egy fазsindelyes, tornácos ház: igazi székely falusi ház. Ebben lakik egy becsületes csizmadiamester. Hozzá irányították az édesapámat: az ő felesége sok diákot vállal, nem ott-lakásra, mert a vén kollégium ad majd szállást nekem is, hanem kenyeret süt, ebédet, vacsorát főz, kimossa az ingecs-kémet s kócos fejemet hetenként kétszer meg is fésüli...

Későn jöttünk: már annyi diákot vállalt Felmenne asszony, hogy a kisbaconi diákokat nem vállalhatja. De a jószívű emberek ottmarasztanak éjszakára. Édesapámnak ágyat vetnek, a mi részünkre nagy gyékényt terítenek a földre, kiki a párnáját elészedi: kész volt az ágy.

Felméri uram sokáig eldiskurál édesapámmal. Szenderegve hallgatom beszélgetésüket.

— A jó Isten megsegített, — mondja Felméri uram. — Kétfiam van: az egyik most Angolországban tanul, a másik a kollégiumba jár. Ha hazajön a nagyobbik fiam, professzor lesz valahol. . .

Évek múltán tudom meg, hogy az a fiú, akiről Felmeri uram beszélt, Felméri Lajos, a kolozsvári egyetem tanára, a jeles pedagógus.

Mit gondoltok, nem isten rendelte-e, hogy én abban a házban aludjam át az első éjszakát, melyben a *Nemzeti nevelés* írója született?

Az év múlva, az utolsó éjszakán, ennek a háznak kapujához vezettek el „felszabadult” pajtásaim. Ők beléptek a kapun, én visszafordultam. Legyetek türellemmel, majd elmondom a maga helyén amiért.

HATODIK FEJEZET.

Ebben az író a légi kollégiumot próbálja megeleveníteni, amilyennek gyermekszemmel látta.

Átellenben a vén kollégiummal, van egy fazsindelyes ház, ebben lakik a rektorprofesszor: nagytiszteletű Kis Ferenc uram. Szekerünk megáll a ház előtt, édesapáin leemel egy zsák búzát, én kinyitom az uccára nyíló ajtót, széles folyosójára lépünk: balról Kis uram írószohája, jobbról a lakása. Már több apa és gyermek várakozik a folyosón, fal mellé támasztva állnak szép sorjában a búzás zsákok: ajándék a rektorprofesszor urnák, aki az új diákok nevét egy nagy könyvbe beírja s aki a harmadik elemi osztályba kíváncsozó gyermekeket meg is egzaminálja. Az őszülő hajú nagy tiszteletű asszony fogadja a szülőket és ajándékokat, paroláz velök, nem győzi köszönni a búzát, a túrót, a szilvaizet s minden egyéb jót, na, meg végigélvezi a „csókolj kezét” biztatással előre lökdösött falusi gyerekek kézcsókjait.

— Lám, jegyzem meg magamban, itt is az a szokás, ami nálunk. De nagy a különbség: Benkő bácsinak két csirkét adott édesanyám, a rektorprofesszornak meg egy zsák búzát az édesapám.

Értékes, de ártatlan ajándékok ezek. Minden szülő hozott valamit, egyik sem számíthat arra, hogy az ő fiát Kis uram megkülönbözteti majd a többitől. Egyszerűen: ősrégi szokás ez, a tisztességtudás megnyilatkozásának egyik formája. Hiába hozott zsák búzát édesapám Kis uramnak, félve lépek be az írószobába, amikor a sor ránk kerül. Láttam én már előző nyáron a nagybaconi templom szószékében ezt a kistermetű, szélesvállú, pocakos, kopaszodó fejű embert Itt, a nagybaconi tem-

plombant folyt le az erdélyi református zsinat, s emlékszem, világosan emlékszem a nagy kerek fejre, a nagy csillogó-villogó szemekre; nem feledtem, a kissé rekedtes hangot, melyen a felszentelendő ifjú papokat egzaminálta. Ez a kis, de hatalmas ember fog most engem megegzaminálni.

Belekapaszodom édesapám kezébe, félve nézek föl a nagy tiszteletű úrra, akinek, úgy tetszett, most nem csillog-villog a szeme, hanem mosolyog szelíden, biztatóan. Még nem tudom, hogy vannak emberek, akiknek mindvégig gyermekszemük van, de érzem, hogy ennek a hatalmas embernek olyan szeme van, mint egy gyermeknek: elmúlt a félelem, bátran veszem kezembe a könyvet, a Kis uram nyújtotta könyvet.

— Nyisd fel, fiam, ahol tetszik, mosolyog Kis uram, aki kicsinységemre való tekintettel a második elemibe akar beírni.

Felnyitom a könyvet, egy pillanatra zavarodottan állok meg: hiszen ez nem magyar könyv! Pedig a betű — „magyar”, de a szavaknak semmi értelme. Latin könyvet nyomott a kezembe Kis uram. Világos hogy a c-t nem olvastam k-nak, a t-t sem c-nek a magánhangzók előtt, de csakúgy vágatok át a sorokon.

— Elég, fiam, elég, simogat meg kezével és gyermekszemével Kis uram, s abba a nagy könyvbe nyomban beír.

Velünk együtt jött be Benedek Sándor bácsi is Zoltán fiával. Egy fejjel magasabb ez a fiú, mint én. Rajtam háziszöttes ruha (édesanyám keze szötte-fonta), Zoltánon úrfis ruha, aminthogy az is ő: úrfi.

— No, fiam, téged nem is olvastatlak, mondja Kis uram s beírja a nevét.

Amikor kijöttünk, mondja Sándor bácsi édesapámnak:

— Ej, de féltem, kedves bátyám, hogy az én fiammal is olvastat Kis uram. Magyarul is akadozva olvas még.

Lám, elég korán észrevettem már valamit, amelyhez hasonlóan gyakran lesz még részem pályám folyamán. Velem nemcsak azért olvastatott próbát Kis uram, mert

kicsike vagyok, hanem azért is, mert háziszőttes a ruhám. Mért nem olvastatott próbát Zoltánnal? Mert Zoltánnak bolti ruhája van. Mert Zoltánnak szolgabíró az édesapja, az enyém meg gazdaember.

Még nem léptem át a kollégium küszöbét s már tanultam valamit. Egy szót sem értettem a könyvből, melyet Kis uram olvastatott, s mégis sokat tanultam. Olyan sokat, hogy megfájdult belé — nem a fejem, hanem a szívem ...

A vén kollégium elé kanyarodik a szekerünk, ott már várnak reánk a kisbaconi diákok. Együtt hordjuk be a kisdíák cókókját egy földszintes szobába. Boda Elek hátára kapja a szalmazsákot, mely hazai szalmától domborodik; Benkő Ádám egymaga viszi az én kis karikás ágyamat, mely valamelyik nagy diák ágya alá fog kerülni; (Vájjon kié alá?) Benedek Jóska meg Anti a ládámat fogják fülön, énnekem marad a tarisznya: bartamisz-körte benne. Legkedvesebb pajtásom, Gergő, aki csak azért jött velünk, hogy még egy-két napot kéz a kézben járhassunk-kelhessünk, búsan viszi a túrós dézsát meg a szilvaízes fazekat — hej, miért is nincs kedve a tanulásra, most itt maradna ő is! Oly szépen elférnénk ketten egy karikás ágyban . . .

Két oldalt, a fal mellett három-három ágy, egy meg a szoba közepén, rajta barnult, össze-vissza faragcsált fődél: ez az asztal. Nappal asztal, éjjel ágy. Ezen az „asztalon” fogunk majd ebédelni, néha vacsorázni is s ekörül ül esténként tíz nagy és kis diák, magolva egy szál faggyúgyertya mellett. Nem lehetetlen, hogy néha-néha két szál gyertya is fog pislákolni ezen az asztalon.

Kétablakos a szobánk, nagytiszteletű Bacsoni Ádám uram udvarára nyílik: ő az első papja az udvarhelyi református egyháznak. Ebben a kétablakos szobában tíz nagy és kis diák alszik, ki nagy, ki karikás ágyban, de van köztünk egy kis diákszolga is: ennek már karikás ágya sincs, az ő ágya az én ládám, az én ládámnak kopasz fedele. Párnája a szőttes kabátka, takarója a zekéje. Soha nem hallottam neve van: Leopold. Mindjárt

megtudom, bogy gazdag úriember voll az apja. Tönkre ment, meghalt. Saját kezével vetett véget életének. Édesanyját a bánat vitte sírba. Leopoldon megkönyörült egy nagybácsija, beadta a kollégiumba — diákszolgának, de már sem karikás ágyat, sem párnát, sem takarót nem adott neki. Leopold, amikor először láttam, ládán üldögélt, a más ládáján, az ajtó mögött, félénken szipogott: úgy látszik, épp az elébb sírta ki magát szíve szerint.

Diákszolga . . . Mi ez? Diák is, szolgálta is. Minden szobában három, nagyobb szobákban négy szolgálta, a többi — „tanítvány”. Ki lehetett az a vaskalapos, alacsony gondolkozású ember, akinek agyában ez a megalázó osztályozás gyermek és gyermek közt megszületett? Íme, én „tanítvány” vagyok, mert az édesapám hatökrös gazda; Leopold „szolga,” mert apátlan, anyátlan, koldusnál is koldusabb fiú. „Tanítvány” vagyok, mert édesapám fizet egy esztendőre öt forint 25 krajcárt „tan-” és „lakdíj” címén; egy nagy diáknak, aki öt-hat gyermeket, délután 5--6-ig, előkészít a másnapi leckére, öt pengő forintot — egy esztendőre. „Tanítvány” vagyok, mert édesapám Szabó Dánielné asszonynak egy esztendőre huszonegy pengő forintot üzet; aminek ellenében Szabóné asszony minden héten süt nekem három kenyeret egy félvéka lisztből; minden héten egyszer, amikor a sor reám kerül, főz egy nagy fazék levest két font hússal (egy font hús ára hat krajcár); s minden héten vacsorára egyszer egy fazék fuszujkát, melynek megszírozására 2 krajcár ára szalonnát visz neki — az *én* szolgálom. Az én diákszolgám. Szabó Dánielné mossa ki ingecskémet, gatyácskámat; ő sűrűzi ki a hajamat minden szerdán és szombaton délután. Hát a Leopold haját ki sűrűzi ki? Senki, senki. Törődik-e valaki az ő boglyas hajával s ha boglyas haját ellepik a bogarak? Senki, senki.

Alig kezd nyilni, nyiladozni a szemem, kedvetlenítő igazságtalanságokba ütközik.

Hozza-az ebédet Boda Elek; ő a „főzető” diákszolga. Több ennél: az én szolgálom. Még ennél is több: az én

gyámom. Mert ő nagy legény s bár csak második gimnazista, már a huszadik esztendőt tapossa . . . Unokatestvérek vagyunk: én „tanítvány”, ő szolga. Mi heten, tanítványok, asztal mellé ülünk, a három diákszolga üldögél a ládákon s nézi sóvárgó szemmel, keseredett szívvel, amint kanalazzuk a levest, esszük a főtt húst. Hiszen, vékony ebéd ez, nagy karéj kenyérral pótoljuk, de én mind azon tűnődöm: mért nem ebédelhet az a három fiú velünk? Boda Elek bátyja, Sámuel, szolgálégény édesapámnál, de ő is, a másik szolgálégény is a mi asztalunknál eszik. A cseléd — a család tagja. Hát Boda Elek, Leopold s a többi Leopoldok mért nem tagjai ennek a diákcsaládnak?

Amikor mi felkelünk az asztaltól, ők is leülnek: megosztznak a maradéklevesen és húson. Ki sem mossák a tányért, úgy merik belé a levest. Nekik is éppen egy tányér leves jut, mint nekünk; oly kis darabka hús, mint nekünk, de mégis csak maradék ez, mégis csak megalázó ez. Úgy szeretném magam mellé ültetni Boda Eleket, akit én Elek bácsinak tisztelek, hisz jó tíz esztendővel idősebb, mint én; és úgy szeretném magam mellé ültetni Leopoldot, akinek mindig sírásra áll a szája, még ha mosolyog is. Ó, szegény Leopold, mire jutottál! Mesélik a háromszéki diákok, hogy bársony bugyogóban járatta mamája, kényeztette, becézgette, — csuda-e, ha torkát a sírás mindég fojtogatja?

Az asztalfőn a „primárius” ül, a szobafőnök. Benedek György a primárius. Finom, puhatestű fiú. Puha az arca, a keze, a haja, a szénfekete haja, mely gondosan simul fejére. Brassai Benedek János a „secundárius”. a kollégium első hegedúse. Ő osztja ki a levest a tanítványoknak, a primárius osztja 10 szeletre a húst. Mint minden diák, szereti a szegyes húst, s mert ő választ először, mindig az övé a szegy, ez a kemény, porcogós húsdarab, mely voltaképpen legkevesebbet érő része a marha húsának, de hát — porcogós! Íme, újabb igazságtalanságba ütközik alig nyíló, nyiladozó szemem s megállapítom az első hét végén, hogy a porcogós szegyhús éppen tíz esztendő múlva kerül rám, amikor majd én is primáriusa leszek valamelyik szobának. De

hallom., hogy kárörömmel beszélnek egyik szoba primáriusáról, aki tavaly is primárius volt, most is az, minden nap megparancsolja a főzető diáknak, hogy olyan húst vegyen, amelyikben nagy darab szegy van. Ezt mindig ő eszi meg s ő a legsoványabb diák a kollégiumban: csupa csont és bőr. Ez kissé lecsöndesül háborgó lelkemet: lám, a primárius igazságtalan, de igazságos az Isten! Szinte félve fűzöm az előző mondat végéhez: O, sancta simplicitas! Mert egyszer már megégettem a kezemet e felkiáltás miatt. Arról kellett nyilatkoznom, hogy gyermekkoromnak melyik volt a legkedvesebb karácsonya. Az, feleltem én, amikor karácsony reggelén a pajtáinkban született egy bocika s édes apám ennek a bocikának a bögését nekem ajándékozta. Boldoggá tett ez az — ajándék. S hozzá tettem: O, sancta simplicitas! Ó, boldog gyermekkor! S ekkor megírták rólam, mi csoda elmaradt ember a gyermekek írója, aki az ostobaságot, a maradiságot magasztalja! Hát, Isten neki, újra kiáltom: O, sancta simplicitas!

Igen, lecsöndesítette háborgó lelkemet a hit Isten igazságosságában. Nem szégyellem: így volt. Nem szégyellem: ma is hiszek benne. Ma, amikor ezer okom arra, hogy megrendüljön a hitem . . .

Őrizem régi, elfakult írások közt azt a kis füzetecskét, amelybe napról-napra be kellett jegyeznem az első esztendő kiadásait: összesen 55 pengő forint. A liszt s minden egyéb élelmiszer, az espónak nevezett vékony ebéd pótlása — nem számít. Otthon is elfogyasztottam volna annyit, talán többet is. A ruha sem számít: a kalap s a csizmacska kivételével minden, a háztól telt ki. Csak néhány forinttal kell vala többet fizettetni minden tanítvánnyal, néhány véka liszttel kellett volna megadóztatni minden tanítvány apját: nagyobb karéj kenyér jutott volna tanítványnak is. szolgának is. S ha a messze jövődőbe lát a múlt, nem tesz különbséget gyermek és gyermek közi; nem szolgáltatja ki egyikkel a másikat, de szépen megosztja köztünk a munkát. A nagy diákok felváltva járnának a mészárszékre, vinnék a húst a gazdaasszonyhoz, délben meg behoznák az ebédet. Felváltva hordanák a vizet a piaci kútról s felváltva

vinnék a tányérokat a gazdasszonyhoz, ott tisztára mosnák s úgy hoznák vissza. A kicsi diákoknak maradna a szoba kisöprése. A nagy diák nem subickoltatná ráncosszárú csizmáját a kis diákkal, de kisubickolná maga. Kiki a magáét. Mindenki dolgoznék, erejéhez mérten, amint illenék ebben a diák-köztársaságban — oh, de sok úrfi nem züllik el később, ha így nevelődik!

Így kellett volna, úgy-e, de nem így volt. Hát hogy is volt? A főzető diák fölkel virradatkor, megy a mézsárszékbe, még pedig sietve, nehogy társai elhalasszák előle — a szegyes húst. Onnét megy a gazdasszonyhoz, átadja a húst, siet vissza a kollégiumba: ott, ha tetszik, eléveszi a könyveit, magol, ha nem: senki sem kéri számon tőle, vájjon a leckéjét megtanulta-e. A vízfordó is szalad kora reggel a piacra, a szivattyús kútból telecsorogtatja a füles, hosszúkás faedényt (*kártyának* hívja a székel), az is siet vissza a kollégiumba. Ha legalább két kártya volna, könnyebb volna a dolga, de egyv van s ez hol balra, hol jobbra huzza szegényt, amint hol a jobb, hol a balkezében cipeli. Ő szalad délben a gazdasszonyhoz a tegnapi ebédéről mosatlan maradt tányérokka, mert a kollégiumban nincs meleg víz. Vele egyszerre szalad a főzető az ebédért, akivel bizony megmegezik télen, amikor síkos az út, hogy elvágódik, ezer darabba törik a fazék, a leves ott fagy meg az uccán, csak a hús marad meg, azt felszedi, hozza: itt az ebéd, egyetek!

Este hol ez, hol az hozza el a fuszujka-vacsorát. Minden este fuszujka! Néha úgy összesül-fő, hogy még az éhes diáknép sem eszi meg. Azzal laknak jól, hogy az összesült-főtt fuszujka közepébe beállítanak egy szál faggyúgyertyát, aztán körülülük az asztalt s énekelik:

Gaudeamus igitur
Juvenus dum suumus!

De időnkint puliszkalisztet, túrot küldenek hazulról az édesanyák s ilyenkor nagy urak vagyunk: turós-puliszkát vacsorázunk. Laetum nuntium (örvendetes üzenet) a hazulról küldött harapnivalóknak a neve s ez

közös, ez mindnyájunké: a legfukarabb diák is kénytelen közprédára dobni a hazait. De mert a fuszujka a rendes vacsora, fuszujkásoknak csúfolnak a suszterinasok, annak csúfolnak a pápista diákok is, de nem maradunk adósok a pápista diákoknak s visszakiabáljuk: Lencsések! Igen, a kálvinistáknak fuszujka, a pápistáknak lencse a vacsorája. Egyébként szent a barátság köztünk: a nagyobb pápista diákok gyakran belopódnak a kollégiumba, a kálvinista pajtásokhoz, merthogy nálunk szabadabb az élet, itt füsttengerben úsznak a szobák s könnyen csempésződik be egy-két kupa bor is . . . De visszatérek a diákszolgákhoz, mert még nem mondtam el a munkájuk javát. Amíg szerdán s szombaton Szabó Dánielné asszonyom az én hajamat sűrűzi, sűrű portengerben úszik a kollégium kettős udvara: az összes diákszolgákat kiharancsolja a „Kontra”, a kollégium legöregebb diákja, aki már teológiát végzett: a rendnek, a tisztaságnak legfőbb őre ő. Ez „közmunka” úgy-e, de nekünk, a tanítványoknak, semmi közünk hozzá. Mi vagyunk a nagy többség, mi piszkíthatunk legtöbbit, tehát a kisebbség söpör, tisztogat utánunk.

De leszállt az est, megszólal a csengő a toronyban, hangja végigcsendül a városon, elszáll a rétre is: jó fértályórát huzza a soros csengető diák, hogy ha valamelyik kint kószál, kapuzárás előtt beérjen a vén kollégium falai közé. Nyolc órakor bedöndül a nehéz kapu, kétszer megfordul csikorogva az idomtalan nagy kulcs, a csengető diák beviszi a kontra szobájába, az ajtó sarkánál szegre, akasztja, — most már aki kint rekedt, a kontra híre-tudta nélkül be nem jöhet. Egy osztálytanító teológus s a csengető diák sorra benyitnak a szobákba. Elöl megy a csengető diák, kezében egy vastag, háromszögű bot, a három sima oldal be ragasztva papirossal, ezen a három papírszeleten felírva az összes diákok neve.

— Jó estét! — köszön a diák. — Jelen vannak az — urak?

—Jelen! — feleli a primarius, — ha senki sem hiányzik. — Aki nincs jelen, annak a neve után jelt

Lesz a diák s írásban jelenti a kontrának, hogy ki nem volt otthon.

Van az első emeleten, a lépcső mellett, egy kis szoba, uccára nyíló. Egy asztal, egy szék, egy kis érc-kálya: ez az egész bútorzat. Ide ül be kapuzárás után egy nagy diák, itt várja, lesi éjfélig, vájjon húzza-e meg valaki a csengőt. Sokszor ugratják fel arra járó kaptos emberek, mérgesen csapja be az ablakot, aztán ismét leül az asztal mellé, olvas a faggyúgyertya mellett, — vájjon, mit olvas? Bizonyosan Jókai-regényt. Ha diák csenget, leszalad a kontra szobájába, a kulcsot leakasztja a szegről, kinyitja a kaput, följegyzi a belépő diák nevét s azt is, hány óra, hány perckor jött haza. És megy reggel erről a szomorú jelentés a rektorprofesszorhoz: aláírja a diák is, a kontra is. De szemben, a kálvinista templom tornyában tizenkettőt üt az óra s a diák-vigil boldogan siet fölverni legédesebb álmából a másik diákot, aki éjfél-től kapunyitásig a vigil.

Hiszen, nem kellemes dolog ez a vigilkedés, ritkán is kerül sor egy-egy diákra, bár csak a hetedik és nyolcadik osztályosok vigilkednek, de a diákszolgák vigilkedése mellett valóságos nagyúri állapot. Mind a három nyílt folyosón egy-egy diákszolga őrködik éjfélig s egy-egy éjfél után. Kis diákszolga, nagy diákszolga, mindegy. Sétálnak körben a folyosón, meg-megállnak, figyelnek: nem surran-e ki valamelyik diák a folyosóra s nem — piszkít-e oda? Ha megesik a baj, s nem éri tetten a tetteit, jaj neki! Mert reggel a kontra bejárja a folyosókat, őt követi az éjszaka hat vigilje s akinek a folyosóján rondaságot talál, azt lekapják a hús körméről — és ráveret a kontra úr szegényre hármat, ha több rondaság találtatott, hatot is. Nagy veszekedéssel, sírással-rívással folyik le ez a körmenet. Az éjfélelőtti vigil esküdzik, hogy ő éjfélkor tisztán adta át a folyosót; az éjfélutáni meg esküdzik, hogy amikor körüljárták a folyosót, ott volt a piszok. A kontra igen egyszerűen tesz igazságot: kiporoltatja a nadrágját mindkettőnek.

Ez így, könnyedén elmondva, úgy-e, humorosnak

látszik? De képzeljétek egy téli éjszakát, 20—30 fokos hideggel, ami nem ritkaság a székely havasok alján; képeljétek hozzá egy tízesztendős fiút, akit éjfélkor felráznak legédesebb álmából: jere ki, vigyázz reggelig, a meleg szobába visszamenned egy percre sem szafcad, — nem égbekiáltó lelketlenség történt-e ezzel a kisfiúval? A kapucsengetésre vigyázó nagy diákok jól befűtött szobában olvassák Jókait, ezek meg fagyoskodnak a dermesztő hidegben: csuda-e, ha visszavisszasompolyognak a meleg szobába, ott ülnek, ülnek a ládán, s egyszerre csak bekoppan a szemük, reggel ott találják a kopasz ládán összezsugorodván alusznak, álmodnak — vájjon, miről álmodhatnak egy ilyen gyermek? És reggel megvan a baj, a szörnyű nagy baj. Itt is egy folt, ott is egy folt. Ki bolond, hogy sötét éjjel, hidegben, lebotorkáljon a második emeletről, az „alsó” udvarba, ahol sötétlik, bűzlik egy otromba nagy épület; tapogatózva a vaksötétségben, amikor sietős az útja, igen sietős? . .

Rémüldözve gondolok arra ma is: hátha szegény ember az édesapám, s nekem is künn kell dideregnem a hideg éjszakában. Nézegetem a nyolcesztendős gyermekeket, nézegetem, nézegetem: micsoda apró emberke voltam én, amikor leszakadtam az édesanyai kebelről! Egy beteges, nyurga legény a „gyámom”, a védelmezőm: szegény Boda Eleik, akinek utána kárrognak a diákok, s mert folyton az ő sarkában látnak, már az első héten kárrognak utánam is: kár, kár, kicsi varjú, kár! Gyenge mellű, köhögős Boda Eleknek csakugyan kissé rekedtes, kárrogós a hangja. Kész a csúfnév: varjú. S kész az én csúfnevem is: kicsi varjú. Nem győzők most annyit mosolyogni ezen, mint amennyit sírtam akkor. Talán egy gyermek sem sírt annyit, mint én. Egynek a szíve sem sírt úgy vissza tán a falujába, mint az én kicsi szívem.

Milyen nagy kedvvel jöttem ide s szeretnék már hazarepülni! A kisbaconi diákok dédelgetnek, vigasztalnak, egy-egy kurrogó diákot el is püfölnék, de én csak szeretnék hazarepülni, soha, de soha el nem hagyni édesanyámat, Benkő Gergőt, mesemondó Rigó Anist, s

öccsét, Andrist, aki mindig füttyöl s pattogtat kenderostorával. . . Egyszer meg is kísérlem a szökést: míg a kisbaconi diákok kiütöst játszanak a réten, észrevétlen félre sompolygok, megyek, mendegélek az öreg fűzfák közt. Nem messze fehérlik az ország útja: ha én ebbe beleállok, addig megyek, mendegélek, amíg szépen hazaérek. Kikerülök az országútra, felém mosolyog egyfalú, Udvarhelytől egy futamodás. De a diákok észreveszik eltűnésemet, hallom a kereső, kiabáló hangjukat, aztán egyszerre csak megpillantnak, rosszszat sejtnek, megfutamodnak, megfutamodom én is: a tahi végén érnek utól. Keservesen sírok: eresszenek, eresszenek, haza akarok menni!

— Haza? — nevelnek a diákok — hiszen ez az út Csíksországba vezet!

Kisül, hogy éppen ellenkező irányban akartam megszökni. Nagy, négyszögű tábláról lemered rám a falu neve: Bethlenfalva.

Szép gyöngén kézen fognak, úgy vezetnek vissza a létre, onnan be a városba, ott is a piacra, ahol sorban állnak a gyékény födele s szekerek, szekereken sárgadinnye, görögdinnye, szőlő. Benkő Ádám vesz egy nagy sárgadinnyét, azt szeletekre, vagdalja, mindeniknek jut egy szelet. Vesz szőlőt is s biztat: egyél, Elekcske, egyél. Eszem, eszem s szép lassan megvigasztalódom. Arcomon felszárad a könny s vidám kedvű diákok közt fel vidult szívvel megyek vissza a vén kollégiumba.

Négy elemi, nyolc diák-osztály: ez a vén kollégium. Az elemi osztályosokat cellistáknak nevezik. A diák-osztályokba járók: kolégysták. Az első és második elemi osztály növendékei majd mind városi gyerekek. Csak azokat a falusi gyerekeket degradálja le a második elemibe Kis uram, akik még sillabizálva olvasnak, Csudálkozva látom, hogy az első s második elemisták közt is alig akad oly kis fiú, mint én. Úgy látszik, gyermekük iskolába járatásával az urak sem sietnek. Kiki akkor adja iskolába a fiát, amikor neki

jól esik. Talán még az urak sem sejtik hát én hogyan sejteném azt, hogy svábhelyi villájában most törí fejét a népiskolai törvényen Eötvös József, akinek *Megfagyott gyermek-ével* Isten házában megrikattam a kisacont fejrénépeket. Ez a törvény fogja iskolába kényszeríteni a hatéves gyermeket. Ez a törvény fogja megakadályozni, hogy egy osztályban, egy padban szorongjanak kamaszodó fickók s öklömnnyi emberkék. Az osztályban, amelybe én belépek, ez a kép: kamaszodó fickók, 10—12 éves fiúk, s ezek seregében egy félénk, szepegő fiúcska, akinek szeméből egy tréfás szó is könnyet fakaszt. A tanító, hosszú, nyurga, teológiát végzett diák, a második osztályból feljöttetek ülteti az első padokba, mégpedig grádus szerint: legelől a kitűnők, aztán a jelesek, jók, elégségesek, ők a „beérkezettek”, akárcsak azok az írók, akik a közhit szerint (néha annak ellenére) — beérkeztek, szóval: megilleti őket az első hely, még ha nem is illeti meg . . . Mi, most jöttünk, vagyunk a kezdők, tehát hátul a helyünk. Alig van köztünk néhány úrigyermek, a nagy többség, az egész osztálynak nagy többsége gazda- meg napszámosgyerek. A háromszéki meg erdővidéki fiúk fekete meg szürke posztóharisnyások, egyik-másik vitézkötéses brassói posztónadrágban feszít, az udvarhelyszéki fiúk fehérharisnyások: itt még ragaszkodik a nép az ősi színhez ... A fekete meg szürke színt elnyomja a fehér. Fehér harisnya, durva, patkós csizma, magastetejű, széleskarimájú kalap, kurta zeke, mely alól ki-kivillan a kendering, sőt az is oly kurta, hogy a harisnyakötésből mindegyre kisiklik: ezeken a fiúkon a ruhának egyetlen darabja sem árulja el, hogy — diákok.

No, de türelem, majd kicsinosodnak szép lassacskán ezek a feketére sült arcú fickólegénykék és sokan előkerülnek majd a második, de még az első padba is.

Szeretnék valahol helyet találni, s addig löknek, lökdösnek hátrább, míg szerencsésen hátra taszigálnak a legutolsó padba. Tovább nem lehet, mert ennek a padnak! a háta már a falnak támaszkodik. Itt húzó-dunk meg Leopolddal, szorosan egymás mellett: egy

az, mert szeretjük egymást, más az, hogy Leopoldnak nincs könyve, nekem pedig van. Ránk illik a nőta:

Én is árva, te is árva,
Bújunk egymás árnékába!

Kettőnk közt ugyan ő az igazi árva, de félárvának én is beillek, oly igen gyámoltalan, félénk, gyenge szívű vagyok.

A tanító szomorúan, mai szemmel visszanezve: csüggedten lépdegél az első pad előtt, meg-megáll, hosszan eltűnődik, mint hosszúlábú gólyamadár: mit kezdjen ezzel a mindenünnen összeverődött, 70—80 főnyi csapattal? Végre felszólítja az első fiút: olvass. Egész héten nem csinálunk egyebet: olvasunk. Nem akarok hinni a fülemnek: az első padbeliek is bakatva, vontatottan olvasnak. A második, harmadik padbeliek el-elakadnak, sillabizálnak. Mire a sor reám kerül, már nem az vagyok, aki néhány nappal elébb. Ott áll a gólyalábú tanító az utolsó pad szélén, fejét szüntelen hajtogatja, közbe-közbe mondogatja: jól van, jól van, én meg olvasásközben is észreveszem, hogy az első padbeliek, meg a többiek is hátranéznek s hallom, amint suttogják: a kicsi varjú, a kicsi varjú.

Hiszen a kicsi varjú csúffá tette a városi gyerekeket, de az olvasás mégis csak sírással végződik.

— Mért sírsz? kérdi megütődve a tanító.

Nem felelek.

— Mért sírsz? kérdi újra.

Nem felelek.

Akkor feláll Leopold s mondja:

— Azért sír, instálom, mert kicsi varjúnak csúfolják.

Nádpálca volt a tanító kezében, mérgesen lecsapott az ászaira: Csend! Elnémult az osztály. Aztán egyszerre húszan is felálltak, csupa falusi gyerekek, úgy mutogattak a városiakra: Ez is mondta: kicsi varjú! Az is mondta: kicsi varjú! Erre meg felálltak a városiak és kórusban kiabálták: Nem igaz! Nem igaz!

Látható ebből, hogy a falu és város harca nem az Úrnak 1919-ik esztendejében tört ki, — régibb keletű az.

— Csend! Csend! — csattog a nádpálca a padon, majd városi és falusi gyerekek hátán elegeyesen s ezzel falu és város harca elintéződik ...

El, az osztályban, de kitör újra, amint az udvarra kikerekedünk.

— Kicsi varjú! Kicsi varjú! — kiabálják felém a városi gyerekek, aztán szaladnak is, bizony, nem előlem, de a kamaszodó fickók elől. A kit megfoghatnak, döngetik, öklözik, földhöz vágják, a porban meghengergetik: nesze, nesze, porcelánfenekű! Kell-e még? A következő napokban már csak ritkán s nagy messziről hallom: kicsi varjú! Kicsi varjú! — s egyszerre csak vége szakad falu és város harcának az én kicsiségem körül. De még sokáig idegenül, félve nézem a bársonybugyogós fiúkat. Ugyan, sejthettem-e, hogy majd egyezer egy ilyen bársonybugyogós fiú szíve forr össze a szívemmel... Hogy kart karba öltve, összefonódva sétálunk a Küküllő partján? Ábrándozunk, fellegrákokat építünk, jósolgatva egymásnak nagy, szép jövőt, babérkoszorút. Együtt keresi, szedegeti a székely népköltészet vadvirágait, a bársonyruhás s a posztózekés fiú — ugyan, sejthettem-e?

A jövődő nekem még a — szüreti vakáció. Már csak annyira van a jövődő, hogy a hat heti „diligenciából” eltelt négy hét, két hét múlva jön a Pista meg a Fecske, hazaröpítenek édesanyám kebelére. Az osztály, különösen reggelenkint, összefoly a szemem előtt, mintha köd gomolyogna a borzas meg a simára fésült fejek fölött. Mintha falravezett árnykép volna a gólyalábú tanító. El-elsuhan az első pad előtt, meg-megáll, néha falnak veti a hátát, s ilyenkor úgy érzem, hogy rám mered a szeme. Félve húzódok Leopold mellé, bár szóról-szóra, betűről-betűre bevágtam a leckét — igen, így kívánja ez a szomorú ember, így kívánják a többiek is mind: tanítók és professzorok. Magolunk és magolunk. A bátrabb gyerekek „kihívják” az előttük ülőt s ha eredményeseb-

ben magoltak, ott mindjárt helyet cserélnek. Megmegezik, hogy egy órán tíz-húsz grádussal is alább kerül, aki a leckét szóról-szóra, betűről-betűre be nem magolta. Hiába tanítja a Szentírás, hogy „a betű öl, lélek az, mely megelevenít” — lelketlenül ölnék a betűvel. A gólyalábú, szomorú tanító soha semmit meg nem magyaráz, csak olvastatja, hol ezzel, hol azzal a holnapi leckét s óra végén kiadja, hogy hányadik laptól hányadikig kell szóról-szóra, betűről-betűre bevágnunk. Közbe-közbe rácsap hol az asztalra, hol valamelyik padra nádpálcájával, ha erősen zümmög-zimmog a méhkas türelmetlenkedő népe: ez a magyarázat. Engem nagy ritkán szólít fel, mivelhogy a holnapi lecke felolvasatásával s a kihívásokkal telik el az óra. Gyámoltalanul húzódok meg Leopold árnyékába, nem hívom ki az előttem ülőt, mert nem akarom elhagyni legjobb barátomat, aki, szegény, nehezen tanul: még nem tudom, azért-e, mert gyenge fejű, vagy azért, mert lelke folyton egyebütt jár, bizonytalantól legelőbb az édesapja s anyja sírja körül. De ha nem is ragaszkodnám Leopoldhoz, nincs merszem a kihívásra: hátha egy szót elvétek. Érzem, hogy már rég az első padban ülhetnék, de nem akarok ott ülni. Én már sok zsoltárt tanultam a kisbaconi iskolában s benne volt egyikben ez a sor: A csúfolódóknak nem ül ő székébe . . . Egy-egy bátrabb falusi fiú a kihívásokkal előkerült az első meg a második padba, én is elé év végén a másodikba, a grádusban 16-odiknak. „Színegyesem” volt mindenkiből s mögöttem még négy-öt fiúnak. Vagyis: 20 gyermek szóról-szóra, betűről-betűre vágta be a leckét. A negyedik elemi végén, kihívás nélkül nyomulok előre hatodik kitűnőnek s jutalomkönyvet is kapok, egy kis könyvecskét: az új testamentumot. Kapok könyvet, de nagy ára van ennek: el kell hagynom Leopoldot. Már csak a szobában, az udvaron bújhatunk egymás árnyékába, ő, szegény, ott rekedt az utolsó padban. Ki súg neki ezután?

Maradt-e valami lelkemben mindabból, amit a harmadik, meg a negyedik elemiben tanultam? Nem ma-

radt egyéb: egy könyvnek a címe. A magyar nemzet története az, írta Rajcsányi János. Minden fejezet fölött egy-egy királynak a neve s a név alatt: mettől meddig uralkodott. Ezzel az egy könyvvel tanultam többet, mint amennyit a kisbaconi iskolában, egy könyvvel többet két esztendő alatt. A Flóri könyvét, melynek hatéves koromban minden versét tudtam, ma is szinte végig tudnám mondani; István bácsi kalendáriumának nem egy történetét máig sem feledtem el; ma is látom a képet, amint Dobozi Mihály lovára kapva hitvesét, száguld az üldöző törökök elől s Kisfaludy versének (Dobozi Mihály és hitvесе) még a betűit is látom; Eötvös *Megfagyott gyermeke* kitörülhetetlen gyermekkori emlék, s ím, a kollégium két esztendejéből csak egy könyvem maradt meg. Egy könyvem s két tanító: mind a kettő hosszúlábú, nyurga legény. Az egyik szomorú, a másik jókedvű, táncos, recsegős-ropogós csizmában illegő-billegő: járás közben, ülés közben is mindig rezegetti a lábát, mintha mindig rezgős polkát járna. És volt ennek a lábát rezegető tanítónak egy oly hosszú fűzfa vesszeje, hogy a szoba egyik feléből a másik felébe ért. Ott hevert ez a vessző éjjel az ágya mellett, s virradat felé, amikor legédesebb a gyermek álma, felvette ezt a vesszőt, és átsuhintott az ő meleg ágyából mindazon ágyakra, amelyekben még a gyermekek édes hajnali álmukat aludták. Ez a vessző engem is fel-felébresztett . . . Otthon az édesanyjai csók, itt a vessző: sem ezt, sem azt soha, soha el nem felejttem.

Este 10 óra előtt nem szabad lefeküdni a gyermekeknek. A nagy diákok lefekszenek, amikor éppen nekik jól esik, az apró emberkék meg ott ülnek, üldögélnek a „nappal asztal, éjjel ágy” körül, egy szál faggyúgyertya mellett magolnak, bóbiskolnak s tíz órakor a rezgő-polkás tanító, ha ugyan nem alszik, felkérdezi a leckét. Aki eldarálja, lefekhetik; aki nem, ott marad éjfélig is. Reggel öt órakor felkelés. Tél van, még csak hét órakor kezd virradni. Ismét a faggyúgyertya mellé telepszünk, álmosan, fáradtan, kedvetlen, szüntelen cáfolva, de hiába, hogy, „a hajnal a Múzsák barátja”...

Szeretnék, úgy szeretnék ide rajzolni valami édes,

kedves emléket abból a két esztendőből s csak egyet, egyetlenegyét találok: amikor a harmadik osztály egzámeneje után, a kisbaconi diákokkal gyalogszerrel indul a kilencedik esztendőbe járó gyermek — haza. Ma is fel-felkacag a lelkem, ha nézem apróbb unokáimat s akkori magamat hozzájuk méregetve, erre az utamra gondolok. Délben vágunk neki a nagy útnak, szénás csűrben hálunk meg, aztán neki a Rika-erdőnek, ott Benkő Ádám somfabotot vág, megfogja az egyik végét, én a másikat, így húz maga után. Vasárnap, férfiak, asszonyok a kapuk előtt üldögélnek, rajtam igen sajnálkoznak a fejrénépek, de én vidámlelkű vagyok, repdes a szívem: már látom a falunk tornyát — már otthon is vagyok; édesanyám összecsapja kezét, nem akar a szemének hinni; ölel, csókol, aztán lehúzza csizmácskámat, ágyba fektet, vizes ruhával borogatja égő talpamat és térül-fordul, visszaröppen hozzám egy tányér erdei szamócával — oh, édes jó anyám, ennek az epernek illata, íze a kisbaconi temetőkertig kísér el engem!

HETEDIK FEJEZET.

Ebben sok minden közt két különös emberről s egy igen szomorú temetésről lesz szó.

Már harmadik esztendeje koptatom a vén kollégium udvarát s még csak messziről, félve bámulom a professzor urakat. Voltaképpen oly kevesen vannak, hogy az csupa csuda. A négy elemiben s a négy alsó gimnáziumban teológiát végzett, szakállas diákok tanítanak, csupán egy professor ereszkedik le közénk: Pataky Pál. Az állat-, növény-, ásvány- és vegytan professzora ő. Kevesen vannak, de így is alig győzi a csengető diák reggel 7—8 óra közt végigjárni őket s jelteni alázatosan, hogy a professor úrnak ma, ettől eddig, ebben s ebben az osztályban órája van. A napról-napra váltakozó csengető diákoknak kell ezt számon tartamok, nem a nagy tiszteletű professoroknak. Amikor kinek-kinek ezt jelentette, nyargal vissza a kollégiumba, fel a csengettyús toronyba, lesi, várja, mikor kongat nyolcat a kálvinista templom toronyórája s osztályba csengeti a diákokat. De két csengető diák van, az egyik a folyosó nyitott ablakából lesi a professzor urakat, s amint egynek felbukkan az alakja, aztán megy, mendegél lassan, méltóságosan az osztálya felé: bekiált a tornyoeskába, mire megszólal a csengettyű, végigkíséri szavával a professzor urat. Külön-külön mennek rendszerint, s egy fertály óráig, kevés szünettel, szól a csengettyű, hirdeti mindeneknek, akiket illet, hogy: némuljon el a földi lárma, mert jön, jön, közeleg Isten után a legfőbb hatalmasság. Gyáva kicsi szívem összeszorul, ha nagy ritkán e félelmetes emberek valamelyikét megpillantom, de

lasanként felnyílik a szemem s csudálkozással látom, hogy azok a nagy diákok (a legtöbbje szakállas legény) nem igen félnek a professzor uraktól, s a „földi lárma” csak akkor némul el, amikor nyílik az ajtó s akkor sem mindjárt, de lassan-lassan, igen lassan némul el. Az ősidőkből átöröklődött ceremóniák már haldokolnak. Haldokol a professzor urak csengettyűszóval való kísérése is. Csak messziről félelmetesek c nekem oly hatalmas emberek, azok a nagyszakállas diákok meg csak a mathezis professzorától félnek: egy az, hogy a mathezis igen nehéz tudomány, más az, hogy nagytiszteletű Korondi uram szörnyen goromba ember. Hiába szór néha villámokat Kis uram gyermekszeme, egy-két hízelkedő szóra lecsendesül, arca, szeme mosolyog. Esztendőről-esztendőre eljátszák neki ugyanazt a komédiát, amikor a világtörténelem folyamán a forum romanum megelevenítésébe kezd, így: De hah! Mi ez? Mi zaj? Micsoda pokoli lárma? Állatok bögése. Emberek ordítózása. Asszonyok jajgatása. Gyermekes sikoltozása — és egyszerre valamennyi diák felugrál, egymás hegyén-hátán rohan az ablakhoz: látni, mi van odakint.

— Csak tessék, tessék vissza, mosolyog megelégedetten Kis uram, — a forum romanumról beszélék.

Szeretném ide varázsolni a nehéz lélekzetű ember egy-két szó után meg-megpihenő, rekedtes hangját; ide varázsolni diadalmasan körültekintő gyermekszemét, mely hisz, szentül hisz a diákriadalom komolyságában, esztendőről-esztendőre, az első órától az utolsóig hisz . . . Mint a vasgereben foga, oly egyenes, szúrós Köröndi professzor szakállának, bajuszának minden szála. Szúrós a szeme is. Egyetlenegyszer láttam mosolyogni tíz év alatt. Volt egy szép kis leánykája, az a szép kis leányka egyszerre csak elkezdett bicegni, aztán sorvadt, sorvadt, elsorvadt, kivitték a temetőbe s akkor valami különös keserű mosoly ráfagyott a marós szemig ember ajakára: szúrt a szeme, fagyasztott az ajka — talán nem is volt igazi mosolygás, amit én láttam, egyetlenegyszer . . .

Hiányzik most nekem, hogy nem ismerhetem Mogyoróssy Szőke Józsefet, a filozófia s költészet professzo-

rát. Ő még abból a régi világból való ember, aki nem viselt bajuszt, simára borotvált arccal filozofált s írogatta verseit, rettenetesen rossz verseit. A versei igen rosszak voltak, de nagy, jó szíve volt: gyönyörű rétet hagyott a kollégiumra, s *a szegény diákok részére* mindenféle .alapítványokat. Mindössze annyit kötött ki, hogy halála után a kollégium a verseit adja ki. Ki is adtak. Egy-két példány ha elfogyott belőle, esztendőkön át lepte a por Mogyoróssy Szőke József verseit a kollégium könyvtárában, míg nem jutalomként szétszötták közlünk. Jutott belőlük a szekundás diákoknak is. Két esztendőben ez volt a jutalomkönyv. Hűségesen végigolvastam a talpig magyar s talpig rossz poéta verseit, íme bizonyság ez a négy sor:

Küküllő partján vakarni
Sok pénzt csinál marhabőr,
Nem kell dolgot nem akarni,
Ha német, magyar embőr.

S hogy magyarázója legyek e derek ember költészetének: az első két sorból azt tudjuk meg, hogy az udvarhelyi börcserző vargák, akik a Küküllő partján vakarták a marhabőrt, sok pénzt csináltak ezzel; az utolsó két sor meg azt mondja, hogy akár német, akár magyar az embőr, a munkát ne kerülje. Jól beszélt, bölcsen beszélt, nagytiszteletű uram, s igen szép volt a kertje, melyet ránk hagyott; ott én igen sokat andalogtam, igen sok rossz verset faragtam — legyen az emléke áldott!

De talán ideje már, hogy bemutassam a különös embereket, akiket a fejezet élén bejelenték. Ihol már jön is az egyik: két botra támaszkodva, nagy óvatosan tipeg egy magas, széles vállú, színtelen, puffedt ábrázatú ember. Nagy kerek okularé mögül előre mered két nagy szem, nem néz sem jobbra, sem balra, mindig csak előre. Kevesen köszönnek neki az uccán: a szélütötte, kesernyés szavú, csipkedő, minden szavával maró embert, ha lehet, kikerülik. Javakorabeli ember, de családja nincs. Két öleb a családja, ezeket becézi, embert nem szeret, őt sem szeretik. Ma különnek mon-

danánk Pataky Pált, de én e pillanatban gyermek vagyok, falusi gyermek, nem szabad még ismernem a szót, sőt, na jól utána gondolok, a különös szót is aligha ismerém. Igen, jön, jődögél ez a végig megmerevedett ember, belép a mi osztályunkba, nagynehezen felkapaszkodik a katedrára, hol feltolja, hol letolja pápaszemét, megmerevedik az egész osztály — megmerevedett professzor, halálos csendbe merevült gyermekek. Jaj, Istenem, de szeretnék a padok alatt visszabújni az utolsó padba, Leopold mellé. De itt kell szoronganom az elsöben, mert úgy tetszett a rezgőpolkás tanítónak, hogy a hatodik grádusba emeljen. Öt fiú ül előttem, mind az öt úrfi. Már kezdünk barátkozni, de jön ez a különös ember, szeme rámered az első padra, sorba állítja fel az előttem ülőket. Kikérdezi, melyik kinek a fia. Mind az ötnök ismeri az apját s mind az öt gyermekhez van valami bántó szava. Látom, világosan látom, hogy az úrfiságuk miatt bántja őket ez az előkelő úri családból való ember. Amikor rám kerül a sor, előbb a pápaszemen át mustrál, aztán magas, széles homlokára tolja a pápaszemet, kövér tokája mint egy teli zacskó fityeg az állán, néz, néz, aztán színlelt csodálkozással kiált fei. kissé selypítve, kényesen:

— Jól látnak semeim? Mi azs apád, fiaim?

— Gazdaember, — mondom s reszket a lábam.

vacog a fogam.

— Gazsdaember? — álmélkodik a megmerevedett ember s majd keresztül szúr a szemével. — Gazsdaember? S te hatodik vagy? Talán a te apád is vacsoráztatja a tanító urakat?

Zavarodottan állok, szeretnék a föld alá bújni. Mit feleljek erre?

— No, sóij, fiain, sólj, — mondd meg az igazsat

Alig tudom visszafojtani a sírást, nagynehezen nyögöm ki:

— Az én édesapámnál nem vacsoráztak.

— No, fiam, ezst beírom a könyvecskémbe. Van egy fiú, kinek azs apjáról nem vacsoráznak a tanító urak s mégis hatodik.

Mindjárt. elé is vélte a könyvecskéjét, aranyos nyelvű ceruzájával belefirkált valamit.

Hiszen, való igaz, hogy utánam még következett néhány fiú az első padban — ha úgy tetszik a rezgő-polkás tanítónak, nem ültet elébük, s bár ne is ültetett volna: lám, ez a szerencsétlen természetű ember most rám. uszítja ezeket a fiúkat, falu és város harca újra kitör. Való igaz az is, hogy a tanító urak el-eljártak ebédre, vacsorára a városi, meg a közel falusi úri szülékhez, de ez, úgy-e, így volt mindig, mióta a világ — világ s így is lesz minden időkbén. Ugyan, kik voltak ezek a tanítók? Kiszagzák, napszámosemberek. szegény özvegyek fiai többnyire, akik diákszolgácul éheztek át a kollégiumot; aztán mentek a nagyenyedi teológiára, ott folytatták az éhezést az ingyencipón s négy év leteltével visszajöttek a kollégiumba osztálytanítónak. Egy szobában laktak velünk; ugyanazt a sovány ebédet ették, amit mink. Jövedelmük: vajmi csekély fizetés, s amit a három sátoros ünnepen szereztek mint legátusok. Bizony, rájuk fért, ha egyszermásszar gazdagon terített asztalhoz ülhetének. S csoda-e, ha kedveztek a vacsoráztató szülék fiainak?

Mi tette ilyen kesernyössé, kegyetlen szókimondóvá ezt az embert, nem tudom. Sokat suttoztak titokzatos, rejtelmes életéről, ami a gyermekagnak érthetetlen káosszá zavarodott, s ma is csak sejtem, hogy miért húzódott vissza az emberektől, s mért csipte, marta azokat, akik útjába akadtak. Professzortársait sem kímélte, szemünk láttára, fülünk hallatára szegyenítette meg Kis uramat, aki, szerencsétlenségére, épp akkor tévedt be az osztályunkba, amikor ez a kesernyés ember prelegált nekünk. Mert prelegált s nem adta fel a leckét, mint a tanítók: ettől a laptól eddig szórul szóra, betűről betűre magoljátok be. Egészen más emberré vált, amint az ő kicsi tudományát (mert aligha volt nagy) közölte velünk. Áhitattál tapadt szemem a kövér tokára, úgy tetszett nekem, hogy ebből a hol felhúzódó, hol leereszkedő zsírzacskóból száll ki az a sok-sok érdekes dolog, amit egyik-másik állatról elmesélt nekünk, igen élveztem csendes, halk, gügyögő

beszédét, s mintha hájjal kenegetett volna minden szava, különösen azok a szavak, melyekben *z* meg *sz* fordult elő: a *z* —*zs*-vé, az *sz* *s*-sé lágyult az ő ajakán.

Igen, belépett Kis uram, mi felálltunk illendően, de még nem is inthetett, hogy üljünk le, a rettenetes ember szeme rámeredt Kis uramra s monda, amint következik:

— Servus, Feri! Tán tút áruls?

Kis uram arca lángba borult, zavarodottam hebegett valamit s kisompolygott az osztályból ... A megdöbbenés visszafojtotta az önkéntelen elékvánkozó kacagást. Hiszen, Kis uram rektor-professzor volt, első a professzorok között. Joga volt belépni minden osztályba, megkérdezni a professzorokat, a tanítókat: meg vannak-e elégedve az osztállyal. S ím, szót se szólhatott, szégyenkezve sompolygott ki ez a hatalmas ember, akire én szorongó félelemmel néztem eddig.

Első eminensnek lenni nagy dicsőség minden' időkben, de ez a dicsőség terhes dicsőség: minden nap, minden órában készen kell lennie arra, hogy a második eminens kihívja. Tizen-huszan figvclik, hogy minden tárgyból jól bevágta-e a leckét s jaj öneki, ha rajtakapják a nemkészsülésen: összesúgnak a második eminenssel, biztatják: hívd ki! Itt az idő, most vagy soha! Nem tréfadolog ez. Az első eminens éféie merő nyugtalanság. Újra meg újra szerencsét próbál a második eminens. Ezt is ostromolja a harmadik. A harmadikat a negyedik. És így tovább. Egy-egy eleveneszü, fáradhatatlan magoló egyszerre csak előretör a második padból az elsőbe s nem nyugszik meg. amíg az első eminens mellé nem kerül: szakadation ostrommal most ezt nyugtalanítja. Micsoda nagy lelki nyugtalanság ez a gyermeknek, aki ott ül* az első pad élén s iát ja, mint közeledik hozzá a, veszedelmes ellenfél: tegnap még tizedik volt, ma már ötödik, holnap — ki tudja, mit hoz a holnap? Jaj de szép volna, de nagy öröm volna, ha a félévi egzámen után azzal köszöntenek be otthon: Első vagyok, édesapám! VégiggondolcM? ezt

az örömem de hirtelen nagy nyugtalanság száll meg. Nem is merek arra gondolni, hogy kihívjam az előttem ülőt. Valami azt súgja nekem, hogy ez a különös ember egyszerre csak megragad az üstökömnél fogva s az első eminens helyére ültet. S valóban, aki, maga is úrfi volt, még pedig — mondják — igen előkelő úrfi, óráról-órára csipkedi, mardossa az úrfiakat, aztán egyszerre csak lecsap a mennydörgös menykő; föltesz egy kérdést az első eminensnek, nem tud megfelelni rá: ülj le! Tovább kérdi a másodikat, a harmadikat, a negyediket, az ötödiket: ülj le, ülj le! Rám kerül a sor, reszketve állok fel, ráhibázok a kérdésre, mint a kocavadász a nyúlra, ennek a különös embernek elég ennyi, hogy az első eminens helyére ültessen.

— Te lesel ezután az első! — hirdeti ki diadalmasan a verseny eredményét s hogy még jobban megkeserítse a legyőzöttek lelkét, hozzáteszi: Holnap délután jere fel hozzám!

— Igenis, — hebegem félénken, szorongva, miközben a volt első eminens sírva borul a padra.

Ne mosolyogjatok, dráma, igazi dráma ez, apró emberek drámája ez. Sír a legyőzött s a győztes a győzelmének nem örül. Már-már megbarátkoztak velem a fiúk, most bizonyosan gyűlölni fognak . . . Nincs örömem az elsőségben!

Hamar híre fut a kollégiumban, hogy „már megint mit csinált az a bolond Pataky”, de a falusi gyerekek ujjonganak, éljenzik az igazságot, olyan erősen ellenzik, hogy az osztálytanítónk dühösen kergeti szét őket. Egy kis, vörösképű ember most a tanítónk, az ő szobájában lakom, s látva-látom, hogy nem örül a diadalomnak. A „gyámom”, Boda Elek is szomorúan mosolyog, közben mindegyre a melléhez kap, görcsös köhögés fojtogatja, arca oly sápadt, hogy ijedten nézek rá. Már túl van a húsz esztendőn, volt egyszer sor alatt is, s még csak egy osztállyal lépett elébb, amióta itt vagyok, ismételte a második osztályt, most ismétli a harmadikat: Istenem, istenem, milyen furcsa lesz, ha egyszerre csak egy osztályba kerülök Elek bácsival! Fél-e, nem-e ettől a gondolattól, nem tudom, de félek én.

Fáj kicsi szívemnek, hogy ez a nagy, nyurga, legény óráról-órára zsugorodik össze, miért is nenn marad otthon? Tűrná a földet, mint a bátyjai. De az együgyű szülőknek sejtelmük sincs arról, hogy ez az ifjú kétségbeesett harcot folytat a Betűvel. Azt sem látják, hogy már rég eljegyezte a Halál. Ők csak azt látják, hogy gyenge, vézna, paraszti munkára nem való, de éles a hangja, megtölti a templomot s maholnap „kiszáll” valamelyik ekléziába, dicsérni az Urat! Köhög, köhög, folyton köhög? Ettől a falusi ember meg nem ijed. Hány embert hallottak köhögni az emberi kor végső határáig! Hát csak köhögj, szegény fiú, köhögj. Amit a szülei nem tudnak, ő tudja jól: el van jegyezve a Halálnak. Hogy lehül a sárguló falevéllal, ő azt is tudja, hogy szűk mellében egy vacogató téli éjszakán fogant meg a Halál csirája. Ott, a nyílt folyosón. Ahová éjfélkor állították ki. Őrködni a folyosó tisztaságán. Mind tudjuk, csak az apja, anyja nem. Doktor az ő tüdején soha nem hallgatódzott, köhögésével soha senki nem törődött mit tehet egyebet a szegény parasztfiú: egyszer csak leesik a lábáról, ágyba fektetik, ahonnan „többé már föl nem kel.”

Hát igen, Boda Elek szomorúan mosolyog az én diadalom hallatára, de másnap anyai gondossággal öltöztet az audienciára, kifényesíti patkós, kopogós csizmáskámat, kikeféli a port a harisnyámból, az ujjasomból, a kalapomból; csokorra köti a nyakkendőmet, hátrafésüli a hajamat s úgy kísér el a botos-utcába, be annak a keskeny háznak az udvarára, melynek emeletén egymaga lakik a különös ember. Felkísér a jó fiú a garádicson, be is csönget helyettem az ajtón, öregasszony fogad, annak átad: a professzor úr rendelte ide ezt a fiút.

— Jaj, lelkem, fiam, mit csináltál, hogy iderendelték! — renyekedik az öreg asszony.

— Nem csinált ez semmi rosszat, nénémasszony, — felel helyettem Boda Elek s bátorít engem: ne félj, köszönj bátran, de nehogy kezét csókolj, mert a kézcsókolást igen utálja.

— Ne, lelkem, ne, — int az öreg asszony is, s azzal

kinyit egy ajtót. Két öleb szalad elém mérges csaholással, de az öreg asszony leszidja s szégyenkezve kullognak félre. — Erre, fiam, erre, — s újra ajtó nyilaik: nagy, tágas szoba közepén, aranyozott szegélyű karosszékben ül a különös ember. Díszes hálókabát rajta, a nagy, vörös bojtok szinte földig érnek. Valóságos virág-erdő körötte. Csuda nagy növények, csebrekben, széles, sima levelűek, meg vastag, a kövérségtől majd kihasadó, tüskés levelű növények: te már sejtet, művelt olvasó, hogy pálma volt az egyik fajta, kaktusz a másik. S a virágos virágok egész erdeje. Virágok, nekem teljesen ismeretlen virágok. Nagy az örömem, amikor egykét ismerőst felfedezek: sárga violát, fehér violát, fuksziát, szekfűvet.

A különös embernek könyv a kezében. Pápaszemet feltolja a homlokára, *hosszan rám* mered a szeme, idegenül néz rám.

— Ki vagy te, mi vagy te, mit akars, fiacskám?

— Azt parancsolta tegnap professzor úr, hogy jöj-jek ide.

— Mit beszéls, fiam? Nem parancsoltam én, csak mondtam. Igen, igen, — tologatta föl, le a pápaszemet, — már emlékszem, emlékszem, s kövér kezével végigsimogatott a homlokán. Igen, igen, tegnap óta te vagy az első. Nehogy ségyenbe hagyj, értetted?

— Értem, istálom.

— Úgy-e, te szolgafiú vagy?

— Nem, istálom, tanítvány vagyok.

— U-úgy. Hát osztán hány ökre van az apádnak?

— Hat, istálom.

— S hány fia van?

— Kettő, istálom.

— No, látod . . . egy fiúra három ökör jut. Mit csinálnál három ökörrel? Hát csak azt mondom: tanulj, tanulj, tanulj.

— Igen, istálom, tanulok.

Volt az asztalon egy sárga csengő, (én aranynak néztem), fölvette, csengetett, bejött az öreg asszony.

— Ezt a fiút vezesd a kamrába. Töltsd meg a zse-

jeit maiosszéki piros párizsalmával. Ettél-e már piros párizst? — kérdi tőlem.

— Nálunk nem terem, — mondtam én. — De tudok róla egy nótát, — bátorkodtam neki.

— No, látod-e, ott születtem én, ahol az a nóta termett, — mondta ellágyult hangon, aztán elgügyögte, selypítette:

Bekecs alatt Nyárád tere,
Ott egy kunyhó zsúppal fedve,
De belseje aranybánya,
Arany benne egy kis lányka.

— Tudnád-e folytatni? — pirult ki a fehér, merev arc. — Hát folytatd.

Folytattam:

Marosszéki piros paris,
Hej, piros az én rózsám is.
Szép az alma az ágtelőn.
De százszor szebb a szerelóm.

Zsellér vagy te, én meg székely,
De egünkre egy nap jó fel.
Egy esső hull a földünkre,
Mért lennék hát különb, mint le?

Hogy ellágyult ez a megmerevedett ember!

Eredj, eredj, mondta hirtelen, nyilván szégyellve ellágyulását. De késő volt, én már a könnyet is láttam csillogni a szemében.

Valakit ez az ember ott a Nyárád terén igen-igen szerethetett. Valakiben ez az ember ott a Nyárád terén igen-igen csalódhatott... De ezt csak most mondom, akkor hogyan gondolhattam volna erre?

Az én „gyámom” ott ült a konyhában, az asztal mellett, nagy pohár tej s puha, fehér kalács előtte. Lehajtott egy-egy korty tejet, köhécselt, aztán ismét lehajtott egy kortyot.

— Igya meg, lelkem, — biztatta a jó öreg asszony,

— hát te iszol-e? Hogyne innál, — S pohár tejet, kalácsot nyomott a kezembe: — Egyél, fiam, egyél, van itt minden jó, hál' Istennek. Folyton küldi, küldözgeti a professzor úrnak a testvére a sok minden jót. Folyton hívja, hívogatja: jere haza, mit kinlódol a gyiákokkal, de különös ember ez az én gazdám: mézeskaláccsal sem lehet hazacsalogatni. Hej, nagy szomorúság érthette otthon!

A konyhából nyílt az ajló a kamarába: mosolygott szép sorjában a polcokon a marosszéki piros paris, mosolygott sok mindenféle ismeretlen alma: bizony, nem válogatta a jó öreg asszony, telerakta mindkettőnknek a zsebét, mert hát — van itt, lelkem, fiaim, minden jó, van bizony!

*

Van a kollégiumban sok-sok lakószoba, de — betegszoba nincs. Van egy nagyterem, abban mennyezetig érő állványok, az állványokon pókhálós latin könyvek, amelyeket soha senki nem olvas, de — betegszoba nincs. Van egy nagyterem, abban orgona, szószék, ebben minden szombat este próbaprédikációt tartanak a nagy diákok; év elején, év végén itt folynak le a megnyitó-, a záró-ünnepségek — helyes, helyes, de betegszoba nincs. Van egy kis szoba, ebben néhány ásvány, egy-két vegyi meg fizikai kísérleti eszköz, amelyekkel a kísérlet sohasem sikerül; van ebben egy emberi csontváz is: Vencel a neve; és van itt egy hosszú falánc, melyet az én uzoni pap-bátyám faragott ki egy darab fából; és van itt egy kis szekerecske, melyet meg András nagyapám faragott szintén egy darab fából, de úgy, hogy forog mind a négy kereke: e két utolsó csudában büszke megilletődéssel gyönyörködöm, de a refrén csak mindig ez: betegszoba nincs!

És szegény Boda Elek nem kérdi: van-e betegszoba, nincs-e, egyszerre csak a falnak hanyatlik, le roskad az én ládámra, ömlik szájából a vér, s nincs egy edény a szobában, nincs az egész kollégiumban, amibe a tüdejét kihányja. Hová fektessük? Van kari-kás ágya, de ha ezt kihúzzuk a nagy ágy alól, egész

nap bele-belebotlunk. Hová vigyük? A „tündér-város” még igazi tündérváros: kórháza nincs. Visszük Szabó Dániel uram házához: neki van egy szobája, konyhája, egy kis műhelye, majd ágyat vetnek Valahol a szegény fiúnak. Igaz, hogy ő csak mosásért fizet, esztendőre néhány forintot, de Szabó Dániel uram is, a felesége is derék, jólelkű emberek, ők bizonyosan megkönyörülnek rajta. Meg is könyörülnek, pedig a házuk apró gyermekkel teli. Nem is gondolnak arra, hátha gyermekeikre elragad a betegség? A vén, a tudós kollégium is csak egy ragadós betegséget vesz tudomásul, azt, amelyik szemeláltára terjed: a rüh ez a ragadós betegség. Egyszerre csak vakaródzani kezd egy gyerek, kisül, hogy rühös. Hazaküldik. Aztán, a diákok nagy örömére, sokan vakaróznak, a professzor urak összeülnek s kétheti vakációt adnak. Rühös vakáció a neve. A legnépszerűbb valamennyi vakáció közt, mert — csudák csudája — nem minden esztendőben kerül rá sor. Orbáncot, difteritist tréfára vesz a vén kollégium. Buday Gábornak egyszerre csak sütőtöknyre dagad az arca. Senki sem tudja, hogy ez orbánc, tehát ragadós: éjjel-nappal két osztálytársa borogatja az arcát — s egyikre sem ragad el. Deák Gyuri difteritiszbe esik, ott fekszik a gazdasszonyánál, de állandóan mellette két osztálytársa, borogatják a torkát. A felejthetetlenül rózsapiros képű fiú egyszerre csak felugrik az ágyból, fulladozik, hörög, kiszalad az udvarra, alig tudják lefogni, beteregni, aztán leroskad az ágyba s szörnyű hördüléssel lelkét kiadja.

Ez nem mese, nyájas olvasó. Borogattam Buday Gábort is, Deák Gyurit is. Sem az orbánc, sem a difteritisz egyikünkre sem ragadt el.

— Szerencsére, még egy hét, itt a szüreti vakáció, aztán vihetjük haza Boda Éleket — meghalni. Hiába vigasztalják a kisbaconi diákok, szomorúan mosolyog. Jól tudja, hogy lehull a sárguló falevéllal. Folyton hagyakozik. Ha otthon hal meg, jöjjön el a diákbanda, kísérje ki a temetőkertbe, a sírnál pedig Benkő Ádám mondja el a búcsúztatóbeszédet. Szidják, hogy mit beszél össze-vissza, de mindent megígérnek. úgy lesz, úgy.

Úgy is lett. Boda Elek lehullt a sárguló falevével. Az udvar közepén a koporsó. Alig férnek a koporsó körül: apja, anyja, hat házasember meg legény, mind a hat testvére, s három fiatal asszony: ezek is a testvérei. És a sógorok és a sógorasszonyok. Mind a kilenc testvérnek rózsapiros, egészségtől duzzadó az arca. Elek a tizedik volt — neki a pirosságból nem jutott. Lélek-lendítően simák a Boda-fiúk, ezek a kemény, erős emberek. Az halt meg, akire büszke volt a familia. Nyilván arról ábrándoztak, hogy Elek az ő éles, magasan járó hangjával valamelyik nagy eklézsiának, talán éppen városi eklézsiának lesz a kántora. Sejtelmük sincs arról sem a szüléknek, sem a testvéreknek, hogy ez a koporsóban alvó ifjú rettenetes harcot harcolt a Betűvel; hogy le-lemaradt, s húszéves korában a harmadik osztályban elégelte meg az ő harcát a könnyörületes Halál. A kisbaconi diákok nem árulták el sűrű bukásait; a professzor urak nem értesítették a szüléket; azt sem vették észre, mint köpdösi ki a tüdejét; nem akadt egyetlen ember, aki mondja: eredj haza, fiam, otthon édesanyád fejte tejet ihatol; roncsolt tüdődbe Kisbacon virágos rétjein tiszta levegőt szívhatsz — itt megöl a por s a piszok.

Igen, az udvar közepén a koporsó. Az édesanyában, Rákhel néniiben feltámad ama Rákhel, akinek siralmait Arany János oly megindítóan örökítette meg. Sohasem hallottam szívhez szólóbb költeményt, mint amilyen volt ennek az öreg asszonynak a siratója. Ezt a költeményt a minden fájdalomnál nagyobb anyai fájdalom szülte, s bár nem voltak benne csengő-bongó rimek, oly szép, oly dallamos volt! Halljátok csak ezt az elzokogott éneket: „Oh, édes szép fiam, szívemről szakadt gyönyörű magzatom! Nyisd fel, nyisd fel nevetős kék szemedet! Néized, nézzed, itt vannak a gyiák-barátaid! Halljad, halljad, hogy siratnak téged! Óh, szép hangú, ékesszózatú fiam, virágos kertemnek legszebbik virága! Ki vigasztalja meg édesanyádat, ha szívére bánatfelleg borul! Ki mondja nekem ezután: ne sírjon, ne epossze magát, lelkem édesanyám, meglássa, meg, minden jóra fordul! Jajj, ki mondja nekem: ne fáradjon, lelkem anyám,

hozok vizet a kútról, forgácsot a szín alól, kigyelmed helyett tüzet gyújtok, vizet forralok én! Olyan voltál, mint egy szelíd, szófogadó leánka. Olyan ékes, mint egy piros szekfű, s jajj, de elhervadtál, jajj, jajj!”

Indul a gyászmenet. Felváltva hat legény viszi a virággal borított koporsót. Az iskolás-gyermekek nyitják meg a sort. A leányok nagy téli kendőjüket zászlóvá avatják, guzsaly nyelére kötve a kendőt. Virágbokréta éleveníti a kendő-zászlók bús-fekete színét. Mögöttük halad az ifjúsági zenekar: Benedek-Brassai János a hegedűjével, Csákány Elek a szárnykürtjével, Sebesi Arthur, Pethő Jóska a fuvolájával. Itt van Ferdinánd is, akinek az apjára kimondták a Rika-erdőben megfiatalodott öregek: meghalt. Versenyháza, halálos ellensége volt Benedek-Brassai Jánosnak, s most itt békül ki a két ifjú Boda Elek sírja felett. A gyászindulóval összeolvad a harangok zokogása. Hallom, amint felsőhajt a szép Balázs Mártha: Oh, Istenem, ha tudnám, hogy ilyen szép temetésem lesz, még ma meghalnék! Aztán egyszerre csak megállapodik a feketéllő tömeg a temetőkerthben; a tiszteletes imádságot rebeg el, s nyomban rá előlép Benkő Ádám, a ki-kitörni készülő sírástól fojtogatva mond el egy gyönyörű költeményt a növendék-fáról, amelynek gyökerét láthatatlan féreg orozva lepte meg, s ím, egyszerre száradni kezd a fácska, sárgulni a szép zöld levél. Ma egy levél hull le róla, holnap kettő, három; hiába öntözik aggódó kezek, hervad, fonnyad, mígnem elszárad, egészen el. Oh, hát ez az a szép ifjúság? — tör ki Benkő Ádám kebeléből a vádaskodó panasz. Hát azért ültetjük a fát, hogy nem a gyümölcsét, de még a virágját se lássuk? Nincs-e igaza a dalnak, mondván:

Fogd meg, pajtás, a vasvesszőt,
Verd meg vele a temetőt,
Mert nem kedvez semmi épnek,
Semmi szépnak!

Az én gyermeklelkemet ezek a háborgó szavak ragadták meg, emlékezetem tábláján ezek maradtak meg.

S éljek száz esztendőt, nem törlődik ki lelkemből a fenéséges kép, amikor Benedek-Brassai János és mellette Ferdinánd, a behantolt sír felett siratták el hegedűjökön. Boda Eleket. Oh, mégis szép az ifjúság! Mekkora nagy erő van két ifjú szeretetre hajló szívében! Nézzetek ide. Ez a két ifjú haragos szívvel fordult el egymástól. S íme, egybeforrott szívvel állanak e sír felett. szíyük egybeforrott, lelkük összeölekezett. Látod-e ezt a mennyeknek országából, Boda Elek?

— Látom, látom, hallom az égi szózatot. Nem fáj a halálom.

Hallod, halál, hallod? Hol van a te diadalmad? Hallod, koporsó, hallod? Hol van a te fullánkod? Íme, győzött az ifjúság. Ifjú szívek szeretete erősebb te nálad!

Oh, szép ifjúság! Oh, én szép ifjúságom!

*

Boda Eleket nem az öreg Dobay tiszteletes temette. Már esztendeje aludt a régi temetőkertben, ő lett ennek utolsó lakója. Boda Eleket új pap temette, új temetőbe. Nem volt ifjú ember az új pap, s nem is volt mutatós. A tudomány embere volt Barthos László: nem elégedett meg a nagyenyedi teológiával, idegen országok több akadémiáján pótolta a hazai tudást. Eredetiben olvasott német, sőt angol könyveket is, s amikor hazakerült, végig pályázott minden üres eklézsiát s mindenütt elbukott, mert nem volt mutatós. A sok betű a szemét megrontotta; asztal felett való sok görnyedezés hátát meggömbítette, s már szürkült a haja, a szakálla, amikor nálunk próbált szerencsét. Ez volt az utolsó próba. Ha ez sem sikerül, megfogja az ekeszarvát, miként azt Cincinnátus tevő. *Inter duos litigantes tertius gaudet*: így lett Barthos László a mi papunk. Édesapám egy atyánkfia mellett tűzte ki a zászlót, Benkő Dániel keresztapám Kram Ádám osztálytanítója mellett. Két nemzetség harca volt ez, erős, kemény harc, de egyszerre csak mindakét vezér begöngyöltette a zászlót, kezet fogtak, megbékültek, mielőtt a harc gyűlölködéssé fajuk vala. Hiszen csak nemrég, Gábor bácsi lakodalmán borított fátyolt a múltra édesapám. A két nemzetséget ez a frigy béki-

tette ki. Hát — begöngyölhették a zászlót s megváltástadták a tudomány hajlott hátú emberét.

És most megint nézem, nézegetem, tetőtől-talpig méregetem a tizesztendő fiúcskákat, s nem győzők eléggé csodálkozni a tudomány hajlott hátú emberén, aki fölengedett engem az ő katedrájába, hogy hirdessem az ő híveinek Isten igéjét. íme: „adva van” egy gyermek, akít egy különös ember különösködése első emiennsé emel. Nyugtalanító dicsőség, de a gyermek — gyermek, végre is „beletörődik” a dicsőségbe, sőt szeretne már szárnyat ölteni, úgy repülni haza s belekialtani a faluba: Első vagyok, első! Ez a gyermek Benkő Ádámtól kap egy prédikációt, — nosza, egy-kettőre bemagolja. Kunyorál tőle egy kezdő s egy záró imádságot is: azt is bemagolja. Akkor rászegődik az édesapjára: vigye el őt a tiszteletes úrhoz, kérje meg, hogy vasárnap délután prédikálhasson.

— Ugyan, ugyan, mit gondoltál, mondja édesapám. Hiszen még a nagy diákok is belesülnek a prédikációba.

— De én nem sülök bele!

Újra meg újra elhadarom a könyörgést, a miatyánkot, a prédikációt s a szüntelen való kunyorálás vége: édesapám kézen fog s elvisz a tiszteletes úrhoz.

— Ez a fiú folyton „erdől” rajtam, tiszteletes úr. Prédikálni szeretne. Ugy-e, még nem szabad ilyen kis fiúnak?

— Attól függ ez, Benedek uram, hogyan állja ki a próbát, — mosolyog a tiszteletes.

Azzal leül a dívánra, lába közé állít s mondja:

Kezdjed, fiam, de lassan beszélj, ne hadarj. Összekulcsolom a kezemet, elmondom a könyörgést, utána a Miatyánkot.

— No, most, amíg a kántor énekel, a Bibliából kikeresed a textust, ugye?

— Igen, kikeresem.

— Hát keresd ki.

Eléveszi a Bibliát, a textust kikeresem, felolvasom s nyomban rá a prédikációt elszóztatolom. Utána megint Miatyánk s a záró imádság .

— A próba jól sikerült, simogatja meg fejemet a tiszteletes, jövő vasárnap délután te prédikálsz.

— De hátha belesül? — nyugtalankodik édesapám.

— Legyen nyugodt, Benedek uram, *most még* nem fog belesülni.

Vájjon mit érthetett ez alatt? Hogy most még nem sülök bele, de belesülhetek, ha majd nagyobb leszek? Igen, igen, arra gondolhatott, amire én is gondolok ma fehér hajjal: az emberi lélek gyermekkorában a legbátrabb, a legvakmerőbb. A tömeg nem zavarja, mert nem lesi a hatást. Szemét a falnak szegezi, figyelő szemekbe bele nem kapaszkodik — nem, a gyermekprédikátor nem sül a prédikációjába, vágat előre, mint a vágató havasi patak — és — és — igen, minden gyermeknek angyala van, aki vigyáz reá!

Ki volt az én angyalom? Bizonyára az édesanyám, ki más?

A falusi drót hamar hírül vitte, hogy jövő vasárnap délután Elekecske prédikál. Az emberek hitték is, nem is.

— Hiszen ki sem látszik a katedrából!

Na, ezen segített fehér hajú Mihály András, a vén harangozó, aki már félszáz esztendeje húzza az élőket hívogató, a holtakat elsírató, a jégverést elriasztó harangot, s aki a sípoló, szuszogó orgona mögött oly türelmesen nyomkodja a fűvót — felvitt a katedrába egy fejőszékecskét, azt körülbástyázta, nehogy felbillenjen! erre állt a gyermek prédikátor, így csak nyakáig ért a katedra!

Tele a templom, mint ahogy tele volt, amikor iskolától búcsúzó versemet szavaltam az Úrasztala előtt. Barthos tiszteletes palástjának két szárnya meg-meglebbenti arcomat, amint nyomában lépdegélek az ő födeles széke felé. Szól az orgona. Benkő bácsi rázendít a gyülekező énekre: ím, bejöttünk nagy örömmel. . . Testi szemem nem, de a lelki látja Vájna Rózsit: most is az orgona felé száll a hangja, bizonyosan arra felé, de azt is érzem, hogy rám gyönyörködik a tekintete, aztán szertevillan: ide nézzetek, én dajkáltam ezt a gyermeket! Most is épp oly hosszan nyújtja el az ének

minden sorát, mint a Benkő bácsi pályázatán — ez a leány, úgy látszik, énekben és szerelemben „hű lesz mind halálig” ... Vájjon elnyeri-e „az élet koronáját?” A tiszteletes, mielőtt leülne, fejét kissé meghajtja, de nem tartja elébe a kalapot, mint ahogy a hívei cselekszik. Talán idegen országból hozta ez újítást? Én is meghajtom fejemet s elrebegek magamban: Uram, hallgasd meg imádságomat! Aztán fölnézek, körültekintek: éppen szemben ül édesapám, a Huszár-nemzetség külön székében. Feléje mosolygok: ne féljen, édesapám! Majd jobbra villan a szemem: ott ül édesanyám az első székben, két oldalán két leánya — ne féljen, édesanyám! Látom, az asszonyok, különösen a leányok, összesúgnak, aztán nagyhirtelen a bokréták mögé rejtik a mosolygásukat. De én oly nyugodt vagyok, mint egy — gyermek. Nem érzem azt a nyugtalanságot, amit később mindannyiszor éreznék Istennek és az Országnak házában, valahányszor beszélnem kellett. Még nem ismerem ezt a szót: lámpaláz. Hiszen a lámpát is csak a tél óta ismerem. Ekkor vette édesapám az első lámpát Brassó városában. Egy kicsi álló lámpácska, az egyetlen még a faluban. Ezen a télen, az Úrnak 1870-ik esztendejében záródott le a vén kollégiumban is a fagyúgyertyakor s nyílt meg az új kor: a csudálatos világságot árasztó lámpa kora. Még a petróleum szót sem ismerem: *fotogén* a neve. Ilyen tudatlan gyermeknek lehet-e lámpaláza?

A gyülekező énekbe még nem vegyül a hangom, de a „felálló” éneket együtt énekelem a gyülekezettel:

Te rólad zeng dicséretünk,

Nagy Isten, téged tisztelünk...

Mintha már gyengülne Benedek Balázs bariton hangja; mintha reszketne is egy kicsit, de nekem úgy tetszik, így még szebb. Isten házába illőbb. Csudálkozom Gál János keresztapám uramon, hogy lám csak a beszédje hebegős, az éneke nem. Nagy szeretettel néz reám, aztán büszkén tekint körül, mintha mondaná: úgy-e megmondtam, hogy a fiúból *pap* lesz? Nono, várjon még egy kicsit, keresztapám uram.

Most már, hogy így egy seregben látom a falu népét, feltűnik némi változás. Nini, már ez is ledobta, az is ledobta az ősi viselet főjellemzőjét: a fehér harisnyát. Gábor bácsin meg a Benkő-fiúkon brassai posztónadrág feszül. Leányok seregében fel-feltünedezik a kontyba kötött haj, mely még tavaly egy fonatban lógott, bekötve széles, tarka pántlikával. Még csak Gál Dánielné keresztanyámasszony meg a papkisasszonyok viselnek krinolint, de ki tudja, mi lesz holnap, holnapután, hisz már szállingóznak a hírek, hogy Erdély földjén is kezdik lerakni azokat a „vasléniákat”, amelyekről a hitetlen székely huszároknak 1835-ben mesélt Bodola püspök ... De lám, vasút nélkül is megérkezett a krinolin.

Ez különben utólagos bölcselkedés, s úgy-e, nem is ide illő, amikor nekem Istennel s nem földi hívságos dolgokról kellene társalkodnom. Szabad-e most egyébre gondolnom, mint a mindent látó, mindent tudó Istenre, akinek a még ártatlan gyermeki lélek bemutatni készül első áldozatát? Szabad-e mással társalkodnom, mint Ővele, akiben „bízunk eleitől fogva” — igen, ami még aligha történt délutáni istentiszteleten, Benkő bácsi azzal tünteti ki a tanítványát, hogy a legszebb s legnehezebb zsolnárral kísér fel a katedrába. Te benned bízunk eleitől fogva... Az utolsó két sor éneklése közben lépdegélek föl a lépcsőn: Te voltál és te vagy erős Isten — És te megmaradsz minden időben!

Vékony hangomon megakadás nélkül száll az Égbe a könyörgés, a Miatyánk, a prédikáció. Csak Istent lát szemem, embereket nem. De azért érzem, hogy minden szem az én arcomra tapad s az utolsó Ámen után szédülni érzem a fejemet, támolyogva jövök le a papiszékbe. Most már belekapaszkodom a tiszteletes kezébe, úgy jövünk ki a cinterembe, ott elkap két ölelő kar, édesanyám karja: lelkem kis papom! És sok-sok csókot kell elszenvednem öreg asszonyoktól, s alig tudom édesanyám fülébe súgni: jaj, de fáj a fejem!

— Eresszék, eresszék, — könyörög édesanyám — fáj a feje!

— Ó, ó, — sápítoznak az asszonyok — *megigézték*, bizonyosan meg!

— Ne-nem ke-kellett volna — hebeg Gál János keresztapámuram — i-ilyen ko-korán pré-prédikáltani.

— Ki hamar kezd, hamar végez, — jósol ja Balandi Józsiné, aki még mindig nem tudott belenyugodni, hogy nem voltam nagyobb egy ütés-taplónál, amikor a kollégiumba vittek. Ez az asszony most is csökönnyösen jövendőli, hogy sohasem lesz pap belőlem. „Gazda lesz abból előbb-utóbb, ma]d meglássák.”

No, no ...

Egész csapat asszony kísér haza, s egy szívvelszóval erősítik, hogy megigézték; tanácsolják, hogy „vizet kell vetni”: ez a fejfájást elmulasztja, az igézést elúzi egyszeribe. Be sem megyünk a házba, hisz annyi az asszony, hogy be sem férne mind, valamelyik vizet merit a kútból, Anikó pohárral szalad ki, de hoz egyebet is: egy darabka faszenet. Mi lesz itt? Az lesz, hogy a poharat belemerítik a kút vedrébe, csaknem színültig telik a pohár, s beledobják a faszenet. A széndarab egyideig ott lebeg a víz színén, aztán kezd ereszkedni lefelé, száll, száll, s egyszerre csak leszáll a pohár fenekére.

— No, úgy-e, hogy megigézték?! — tör ki egyszerre a diadalmas kiáltás. — Leszállt a szén a pohár fenekére!

Bezzeg hogy leszállt, mert azok a kis likacskák a szénben megteltek vízzel...

— Ó, ó, édös aranyzájú csirkém, — renyekedik Rákhel néni — éppen így igézték meg az én drága fiamat, amikor a mester helyett énekelt!

— Igyál, fiam, igyál, — biztat édesanyám. — Három cseppet. Úgy, úgy, úgy!

Akkor belemártja ujját a szenes vízbe s több rendben végigsimogatja homlokomat.

Oh, Istenkém, Istenkém, ha én most pesti gyerek volnék, bezzeg tudnám, hogy mit művel az édesanyám: masszírozza a homlokomat. De fálusi tuskó vagyok, s elég, úgy-e, ha érzem, hogy édesanyám ujjának simogatása mint könnyebbíti buksi fejemet. . .

— Már nem fáj, édesanyám!

NYOLCADIK FEJEZET.

Ebben az író bocsánatot kér, hogy nem is egy, de két igen szomorú temetésről kell megemlékeznie.

... „Szárnya, szárnya, szárnya a madárnak” — szárnya van az Idő kerekének is. Lám, maholnap egyedül maradok, mind elröpülnek a kisbaconi diákok, ki erre, ki arra. Benedek-Benedikti József valahol a Mezőség egy kis magyar szigetecskéjében — lévita. Pap is, kántor is egy személyben. Sohasem tudott énekelni, mégis megválasztották: tetszett a mezőségi magyaroknak a hosszú szál székely legény. Dobay Jankó is átröpült a dévai képzőbe: Isten szolgájának fiából a nemzet napszámosa lesz. Már próbálgatja szárnyát a kirepülésre Benkő Ádám is, Benedek-Benedikti Antal is. A „bölc” Antal. Mindakettő a vén kollégium büszkesége. Amaz papnak, emez tanárnak készül. Amaz a kollégium első szavalója, emez első matematikusa.

Bölcs Antal az ifjúsági könyvtáros. Egyedül lakik a könyvtárszobában, mellette az olvasó-szoba, abban egy hosszú asztal: itt olvassák az újságokat a nagyobb diákok. Nekem még nem szabad újságot olvasnom, de ki tiltja meg, hogy *Bölcs Antalnál* ne tanyázzak? Ó sorba adogatja ki a Jósika- meg a Jókai-regényeket, én meg az ő szobájában falom nagy mohón. Vakációra az ötödik osztálytól kezdődően minden diák kap olvasni-valót. Sorsot húznak a könyvekben s annak rendje szerint válogatnak. De bölcs Antal sorshúzás nélkül is juttat nekem, s a vakáció esős napjaiban, csöndes estéin hangosan olvasom a könyveket. Leghűségesebb hallgatóm édesapám és — Anikó. Nem mese, amit róla az ő

regényében írtam: Anikó folyton bújja az iskolai könyveket, olvas, ír, ezer kérdése van hozzám: mi ez? Hogy kell ezt érteni? Ugyan mit forgat a fejében ez a süldő leány? Azt forgatja a fejében, hogy Ádamból pap lesz, s öbelőle — papné. Hiszen, ha volna leányiskola, de nincs közelben. Honnét, honnét nem, egyszer egy kisasszony jött Nagybaconba. Levélhulláskor jött, virágfakadáskor el is tűnt. Isten tudja, hová, merre. Ez a kisasszony iskolát nyitott: ide járt Anikó is — levélhullástól virágfakadásig. Kerek betűi megcsinosodtak, édesanyámnak szép fehér harisnyát kötött — és hímzett egy könyvjelzőt — nem nekem, nem, Ádámnak hímmezte azt. Minden betűje közt az *a* betű volt a legformásabb: tele írta az írkáját egy névvel, amelyben kétszer fordul elő az *a*. Persze, ékezet volt rajta . . . Ím, az eredmény — levélhullástól virágfakadásig.

Édesapám nyugtalanul nézte, mint falja Anikó a betűt, mert látta, hogyne látta volna, hogy készül itt valami, neki nem tetsző, régi kedvetlen emlékeket felelevenítő ... Lám, abba belenyugodott, hogy Gábor bácsi Benkő-leányt vegyen feleségül, de mintha átok ülne ezen a famílián: az első gyermekkel egy nap temetik Benkő Trézsit, s édesapám lelkét babonás félelem szállja meg... Szegény Gábor bácsinak sem egy jajszava, sem egy csepp könye: némán, megtörten kíséri első és utolsó szerelmét a temetőbe. Meg is szólják az asszonyok: nem is sírt! De én *hallottam* az ő sírását. Volt neki egy kis jegyzőkönyvecskéje, ennek egyik lapjáról sírt felém: „A bú örökké bú marad, akár fakéregből, akár aranypohárból isszuk azt”.

Gondolom, Eötvös Józsefből írta ki. Mindegy, akárhonnán. Az ő búja örökké bú maradt.

... Hull a hó, hull a hó, itt a karácsonyi vakáció, könyvekkel megrakodtan jön haza a kamaszodó diák. Ó, ti nyájas, feledhetetlen téli esték! A szabad tüzelőben lobog a tűz, szelíd, enyhe fényt áraszt: csak elébe kell ülni, s vigan olvashat, aki olvasni megtanult. De Isten veled, régi világ, ime, már a lámpa ég az asztalon, a falu első lámpája, megvilágítja az asztalt, még azon is túl, s mi ott ülünk az asztal körül. Édesapám, Anikód Ádám

meg én. Édesanyámnak asszony vendégei vannak: mind guzsallyal jöttek, kis székeken ülnek, szép sorjában, a szoba közepén. Pereg, pereg az orsó, lassan, lassan, alig észrevehetően fogy a guzsalyra kötött kender, s domborodik, domborodik az orsó. Ádám olvas. Oly szépen olvassa Petőfi verseit, hogy meg-megáll az orsó, s a gyönyörűségtől fel-felsóhajtnak az asszonyok: Oh, Istenem! Nem ezt sóhajtják: ó de szép! Ezt sóhajtják: Oh, Istenem! Különösen tetszik az anyai szívnek a *Fekete kenyér*, a *Kis lak áll a nagy Duna mentében*, meg az *István öcsémhez*. De tetszik az *Anyám tyúkjá* is, meg a *Szeget szeggel*: hangos nevetés kíséri ezt. Minden tetszik, ami ennek a gyermekembernek a lelkéből lelkedezett, mert minden szavát megértik, mintha csak az ő lelkükből lelkedezett volna s nem a Petőfiéből. Látom édesapám arcán, mint enyhülnék, szelidülnek vonásai. Egész lelkével Ádám ajkára tapad s nem veszi észre, hogy Anikó két kezébe temeti az arcát, csak a fekete szeme villogása látszik: ez a fekete szeme belekapcsolódik az ifjú szelíd kék szemébe — ha nem ez a szerelem, akkor mi a szerelem?

*

Ádám legációba készül. Nem árulom el, hogy hová, melyik ekléziába, mert itt kezdődik az ő tragédiája. Mondjuk: Dombháza ez a falu. Vidám szívvel indult legációba Ádám, úgy szerettem volna vele menni: egy az, hogy Gergő volt a kocsis, más az, hogy pompás szánuk volt — Ádám repült az envesztébe. Elment egy pirospozsgás arcú, nagy jókedvű, szerelmes, gyönyörű jövendőről ábrázoló ifjú, s négy nap múltán visszajött egy halovány arcú, beesett szemű, kevés szavú, maga elé bámuló, megroppant testű, lelkű öreg ember. Láttam, mint ül ki Anikó arcára a rémület. Istenem, Istenem, mi történhetett vele? Nem az, aki volt. Ha szerét ejtheti, megfogja Anikó kezét, de alig van szava, szomorúan nézi a leánykát, s mintha meg-megcsillanna szeme sarkában egy-egy könnycsepp. Aztán hirtelen hangos jókedvre fakad, de gyermekszemmel is látom, hogy a jókedvet erőlteti, hogyné látná Anikó, aki a *szívével lát*?

— Hej, Ádám bácsi,— szólalok meg váratlan, — de szerettem volna magával menni, amikor legációba ment!

— Velem? nézett rám megütődve.

— Bizony. Oda-vissza kerek egy napot szánkázhatam volna.

— Az ám, kapott a szón Ádám, ma is szánkázhatnánk.

— Menjünk, menjünk, örvendezett Anikó.

Már repül is a szán velünk az erdő felé. Ádám és Anikó a hátulsó ülésben ülnek, én szembe velük. Fel van csengőzve Pista is, Fecske is, meg-megrázzák boldon jó kedvvel a fejüket, prüszkölve fűjják a meleg párát a hideg, arcpirosító levegőbe, porzik a hó, itt is, ott is kiszaladnak az uccára, utánunk bámulnak, aztán egyszerre csak bent vagyunk az erdőben: sohasem láttam ily szépnak az erdőt. Ameddig a szemem ellát — fehér az egész világ. A fák zúzmarája — ennél szebb virágot ki látott? És az a lenge fehéres fátyol, mely a fák fölött lebeg — ez a te menyasszonyi fátylad, erdő 3 Hallgatag, elfogódott vagy, mint az oltár elé lépő leány, kinek boldogságáról oly ékesen beszél az ő némasága. Talán e pillanatban fogamzik meg lelkemben a hang, mely de-resedő fejjel csendül dallá:

Oh, erdő, erdő, sűrű rengeteg,
Nem tud betelni a lelkem veled!
Szép vagy, ha fáid daltól hangosak,
Legszebb vagy télen, mikor néma vagy.

De csak én, a kis fiú, látom ezt a szép fehér világot, ők nem látnak semmit e világból, csak egymást. Mint két fázós madár bújnák össze, mosolyognak, de ez a mosolygás oly szomorú! A csengő hangját hallják-e vajjon? Hallom én, már nem vidám, de kesergő, síró hang ez, nagy szomorúságot, gyászfeketeséget bejelentő.

Hallom a suttogva ejtett szavakat, de nem értem, oly csudások, érthetetlenek. Félig mosolyogva, félig sírva suttogja el a leányka:

— Úgy-e, nem szeret?

Félig mosolyogva, félig sírva suttogja Ádám:

- Nem.
 — Nem is fog szeretni soha?
 — Nem.
 — Gyűlöl, úgy-e?
 — Gyűlöllek.
 — Hát *akkor csókolj meg!*

Ó de bolondos tréfa ez! Nem törődnek velem — ajkuk összetapad.

De a csengő csak sír, csak sír, s mintha az erdő is sima, halkan, csendesén. Ők azonban nem hallják erdőnek, csengőnek a sírását, újra kezdődik az a csudálatos suttogó párbeszéd.

Kérdi a leányka, félig sírva, félig mosolyogva:

- Holnap elmegy, úgy-e, el?
 — El.
 — Vissza sem jön, úgy-e, nem?
 — Nem.
 — És elfelejt, úgy-e, el?
 — El.
 — És nem látom soha többet, úgy-e, nem?
 — Nem.
 — *Hát akkor csókolj meg!*

És az ajkak összetapadtak, a csengő sírt, úgy sírt, és sírt az erdő is halkan, csendesén . . .

*

„Holnap” megyünk, csakugyan megyünk. Már nem repülünk, gondolkozva jár a nehéz havas úton Pista is, Fecske is; kényszeredetten forog a csikorgó kerék. Hideg szél marja arcunkat, ritkán szólunk egyet-egyed. Ádám lehajtott fővel bámul maga elé, föl-fölrebben, mint az ijedt madár. Bölcs Antal vidám legátusi élményekkel próbálja megkacagtatni, de Isten tudja, hol jár Ádám lelke, fanyar a mosolygása. Mintha mondaná: Lettél volna ott legátus, ahol én, nem volnának vidám élményeid!...

A véti kollégium nem ismer fiára, csodálkozva nézi: mi történt vele. Szótlán sétál fel s alá a szobában, aztán heverész, könyvet nem vesz a kezébe. Suttogni kezdenek a diákok. Valami nagy dolognak kellett történnie Benkő

Ádámmal: csak áll, áll, ha felszólítják, a kérdésre nem válaszol; Kérdi a professzor: nem készült? Még annyit sem mond: Nem. Minden felszólítás egy szekundát jelent. Dühös szekundát. Mert dühösek a professzorok, hogy úgy hallgat, mint a néma. Még csak a nem szócskát sem tudják belőle kicsikarni.

— Mi történt magával?

— Beteg?

— Felejtí, hogy egy fél éve van még? Hisz maga kezdettől fogva kitűnő diák volt. Szándékosan meg akar bukni? Nem sajnálja a szüleit?

Mint az izzó-meleg kőre öntött vízcsepp, párolog le róla az erkölcsi prédikáció. Fel-felveti lehajtott fejét dacosan s már-már kiröppen ajkán a nyers visszautasítás: kinek mi köze hozzá!

Ez Benkő, merőben — Benkő. Egész falu ismeri erről a Benkőket: az ő belső életükbe idegennek a bepillantást nem engedik. Más ember ha „kárre vauja” egy állatját, mindjárt tudja az egész falu. Halljad; falu, halljad, mi nagy kárt vallottam! A Benkők eltitkolják a kárt. A Benkők nem panaszkodnak, nem keseregnek. Megdöglik egy ló? Titokban eltemetik. Napok múltán érdeklődik ez is, az is: hol a szürke? Nincs erre válasz.'

Egy reggel aztán Benkő Ádám nem megy az osztályába. Keresik a kollégiumban, keresik a városban, sehol sem találják. A szobánk meg a szobánk körül a folyosó kíváncsi diáknéppel telik meg. Össze-vissza találgatják: mi történhetett vele? Megszökött volna? Hová? Haza? Egyebüvé? A rajtavaló ruhában távozott: minden egyéb ruhája itt van. A könyvei ott állnak szép sorban az ő külön asztalán. Én igen rosszat sejtetek, leülök a ládámra, ágyam karfájára hajtom a fejemet, úgy siratom Ádámot és — Anikót. Valamelyik diák feleleveníti annak a diáknak az esetét, aki az ötvenes években a pápista templomból az arany feszületet ellopta. Egy leány kedvéért lopta el. Azt mondta ez a diák a leánynak: úgy szeretem magát, hogy még lopni is tudnék magáért! Erre a leány nagyot kacagott s azt mondta neki: Hát, lopja el a pápista tem-

plomból az aranyfeszületet! S a diák ellopta. Hajnalban, amikor rorátéra harangoztak, besurrant a templomba, az oltárról lekapta nagyhirtelen a feszületet, szalad a leány ablakához, de hiába kopogtatott, az ablak nem nyílt ki. Közben észrevették a lopást, a kálvinista diákokra esett a gyanú, mert akkoriban is szerettek azok eljárni a rorátéra. Nosza, rögtön becsukták a kollégium kapuját: majd kisül, hogy ki van távol. A diák a zárt kapu láttára, esze nélkül szaladt ki a városból. Évek múltán három udvarhelyi diáknak kedve kerekedett látni a Hortobágyot: ott találkozott azzal a diákkal, aki a feszületet ellopta. Felcsapott betyárnak. De a feszület akkor is nála volt. Átadta a diákoknak, vigyék haza, adják vissza . . .

— Leány van a Benkő Ádám dolgában is, — mondta egy diák. Hallottam, hogy Ádám beleszeretett Dombházánn egy úrileányba. Az a lány úgy tett, mintha ő is szerelmes volna belé. Bolondította, aztán szeme közé kacagott Ádámnak, amikor búcsúzni ment hozzá.

— Ott voltál? — szegezte a kérdést ennek a diáknak Bölcs. Antal. — úgy-e, nem? Nohát.

De az én lelkemben tüzet fogott a diák meséje, világosság gyúlt a nyomán. Egyszerre megelevenedett, megvilágosodott az erdei különös, rejtelmes párbeszéd. Most már láttam, világosan láttam, hogy nem volt ez igazi enyelgés. Anikó kérdezte: Nem látom soha többet, úgy-e, nem? S felelt Ádám: Nem. Mosolyogva felelte, de oly szomorú volt e mosolygás! Igen, igen, Ádám komolyan mondta: nem. Igaza van annak a diáknak: Ádám beleszeretett egy úrileányba, az bolondította, aztán kikacagta. Ádám szíve megtántorodott s a telke — megzavarodott.

De hová tűnt Ádám? Ádám a város végétől csak egy hajításnyira ment, ott belépett a kapuján annak a nagy, rideg háznak, amelynek homlokán kétfejű sas terjeszti ki szárnyait. Ádám jelentkezett katonának, mérték alá állították, megvizsgálták, gyönyörködtek szép formás testében s még aznap ráhúzták a császár ruháját. És Ádám egy hét múlva uniformisban jelent meg a kollégiumban, összeszedte a holmiját, közben

szükszavúan felelgetve az álmélkodó diákoknak s az én félénk kérdésemre: tudják-e ezt otthon? — megrezzenve felelte: hogyne, hogyne ...

Hát, katona lett Ádám, aki papnak született. De hordják a híreket a diákok, hogy Ádámmal a kaszárnyában sem boldogulnak. Egyre a földet nézi, jobbra helyett balra fordul, fel-felriad a kemény szavakra, aztán ismét felejtí, hogy katona, a káplár szidja mint a bokrot, a bakák kacagnak a diák „ügyetlenségén” — Istenem, Istenem, mi lesz vele!

Az lett vele, hogy egyszer, estefelé, bejött a kollégiumba s néhány barátját meghívta — búcsú vacsorára. Azt mondta: más városba viszik. Mentek a diákok, éjfélíg búcsúvacsoráztak, akkor becsöngettek. Velük jött Ádám is. Volt pedig véletlen egy üres padlásszoba, amelynek nem akadt lakója: bement abba a szobába, ott gyertyát gyújtott. És írta Ádám, írta a leveleket virradatig, akkor fölment hozzá egyik pajtása, hogy lássa: alszik-e vagy ír még.

Ádám aludt. Ott aludt a szoba kopasz padláján. A katonakabát, az ing széttárva, kabát is, ing is véres. Mellette hevert egy kétsövű pisztoly. Csak az egyik csöve volt üres.

Ádám szívenlőtte magát.

Végigüvölt a kollégiumon: Meghalt Benkő Ádám!

— Meglőtte magát!

— Hol? Hol?

— Az üres szobában!

Százával rohannak fel az üres padlásszobához, a mi szobánkban csak én maradok meg — Leopold, az árva Leopold.

— Nem nézed meg? — kérdi Leopold.

— Nem, nem!

Levetem magamat az ágyba, sírok keservesen, síratom Ádámot, de megnézni nem merem.

Aztán jönnek vissza lassanként a diákok. Mind „előre látták”, hogy így lesz. Ádám megzavarodott az elméjében. Írt a szüleinek, a testvéreinek, be sem zárta a leveleket. Oly kusván, zavarosan írt, hogy alig olvasható. Nincs egy értelmes sora. És írt két leánynak.

Mind a kettőnek a keresztnévére írt. Az egyik Ilona, a másik Anna. Mind a kettőnek csak egy-egy sort írt. De ez az egy sor világos, nem zavaros. Azt írta Ilonának: Megbabonáztál — verjen meg az Isten! Annának ezt írta: Fáj a szívem — hozzá löttem...

Megint diákok jönnek s felháborodva beszélnek, hogy bejött négy baka s egy káplár. Felkapták Ádám holttestét, beledobták egy gyalulatlan koporsóba, úgy vitték ki a kollégiumból.

Minden szó, amit hallok, gyötri, mardossa a szívemet, és sírok, sírok hangos jajszóval, mintha én volnék Ádám édesanyja.

Ő, te szegény anya, te együgyű falusi asszony, te! Meghalt a te deli szép fiad, meghalt erőszakos halállal. Láttad őt szomorkodni az utolsó héten, de, úgy-e, nem ütődél meg ezen, hisz máskor is búskedvű volt a te szózatossájkú fiad. Nem sejtette meg az anyai szív, hogy halálba indul a gyermeke; hogy utolszor mondja: isten áldja meg, édesanyám!

Nem, az anyai szív nem érezte meg ezt. Sem apának, sem anyának sejtelve sincs arról, hogy az ő fiúk, a kollégium, a falu büszkesége csak bámul, bámul maga ele, a professzorok kérdéseire nem felel. Egy napi járó a falu a várostól, s apának, anyának sejtelve sincs, hogy a fiók beállt katonának. Diák el nem árulja, rektor professzor hírül nem adja. Megvárják, amíg lecsap a mennykő. Akkor aztán azon a levegőben lógó, hosszú drótszálon (ó, milyen csuda-kitalálás ez!) Udvarhelytől Barótig repül a gyászfekete hír: Ádám meghalt! Lovas legény vágatva viszi a dróton küldött levélkét, az elsőt, a legelsőt ebbe a kis faluba: Ádám meghalt!

Hát lecsapott a mennykő. Földhöz veri az anyát. Ágyba fektetik, élet-halál közt viaskodik. Fia koporsójára nem borulhat. De jön az apa s vele Ádám bátyja, a nagyerejű, nagyszívű Jakab. Ezt a „kárt” már nem lehet eltitkolni a Világ elől. Háborog az apa lelke, mint a kitörni készülő vihar. És kitör, dühöng szakadatlan: *Megcsalt! Megcsalt!*

Italtól bódultan tántorog be a vén kollégiumba,

Jakab szégyenkezve támogatja, csitítja: hallgasson, édesapám!

Nagy sereg diák gomolyog a folyosón s megbotránkozva hallgatják a bódult fejű öreg ember kitérőseit:

— Megcsalt! Megcsalt! Azt hazudta: pap lesz s katona lett belőle!

Hallgasson, apáin! — könyörög Jakab. — Jöj-jön, vegyük meg a koporsót s a szemfedőt.

Koporsót?! Szemfedőt?! Temesse el a császár!

Odajön a rektorprofesszor:

— Mi ez? Mi ez?

A rektorprofesszor úr, — figyelmezteti az öreg embert halkán egy diák.

De a bódult fejű öreg ember nem hallja, folytatja tovább:

— Hát ezért hullattam tengerverejtéket!? Tötöttem a zsebit pénzzel. Mindig tötöttem. Tötösed, vén bolond, tötösed!

— Csendesüljön, Benkő uram, szólal meg most Kis uram. — Isten adta, Isten elvette — ,

— Nem vette el! — ordított közbe az öreg ember. — Nem igaz! Ő maga vette el az életét. Meggyalázta a famíliát. Ezt még Benkő nem cselekedte! Koporsó?... Hadd el te, koporsó! Szemfedő? Hadd el te, szemfedő!

— Édesapám! Jöjjön, jöjjön!

Közrefogták a diákok a boldogtalan öreg embert, nagy kinnal-bajjal vezették ki a kollégiumból. Én a kapuból néztem utána. Vissza-visszaverődött: Megcsalt! Megcsalt! Koporsó? Hadd el te, koporsó! Szemfedő? Hadd el te, szemfedő!

... De Jakab megvette a festett koporsót, a szemfödelet. A kollégium bandája kíséri utolsó útján a halottat. Kivonul az egész kollégium. Az apára nem ismer rá, aki előző nap látta, hallotta. Komoran, földre süttött szemmel megy a koporsó után. A sír szélén némán, megtörtén áll. Szeme rámered a koporsóra, aztán a tegnapi jelenet tanúinak nagy csudálkozására, belezokog a gödörbe, amely egy szép reménységet kegyetlenül elnyelt örökre. Mindörökre.

Benkő Dánielnek, az egyszerű szántó-vető embernek igaza volt: őt a fia megcsalta. Benkő Dániel és valamennyi szántó-vető ember nem azzal a számítással adja kollégiumba a fiát, mint annyi meg annyi ezer szegény városi ember. A szántó-vető ember nem spekulál a fiával: kineveltetem, majd lesz a fiamnak nagy állása, szép fizetése, gazdag leányt vesz feleségül, a fiam lesz az én penzióm: amit ráköltöttem, majd kamatoskamatjával visszafizeti. Az egyszerű szántó-vető ember nem gondol visszafizetésre. Nincs is szüksége rá. Túrja a földet halálig, a föld, az édes anyaföld megtermi néki a mindennapi kenyeret, ennél egyebet, ennél többet ugyan mért kívánna? Az úrrá lett fiú úriházában idegenül, hontalanul érezné magát. A szántó-vető ember érzi, tapintata sokkal finomabb, mint ahogy ezt te, művelt olvasóm, gondolod, ő a *familia dicsőségéért* nevelteti úrrá a fiút. Jól esik szívének, ha fia el-ellátogat a szülei házba, de ő a fia házába nem kívánczik. Ő nem az az apa, aki a kurta-szárú cseréppipát hosszúszerű tajtékipipával cseréli fel s a durva lócáról a puha karosszékbe helyezkedik át.

Benkő Dánielnek, az egyszerű szántó-vető embernek igaza volt, amikor a fiáért hullatott véres verejtéket s a ráköltött pénzt felhánytorgatá. Azzal a pénzzel szép darab földeket vehet vala. Ő ezekről a szép darab földekről lemondott a familia dicsőségéért. Az ő fiából papot jóstoltak, ékesszavú papot, akinek a híre messze földet jár he majd. S íme, az ő fia, a familia büszkesége — egyszerre csak felcsap katonának! S teszi ezt egy leányért, aki a fejét elcsavarta, hűségében megtántorította s végezetül kikacagta. S történt ez az ő szép, egészséges, erős fiával karácsony ünnepének három napján! Ezt egy szántó-vető ember egyszerű, sima úton haladó lelke hogy értse meg?

Nem, ezt Benkő Dániel keresztapámuram lelke nem érthette meg. Művelt apával is megesik, úgy-e, hogy egyszerre csak megdöbbenve látja: a fiút, aki szemeláttára nőtt fel. egy egész világ választja el tőle. Benkő Ádámot az apjától nem is egy, de több világ választotta el. Tele a feje rendszertelenül, össze-vissza-

olvasott könyvek útvesztőivel. Ki és be sétálnak lelke kapuján Jósika, Jókai túlidealizált nőalakjai. Messziről bámul az uccán sétáló úri leányok után, szemtől szembe soha még eggyel sem állt. S végzete hirtelen-váratlan szembeállítja egy szép úri leánnyal, aki, más gavallér híjján, „beleköt” a jóképű falusi diákba. Még nem ismerik a „flört” szót, de nyilvánvaló, hogy az úrilány flörtöl vele, ugrasztja, bolondítja szegény fiút — hogyan kapná be a horgot!

Ádám új, eddig csak könyvekből ismert világba kerül. Be más itt a levegő! Itt minden illatozik. A kisasszony könnyűfajta nótákat „klimpíroz” a vén, hangolatlan zongorán, de ennek a diáknak még soha senki sem zongorázott; nem hallja, nem veszi észre a hamis hangokat; nem látja a lélek ürességét — a fiú meg van babonázva. A kisasszony pompásan mulat három napig, s amikor a boldogtalan fiú dadogni kezd egy valahol olvasott szerelmi vallomást, nem dadoghatja végig: az „istennő” szeme, közé kacag.

Kivert kutyaként kullog haza. Nem mer a tükörbe nézni: össze-visszapofozottnak érzi magát. Hát ezért a lányért tántorodott el a vadvirágtól?! Perel magával, mint a haldokló gazember az ördöggel. S hiába kacagott az a leány a szeme közé: meg van babonázva. De mi lesz azzal a vadvirággal, aki mint egy Istenre, úgy néz föl reá? Ezt már nem tudja, nem meri végiggondolni. S mert nem tudja és nem meri végiggondolni — nincs más menekvés: a halál.

Én tudom, mi az: amikor az ifjú lelke válságba sodródik s *a mi lesz-t* végiggondolni nem tudja, nem meri...

Benkő Ádámnak meg kellett halnia.

A hat kisbaconi diákból maradt hát kettő: Antal meg én. Antal is elhagyni készül, már arról ábrándozik (bár éppenséggel nem ábrándos természetű), hogy jövő ősszel megy a pesti egyetemre. Még nem döntött: a matematikának vagy a históriának lesz-e a professzora.

Majd indulás előtt sapkába teszi a matematikát meg a történelmet, velem húzhatja ki a cédulát.

Tudod, — mondta, — az eszem a matematikához, a szívem a történelmhez húz. No, meglátom, melyiket húzod ki.

Én is már kezdtem szőni-fonni a terveket, építgetni a légvárakat — Istenem, hogy telik az idő! A tíz esztendőből elrepült hat, még csak négy van hátra. Egyelőre verseket faragok titokban, igen rossz verseket s mint valamennyi versfaragó diák — Petőfit szeretném utólélni, sőt még inkább — túlszárnyalni. De alkudni is hajlandó vagyok: megelégedném azzal, ha testben, lélekben oly tökéletes lennék, mint — Kárpáthy Zoltán.

Be mit űzzem-fűzzem tovább, ki s mi szeretne lenni egy tizenötéssztendős legényke. Ebben a korban a nagytrórés (vagy tán helyesebben, nagyralátás) határtalan, mint a mesebeli halászné telhetetlensége, aki előbb király, majd pápa szeretne lenni s végezetül — Isten. A cápa teljesíti a telhetetlen halászné szertelen kívánságait: a putri helyébe palotát varázsol, megszerzi neki a királyi koronát, a pápai tiarát, de amikor megtudja, hogy ez sem elég, Isten akar lenni, rettentően felháborodik:

Mit akar a vén liba?
Mars vissza a putriba!

Hányan, ó hányan kerülünk vissza a putriba (aztán nem is jutunk tovább) — mire megvénülünk!

... Megint hull a hó, hull szakadatlan, itt a karácsonyi vakáció. Mit gondolt, mit nem Bölcs Antal, Dombházát választotta: abba a faluba megy legátusnak, ahonnan egy esztendővel előbb Benkő Ádám sápadtan, megtörten jött haza. Nem is titkolta: azért választotta Dombházát, hogy lássa szemtől szembe azt a leányt, aki miatt Benkő Ádám kioltá az ő szép ifjú életét.

Antal is sánadtan jött haza, de ennek nem a szerelem volt az okozója.

— Mi bajod?

— Ég a mellem, mint az égő katlan.

Antalt agyonetették, itatták hol borral, hol pálinkával a vendégszerető székelyek, megrontották a gyomrát, de a matematika, (vagy história?) leendő professzora még mindig falusi ebben: ha megrontja, gyomrát, a mellére mutat, azt tapogatja, simogatja, az ég, mint az égő katlan.

Fanyalogva jár-ke, szégyell lefeküdni *mellégés* mián, nem ízlik az étel, de etetik, tovább tömik, végül is lábáról a láz leveri. Az orvosság: rossz fekete kávé és mindig csak a rossz, seprős fekete kávé. Antalnak már nemcsak a *melle*, de a feje is ég, valósággal lángol. Megmeglátogatom, aztán egyszer meg is kérdezem: láttad-e azt a leányt.

— Láttam.

— Milyen?

— Csipás, mondta megvetően s kiköpött utána.

Nyilvánvaló, hogy Antal nem volt költő. Antal filozófus volt. Lehetett volna az a leány mennyből leszállott angyal: Antal lelkét meg nem zavarja.

Hát tovább égett Antal melle, lángolt a feje, ő maga sem vette komolyan a baját. Orvost ha hívnak, nyilván azt mondja: ez a ím, igen beteg. Nem engedem, hogy a kollégiumba vigyék, míg a láza meg nem szítat. Nem hívnak orvost, ő se kívánja, feltámolyog az ágyból, útra készülődik. Az ő apja van soron, az ő szekere visz engem is. Lassan járó, sovány, öreg lovai vannak Benedek-Benedikti Sámuelnek, már hajnalban indulnunk kell, hogy kapuzárás előtt a kollégiumban legyünk. Fagyoskodva sietek a hajnali hideg levegőben Antalék udvarára. Itt-ott szalmatűz lángja világít, ki az uccára, apró szikrácskák kavarognak a levegőben, hirtelen el is alszanak: szeretnék ide is, oda is beszaladni, egy kicsit a tűz körül melegedni, belebámulni a tűzbe s nézni, aézni, hogyan nyargal előre-hátra a tüzes csóva — igen, igen, itt is, ott is perzselik a disznót, dideregve-melegedve állja körül a gyerek nép, várják, sóvárogva várják a néhai fülét, farkát. De én már nem vagyok — gyermek: de én már ötödik gimnazista vagyok; én nekem sietős az utam, hátha megesik a nagy csuda és siránkozniak miattam. Csakugyan kint áll az udvar közepén a

szekér: gyékény ernyő sötétlik rajta. Öreg Benedek-Benedikti Sámuel korholja nagy legényfiait: most veszik észre, indulás előtt, hogy a lógósak egy lábáról hibádzik a patkó. Ott áll már a lógós az udvaron, egy legény a gyertyát tartja, egy a lógós lábát fogja, a cigánykovács kezében csattog a kalapács. Bemegyek a házba, fullasztó meleg bűz, mint minden olyan szobában, ahol sokan hálnak, ahol soha ablakot nem nyitnak: az ágy szélén üldögél Antal. Rajta már a téli zeke, összehúzza magán jó szorosra: ebben a fullasztó meleg bűzben is mintha dideregne. Egy öreg asszony tipeg-topog a gyéren világított szobában. Nem kérdi: hogy vagy, fiam? Nem mondja: maradj itthon, fiam. Antalnak mostohaanyja van. Lám, lám, én egyszer betegséget színleltem, csak-hogy tovább maradhassak édesanyám közelében, s bizony, nem engedett el az édesanyám!

Hírül hozzák, hogy befogtak, Antal feláll, egy kicsit megtántorodik, de összeszedi magát, s köszön a mostohának: *Isten áldja meg, anyó*. Az is köszön: *Isten áldjon meg téged is*, — s tovább tesz-vesz, mintha ez az ifjú, a matematika (vagy a história?) leendő professzora csak az udvarra menne ki, tovább nem. Megfogom Antal karját, levezetem a tornác garádcsán. Három ló szomorkodik a szekér előtt. Antal kezel a bátyjaival, aztán fellép a ferhécre, bebújik az ernyő alá, én utána, ott a pokróccal beterített szénaülésem elhelyezkedünk. Tetejéig, végéig meg van gyúrva az ernyő szénával: a „vén örmény” — minden udvarhelyi útjából cserépedénnel tér meg, ha ugyan hazatér vele s nem viszi egyenest fel Oláhországba. Lomha nagy testén sarkig érő juhbőr-bunda, alig tud felcihelődni a ferhécre, leül az else saroglya ülésre, melléje telepedik a tyúkszemű Laji.

Pilinkái a hó, igazi disznóperzselő hajnal, csikorog a fagyos, havas út a kerekek alatt, a három gebe bizonytalankodó ügetésben halad végig néhány ház során. Még ki sem érünk a faluból e bizonytalankodó ügetés egészen bizonyos mendegéléssé lassúdik, s így megyünk, mendegélünk, a fagyos, havas út csikorog, bent az ernyő alatt pedig egy ifjúnak ég a melle, lángol a feje. Sem apja, sem bátyja hátra nem néz. Egyszer sem

kérdi: hogy vagy, fiam? Nem fázol-e? Pedig jól tudom, hogy a „vén örmény” szereti ezt a fiát, a maga módja szerint: nagyra van vele. De ez az a familia, mely unja a beszédet, ketté harap szót, mondatot. Hiszen igaz, igaz. a székely nem bőbeszédű, de ennek a familiának mintha fájdalmat okozna minden szó, amit a száján kiereszt.

Magas hegyek, magas hegyek után következnek. Hegyek aljában magától megáll a három gebe. Tyúkszemű Laji leszáll, hogy könnyítsen a szekéren. Lekászolódik a „vén örmény” is, amikor látja, hogy a gebék nem tudják megmozdítani a szekeret. Alig egy perce áll a szekér, s a csattogó, maró hideg a kerekeket a simára csiszolódott, síkos úthoz fagyasztja. Én is kibújok az ernyő alól. Antal feje hátrahanyatlik a szénába: csuda, meg nem gyúl a széna, úgy ég, úgy lángol az arca.

— Hát Anti... — néz rám a vén örmény.

Azt kérdi ebben a két szóban, hogy: nem száll le? Mondom szomorúan:

— Anti beteg, erősen beteg.

— Hüm, hüm, — csóválja a fejét az öreg.

Laji üti, veri a három gebét az öreg meg én a hátsó kerekek küllőibe kapaszkodunk, végre megmozdul a szekér, de minden 20—30 lépésre megáll. Nekifekszünk a saroglyának, úgy toljuk a szekeret. Ránksötétedik a patakfalvi hegynek, a legmagasabb hegynek az aljában, csak a havas út, a havas mező világít — és toljuk, toljuk a szekeret. Egy öreg ember s egy fickó legényke. Jaj, ha látná ezt az én édesanyám! Sejtellem sincs, hány óra: lehet nyolc, lehet tíz, de lehet hat óra is, hisz négy órakor már sötétedik. Még ezután fogom összegyűjtögetni azokat a nótákat, amelyekkel megnyerem az Önképzőkör egy aranyát. Ebből az aranyból lesz majd az az egyfedelű ezüstóra, amelyet egy hétig-kettőig mindegyre kirántok, s nézem, nézem, hosszan nézem: hány óra. Hosszan, sokáig, hadd lássák mindenk, akiket illet, hogy engem sem a gólya költött. Ó, édes, szép ifjúságom!

De az út — az rettenetes, olyan rettenetes, hogy nem merem aprajára leírni. Félek, hogy hitetlenül csóválod fejedet, nyájas olvasó. Éjfélkor áll meg a sze-

kér a vén kollégium kapuja előtt. Kibújok az ernyő alól. Szólok Laji bának: segéljen ő is Antinak. Letámogatjuk Antalt, az apja hümmögget, de tovább nem jut a hümmögésnél. Nyílik a nehéz, vasalt kapu, nagyot dőndül nyíltában, Anti mondja alig hallhatóan: Isten áldja, édesapám — az apja most mégis mond valamit, ennyit: ejnye, ejnye, — s a kapu bedőndül utánunk.

Már nem Antal a könyvtáros, nincs külön szobája. Föltámogatom a padlásszobába, még ébren vannak a diákok, élénken beszélnek karácsonyi élményeiket, de hirtelen elakad a beszéd, megütődve néznek Antalra: mi lett ebből a csupaerő, csupaélet fiúból. Amikor megtudják, hogy „csak megrontotta a gyomrát”, vége a megütődésnek. Leül az ágya szélére, szól, hogy oldjam ki a zsákját, vegyem ki az ennilát. Egész nap nem evett egy falatot. Azt hiszi, éhes, pedig csak ég a „melle”... Kenyeret, szalonnát, penészesedő juhtúrót veszek ki a zsákból. Mohón eszi a csípős túrót, azt hiszi szegény, ez elfojtja a belülegő tüzet. Ám a csípős túró nem hogy elfojtaná, de éleszti a tüzet, még erősebben ég a „melle” s lejjebb, a beleiben mintha macska kaparászna. Nincs lelkem ott hagyni, lehúzó a csizmáját, a nadrágját, közben ő a felsőruháját tépi le magáról, s behelyezik az ágyba. Borogatás kéne a fejére, a hasára, de kintül, hogy egy csöpp víz sincs a szobában. Estére gyűltek be a diákok, senkinek sem jutott eszébe, hogy a piaci kútról vizet hozzanak. Több szobát bejárunk — víz sehol. Minden szobának világhíres neve van: Paris, London, Byzáne, Lausanne, Utrecht. Amsterdam, Debrecen — de egyiknek sincs vize.

Jókor reggel doktort hívatunk. Fiatalember, igazi doktor, nem felcser, alaposan végigtapogatja Antalt, kifaggatja, aztán papírt, tollat kér és sűrű fejcsóválások közt írja meg a receptet. Kérde: van-e üres szoba?

— Van, -- mondják a diákok.

Igen, tavaly óta üres egy padlásszoba, az, amelyben Benkő Ádám a szívéhez lőtt, merthogy fáj a szíve. Mondja a doktor:

— Üzenni kellene az anyjának, hogy jöjjön ide, ápolja.

— Nem, nem, nem! — rémüldözik Antal.

— Mostohája van, — szólok halkan a doktornak.

— Mi majd ápoljuk, — mondja egy diák. — Nap-
pal két osztálytársa, éjjel is kettő: ez a szokás itt.

Egy diákszolga kisöpri az üres szobát, aztán négy diák fölemeli az ágyat, így viszik Antalt az üres szobába, ahol Benkő Ádám a szívéhez lőtt... Visszük a székét, a ládáját. Akik ápolják, azok is visznek székét magukkal: a betegszoba be van bútorozva. Fát is hoznak, begyűjtanak az érckályhába: dorombol a tűz, de nincs melege. Második tele, hogy ebben a szobában tűz nem égett. Szaladok ki a városba, végigjárom a fazekasmestereket, végre megtalálom a város végén, a barompiac szélén, Antal apját. Szűk a fazekasmester udvara, a szekér a kerítésen kívül, a barompiacon áll, a kerítésen át adogatja egy fazekasinas az edényeket, az öreg átveszi, Lajinak továbbadja, a szekéren áll a fazekas, rakosgatja a tányérokot, tálakat a széna közé. Köszönök, fogadja az öreg: joppisten! — Mondom, hogy Antal rosszul lett éjjel, doktort hívtunk, megvizsgálta, receptet irt, külön szobába vitette-----

Az öreg rám bámul, az edényt tovább adja Lajinak, füle tövét megvakarja s végre kinyögi:

— Ejnye, ejnye...

— Mondtam, úgy-e, hogy ne hozzuk el? — veti oda Laji s nyugodtan adja tovább az összemarkolt edény csomót.

— Hallgass! — förmed rá az öreg, s mintha semmi sem történt volna, tovább folyik az edények adogatása. Hogy gyorsabban vége szakadjon, felpattanok a szekérré edényt adogatni.

Végre megtelik a szekér, beballagunk a kollégiumba, egész úton csak ennyi szavát hallom: — Hát csakugyan?

Bizony, bizony, csakugyan. Kezdem érteni, mért nem szereti ezt az embert az én édesapám, a aki minden gyermekének Huszár nagyapója . . .

Fölmegyünk a betegszobába, megáll az apa a fia asztala mellett; nézi, nézi, aztán megszólal. Kérdi az ápoló diákoktól:

— Úgy-e nem hal meg?

— Ó, ”dehogyan hal, — nyugtatják a diákok.

— Hát — szól a fiához — az anyádat kiküldjem-e?

— Ne, ne, ne!

Jó, no, nem küldöm.

Következik hosszú hallgatás.

— Hol fáj?

Antal végighúzza tenyerét a homlokátul a hasáig.
Ez a felelet. '

— Megcsemellett. — mondja az öreg a diákoknak.

— Bizonyosan meg.

— Feketekávé hozassak-e?

Antal a fejét rázza. Aztán megszólal:

Megrakták-e a szekeret?

— Meg.

— Kár be rontani Oláhországba.

— Mért te?

— Mert visz már a vasút oda edényt eleget.

— Fene egye meg, aki kitalálta!

Szidja a vasutat, mert „azóta” mindig kárral járja Oláhországot. De megy, mégis megy, mert ez az ő — élete: ülni, üldögdélni a megrakott szekéren, adni, venni, alkudozni, — nagy csuda, ha ez az ember nem szekéren hal meg.

— No. Megyek, — szólal meg hossza hallgatás után.

Eléráncigál valahonnét a fehér harisnya ellenzője mögül egy kis bőrzacsót, abból kikotorász néhány piclát, a diákoknak ajándékozza, hogy: vegyenek rajta s adjanak Antinak is, aztán megfogja a fia kezét:

— No, Isten áldjon, fiam. Hát — úgy-e, Jójobban léssz?

— Jobban.

Kezei velünk s becsukódik az ajtó utána.

— Úgy-e, — erőlködik a mosoly Bölcs Antal ajakára — szerencsés természete van az apámnak?

— Erősen szerencsés, — jegyzi meg egyik diák.

— Sejtése sincs arról, hogy meghalok.

— Ne beszélj bolondot!

— Mondom, hogy meghalok. Ha édesanyám élne s itt volna, ő megérezné... Itt maradna mellettem. De az apám nem érzette meg. Pedig hat fia közül csak engem szeret...

Hiába van két diák Antal mellett, mindig félve nyitok be a betegszobába, ahol Benkő Ádám a szívéhez lőtt. Amikor holtan hevert a szoba padlaján, nem merem megnézni, de most látom, folyton őt látom. Az ő halálát követő éjszakákon borzalmas álmaim voltak, fel-felriadtam, rémülten sikoltoztam: már alig merem este lefeküdni. S a kollégiumból hazakísértek ezek a borzalmas álmok. Édesanyám kétségbeesetten folyamodott fűhöz-fához, mindenféle falusi orvosságot megpróbált, amivel az ijesztő álmokat elűzni hitte a falusi orvosi tudomány. Még ónat is öntött egy vénasszony s valahogyan úgy ömlött szét az ón, hogy katonafórmát mutatott. Világos, hogy katonától ijedtem meg. Attól, attól. Csakugyan, Benkő Ádám katona volt, amikor a szívéhez lőtt. A „diagnózis” tehát meg volt állapítva. De nem a vénasszony gyógyított meg, ennél egy sokkal vénebb asszony: az *Idő*.

S íme, most, hogy beléptem ebbe a szobába, újra megjelentek a felijesztő álmok. Ott kellett volna lennem Antal mellett, de csak reggel látogattam meg, akkor is félve. És a harmadik reggel felverik a kollégiumot: meghalt Antal! És nem volt mellette senki, míg vívódott a halállal. Előbb az egyik ápoló-diák hagyta ott: megy a szobájába, egy kicsit ledül. Aztán elálmosodott a másil is. Megnézte Antalt: nyugodtan aludt, amikor éjfélig kongatott a toronyóra. Hátha reggelig alszik? Ez is ott hagyta.

Reggel felakadt szemmel találták Antalt, — nem volt, aki lezárja szemét. Nem volt, aki letörülgesse arcáról a halálverejtéket. Csendesen aludt-e el, vagy nagy kínok között, — ki tudja? Most már mindegy. Meghalt

— Meghót? ez volt az első szava hozzám Antal apjának, akire a város végén várahoztam.

— Meg.

— Igazán?

— Igazán.

Éppen indulóban volt Oláhország felé, amikor a drótüzenetet kapta. Rajta kívül hárman jöttek. A veje, Gál István, végtisztességtételeknél igen alkalmas, ékes szavú ember: ő szokta megköszönni a halott elföldelése után a gyászoló gyülekezetnek a megjelenést; öt élő fia közt a légpiacosabb: István; — és egy összeaszott, csupa csont és bőr anyóka, Rózsi né', Antal nagynénje: ez lesz a *sírató* asszony, öt hozták el a mostoha helyett. Egyenest Szabó Dániel uram házához megyünk: ott van kiterítve Antal. Megállnak a ravatal mellett, a férfiak merőn, némán nézik a halottat, csak a csupa csont és bőr asszony nem bír hivatalos bánatával, kárrogó hangján mindjárt bele fog a síratóba. Hangjának, szavának sem lelke, sem szíve. Látszik, hogy Antal nem ennek az asszonynak a szívéről szakadt. Hogy ennek az asszonynak szívéről sohasem is szakadt gyermek. Be másként siratta el Rákhel néni az ő fiát!

— Ó lelkem Antikám, Antikám, jajajaj! De szép valál, de jó yalál s mégis meghálál, jajajaj!

— Elég, elég, hallgattatja el az apa. Még nincs itt a gyülekezet.

Megindultság csak a vő komoly, ünnepies arcán látszik, István gyámoltalanul áll egy helyben, — vajjon meddig kell itt állania? Lassan, nehezen gyűlnek, gyülekeznek az apa széles mellében azok a vízcseppek, amelyeknek, ha eljutnák a szem gödrébe s onnan élésvízvárogognak, könnycsepp a nevük. Kezehátával törülgeti a szemét, tovább nézi, nézi legkedvesebb fiát, fejét csóváltgatja, hümmöget. Már gyűlnek, gyülekeznek a szavak is:

— Hát meghaltál. Isten adjon neked nyugodalmat.

Ott hagyjuk a halottas házat, csak a csupa csont és csupa bőr asszony marad a ravatal mellett: hogy mindjárt rákezdje, ha jön valaki: Ó, lelkem Antikám, Antikám, jajajaj!

Ékes szavú, ünnepies arcú Gál István, a temetés rendezője. Ő vásárolja a szemfödelet, a koporsót, selyem sapkát Antal fejére, fehér harisnyát a lábára. Ő megy nagytiszteletű Szylveszter uramhoz, az első paphoz, hogy megkérje egy könyörgésnek s egy szent beszédnek az el-

mondására. Nagy az öröme az öreg embernek, amikor hallja, hogy készül a diákbanda is, egész nap próbálja a halotti indulót. Hogy a sír felett egy diák, a kollégium, poétája mondja majd a búcsúztatót.

S csakugyan minden úgy folyik le szép rendjében, ahogy előre megmondott. Temetés után csudálatos beszédessé lesz az apa: nem győzi dicsérni a diákbandát. Hogy az milyen szépen „mozsikált”. Egy hordócska bort rendelt a muzsikáló s a halottvivő diákoknak. Nagy a becsülete a vőnek, aki oly ékes szavakban köszönte meg a gyülekezetnek a megjelenést: a professzor uraknak, hogy a megboldogultat minden szépre s jóra tanították; a diákoknak, akik őt betegségében ápolták; a bándistáknak, akik utolsó útján elkísérték; a halottvivőknek, akik a fáradságot nem sajnálták; s végezetül annak az ékes szózatú diáknak, aki nem sajnálta az éccakai nyugodalmat, s nemcsak megírta búcsúztató versét, el is szavallotta.

Nagy adakozó kedve támad a legkedvesebb fiát vesztett apának: ami ruhája, könyve volt Antalnak, mind szétosztja a diákok között. Gyöngyszem írásu Szabó Dániel urammal, aki nemcsak a csizmáit csinálta remekbe, de remekbe pingálta a betűit is, ajándéklevelet írat. Gál István három napos leánykájának ajándékozta a faluvégi kertjét. Annak az emlékezetjire ajándékozta ennek a leánykának, hogy Antal halála napján született, meg annak az emlékezetjire, hogy Gál István az udvarhelyi temetőben becsületet szerzett a familiának. Ami nemes mag ennek az öreg embernek a keblében el volt temetve, a fia temetése életrekeltette, kivirágoztatta. Mintha a fiát is csak azért taníttatta volna, hogy ezt a szép temetési megérje. A dolgát jól végző ember megelégedettségével, neki vidult szívvel ült fel a szekérre; arca, szeme mind azt mondta: én vagyok az az öreg ember, nevezet szerint Benedek-Benedikti Sámuel, aki fiának az a szép temetése volt.

A búcsú pillanatában csak én voltam szomorú, igazán szomorú.

Ádám után Antal — egyedül maradtam.

KILENCEDIK FEJEZET.

Ebben az író egy falut próbál megeleveníteni, melyben a lelkek még nem szabadultak fel.

... Most pedig az Aporok ősi fészkébe megyünk. Mennem kell valahová, nincs itthon maradásom. A vídám nyári vasárnapoknak vége. Egyedül maradtam. A hat kisbaconi diákból egy maradt, s ez az egy én vagyok. Erdő, mező fel nem vidít. Kedvetlenül forgatom, gereblyézem a szénát. Anikó nótás ajka elnémult. Gergő még mindig jó pajtásom, de már kissé bátortalan beszél velem. A beszédteméből már első nap kifogyunk . . . Szeretnék beletemetkezni a könyvekbe, de a könyvtáram oly szegény! Neki fekszem a németnek, a franciának, de ha itt-ott elakadok, nincs, akitől útbaigazítást kérjek.

Édesapám kedvetlenül nézi — kedvetlenségemet. Nézi, de nem kérdi az okát. úgy látszik, a kérdéssel még várakozik. De az anyai szív nem vár sokáig.

— Mi bánt, fiam?

— Semmi, édesanyám.

Látom édesanyám arcán, hogy még mindig nem tudta kiüzni fejéből: ő az okozója az én szomorúságomnak. A búsbeteg tej... Jókedvet erőszakolok magamra:

— Semmi bajom, igazán semmi, édesanyám.

De az anyai szív nem nyugszik meg, tűnődik, búcsalódik, keresi a szomorúságom orvosságát. Aztán egyszer, váratlanul, felsóhajt:

— Istenem, Istenem, de rég láttam Ignác bácsit! Ignác bácsi az édes anyám testvére. A nevében és

külsejében szép Uzon templomában volt ő Istennek a szolgája, de Istennek bölcsessége úgy rendelte, hogy leghívebb szolgája — ne szolgálja többé. Szépen csengő hangja legyengült s java férfikorában örökre leszállt a szószékről az uzoni pap. Felesége, a büszke nemes Kun Gábor egyetlen leánya — tüzes vérű, erős akaratú, akadályt nem ismerő, nem tűrő leány: merő ellentéte a szelid lelkű, kékszemű papnak. Gógös apja gögjét megtöri s lesz belőle — tiszteletes asszony. Ignác bácsi el adja kisbaconi földjeit, föld helyett földet vesz: nem Uzonban, hanem Torján, az Aporok ősi fészkeiben. Ide húzódik meg bánatos szívvel, de az isteni végzésben megnyugvással: van két kis leánya, még hátra lehető életét nekik szenteli. Hallom, még csak hallom róla. hogy két esztendeig volt a marburgi, majd a berlini egyetem hallgatója, a német nyelv tökéletes tudásával és sok-sok német könyvvel jött haza. Abban az esztendőben, amikor Kossuth „csengettyű-hangja” végigcsendült az országon: A haza veszélyben!

Mindezt még csak hallom, ezután fogom megismerni a pap bácsit. Egy napi járó Kisbacontól Torja, de ne féljete az úttól, bár országútjának híre-nyoma sincs, ahol mi járunk: rengeteg erdőn viszlek, amely kezdődik Kisbacon határán, s amikor vége szakad: élénk mosolyog Torja. Minden nap hallok valamit Ignác bácsiról, Torjáról (99 kisasszony van benne), s ártatlan hamiskodással édesanyám fölkelte bennem a vágyat: de szeretnék oda menni! Visznek, visznek, hogyne vinnének. Édesapám azért, hogy a papbácsitól sokat tanulok; édesanyám azért: hátha felvidul ott a szívem. Vasárnap virradatkor indulunk: édesapám s anyám hátul ülnek a puha szénaülésben, én elől, a kocsi-ládán: én vagyok a kocsis. Nem megyünk üres kézzel atyafilátogatóba: egy kalongya selyempuhára héhelt kendert visz édesanyám Mári néninek, merthogy igen szeret fonogatni téli estéken; egy kis zsák haricskalisztet a papbácsinak, merthogy igen szereti a tőrös haricskapuliszkát. Itt-ott mehetnénk országútján is, de közeledik az aratás, rövidítjük az utat, hogy édesapám egy mívesnapnál többet ne veszítsen. Kimászunk Csi-

korra tetejére, onnét bekanyarodunk a Macskás-erdőbe, toronyirányba, út nélkül lejtünk be a Sugó-patakba: a lelkünket is majd kirázza a gidres-gödrös-út, mely többször patak, mint út. Egyszerre magas, meredek begy ágaskodik elénk: Uzonbérce ez. De nem kell leszállanunk a szekérről, Pistának, Fecskének gyermekjáték a kapaszkodó, már kint is vagyunk egy széles, bokros fensikon: alattunk, mogorva Murgó-hegy aljában bugyborékol az Uzonkai borvíz. Mondják, hajdan e borvíz tájékán lakott Nagybacon népe. a tatárjárás után húzódott le mai földjére. Hopp! Már ott vagyunk a borvíz forrás mellett, iszunk belőle. Mellette egy nagy medence: haragosan bugyborékol benne a szénsav. Ez a nagybaconiak feredője. Vallató-hideg a vize: ritka fejrőp merészkedik bele. De itt vannak a káposztáskádák, a hűléskergető vizet felforralták, kádba öntik s vígan lubickol benne a fejrőp. Téltre majd ezekbe a kádakba sózzák el a káposztát — miért ne? Sátorszerű kalibák köröskörül, ház még nincs: az ősmagyar élet ez, azzal a különbséggel, hogy nem kanca-, de tehéntejet isznak a nagybaconi „fejrő” és „fekete” magyarok.* Itt a feredő körül lelelésznek a tehének, azon frissen, zubogósan isszák a tejet. Ha hozzá teszem ehhez, hogy ez a nép még megtartja a negyedik parancsolatot, sőt a hetediket is, csuda-e, hogy itt hosszúéletűek az emberek? Szorul a völgy, meredek lejtőkön ereszkedünk le s mindjárt elénk is mered ennek hasonmása. Háromszornégyszer ismétlődik lejtő és kapaszkodó, — csak székelő ló bírja ezt. Így jutunk újabb fensikra, az erdő egy futamodásnyira megszakad, hogy helyet adjon egy hosszán elnyúló, keskeny falunak. A házak oly egyformák, csupa faház. Az udvarok szűkek, egyforma szűkeik. Mindjárt látod, hogy jobbápt volt a falu népe. Messze bent, széles udvar közepén, fák közt rejtődzik egy kastély, a Mikes-család kastélya. József császárnak,

* A hagyomány szerint fejrő (szőke) és fekete magyarok voltak a nagybaconi őslakók. A falut egész hosszában patak szeli ketté, egyik partján a fejrő, másik partján a fekete magyarok települtek le.

miként Haller János uram, a korabeli Mikes is oda-vághatta volna: enyém itt a föld, felette az ég, égen a nap, a hold s a csillagok is! Idegen földről települtek ide e nép ősei, színmagyar okká váltak az idők folyamán. Keskeny szalagocskák tarkállanak a határban: kender-, mák-, bab-, pityóka-szalagocskák. Bizony, szegény lehet ez a nép. Nem messze a kastélytól egy nagy, éktelen nagy, otromba, kormosfedelű épület, úgy hívják: évegszűr. Magyarul: üveggyár. Borospalackokat, poharakat, ablaktáblákat fűjnek itt pokoli hőségben a volt jobbágyok — ráérnek a földmíveléstől. Közvetten mellettük, felettük a végtelen erdőség, s egy szál fára sem mondhatják: ez az enyém.

Keresztbe szeljük Bükszádót (ez a falu neve), ismét benne vagyunk az erdőben. Hegy, völgy, lejtő, kaptató. Oldalt, égnek meredő hegyek aljában, óriás tál fenekén, elmarad a Szent Anna-tó. Ismerem a regéjét, sóhajtok feléje — no, meglátom még valaha. Mintha a pokol tornácaiba jutottunk volna,, fojtó kén-szag üti meg az orromat.

— Közeledünk a Büdös-barlanghoz, — mondja édesapám.

Jó messzire van még a barlang, de előreküldi a hírnökét, mérgesen sustéroló, kénsavas vizű medence képében. Négyszögre kivágott medence itt is, ott is, Isten szabad ege alatt. Van itt kénsavas, szénsavas, sós, hammas feredő: válogathatsz benne. Szénsavas, vasas borvíz-forrás, faközüben: ihatsz belőle. Ott vagyunk már egy széles fensíkon: ide épül majd valamikor az a fürdő, amelynek — Bálványosfürdő lesz a neve. Most még: Büdös. Egyetlenegy ház a fensíkon: az erdő őre lakik benne. A többi, mint az uzonkai borvíz közül, sátorszerű kaliba. Ebben tanyáznak a „fürdővendégek”. Nagy, megrakott szekerekkel jönnek ide: a sátrak körül szekértábor. Akárcsak a mohi csata idején. Minden sátor előtt ég a tűz, fő az ebéd, susterreg a hagymás tokány. Mankón járó emberek bicegnek elő innen-onnan, a négyszögre vágott medencék felől. Óvatosan, tapogatózva eregélnek le a kanyargós, meredek ösvényen a szemfájósak: ezek a gyilkosként lehelő

Büdös-barlangból jönnek. A könnyfacsaró kéntől várják vissza szemük világát. De nagyobb számmal vannak a makk-egészséges emberek, akik egy hétig, kétőig tanyáznak itt, esznek, isznak, néha-néha meg is fürödnek. Többnyire hétszilvafás tekintetes urak, akik el-elábrándoznak azon, hogy: hej! mit csinálna ebből a helyből az — angol! Még az angol a világ legélelme-sebb, legvállalkozóbb, legpénzesebb népe, nem a zsidó. Ez a szegény, magára hagyott nép folyton, az angol után sóhajtozik, tőle reméli Tusnádnak, Borszéknek, Élőpataknak, Málnásnak, a Szejkének és mind a többi fürdőknek felvirágoztatását. Húsz év előtt még Kossuthot várta, meg Türr Pistát: — Majd hoz Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát! — most az angolt várja. Nos, addig várta, hogy ötven esztendő múltán el is jött s az országnak kétharmadát egy bolond-nagy ollóval levágta...

Fölmegyünk a barlanghoz, hadd lássam a Természet csudáját. Itt is, ott is besüppedt sírkő s erős kénszag jelenti: mindjárt ott vagyunk. Szándékosan és vigyázatlanságból sok ember halt meg itt. A kén forrva forr, lobog a barlang kénes levegője, falát sárgára festette a kén, de nem egész magasságban. Csak fel kell állani egy nagy darab kőre, szabadon vehetünk lélegzetet. Bizsereg, gyöngyödzik a testünk: egyszerre forró verejték lepi el. Becsukott szájjal, erősen befogott orral lehet csak végigszaladni a néhány lépésnyi barlangon: egy szippantás elég, hogy földhöz verjen, megfojtsa a kén. „Büdös, de jó”, rajzolta fel valaki nagy otromba betűkkel a barlang falára, s csakugyan áldják a meggyógyult emberek. Annak is jó, aki könnyen akar az élettől megszabadulni...

A barlang felett még messze magasra emelkedik a sziklahegy: valaha régen vár volt a tetején. Ugyan, melyik magas hegy tetején nem volt vár az én hazámban? Ihol, innét csak egy jó futamodás (kengyelfutónak) a Szent Anna-tó, ennek a helyén is hegy meredt az égnek s hegynek tetején vár. De hegy is, vár is el-sülyedt, tó fakadt a helyén s úszott a tóban tizenkét hattyú, az a tizenkét leány, akiket hintaja elé fogott

a vár ura: így akarta visszaadni versengő testvérének, a büdösi vár urának, a látogatást. A tizenkét hattyú kiúszott a tó partjára, megrázkódott, ismét leánnyá változott, A legszebb köztük, Anna, aki megátkozta a kegyetlen várurat, itt maradt örökre. A nép szentté avatta, kápolnát épített emlékezetére. Átellenben a barlanggal, Torja felé, még áll a Bálványosvár egy fala. Ki ne hinné el, hogy tündérek építették ezt a várat, mégpedig tündéróriások? Egy tündér fennállott a hegy tetején, egy meg lent a köves patakban: úgy adogatta fel a követ a hegy tetején állónak: reggel kezdtek s este állt a vár. Ide menekült a pogányhitű Apor a fiaival — a keresztény vallás elől... Ide rabolta az egyik Apor-fiú a torjai Mike Ilonát, a keresztény leányt. Itt téríti meg a keresztény bitnek Mike Ilona az urát... Szép, igen szép erről a monda: majd megírom húsz esztendő múlva...

Pistát, Fecskét megítatom, befogom, feltelepedünk a szekérre, lassan ereszkedünk le a meredek úton, le a völgybe. Kétoldalt végtelennek tetsző hegylanc szegi a szűkre szorult völgyet, idestova kanyarog benne a patak, százszor is átgázolunk rajta, táncolnak a kerekék a köveken: mintha mennyországban, járnánk, amikor futamodásnyi gyepes utat ajándékoz a szeszélyesen kanyargó patak. S mely szeszélyes a hegylancok kanyarodása is! Minduntalan élénk kanyarodik egyegy, a láncból szabadulni vágyakodó darabja a hegynek: no, ha elhagytuk ezt, bizonyosan kitágul a völgy. De csalódás ér újra meg újra, vége-hossza nincs aít élénk ágaskodó hegyeknek. A Nap már a nyugati hegylanc mögé bukik, amikor kiterül a völgy, szerteszét ágazik a patak, a lovak ösztönszerűen megíramodnak: látják a falut. Alig felerésze látszik s ez a felerész is oly nagy, amilyen nagy falut még nem láttam. Kisül, hogy ez a falu voltaképpen négy egymásba ragadt falu: Volai, Karatna, Fel- és Altorja. De még egyéb furcsaság is kitűnik róla: Háromszék földjének egy darabkája s nem Háromszékhez, hanem Felsőfehérmegyéhez tartozik, amelynek székhelye — Segesvár. Jó, igen jó lovakkal kétnapi út ide. S van még a szomszédság-

ban néhány ilyen falu s szerteszórtál! egyebütt is, kis szegletecskék a mappán: s ezek együtt Felsőféhérmegyének neveztetnek. Bemegyünk a faluba, sűrűn érik egymást a szűkebb, meg tágasabb kúriák, a nemesi udvarházak, még sűrűbben a zsellérházacskákat, volt jobbágyok már nagyobbacska házai, s elvéve módosabb házak: hatókrös gazdák laknak itt. Sem nem urak, sem nem jobbágyok. — katonáembereknek hívják őket. A székelység ama bizonyos harmadik rendje ez, mely a lófőszékely után következik s amely 48 előtt gyalog szolgálta a császárt.

Vasárnap, alkonyodik, csakúgy hullámszik a torjai korszón, a fűzfaszegélyezte patak mentén a torjai aranyifjúság. Itthon ragadt gavallérok, vakációzó diákok, mind úrfiak, s még nagyobb sereg páváskodó, begyeskedve sétáló kisasszony — úgy látszik, nem tréfált édesanyáin, amikor azt mondta: 99 kisasszony van itt. De nekem most csak arra van gondom, hogy büszkén kiszegett fejjel vágta végig Pista s Fecske a torjai korszó mellett, csakúgy félszemmel sandítok a társaság felé, — vájjon itt van-e már az a kisasszony, akivel én is majd szemtől szembe fogok állani, mint ahogy állott Benkő Ádám az ő Ilona nevű végzetével?

Karatnán van Ignác bácsi háza, édesapám uccáról-uccára igazgat: jobbra hajts, balra hajts. Addig jobbra, addig balra, megérkezünk, régi udvarház elé kanyarodik a szekér, megállunk a tornác előtt. Fonott karosszékben ül egy fehéredő hajú, komoly arcú, nyúlánk termetű ember, mellette egy javakorabeli, kissé hízásnak indult, villogó szemű asszony. Alattuk, a lépcsőn egy fiatal s egy serdülő leány. Első pillanatban látom, hogy örülnek nekünk. Fiatalosan szalad elénk Ignác bácsi, lesegíti édesanyámat. Megcsókolják egymást, ám ezt megelőzően édesanyám illendően kezét csókol a papbácsinak. (1817-ben született a papbácsi, 1822-ben az édesanyám.) Mari néni a két leány — mind csókkal fogadják édesanyámat, engem megsimogatnak: hisz Elekecske már nagy fiú! Bizony nagy, már egy-két hónap s tizenöt esztendő lesz Elekecske.

A nagyobbik leány: Marika. Igazán Marika. Szó-

kébe hajló, átlátszó arcú, finom, törekeny teremtés, szelíd lelkű, kékszemű, mint az édesapja, félig torjai, félig baconi típus. A kisebbik, Zsuzsa, kevés beszédű, szomorú kedvű, ridegnek tetsző, csak lassan világlík meg, hogy hideg külseje meleg szívet takar. Azt hiszem, egészen kicsi korában sem becézték Zsuzsikának. Barna arc, nagy fekete haj: egészen baconi típus. Az anyja, ha haragszik rá valamiért, nem is szólítja másként: te baconi!

De ez a ház most a békesség, a csendesség háza — ideális papi ház. A háznak úri ház a formája, bár jóval kisebb, mint a Gábor bácsié. Apró-fazsindelyes ház, mindössze három lakószoba benne, aztán konyha, kamara. Két oldalt folyosó veszi körül, a faoszlopokra borszőlő indái kapaszkodnak, oszlopok közt hosszú virágládák: most éppen fehér violák nyílnak bennök. Ez a ház Kun Gábor uram háza volt, de a konyhát, a folyosót a papbácsi ragasztotta hozzá. Eszerint két szobában húzódott meg tekintetes Kun Gábor uram büszkesége, akinek családfáját az a nagy szégyen érte, hogy leánya beleszeretett egy művelt, szelíd lelkű ifjúba, Egy papba, aki csak „katona embernek” a fia.

Virágillat a folyosón, virágillat a házban. (Nem mondom: levendula-illat, mert ennek a hitelét, levendula-illatot soha nem szagolt írók igen-igen lejáratták.) S a kert, a kert! Szép, szabályosan vágott, gondozott utak, az utak mentén gyümölcsfák: balul, pónvik, aranypármén. Patak szeli át a nagy gyümölcsöst (minden fáját a papbácsi ülteté), a patakon könnyű kis híd, a karfája zöldre festve: a papbácsi sajátkezű műve. Túl a patakon nagy kerek tó, fehér és vörös liliomok szegik, a közepén karcsú rúdon kis nemzeti zászló. A patakból csurog a víz a tóba, onnét vissza: mindig friss a vize. De ez csak az egyik kert. A ház végén virágoskert, virágoskert szélén méhszín. Átellenben egy másik kert: ez is gyümölcsös, a közepén gyümölcs-aszaló, a papbácsi kitalálása — és szaladgál a kertben egy őzike. Most még rémülten szalad előlem, de majd megbarátkozunk. Úgy megbarátkozunk, hogy majd, amikor az őzzé varázsolt árva fiúról írom a mesét, ez az őzike sza-

ladgál a szemem előtt, ezt a kertet látom, áttelepítve ide a másik kert tavát. S mennyi málnabokor a kerítések mentén! Önkéntelen András nagyapám kertjére gondolok. Ő is ily szép sorjába ültette a iákat, mint a fia; ő is málnabokrokat ültetett az — unokáknak, mint a fia, aki bizonytal az unokákra gondolt szintén, amikor e bokrokat ülteté. Apa és fia, mindketten a halhatatlanságnak dolgoztak, s jusson bár idegen kézre az édes anyaföld, unokáról-unokára öröklődik a szép sorjába ültetett fáknak, a kerítések tövéből mosolygó málnabokroknak édes-bús emléke: apának és fiának a halhatatlansága. Igaz-e?

*

A papbácsiban nincs egyetlen vonás, a kálvinista papot ezer mértföldről megismertető. Arcának, kezének szinte átlátszó fehérsége, hangjának lágysága, modorának simasága, minden mozdulata a francia regények abbéjára emlékeztetne engem, de még azt sem tudom, mi fán terem az abbé: tudatlan kálvinista diák vagyok. Műveltség dolgában messze felette áll a falusi tekintetes uraknak; azoknak is, akik just hallgattak a marosvásárhelyi akadémián, aztán félíg vagy egészen végezetten az ősi kúrián rekedtek, az ősből apránként eladogatva egy-két darabot. Nagy tisztelettel hallgatják szavait a tekintetes urak, ő meg szelíd mosolygással néz el a korlátolt, maradi okoskodású fejek fölött. Megütődve hallom, hogy apró urficskák öreg rend cselédeket is tegeznek. Hiszen ez egészen más világ, mint a mi világunk, oda át, az erdön túl, a szabad székely lakta szép Erdővidéken! Ha a tekintetes úr felnéz az egekre s azt jövendőli a felhők járásából, hogy: meglássatok, ma esső lesz, — a tekintetes úr cselédje (vagy napszámosa) alázatosan jegyzi meg: *jól parancsolja* a tekintetes úr, ma csakugyan esső lesz. Akármit mond a tekintetes úr, nem mondja, hanem parancsolja. Volt jobbágy, volt zsellér még mindig bizonytalanul, félve, ijedezve jár az új világban, vájjon nem tér-e vissza a régi világ, a 48 előtti? Huszonöt esztendő röpiült el 48 után, de a lelkek még nem szabadultak fel. Sem a nemesi, sem a paraszti

lelkek. Most már kezdem érteni az én kicsi falumnak talán egyetlen jobbágy emberét, aki a negyedik faluban lakó méltóságos Ákos úrfinak, minden tavasszal ajándék-barányt viszen. Méltóságos Ákos úrfi családjának néhány darab földje volt a mi határunkon 48 előtt, erre a néhány földre volt jobbágy Pattantyús Vájna Áron. Méltóságos Ákos úrfi sok pénzt veszített kártyán, a mamája az egész vidéket beszaladgálta pénzért: Pattantyús Vájna Árontól is kapott harminc ezüst húszasokat. Méltóságos Ákos úrfinál minden tavasszal megjelen a volt jobbágy az ő bárányával s meginstálja alázatosan az úrfit: ha megkaphatná a harminc ezüst húszasokat. . .

Ez úgynevezett történeti tény, ha úgy tetszik: kultúrtörténeti adalék annak a bizonyítására: mely lassan, nehezen szabadulnak fel a lelkek.

Ebben a rengeteg nagy faluban két könyvtár van: egy holt s egy eleven. A holt könyvtár az Aporok lakatlan kastélyában látható, egy nagy terem közepén, a földön, óriási halomba összehányva. Ezt az egerek olvasák. A másik, az eleven: a papbácsié. Itt találkozom először Schillerrel és Goethevel; itt válogathatok először kedven szerint a jó magyar könyvekben s olvashatom végig a Vasárnapi Újság, a Magyarország és a Nagyvilág bekötött évfolyamait. Itt kezdtem fordítgatni s könyv nélkül is megtanulni Schiller kisebb költeményeit, különösen, amikor megtudtam, hogy Marika is próbálgatja gyenge szárnyait, ő is fordítgat Schillerből, édesapja nagy öröme.

Ennek a rengeteg nagy falunak 99 kisasszonya közt csak két igazán művelt kisasszony van: Marika és Zsuzsa. Lengyelországi német leány, Jozefin kisasszony s a papbácsi együtt oktatják, nevelik a leánykákat. A derék kisasszony ismereteinek hiányosságait bőven pótolja a papbácsi: ő egyformán járatos a tudomány minden ágában. Nem magoltat, hanem magyaráz, az apáknál szokatlan nagy kedvvel és türelemmel. A gazdaság nem köti le idejét: felibe művelik a földjeit, leánykáinak s kertjeinek szenteli életét. Közbe-közbe fűr, farag, mint András nagyapó, Marikának is, Zsuzsának is kis szövőszéket farag, amelyen játszva tanulják meg a szövést.

Művészi faragványú kalitkákban fűtyülnek a kanári madarak: mind e kalitkák a papbácsi remeklései.

Mari néni szerepe a leánynevelésben annyi, mint a többi tekintetes asszonyé: nagy gondja van arra, hogy az ő leányait öltözködésben túl ne szárnyalják a többi kisasszonyok. Majomszeretettel veszi körül a két leánykát, különösen Marikát. Csak ezt a két leánykát szereti meg az urát, ez a három lény az ő világa. Már gyűlöli azt a fiatalembert, aki szerelmes a törekeny Marikába, s aki egyszer bizonyosan leszakítja az ő kebléről ezt a gyenge virágszálat s elhervasztja, el . . .

Jószívú asszony Mari néni, látva-látom, hogy sem tőlem, sem mástól az ételt nem sajnálja, de nem mernek, időn kívül, kenyeret kérni tőle. Nehezen szokom meg az itteni rendes, kimért életet. Pontban reggel 6 órakor tejeskávé, pontban déli 12 órakor ebéd, pontban este 6 órakor uzsonna-vacsora, mely elmaradhatatlanul tejeskávéval kezdődik s túrópuliszkával vagy paprikácscsirkével végződik. Ez a rendes, megszabott étkezés a magyarázata (talán Németországból hozta a papbácsi?), hogy a halálnak rég el jegyzett ember, a torjai tekintetes urak nagy álmétkodására, szép öregséget ér, míg a vasgyűrő tekintetes urak sorban dülnek ki férfikoruk delén. Alig hiszem, hogy valahol a földkereken, ekkora területen, lenne még annyi özvegy-asszony, mint itt. Némelyik kúrián kettő is: a nagymama meg a leánya. Alig csoszogó vénasszony és életerős, javakorabeli asszony: mindakettő özvegy. A férfiak közt ritka, amelyik késő öregséget ér. Nagynehez munka nem fogyasztja életüket, nyilván a tétlenség, a borozgatás, a rendetlen élet viszi a temetőbe. Vannak itt méltóságos urak is (Isten tudja, mért címezzük így őket), s ezek is oly kis birtokon urak, hogy csupa-csuda. Néhány jobbmódú tekintetes úr 100—200 holdon úr, a többi 10—20 holdon tengődik, de úr. Kaszanyelét, kapanyelét, ekeszarvát meg nem fogja. Van két sovány ökre vagy két rossz lova, e mellé egy kisbéres, egy-két napszámos, ezek dolgoznak, a tekintetes úr meg nézi. A tekintetes úrnak vannak nagy kamaszfiai, — ki járt túl egy-két esztendőt a falusi

iskolán, ki nem, — ezek sem dolgoznak, lógnak ide, lógnak oda, mívesnapokon is kugliznak, borvizes bort iszogatnak — miből? Mari néni tudja, miből. Az ő éles szeme mindent meglát s szokimondó szája semmit el nem hallgat. Tőle hallogatom, hogy ez a tekintetes úr is eladott egy darabka földet, az is eladott. Ennek árából kapott új ruhát az úrfi meg a kisasszony. S én ezeket még messziről, bátortalanul nézem, mert én még háziszóttos ruhában s patkós csizmában járok. Tudom, az én édesapám könnyen járathatna úrfiasan, de magam sem vágyakodom erre. Még nem. Most csak egy a vágyam: olvasni, olvasni és olvasni. Behúzódom az oldal szobába, ott van a papbácsi könyvtára: ez a kis szoba az én mennyországom. A szomszédszoba meg-megtelik vendégekkel, rám-rám nyílik az ajtó, látnak egy pillanatra a vendégek, úrfiak, kisasszonyok, tekintetes urak és tekintetes asszonyok, félszemmél ki sandítok, aztán hirtelen visszabújok a könyvbe. Végre is ki kell bújnom az uzsonna-vacsorához. A nagy kerek asztalra van terítve. Törekeny Marika körül két gavallér legyeskedik: csudálatosképpen mindakettő kész ember, de csak az egyik visel hivatalt, a másik itthon ragadt úrnak. Egyelőre próbálgatja, hogyan lehet az ember kicsi földön úr, ráér még az a hivatal, ha ez a kicsi föld is kicsúszott alóla. A hivatalt viselő gavallér szép szál ember, szélesvállú, eleven tekintetű, jóképű ifjú, látszik rajta, hogy Pesten jogászodott: egészen kipallérozódott. A falusi gavallér zömök, hízásra hajló, cigánvképű, mennydörgő hangú — itt a csata már eldőlt. Megfojtanak egymást egy kanál vízben Marikáért, akinek, szegénynek, maholnap csak a nagy, csudálkozó kék szeme marad. Akinek törekeny testét harmadnapos hideglelés sorvasztja — és alig hallhatóan köhécsel. Mari néni két farkasnak nézi a két gavallért, akik marakodnak az ő báránykája fölött; gyűlölködő pillantást veteket rájuk, különösen az egyikre, hiszen látja, hogyne látná, hogy az ő báránykáját melyik farkas falja fel...

Marika érzi, hogy a halálba megy, de a napról-napra hevesedő ostromnak nem tud ellentállani. A két

farkas marakodását nem bírja nézni sokáig. Marika választ. Akármelyiket választja: halált választ. Arra a farkasra esik a választása, aki városba viszi. Abba a városba, hol a szeszgyárak bűzétől — dögleletes a levegő. Oly dögleletes, hogy a helyi humorizálás szerint, ott a bacillus is megdöglik.

Marikát meleg nyárban viszik el a szülei házból, s meleg nyárban hozzák haza, holtraváltan, derék-aljakkal, dagadó vánkosokkal kipárnázott kocsin. Marika után még jön egy kocsi: azon egy jól megtermett, nekigömbölyödött dajka ül, karján néhányhetes csecsemő. Marikát lefektetik leánykori ágyába, ahonnét többé fel nem kel. De Marikának elébb még meg kell siratnia kedves kanáriját, a Micit. A dajka kikotyogja: meghalt a Mici, s Marika tágra nyílt nagy szeméből szivárogni kezd az oly sokszor visszafojtott könny. Marika rám néz:

— Temesd el a virágoskertbe.

Kis koporsót faragok Micikének, sírt ások a virágosba, elföldelem Micikét, fejfát állítok neki.

Marikának el kell még siratni a kicsi Ilonkát is. Ő rá a sor csak ezután kerül. Marikának falevelek hullását meg kell várnia, s amiŕyen engedelmes gyermek vala mindég, meg is várja, meg. Marikát kiviszik a temetőbe, Ilonka mellé fektetik. Aludjál szépen, Marika.

A mennyország pokollá változik. Mari néni sir, tombol, átkozódik, ezerszer kiáltja egy nap: Gyilkos! Gyilkos! Gyilkos! Ő tudta, előre tudta, úgy-e, megmondta, hogy az a „farkas” megöli — úgy-e, megölte! Könyörög a papbácsi: csendesülj! Nyugodjunk bele Isten akaratába.

— Nincs Isten! Nincs Isten!

Most még az esztelen harag tagadtatja meg Istent, de telnek, múlnak a napok, s papbácsi rémülten látja, hogy ez az asszony, aki Istennek szolgájáért dacolt az apjával, fittyet hányt az egész nemzetségnek, megtagadja Istent, nem hisz többé benne: Nincs Isten! Nincs! Minden szava egy-egy tördőfés a vallásos, szelid lelkű em-

ber vérző szívének. Mennyivel mélyebb az ő bánata! Oly mély, hogy még könnye is alig van. Az ő szeretete emberi szeretet, nincs ebben semmi állati. Csendes megadással cipeli vállán a keresztet. Csendes megadással ül a poklok tűzében. Csendes megadással tűri az Istentagadó, nyers, indulatos, csurondároskodó szavakat.

Szeretnék hazaszaladni, de a szent embert itt hagyni képtelen vagyok. Valami titkos varázs húz közelébe minden nyáron. Ő mindig az, akinek első pillanatban láttam. Istent megtagadta Mari néni, a szent embert nem tagadja meg. Ő a bálványképe. Ő érette meg-meglágyul a nyersesége, le-lecsitul a szilajsága. Már-már mintha azon igyekeznék, hogy úgy szeresse Zsuzsát is, mint ahogy Marikát szerette...

Vájjon Istennel mikor békül ki?

TIZEDIK FEJEZET.

Ebben megtudjuk, hogyan lesz a diákból úr, s többek közt azt is, milyen hasznos dolog a legáció?

A diákból úgy lesz úr, hogy a hatodik osztály egzámense nem *egzámen*, hanem — *rigorózum*. Magyarul: szigorított egzámen. Aki ezt a szigorított egzáment kiállja, abban a pillanatban úrnak szólítják még a professzorok is. Ahogy kilépnek az auditoriumból a folyosóra, az újdonsült urak első dolga, hogy cigarettára gyűjtanak. Mostantól kezdve nem kell törni a fejüket, hol is szippantsanak el egy cigarettát. De nemcsak cigarettára gyűjtanak, amint a folyosóra kiözönlenek, de gyermekes boldogan kiabálják egymás nevét, tagolva, hosszan elnyújtva, s ami fő, az úr-at hozzá ragasztva, így ni: Be—ne—dek E—lek—úr!

Ó de szépen hangzik, úgy-e? Eddig, ha valaki keresett, belekiáltotta a vén kollégiumba a nevemet, tagolva, elnyújtva, de egyszerűen, úr nélkül. Ezentúl hozzátoldják az urat. Eddig, ha feleletre szólított a professzor úr, fel kellett állanom illedelmesen. Ezentúl ülve maradok s úgy felelek. Eddig nem volt jussom, hogy ekléziát válasszak s „hivatalosan” hirdessem Isten ígét. Ezentúl én is sorra kerülök s kedvem szerint változhatok az előlem még el nem szedett ekléziák közt.

Úr lesz a diákszolgából is. Ha arra való, privát tanítványokat kap, mehet legációba, innen is, onnan is, ha nem csurran, cseppen. Szegény Leopold, lám, most úr volna ő is, de az ő érzékeny szíve nem bírta végig a szolgaságot: szinte szégyellem leírni, hogy Leopold is — nem/nem a kollégium üres szobájában, szülei sírján lőtt a szívéhez . . .

Hát, most majd hivatalosan járunk legációba. Akkreditált követei leszünk a vén kollégiumnak. Nyomtatott ajánló levelet kapunk, amely rövid, vallásos elmélkedés s egyben ajánlólevél is: benne a nevünk. Minden ekléziáról tudjuk, hány olyan család van olt, amelyik az ajánlólevelet elfogadja s azt legalább egy pengő forinttal meg is váltja. Ki-ki annyit vásárol, darabja, gondolom, két krajcár, de ezt a nagy summát majd csak akkor fizetjük, ha a legációból visszajöttünk. A legnagyobb summa lehet ötven krajcár, — bizony, nagy ez egy diáknak legáció előtt.

Öreg iskolatársaimmal, ha össze-összetalálkozom s elevenítgetjük a diákélet emlékeit, lelkünk legszívesebben a legáció emlékei körül mulatozik. A kigondolt és valóban megtörtént élményeknek, anekdotáknak kincsesháza épül az emlékezés során. S mind megegyezünk abban, hogy az emberekkel való érintkezésnek, a nyilvános szereplésnek nagyszerű előkészítő iskolája a legáció. „Minden háznál más a szokás”, s minden faluban más-más, addig ismeretien szokásokat találunk. Még nem jár vasul felénk, sem viseletben, sem gondolkodásban nem egyformásodott a nép. Puska-lövésnyi távolságra eső faluk népének más a viselete, más a háza, más a beszéde, mások a szokásai, mások az erkölcssei.

Vannak ekléziák, amelyek nincsenek benn a vén kollégium legacies listájában, mivelhogy hivatalosan legátust sohasem kértek. De ha magától ajánlkozik valamelyik diák, akinek nem jutott eklézsia, vagy még nincs is soron: jószívvél látják. Apró gyermek voltam, amikor az első prédikációt elhadartam a kisbaconi templomban, s bizony, nem tudtam bevárni, amíg a sor reám kerül: legényke voltam még, tizennégy-esztendő legényke, s mit gondoltam, mit nem, Virágvasárnapján felpattantam a Fecskére, elgaloppoltam (székelyeken mondva: elkaluppéroztam) a szomszéd faluba, egyenest Pethő Mózes tiszteletes úrhoz. Akkor én már olvastam táblabíró uraimékról: igazi táblabíró típus volt Pethő tiszteletes. Rózsás, gömbölyű arc, hatalmas, pocakos termet, hosszúszerű pipa, talán

csak a nevetős, gyermekszeme nem volt táblabírói. A felesége kedves öreg asszony: inkább „nagyasszony”, mint tiszteletes, ami nem azt jelenti, hogy minden tiszteletet meg nem érdemelt. Egy kicsit kicsillett legátusnak a táblabíró-tiszteletes, de elfogadott, hogyne fogadott volna, hiszen öt prédikáció elmondása alól szabadítom fel. Ünnepe szombatján már Pista, Fecske röpitnek Magyarherinányba, nyitott kapu vár, édesapám huszárpajtásának, Pethő Mózes bácsinak a kapuja. Igen. Pethő Mózes a pap, Pethő Mózes a — megyebíró. Valamint az én faluban minden harmadik ember Benedek, itt minden harmadik — Pethé. A tiszteletes is, a megyebíró is gyermektelen ember. Kár, mert mindakettő szép szál ember, mindakettőnek rózsapiros az arca, bár mindakettő öreg ember. A megyebíró Pethő Mózesnek már ezüstszínű is a haja. Vidámkedvű öreg ember Pethő Mózes, estére összegyűlnek a házánál a jóemberei: báránytokány a vacsora, karcos bor a csusztatója. Egyszerre megered a nóta, csupa régi magyar nóta, diákos emberek nótái. Nem itt hallom először ezt az igen-igen szomorú nótát:

Kalapom szememre vágom.
Mellette hervad virágom —

de meglep, mert csali diákoktól hallottam eddig. Ezek pedig mind fehérharisnyás, egyszerű székely emberek. Az egész faluban csak két nadrágos ember van: a pap meg a kántor. Itt úr nincs, mind szabad, fehérharisnyás, az ősi viselethez szívósan ragaszkodó székelyek, A falu közvetlenül az erdő aljában húzódik el, hosszán, igen szűk völgyben, kicsiny és sovány a szántó föld határa, annál nagyobb az erdeje. Ez az erdő — mindenkié. Szabad préda. Hiába emeli fel tiltó kezét a törvény, nem bír e néppel sem bíró, sem szolgabíró, sem csendőr. Az erdő, a rengeteg erdő a nép hazája, mindene. Nyers, szilaj, dacos e nép, merő ellentéte az én kicsi falum szelídebb, jámborabb lelkű népének, de — itt következik a csuda: sokkal szorgalmasabb templomjáró, még a beszéde is oly kenetes, mintha

folyton a Bibliát olvasná. A szegényebb rend (s ez a nagy többség) kicsi gazdasága mellett mindenféle mesterséget űz. Szere-száma nincs a kádároknak, a fazekasoknak, a kőfaragóknak. Erdővidék minden falujának van jellemző mellékeve: Hermány — kádározó, Kisbacon — kalácsütő. Amott a — szegénység, itt a jómód.

Igen, ez a nyers, szilaj, dacos, verekedő nép valóságos, kenetes, szorgalmas templom járó. A kicsi legátus hírére szorongásig megtelik a templom, de alig kezdek a prédikációba, csintalan legényecskék a karzatról eleresztenek egy verebet, nyilván nem azért, mert megszánták a rabságát, hanem meg akarják zavarni a legátust. A veréb ijedten röpköd ide-oda, bele-beleütődik a falba, a legénykéek vihognak, lent a nép háborog, nagy a megbotránkozás. Egy pillanatra megállok, aztán folytatom a prédikációt, a legénykéeknek megnyúlik az arcuk: nem sülttem bele, s ráadásul ott-hon, ha nem mindjárt a templom előtt, el is döngetik. Kimegyünk a templomból, a nép megáll, várakozik, én is megállok, akkor előre lép egy öreg ember, a kalapját leveszi, forgatja, én is leveszem, s az öreg ember cicomátlan szavakban megköszöni a gyülekezet nevében az „ünnepi szózatot” s végezetül „engedelmet” kér a legénykéek helytelenkedéséért. Engedelmet s nem bocsánatot: a székelynek engedelem a bocsánat. Én „megengedek”, szent a béke, mire a fejérmépek körül-fognak, össze-visszacsókolnak, aranyszájú meg aranylábú csirkémnek neveznek, közben itt-ott a tömegben döngetik a legénykéeket. Sokan lelkemre kötik, hogy ünnep után búcsú nélkül nehogy hazamenjek, mert azt igen erősen szégyellenék, s én sorba is járom a házakat az egyházfival, aki egy üres zsákot szorongat a hóna alatt.

Amilyen szilaj ez a templomjáró nép, oly erőszakos a vendégszeretete is. Minden háznál kell ennem egy-két falatot, megizelintennem a mézes pálinkát (haj, Istenem, mi lesz ebből!) — no, még egy falást! Szeresse! Ó, ó, édes Jézusom, de madárétű! — sopánkodnak, olyan szívükből sopánkodnak, hogy ellentállani lehetetlen. Ha-

marosan megtudom, hogy mire való a zsák. A zsák arra való, hogy: „mindenünk van, csak pénzünk nincs”, pénz helyett hát gabonával kedvesednek, a zsák meg telik, telik, én meg nevetek magamban: mit szól majd az édesapám, ha gabonával jövök haza. De helyelközzel pénzt is adnak, többnyire egy nagy otromba rézpénzt, amelynek susták a neve, különben négy krajcárt ér az. Suszter tallérnak csúfolják a városi népek. Van ezzel a pénzzel kapcsolatban csúfolódó versike is: Azt mondja:

Egy pár ember hat susták.
Mégsem ér egy poltúrát.

Így is rengeteg pénz gyűl össze, mert a táblabíró-pap egy pengő forinttal, a kántor ötven krajcárral pótolja a sustákat és a krajcárkákat, a zsák is megtelik, Pethő bácsi pénzre váltja, jóllehet tele a szuszékja: hazaviszek vagy tíz pengő forintot s első regényemnek a — csiráját.

Felbuzdulok az első sikeren, célba veszem Bodost: begyek közül mosolyog a mi falunk felé, egy jó futamodás. Erdő borította hegylánc hajlik a falu fölé, itt már viaskodik a bolti posztó, meg a házi szöttes nadrág a fehér harisnyával. Ez már nem az az áradozó, kenetes beszédű nép. Mintha némi fanyarság ülne az arcán — miért? Jaj annak a falunak, amelyet szájára vesz a csúfolódásra hajlamos székely. A bodosiak után kukk-ot kiabálnak s ha kérded, miért, meg is magyarázzák. Réges-régen perelt Bodos Baróttal egy erdőn s végezetül abban állapodtak meg, hogy mind a két falu népe kimegy az erdőbe, ott megvárják, amíg Bárót felől is, Bodos felől is megszólal egy kakuk s amelyik falu kakukja tovább bírja, azé lesz az erdő. A bodosi kakuk bírta tovább, de hogyan? úgy, hogy egy bodosi ember jóelőre fára mászott s amikor észrevette, hogy az ő kakukjok elhallgatott, folytatta a kakukkolást — így lett Bodosé az erdő.

A bodosiakat meglátogatja a püspök, látogatás után kikísérik a faluból.

— Menjenek vissza, ne fáradjanak tovább, kedves atyámfia, — mondja a püspök.

— Megkérjük az engedelmet, — így a megyebíró, — de mi minden kedves vendégünket elkísérjük az *akasztófaig*.

Hát, ez igen-igen rég történhetett. Akkor, amikor Bodos határán is állt az akasztófa. Ha — állt.

Most már kezdem, sejteni, hogy mért rögződött a bodosi ember arcára a fanyarság. Folyton, nemzedékről nemzedékre csúfolódást hallani: elkedvetleníti, fanyarítja az arcot. Ez az arc bizalmatlanul fogadja a köszönésedet: vajjon nem következik utána csúfolódás?

A Budai család Bodos első családja. Az. öreg Budai Károlynak három diák fia, a legnagyobb, József Pesten van, az orvosi egyetemen, s róla most csak annyit szabad elárulnom, hogy az övénél tanulságosabb, érdekesebb pályát nem sok magyar ember futott meg. De köti a kezemet, hogy én e pillanatban csak tizenhat éves kamasz vagyok s nem szabad róla többet tudnom: József orvosnak készül. . . Majd kitűnik: a bodosi templomban sem azért a néhány pengő forintért mondtam el öt prédikációt. Sokkal többet hoztam el onnét: egy nevet, egy ismeretlen nevet, amelyhez most még csak ennyi fűződik: orvosnak készül. Na, és hoztam egy kedves dalt:

Gyi fel, sárga, a tetőre,
 Veled megyek mennyegzőre.
 Iha, cin, cinárom,
 Szeret a virágom!

Ha megfázok, ha meghűlök,
 Mellette felmelegülök.
 Iha, cin, cinárom,
 Szeret a virágom!

*

Hull a hó, hull a hó, ismét itt a karácsony. Nekem apróember koromban sem állítottak karácsonyfát, pedig mi rengeteg karácsonyfa zöldellik a mi erdőnkben! Nem panaszképpen mondom, hiszen az. én gyermekkorom a karácsonyfát hírből sem ismeri, A XIX. szá-

zad elején gyűjtják az első karácsonyfát valamelyik Podmaniczky kastélyában: német volt a ház asszonya, hazájából hozta e kedves szokást. A XIX. század vége felé jár az idő mutatója s nálunk a karácsonyfát még mindig nem ismerik. Zörgő dió, mogoró, piros alma: ez a falusi gyermek karácsonyi ajándéka, s ha erre az egyszerű Szentháromságra emlékezem, szememből a könny kicsordul. A sírig kísér ez az édes emlék: Karácsony hajnalán a szabad kemence tüze karikás ágyacskámra világít, nyitogatom a szememet, s egyszerre csak arcomon elkezd gurulni valami, gurul, gurul, legurul meleg kebelemre, oda kapok: alma, alma, piros sólyom alma! És ott áll édesanyám, fölém hajolva, mosolyogva, aztán megcsókol — melyik gyermeknek van ennél édebb karácsonyi emléke?

De már nagy diák vagyok, a dombházi pap vendégszobájában virradok karácsony reggelére. Ellenállhatatlan vágy hozott e faluba. Megragadtam az első alkalmat, amikor én is válogathatok az ekléziák közt: Dombházát választottam. Látni akarom azt a fadut, ahonnét két kisbaconi diák hozott halálos mérget: szívében az egyik, — gyomrában a másik. Vájjon, mit hozok én? Még szeretem, igen szeretem az életet, megmegrettent Ádám és Antal bús végzete, de a babonás felemen győz a kíváncsiság.

Dombház nagy falu. Két temploma van: református az egyik, unitárius a másik. Látszik a népén, hogy Dombházától már nincs messze Brassó. A jómódú gazdákon (és sok itt a jómódú) brassói posztó-nadrág, teste szabott kurta kacagány. A fejérnépeken selyemszoknya, prémes bundácska, a fejükön selyemkendő. Jói megtermettek a férfiak, egyenes a tartásuk, büszke a járásuk. Itt már nem egy székely huszár-család van, mint az én falumban, de sok. Az öregek arra büszkék, hogy ők „volt nemes székely huszárok”, az ifjabb nemzedék arra, hogy székely huszár famíliák ivadékai. Van azonban a falu közepe táján egy nagy nemesi udvar is, mélyen bent, az uccától messzire magas kőház: az oszlopos tornácra vagy tíz garádics vezet. A garádicsok már kissé korhadoznak, de — kinek mi köze

hozzá? A nagy kőháztól néhány lépésnyire egy hoszszúkás faház, van vagy tíz ajtaja, udvarra nyíló; minden ajtó egy-egy szobái jelent: vendégszobák ezek. Az udvar másik felében a gazdasági épületek, nagy csűrök, nagy istállók, s érzem a bűzérőt: szeszgyár is van itt. Székelyül: pálinkamasina, s csak meg kell fordítani, megvan a termelt folyadék neve: masinapálinkat.

Az öreg tiszteletes úr előre kioktat, hogy a nagy kőház gazdája agglegény. Négy konceptust (ez az ajánlólevél neve) kell vinnem e házba: egyet a gazdának, egyet a nagybácsijának, a méltóságos urnák, kettőt a házigazda nénjeinek. Mindakettő öreg kisaszony. Mindakettő megvárja, hogy kezet csókoljak neki. Mind a négy konceptusért a házigazda fizet, sőt ő fizet egy másik méltóságos úrért is, aki azonban más telken lakik, az agglegény telkén és házában. A nagy kőházban lakó méltóságos úr is „már végzett”, — oktat lei a tiszteletes — a más telken lakó méltóságos úr is. Szerencsére, a nagy kőházban lakó méltóságos. egyedülálló ember, de a másiknak van felesége, négy leánya — s ezeket mind a tekintetes úr éllelmezi, ruházza. Igen, a tekintetes urnák nagy birtoka van s mégis csak tekintetes úr. Akinek nincs földje: méltóságos, akinek van: tekintetes. S mert a tekintetes úr tartja a méltóságosokat, nyilvánvaló, úgy-e, hogy a tekintetes úr előbb-utóbb ténsurrá hanyatlík?

Már tudom, mi a lámpaláz: elfog, valahányszor indulnom kell a szószékre; elfog most is, amint a nagy kőház garádcsán följebb, följebb lépek. Jön velem az egyházi, szeretném, ha ő is bejönne velem, de kint marad a tornácon. Ő csak a konyhán keresztül léphet a — palotába. Félénken kopogtatok, dörgős szabad-ra nyitok be.

A nagy ebédlő közepén áll a házigazda, tagbaszakadt, barnapiros arcú, negyven felé járható ember. A tornácre nyíló ablak mélyedésében, karosszékben ül egy sovány, aszott arcú vén ember. Hálóköntös, hálósipka, nagy kerek okuláré, hasszuszáru tajtékpipa, kezében egy kolozsvári újság: a *Kelet*, illő időtlenül meg-

hajlok és bemutatkozom: van szerencsém bemutatni magamat, én vagyok az ünnepi legátus, a nevem... S átnyújtok egy konceptust az öreg úrnak. Láthatóan jól esik neki, hogy őt nézem a ház urának, kegyesen átveszi a konceptust, mindjárt bele is fog az olvasásba. Közbe átnyújtom a házigazdának is, aki barátságosan dörmög valamit, azt hiszem, azt, hogy üljek le. De alig ülök le, nyílik az ajtó, gyors lépteikben szalad át az ebédlőn egyik öreg kisasszony, nosza, felugróin, elkapom a kezét, de haragosan kirántja, tovább rohan s becsapja maga után az ajtót. No, ez jól sikerült. Újra nyílik az ajtó, belép a másik öreg kisasszony, az öregebbik, ez már nem szalad, lassan, méltóságosan lépked, közben felpillant a falióra, de azért megkérdi: Wie viel Uhr ist es?

— Három, — dörgi az agglegény bosszúsan.

Igaza volt, mit kérdi, hiszen, ebben a percben nézte meg a faliórán. Kezdem sejteni, előttem akarta fitogtatni a német tudományát. Akár így, akár úgy, ennek az öreg kisasszonynak is elkapom a kezét s mielőtt elránthatná, becsületesen megnyomott csókot cuppantok reá. A kezehátát konyhakötényéhez dörzsöli, a konceptust átveszi — rendben van, úgy-e? S már kezdem ajánlgatni magamat, amikor ismét nyílik az ajtó, bepöndörüi egy négyesztendős csudaszép leányka, repülve repül felém, aztán megáll előttem, felnéz rám nagy, okos szemével s kérdi: — Maga a kicsi legátus?

No, lám, alig érkeztem a faluba, már nevet is adtak nekem: a kicsi legátus. Kicsi legátus! A tizenhetedik esztendőt taposom s még mindig kicsi vagyok? Mit feleljek? Azt felelem: Igen, én vagyok a kicsi legátus.

— Úgy-e, azért jött, hogy játsszon velem? Mit feleljek rá? Azt felelem:

— Azért, szívem, azért.

Hopp, mindjárt elészedi a játékait, egy nagy dívánra dobálja, megfogja a kezemet, lekényszerít és — kezdődik a játék. Egészséges kacagásától cseng az ebédlő. Közben kicsal belőlem egy mesét. Alig tudok

elszabadulni tőle. Meg kell esküdnöm, hogy holnap Ismét eljövök.

— Várjuk ebédre, — dörgi az agglegény. — A legátus egész ünnepen nálam ebédel.

Még sok háznál kell elhebegnem: van szerencsém ... én vagyok az ünnepi legátus, a nevem... A nagy kőházból egyenest a „másik méltóságos” úr házához vezet az egyházfi. Ez már jóval kisebb ház. A méltóságos asszony fogad. Sovány, öregedő asszony, feszesen ül a díványon, kezét mereven nyújtja előre, a kézcsókot s az ajánlólevelet kegyesen fogadja. A szomszéd szoba ajtaja kinyílik, de csak annyira, hogy egy leányfej kikukucskál, aztán vihogva húzódik vissza. Következik utána a második, a harmadik, a negyedik leányfej, mind vihogva húzódik vissza; az ajtó becsukódik, hangos kacagássá csendül a vihogás — ez nekem szól. A kicsi legátusnak, a magyarruhás kicsi legátusnak. Én sem gondolok arra, hogy is mernék arra gondolni? — ők sem gondolnak arra — hogy is gondolnának? — hátha találkozunk még az életben valaha, amikor ők igen szomorúak lesznek s én — akkor sem fogok kacagni. A búcsúzás pillanatában nyit be a méltóságos úr, vállán kétszövű fegyver, szó nélkül akasztja szegre, a feleségét köszönésre sem méltatja, alig fogadja az enyémet: mintha én volnék az oka, hogy ma nem lőtt nyulat.

Tovább megyünk, mendegélünk, az egyházfi tiszteletlenül nyilatkozik méltóságáékról: minek is fárasztják magukhoz őt is meg a legátust is, amikor úgysem ők fizetnek a konceptusért, s amikor még csak egy pohár pálinkával sem kínálják meg őt.

— Tudom, a legátus urat sem kínálták meg.

— Nem.

— No, úgy-e?

Útközben csinos, új kőház tűnik szemembe, bizonyosra veszem, hogy ide is bemegyünk. Kérdem: Kié ez a ház?

— A tekintetes úrfié.

— Hát ebben ki lakik?

— A *kisasszony*.

- Miféle kisasszony?
- A tekintetes úrfi kisasszonya . . .
- Úgy . . .
- Neki építette ezt a házat. Egyesegyedül neki.
- Úgy.
- E miatt lőtte meg magát nemrégiben egy legátus.
- E miatt!

Oh, istenem, hát e miatt lőtt Benkő Ádám a szívéhez! Szeretnék berohanni, a szeme közé vágni valamit. Mit, ugyan, mit? De ide nem megyünk be. A kisasszonyt nem illeti meg a konceptus.

Háborgó lélekkel kerülök a szállásomra, egész éjjel nem tudom lehunyni a szememet. Hajnalban nyom el as álom.

Másnap délben a tiszteletes úr, a tiszteletes asszony meg én együtt megyünk fel a palotába, udvari ebédre. Az öreg tiszteletes úr is, a felesége is oly leverten mendegélnek, mintha vesztőhelyre vinnék. De úgy van megírva a Sors könyvében, hogy minden sátorosünnep első napján a délebédet a „palotán”, nagyúri társaságban kell végigszenvedniük. Amikor belépünk az ebédlőbe, egy szétrúgott hangyaboly képe tárul elénk. Káprázik a szemem: ekkora úri társaságot nem láttam még egy csomóban. Messze vidékről jöttek atyafiak, jóbarátok, férfiak, nők, öregek, fiatalok, mind gálában: nem a karácsonyt, Jánosnapját jöttek ünnepelni. János a házigazda neve. Velem, szerencsére, senkisésem törődik, csupán az én játszótársam, Bellácska. Ahogy megpillant, lelkendezve szalad elém: Kicsi legátus! Kicsi legátus! — hurcol a divánhoz, leültet, aztán, hopp! az ölembe ül, gömbölyű kacsójával cirókálja, morókálja arcomat s kihízelgi belőlem a tegnapi mesét”. Az öreg tiszteletes idetipeg, odatopog, egyik-másik úr vet egy-két szót neki. Sokkal keserevesebb a tiszteletes asszony dolga: mint egy vérvörösre festett bálvány ül egy kis diványon, egymagában. Nyilvánvalóan kegyetlenül szorítja a fűző nekiterült testét, vérvörös arca a rendesnél is dagadtabb. A kisasszonykák rá-rápillantnak, összevihognak — ki mártír, ha ez az asszony nem az? A legöregebbik kisasszony, a ház

úrnője, öt percen belül háromszor is megkérdi: Wie viel Uhr ist es? — végre (kisül, hogy „schon zwei Uhr” — az asztalfőre vezeteti magát, jobbfelől helyet mutat a tiszteletes asszonynak, balfelől a tiszteletes urnák, amin én igen elcsudálkozom. De hat én tudatlan diák vagyok: honnan tudnám, hogy az egyháznak szól ez a kitüntetés?

Két igen hosszú, igen széles asztalra van terítve: az egyiknél az öregek helyezkednek el, a másiknál a fiatalok. Természetesen, én a fiatalok asztalánál kapok helyet, az asztal végén. De sebaj, egy az, hogy „az utolsóból lesznek az elsők”, más az, hogy nekem van a legbájosabb szomszédom: a kis Bellácska. Hiába terítettek neki külön, egy kicsi kerek asztalnál, kierőszakolja, hogy a kicsi legátus mellé ültessék. Két divánpárnát tesznek alája s Bellácska oly büszkén ül, mintha ő volna a ház úrnője. Háta mögött egy szomoruképű „kisasszony”, de Bellácska azt sem engedi, hogy a kisasszony szeletelje fel a húst: a kicsi legátussal szeletelteti fel.

Az aranyifjúság idő sorrendben helyezkedik el az asztalnál. Van itt „kész” gavallér és „kész” kisasszony, kamasz úrfi, serdülő kisasszony. Isten tudja, hányan vannak, kik, mik, csak sejtem, hogy vannak köztük diákok is, de mind más kollégiumba járnak, s így egyik sem vesz tudomást rólam. Balkézre tölem, az asztal hosszában az utolsó, nálam magasabb legény, ügyet sem vet rám: a szomszédjának, egy serdülő leánykának csapja a levet. De három nap — sok nap, megtudtam, hogy a kurizáló diák egy osztállyal alattam jár s ott is — ismétlő. A kisasszony a „másik” méltóságos úr negyedik leánya, a karácsonyi vakációra jött haza Brassóból, ahol van valami különös nevű magánleányintézet: itt tanulnak meg a környékbeli kisasszonyok zongorán klimpírozni s innét hozzák azt a tudományt is: Wie viel Uhr ist es? Bennem egy egész sereg Schiller-költemény van elraktározva, rettenetes kiejtéssel, de lelkes arccal szavalom a *Glocke-t*; fordítani próbálom Molière vígjátékait, sikerül is a *Les précieuses ridicules-t* Nevetséges kedvesek-re magyaritanom, de hát ez *akkor* éppen

jól volt így, úgy-e? Az a fontos, ugyebár, hogy én ezek közt most az utolsó vagyok s majd valamikor első leszek? ...

Harangoznak vecsernyére, engem hi a kötelesség. Rajtam kívül egy lélek sem mozdul el az asztaltól, egyedül megyek a templomba. Az uri társaság az asztal mellett marad. Az ebéd belenyúlik a vacsorába. A templom mégis tele, csak az urak székei tátonganak üresen. Elmondom a mondókámat, künn, a templom előtt, itt is várakozik a nép: az a szokás Dombházán, hogy a legátus rövid beszédben üdvözlje a híveket, megáldja az ünnepet, s a megyebíró válaszol reá. Ez a szép szokás, — jó szokás, a diáknak ez is jó előkészítő iskola: nem bemagolt beszédet hadar el, hanem rögtönöz. Jól eső érzéssel indulok a szállásom felé: sikerült a rögtönzés, sokkal jobban, mint a *Précieuses ridicules* magyarítása. De elém áll egy tisztos öreg székely, fehér harisnyához, régi egyszerű viselethez ragaszkodó, mondja a nevit, hogy Tökés János. Hogy huszárpajtása volt az édesapámnak, de sőt távoli atyafiságban is van vele.

— Tisztelje meg a házamat, kedves ecsémuram.

Megtiszteltem, hogyne tisztelném, megváltás nekem a meghívása. Mendegélünk kettesben, meg-megállunk itt is, ott is, egy-két szóra, aztán megérkezünk a házához: régi módi, magas fedelű székely ház, galambbúgós kapu. Nagy gazdaság képét mutatja az udvar. Ennek a háznak egyetlen garádicsa sincs, de érzem, hogy szilárdabb a fundamentuma, mint ama nagy kőházé, melynek tornácára tíz garádics vezet, ahol ma éjjel kártya mellett, bor mellett vágtat egy sereg ember arra felé, ahová a két méltóságos úr már rég eljutott... Nagy, tágas szobában régi módi fejkötős öreg asszony fogad. Éppen most gyújtott lámpát: jó nagy függő lámpa ez, bevilágítja a szobát, de ég a tűz a szabad kemencében is: enyhe meleg árad szét a szobában. Az asztalt éppen most teríti egy fiatal asszony, az öreg asszony menyé. Úgy látszik, itt is sok vendég lesz ma,

mert hirtelen pillantással a terítékek számát tíznél többre becsülöm.

— János-napot tisztelni jönnek a „cselédeim”, — magyarázza öreg Tőkés János-

— Isten éltesse, János bácsi.

— De már, ha megtisztelte házunkat idejövetelével, itt is marasszuk, — mondja az öreg asszony. — úgy-e, iltt marad, lelkem? És el kezd kérdezősködni édesanyámról s édesapámról. Ha Brassóba mennek, mindig „benéznek” ide. Ó, ó, olyan régen nem néztek be í

— Ez a legkisebb fiúnk felesége, — mutat az öreg ember az asztal körül sürgő-forgó éfiasszonyra, aki pirulva vet egy pillantást felém.

Látszik, hogy még hat hete sincs a házasságnak.

Bejön a legkisebbik fiú is, a kicsi gazda. Szép szál ember, már halad a világgal: brassai posztónadrág feszül rajta.

— Elláttátok a marhákat? — kérdi az öreg gazda, miközben a fiattal kezelek.

— El, édes apámuram, el.

Négy fia, négy menyé, két asszony leánya, két veje van öreg Tőkés Jánosnak: mind nagygazdák — székely értelemben. Mind tisztességtudók, barátságosak; mind ott voltak ma délután a templomban, s mind igen jól esett a szívüknek, hogy a legátus vérükből való vér s olyan szépen — szavalt. És ők is, ha Isten megsegéjti, taníttatják a fiaikat, hogy a világtól el ne maradjanak.

Ím, ezek öreg Tőkés János „cselédei”. A kisebb cselédeknek, az unokáknak még ágyban a helyük (úgy nő a gyermek), de jönnek vendégek is: öreg komák, öreg sógorok, köztük egy feltűnő szép, daliás, barnapiros-arcú, sasorrú — csak díszmagyar kellene rá s bátran rápingálhatnák arra a képre, amelyen bolond nagy urak „életüket és vérüket” kínálják fel Mária Teréziának. Sikó István a neve. Tegnap este ülték az ő nevenapját, szívből sajnálja, hogy a legátus úr nem volt ott, mert az édesapjának ő is huszárpajtása volt. De hát az a székely szokás, hogy nem hívunk vendéget névnapj vacsorára, ám aki megtisztel, „jószívvvel lássuk”.

Igen, igen, ez a szokás, jól tudom én azt, s igen sajnálom, hogy nem voltam ott.

Kitoldják az asztalt, a nagy tulipános ládából hófehér, házi szótt abrosz kerül elő, a tálából tányérok, kések, villák, nines zavar, ide-oda kapkodás. Asztal mellé telepedünk, a ház gazdája s asszonya ülnek az asztalfőn, engem első helyre erőszakolnak — lám, délben még utolsó voltam, este már első vagyok. Az asszonyok közt a három fiatalabb — fennjáró, ők nem ülnek asztalhoz, nekik — mondják tréfásan — az étel „párájával” kell jóllakniok. Kolbással kezdődik a vacsora, kolbász káposztacikával s vége-hossza-nincs sorban kerül az asztalra a sok minden jó, minden, ami csak egy „megtojult élet”-bőr elállítható. Töltött káposzta, malac-, liba- és réce-pecsenye, kürtös kalács, felvirágozott „tortata”, — mi kéne még, ha volna?

Felemelkedik a székről Sikó István, hogy felköszöntse öreg Tökés Jánost. Nem cifrázza, egyszerűen a lemenő naphoz hasonlítja Tökés János bátyámuramat, aki azonban ne búsuljon emiatt, mert igaz-e, atyafiak, hogy a nap lementében is melegíti a fődét? Adja az Úristen, hogy Tökés János bátyámuram még sok számos esztendeig melegítse házát s házanépét. Felemelkedik erre Darkó Áron, „küzdég” (magyarul: kistermetű), eleven mozgású s pergő beszédű ember, akiről kitudódik, hogy verseket csináló, poétás természetű. De nem versben köszönti fel Tökés János bátyámuramat, egyszerű prózában. Ám ez a próza gyönyörű költemény a szántóvető emberről, „akinek egyik kezében ekeszarva, másik kezében kard”; akinek minden sóhajtását, mit a mezőn elsóhajt, pacsirtamadár viszi fel az égbe. Fél száz esztendeje szántóvet Tökés János bátyámuram, közben hol az ekeszarvát, hol a kardot fogta, de meg is áldá isten minden javaival, mint kerti violát ékes virágokkal. Ugyan jól monda Sikó István, hogy a nap lementében is me-

* A székely a házát és udvarát együtt *élet*-nek nevezi. Megtojult = megtorlódott, felhalmozódott, vagyis minden jó asztalra kenut abból, ami egy jó székely háznál az idők során felhalmozódik.

legíti a földet, örüljön, örvendezzen hát Tőkés János bátyámuram szüve: hosszú élettel áldja meg Isten, akit szeret!

— Vájjon mondanak-e ilyen szép köszöntőket oda-fenn „a palotán”? — kérdezem magamban. — Nem nem, ilyen egyszerű s ilyen szép gondolatok csak szántóvető emberek pallérozatlan elméjében fakadnak.

— Szól a banda a palotán, — szólal meg egyik Tőkés fiú.

— A brassai banda huzza, — folytatja a másik.

— Minden János-napra kihozatják s három éjjel, három nap tart a dínom-dánom.

— Egy-két napi dínom-dánom: hótig tartó szánombánom, — jegyzi meg Darkó Áron.

— Már adogatja a fődeket a tekintetes úr, — folytatja Sikó.

— Csak adja, *megvellegetjük*, — mondja valamelyik Tőkés fiú.

— A miénk a jövő! — kiált lelkesen a poélás Darkó. — Nincs az a sok, ami el ne fogyjon, nincs az a kicsi, ami ne nagyobbodjon.

— Ügyekezettel, — egészíti ki öreg Tőkés János.

— Ügyekezettel, — hagyja helybe Darkó Áron.

Fenn a palotán csakugyan szól a banda, táncol a fiatalság, kártyáznak, isznak az öregek, így virrad rájuk a reggel. Az egész mi társaságból csak a legöregebbik kisasszony jön el a templomba. De ott van az egész Tőkés-familia, ott vannak a vendégei s áhítattal hallgatják szózatomat arról a gyermekről, akiről imígy énekeltek az angyalok:

Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok,
Jámbor pásztoroknak utat mutassatok!
Ihol, Betlehemben kinyílt egy szép virág,
Akinek nyilasát várta egész világ.

Márvánpalotában őt ne keressétek.
Istennek szent fiát ottan nem lelnétek.
Jászol a bölcsője, rongy a takarója.
Barnok rálehelnek, hidegtől ez ójja.

És ott állanak a jámbor pásztorok a jászol előtt s a szegényes bölcső láttán szívük elszororodik:

Oh, szép rózsavirág, virágok virága,
 Ki egész viláért jöttél a világra I
 Bölcsőd hogyha volna, anyád elringatna.
 Párnád hogyha volna, szépen elaltatna.,,
 Szépen elaltatna!

De újra felcsendül az angyalok éneke, megszororodott szíveket vigasztaló ének:

Pásztorok, pásztorok, ne szomorkodjatok,
 E nagy szegénységen inkább vigadjatok.
 Jászol a bölcsője, rongy a takarója,
 Bizony ő leszen a világ megváltója,
 Világ megváltója!

Poétás Darkó Áronnak különösképpen tetszett a verskel ékesített szentbeszéd, hát a „Wie viel Uhr ist es” öreg kisasszonynak vajjon tetszett-e?

Az ebéd a palotán igen kedvetlenül folyt le. Lankadt volt az egész társaság. Kesernyés arcok, kivéresedett, álmos szemek. Egyik-másik úr komoran meredt maga elé. Nyilván sokat veszítettek éjjel. Csak két ember volt jókedvű, azok is csak ezután lesznek „emberek,”: Bellácska meg a kicsi legátus. Az öreg méltóságos próbálta felrázni a szomorú társaságot, de nem sikerült. Pedig olyan lelkeből szidta Kossuthot, mert felszabadította a — jobbágyokat, s szidta Deákot, mert kiegyezett a — királlyal.

Ez a társaság igen szomorú, fájdalmasan szomorú társaság volt. Ez a társaság a múlt dicsőségén kérődzik, a jelent nem látja, nem akarja látni, a jövőndőbe nem néz, csak komoran maga elé mered...

Igen, igen, a jövőndő a Darkó Áronoké, a Sikó Istvánoké, a Tőkés Jánosoké.

Repül, repül az Idő, de most nem hónap hullása — virágok fakadása hirdeti az Idő gyors szárnyalását. Virágfakadás ... úgy szeretnék már — szeretni! Már

szeretek is egy leányt, akit még nem láttam. Akiról csak annyit tudok, hogy ő volt a diákbál — királynője. Lám, diák vagyok, nagy diák, kifelé áll már a szekerem rúdja, maholnap bucsut mondok a vén kollégiumnak, de még mindig falusi vagyok, rettenetesen falusi, bátor-talan, szemérmes. Hívnak pajtásaim, járjak tánciskolába, — nem megyek. Egy kis emberke a tánctanár. A neve nem jut eszembe, de nem fontos, úgy-e? Pontosabb, hogy bádogosmester s egyben tánc- és illemtanár”. Három fő illemszabályt köt tanítványai lelkére: sugdosódni, rugdosódni, köpdösödni — nem illik. Mind a három illemszabályt meg tudnám tartani, e részről mehetnék bálba, de végre is nem tehetem azt, amit az egyszeri papkisaszszony, akit azért visz az anyja bálba, hogy ott megtanuljon — táncolni. De nem tagadom: irigylem pajtásaimat, akik kipirult arccal készülődnek a bálba. Kin magyar nadrág, kin pantalló, — már többségben az utóbbi. A kabát: magyarka a magyar nadrágosokon, „kvekker” a pantallósokon. A kvekker kurta kabát, a szmoking előhírnöke. Frakk még nincs. Itt legalább nincs. De van már köztünk egy olyan gavallér is, aki reggel papírszalagokba csavarintja fűrtjeit, bekötött fej-jel jár egész nap s este, amikor leleplezi a fejét, általános bámulatot kelt: olyan göndör a haja, hogy az csupa — csuda. Ennek az ifúnak már lakkcipője van, s ha már tudnám, mi a szenzáció, mondanám: nagy szenzációt keltett azzal az újítással, hogy mind a két cipőjére három-három selyemesokrot illesztett s ugyancsak ilyen csokrokat keményre vasalt ingjének a mellére is: minden gomb fölé egyet. Csak egyet, többet nem. Ez a fiú Apor báró prefektusának a fia volt, tehát bizonytal tudta, mit csinál.

Csak én nem tudtam, mit csináljak, hová legyek, amikor reggel hazajöttek a diákok s mind Ilonáról áradoztak. A neve megdöbbenett, mert az a leány is Ilona volt, aki miatt Benkő Ádám a szívéhez lőtt. Hallom, hogy szeme, haja fekete, mint az éjszaka, s olyan kicsi a lába, hogy beleférne dióhéjba is. Én ugyan szökehajúnak, kékszeműnek képzeltem el első és utolsó szerelme-t, de a diákok a bál óta mind a Fekete szem éjsza-

kájá-t dalolják, Petőfi e bűbajos dalát: képzeletem megtántorodik s a fekete szem éjszakájáról ábrándozom. Mélyen elrejttem titkomat és tervemet: piros pünkösöd ünnepén a báلكirálynő falujában leszek legátus.

Már látom is a falut a hegy tetejéről, amelynek aljában elterül. Messziről látszik a falu képén, hogy jobbágy falu volt. A szomszéd falu már színoláh. Ahová én most megyek, végződik a székely, s kezdődik az oláh meg a szász nép lakta föld. A házak közül kiválik egy dombon ülő nagy kőház: ez a papilak. Fiatal, legényember a pap, egymaga lakik ebben a nagy házban, könnyen adhat szállást. Feltűnő szép ember, magas, karcsú alak, finom arc, egész megjelenése városi gavallért mutat, nem papot. Lágyan csengő, behízelt hangja, emlékeztet a papbácsiéra. Igen örvend nekem, mert azt hitte, nem kap legátust. Nehéz az ide jutás. Magam is az apostolok szekerén jöttem ide. Még nem láttam a leányt, akiért idejöttem, s már füllentettem miatta. „Nem mehetek haza a pünkösdi vakációra, egy az, mert igen rövid, más az, hogy sokat kell tanulnom, mert nehéz, szörnyű nehéz az — érettségi egzámen”. Az első eset, hogy nem édesanyámhoz repülök, de egy leányhoz, akiről még csali annyit tudok, hogy szeme, haja fekete, mint az éjszaka, lábacska beleférne dióhéjba is. Egy nagy skatulyában helyezem el a változóruhámot, így vágok neki az apostolok szekerén a -fél napi járó útnak. Már pantallós diák vagyok én is, lakkcipő a lábamon, ami tudvalevően a hosszú gyaloglásra igen alkalmas. Szóval „megcsinált” gavallér vagyok, mint Hány János. Szerencsére, nem kell házalnom a konceptusokkal, mert csupa egyszerű ember a falu népe, csak a papnak, a kántornak jár konceptus, na meg egy: a báلكirálynő édesapjának, aki azonban a szomszéd faluban lakik. Abban a faluban, ahol kezdődik az oláh meg a szász nép lakta föld. De van még ebben a faluban egy jó nagy darab földje az Aporoknak: ennek a földnek gazdatisztje még nem látott ideálom édesapja.

Nagy hegy választja el a két falut, annak a hegynek tulsó aljában húzódik meg Pálos. Ebben a faluban is van egy dombon ülő nagy kőház: ha nem akarná

is, a szorosan egymáshoz bújít házikókat le kell néznie.

Megilletődötten bátortalankodom föl a széles tornácra, kopogtatok be az ajtón: tágas ebédlőbe nyitok be. Fiatalos, barátságos arcú nő fogad: a ház asszonya, s még alig hebegem el a nevemet, betoppan Ő is.

A diákok nem túloztak. Szeme, haja, fekete, mini az éjszaka. De hol láttam ezt az arcot? Valahol láttam I Hisz, sok fekete haj, fekete szem van a világon, de ezer meg ezer arc között ritkán akad hasonmása egynek.

— Benedek? — kérdi az anya.

— Az.

— Nem kisbaconi?

— Az vagyok.

— No, lám, én is Benedek-leány vagyok! Kisbaconban született az édesapám. Bizonyosan hallotta hírét a nagyborosnyói papnak?

— Ó, hogyne.

— Kislány koromban jártam is egyszer Kisbaconban. Az apám testvérenek volt egy szép leánya. Azóta sem láttam olyan szép leányt. Vájjon kihez ment férjhez?

Mondtam én:

— Az édesapámhoz.

— Ó, ó, milyen csuda! örvendezett a — néni. Halod, Ilona? Hiszen akkor ti másodunokatestvérek vagytok!

Ilona megfogta kezemet.

— Szóval: én magának a kuzinja vagyok, úgy-e?

— Az, az. S most már azt is tudom, mért tetszett az arca oly ismerősnek mindjárt az első pillanatban. Szeme, haja az én édesanyámra emlékeztet.

— De a maga édesanyja szebb volt, erősítette a néni, nyilván azért, hogy a kuzin el ne bírja magát.

Nem, nem, ennél a leánynál az édesanyám sem lehetett szebb! S ha most itt volna édesanyám, s kérdeném: Szebb volt-e maga, édesanyám? — tudom, ezt felelné: Ó, ó, mit gondolsz, édes fiam. Mint ahogy tette egykor, kis fiú koromban azzal az olaszteleki nénivel: Nem, nem, ő volt a szebb, nem én!

Szebb, nem szebb, kinyílt a virág, az első szerelem virága. Nem gondolok arra, hogy hiszen egykorúak vagyunk, messze, messze még a part, ahol majd kiköt az én hajócskám; hogy mi nem leszünk, nem lehetünk egymásé, — kinyílt a virág, az első szerelem virága!

Ilona nem lesz enyém: első nap láttam ezt.

Ilona annak a szép fiatal papnak lett a felesége. Ilona városi papné lett.

Ilonának ott igen szomorú volt az élete.

Ott, a városban is ő volt a legszebb, s mégis szomorú, igen szomorú volt az ő élete.

Ilona sokat sírt titokban: ó, miért is oly szép ember az uram!

Ilonát a titokban elsírt könnyen, sírba sorvasztották. Ilona megérdemel tőlem egy könnyet.

Az ő éjfékete szemének sugara nyitotta ki szívemben a szerelem első virágát.

A virág elhervadt régen, de fehér hajjal is érzem az illatát.

Aludjál csöndesen, Ilona.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Ebben sok mindenről lesz szó, többek közt egy pár csizmáról is, sőt egy kis kapunak a kilincseről is.

Képzeld, nyájas városi olvasó, hogy falusi gyermek vagy. Patkós csizmában járó falusi gyermek. Telik, múlik az idő, kamaszodol, már verseket is írogatsz; az önképző-körnek tagja vagy; Moliére-ből, Schiller-ből próbálsz fordítgatni, — s még mindig patkós csizmában dicséred az Urat. Napról-napra hangosabban, kellemetlenebbül kopog a patkó, alig várod a pillanatot, amikor lerúghatod lábadról a patkós csizmát s finom zergebőrbe bujtatod.

Ez a pillanat akkor következik be, amikor még a professzor urak is — meguraznak. Járhat-e úr patkós csizmában? Ezt édesapám is belátja s külön tíz pengő forintot ad arra, hogy megcsináltassam a — diáki csizmát. Ez a neve ennek a csizmának. Nosza, meg is rendelem, mértéket vesz lábamról a suszter, az első, igazi mértéket. Idáig az országos vásárokon vettük a csizmát. Bementem a sátor alá, ott egy nagy ládára leültem s addig próbálgattam, csizmát csizma után, amíg egy úgy bevált, mintha rám szabták volna. Most azonban nem is közönséges csizmadia, de igazi suszter, uraknak dolgozó suszter méri meg a lábamat, papírszalaggal. Megméri a lábam hosszát, szélességét két helyen, a bokámat, a lábam szárát s minden mérest papírosra jegyez. És biztat, hogy két hét múlva jöhetek a csizmáért. Pontosán ott vagyok. A csizma még ki sincs szabva. Megyek egy hét múlva. Már belekezdett. Aztán megyek mindennap, s szinte el is készül

csizma a vakáció reggelén, amikor már indulnom kell haza. A szekér órákig vár rám a suszter műhelye előtt, végre megtörténnek az utolsó simítások, kikapom a csizmát a suszter kezéből, fel sem próbálom, szaladok vele.

Szombat estére ér haza a diák s vele a diáki csizma. Édesanyám elgyönyörködik benne. Kész a diáki ruha is: fekete magyar nadrág, zsinóros magyarka, puha-kalap hozzá. Édesapám is nehezen tudja eltitkolni az örömét. Különösen a zsebórámnak örvend, mert azt azon az aranyon vásároltam, amelyet kis székely népdalgyűjteménnyel nyertem — pályázaton. Láthatóan büszke arra, hogy pályázaton nyertem. Hogy mások is pályáztak s enyém lett az arany.

Ezt az estét, ezt a boldog estét soha el nem felejttem. És a következő reggelt sem fogom elfelejteni soha. Édesapám még ágyban: a vasárnap reggel az ő heverésző, lustálkodó reggele. De én korán kelek, már rajtam a fekete nadrág, kezemben a diáki csizma, jobblábam már indul is függőlegesen a csizmaszárba; megy, mendegél lefelé, aztán egyszerre csak megáll — megálljt kiált a csizma szűkre szabott torka. újabb meg újabb rohamot indítok a „szoros” ellen, de egy hajszálnyival sem jutok előbbre. Édesapám nézi, nézi erőlködésemet, de még csak annyit mond: No, no... Beleizzadok a sikertelen erőlködésbe, csurog arcomon a verejték, csurog már a lehetetlen düh könnye is, — sírva *vágom* földhöz a diáki csizmát.

— Az, irgalmát, hát nem megy fel!? — ugrott ki az ágyból édesapám. — Ezért fizettem tíz pengő forintot!?

Ritkán láttam édesapámat ilyen nagy erős haragban.

— Hozd be a fejszét! — kiáltott ki a legénynek. Szerencsére, a legény nincs az udvaron, nem hozta be a fejszét.

— Míszlikbe vágom!

— Ó, csendesüljön, — kérleli édesanyám.

Hát — nehezen ugyan, lecsendesült, én meg leragom a fekete nadrágot, felhúrom a szötttest, az édes-

anyám fonta-szötte nadrágot, rá a patkós csizmát és kimegyek a kertbe, bolyongok a fák közt sokáig, aztán lefekszem a bartamisz körtefa alá és sírok, sírok, keservesen sírok.

Ez igen szomorú vasárnap volt. Könnyezve nevetek ma is, ha rá gondolok.

Hiszen ez csak tragikomédia, de ki gondolná, hogy a diáki csizmából szinte tragédia lett?

Telik, múlik az, idő, a diáki csizma lakkcipővé kényesedik, s ím *Diák úr*, bármerre lép, *Vaskalapba* ütközik. Diák úrnak nyílik, nyiladozik a szeme, nőttön-nő az önérzete, napról-napra nagyobbak látja magát, kicsinyeskedőnek Vaskalapot. Ez alatt a *Vaskalap* alatt a vén kollégium hagyományos szellemét kell értened; azt a szellemet, mely a legszelídebb lélekből is kiváltja az eb ura fakó-t, a „csak azért is dongó”-t. Hol egyik, hol másik, hol valamennyi professzor viseli ezt a vaskalapot, s Vaskalap hol érthetetlenül hosszúra ereszti a gyeplőt, hol váratlanul s még érthetlenebbül rántja vissza. Diák úr néha oly szabadnak érzi magát, mint a madár: kedve szerint szállhat ágról-ágra, egyedül a jó Isten szeme vigyáz reá. Máskor meg mit gondol, mit nem Vaskalap, a madárnak mind a két szárnyát levágja.

Diák úr, mint első eminens, bajtársi kötelességet vél teljesíteni, amikor a köréje gyülekező gyengébbeknek lefordítja a latin, a görög, a német leckét. Vaskalap szigorúan megtiltja ezt: Készüljön kiki a maga erején. Vaskalapnak igaza volna, ha kezdet kezdetétől fogva erre nevelik Diák úrékat, de az utolsó állomás felé jut az eszébe. „Csak azért is dongó.” Diák úr dacol Vaskalappal, Diák úr engedetlen: egy fokkal lejjebb szálítják a magaviseletét. Diák úr szörnyű igazságtalanságot lát ebben, s bár lakkcipőben kényeskedik, merő ellentéle lesz annak a diáknak, aki még nem oly régen, patkós csizmában kopogott végig a folyosón: kissé elvadul s már keresi az alkalmat, ahol Vaskalapnak kellemetlenkedhetik.

Vaskalap igen bölcs újítást hoz: halálra ítéli a cserépfazekat, melyben kétszáz esztendeje hordják a diákszolgák a levest. Azért ítéli halálra, mert a síkos

úton gyakran elvágódik szegény diákszolgá s az uccán folyik szét az ebéd. Meg azért is, mert sűrű a panasz a főzőasszonyok részéről, hogy hol ennek, hol annak a fazekát fűrják ki a diákok: ezzel szégyenítve meg azt, aki ehetetlen levest főzött. Vaskalap meg sem kérdezi a diákköztársaságot, tetszik-e, nem-e, minden szoba részére szép zöldmázás kosztoscsészét rendel, duplát, egyiket a levesnek, másikat a húsnak: ezzel elvágódhatik a szolga, nem folyik el az ebéd. És ennek nem is fűrják ki a fenekét, mert az övék. Vaskalap reformja bölcs és praktikus, de a diákság lázong, tiltakozik az újítás ellen, mert rá akarják kényszeríteni.

A dolog igen komikus: az újításokért hevülő diákság fellázad az újítás ellen. Az első újítás ellen, amely Vaskalaptól ered. A lázadás élén a nemrég patkóscizmás Diák úr áll, de Vaskalap szétveri a lázadást, egyedül Diák úr szobájával nem bír: ez kifizeti a kosztoscsészét, de tüntetően felakasztja a függőlámpa mellé. Byzánc ez a szoba, a vén kollégium legsötétebb szobája, ahová már eleve azért húzódott meg Diák úr néhány elszánt társával, hogy innen rohanjon ki időnkint Vaskalap ellen, s ha kell, életre-halálra itt védje magát. Vaskalap egy reggel arra ébred, hogy nagy tömeg áll a piac közepén, a csizmadiaszín előtt. Annak a falán otromba nagy kép éktelenkedik: a kosztoscsésze képe, s csípős gúnyirat alatta. A tömeg kacag, Vaskalap dühöng. Nyilvánvaló, hogy a legsötétebb Byzánc műve a kipellengérezés. Sorra vallatják a diákokat, kutatnak, nyomoznak, de nem akad áruló. Nem is akadhat, mert három byzánci csinálta meg titokban: egyik kigondolta, a másik megpingálta, a harmadik, kapunyitás után, hajnali sötétben, kisurrant és felragasztotta.

Diák úrban szertelenül és rendszertelenül dolgozik az ambíció. Kezébe akad egy oláh grammatika, hopp! neki esik, felfalja a grammatikát. Grammatika végén versek vannak, azok közül egyet lefordít: Balada ventului (A szél balladája) a vers címe, Zamphirescu a költője. Nosza, kész a diákcsíny: lefordít egy Lamartine-költeményt is, mind a kettőt borítékba teszi, az eredetit, meg a fordítást is. Franciának adja be a Szél balladáját is: az

önképző titkárának úgy küldi el. Diák úron kívül még csak egy Diák úr foglalkozik a franciával, ez is lefordít egy francia költeményt. Megegyeznek, hogy kölcsönösen kivesszék bírálatra a francia verset, az ál-franciára azonban egyik sem vállalkozik. Majd vállalkozik Vaskalap. Persze, hogy vállalkozik. Mi lesz ebből? Diák úrék előre nevetnek, mert tudják, hogy Vaskalap nem is konyít a franciához. Van-e ezen szégyelleni való? Hiszen Vaskalapnak nem szakmája a francia. Egyik Vaskalapnak sem az. Nem elég, ha ki-ki érti a maga dolgát?

A következő héten Diák úr felolvassa a másik Diák úr fordításáról a bírálatot. Persze a fordítást „az eredetivel mindenben megegyezőnek” találja, agyba-főbe dicséri, s Emlékkönyvbe igtatásra ajánlja. Ugyanezt cselekszi Első Diák úr fordításával Másik Diák úr is. Akkor megszólal Vaskalap s mondja: — Nálam is van egy francia fordítás, elolvastam s azt az eredetivel mindenben megegyezőnek találtam ...

Erre feláll Diák úr s mondja: — Kérem, az a vers oláhból van fordítva.

Vaskalap mindenféle színeket vált, féktelen dühében földig gyalázza Diák urat, aki az oláh nyelv tanulására vetemedett. Mennyivel hasznosabb dolgot művelne Diák úr, ha például az angol nyelvre fordítaná üres idejét!

Hiszen csak ez kell Diák úrnak, hopp! angol grammatikát szerez, felfalja, annak is a végén versek vannak, egyet nagyhirtelen lefordít s nyolc hét múlva azt is beadja...

Ne, ne tovább! Diák úr arca ma is szégyenpírba borul, ha ezekre a kínos jelenetekre gondol. Diák úr kegyetlen volt, amilyen kegyetlen csak egy diák lehet. De Diák úr csak félig bűnös, a bűn másik fele Vaskalap urat terheli. Diák urat Vaskalap egészen szabadjárá hagyta az ő privátstudiumaiban. Vaskalap neki soha irányt nem mutatott, tanácsot nem adott. Vaskalap nem arra figyelmeztette Diák urat, hogy okosabban cselekednék, ha több idegen nyelv helyett egész erejével egyre adná magát. Sohasem emlékeztette a bölcs latin mondásra: Ek omni aliquid, nihil bene.

neki csak egy tanácsa volt, az is a harag tanácsa: mért foglalkozik az oláh nyelvvel s mért nem az — angollal. Vaskalapnak meg kellett volna dicséernie Diák urat, hogy a szomszédságában laikó nép nyelve iránt érdeklődik. Diák úr azóta tán megismertette volna az Ő népét az oláh nép irodalmával s viszont — hajh! talán ma békességben, barátságban élne székely és oláh, s fehérhajú Diák úr lelkét nem emésztené a hon-talanság.

Egy téli estén nagy robajjal nyílik ki Byzánc ajtaja. Mint az őrült, „ki letépte láncát”, képéből kikelten rohan be Gálffy Náci s erős, öblös hangja belemenny dörög a sötét Byzáncba: *Meghalt Deák Ferenc!*

Mind Kossuthért rajongunk, de kuruckodó lelkünk alázatosan hajlik meg a *haza bölcsének nagysága előtt* s megindultan száll a ravatal felé, amelyre Erzsébet királyné sajátkezüleg tette le a koszorút. Nincs türelmünk bevárni a hivatalos emlékünnepet s a következő szombat estén, amikor próba-istentiszteletre gyűl össze a diákság, Diák úr, aki épp soron van, az első imádságot a *haza bölcsének* szenteli. Vaskalap rosszalóan csóválja fejét, istentisztelet után meg is dorgálja Diák urat, mert elébök vágott.

Egy Manasszes nevű kalandor telehazudja az országot, hogy ő Szibériából került haza, mégpedig önbányából s ott együtt sínylődött Petőfivel. Röviden: Petőfi él! A vén kollégium falait majd szétveti a diákok megmérhetetlen öröme. Sírva-nevetve borulnak egymás nyakába, régi ellenségek kibékülnek — világos, hogy a megáradt öröm kicsap medréből. Többen kirohannak az uccára, belekiabálják az aludni készülődő városba: Petőfi él! — aztán az uccáról betévednek a kocsmába, bortól és boldogságtól tántorogva csöngetnek be a kapun. Vaskalap nyugatit lelkiismerettel behunyhatná a szemét ez egyszer, de nem hunyja be: szédes elé idézi Diák urat és társait s kemény dorgatórium kíséretében pénzbírságot szab ki rájuk.

Ó de jószívvel fizetnének ezer annyit, ha — volna, s ha Petőfi csakugyan élne!

Diák úrnak már sok van a rovásán, s édesapjának

erről sejtelve sincs, ő tovább szántja az édes anyaföldet, csendesen danolgatja, amint az eke után lépdegél, a világosi nótát, ahol a magyarnak „egy nagy mély sír ásatott” — s közben azon tűnődik, vajjon ki tudja-e majd izzadni az édes anyaföld azt a tengerpénzt, amire már tátogatja száját a nagyétű Pest, ez a Mahomet-nagyváros? A föld, az édes anyaföld öreg szerelmese csupa jó híreket hall a fiáról. Német pályázaton, francia pályázaton neki ítélik a professzor urak a 25 pengőforintos díjakat. Kitűnő tanulásaért minden esztendőben 25 pengőforintokat hoz haza — van-e boldogabb ember, mint az én édesapám? Az ő ősz feje fölött oly tiszta-derült az ég. A kisbaconi határról nem látja, nem láthatja az Udvarhely fölé boruló eget; ezen az égen a fellegeket. De látja Diák úr, szorongva látja, mint gyűlnek, gyülekeznek, tornyosodnak az ő feje fölé.

Diák urat nagy kitüntetés éri. Beüzen egy öreg úrinő a kollégiumba: látogassa meg. Diák úr nem tudja elgondolni, hogy mit akarhat tőle az az úrinő: izgatottan siet hozzá. Az öreg úrinő a nőegyesület elnöke. A nőegyesület minden hétfőn költőke-estét rendez. Igen, kötőke-estét. A nők összegyűlnek a városháza nagytermében, s míg „kötőkéznek”, ének, zene, szavallat, felolvasás gyönyörködteti őket.

— Szeretném, — mondja az öreg úrinő, — ha egyszer egy diák is felolvasna ... Vállalkoznék-c rá?

Diák úr vállalkozik, hogyne vállalkoznék. Vaskalap ugyan épp a múlt heti diákbál után adott ki szigorú rendeletet, hogy ebben az esztendőben nyilvános mulatságon senkinek sem szabad meg jelennie (a diákbál ugyanis „nagy botrányba fült”), de Diák úr okoskodik: a kötőké nem multság, hanem — munka. Nosza, neki-ül, megénekli a diáki csizma komiko-tragédiáját, ama bizonyos diáki csizmaét, melynek ő a szomorú hőse. Diák úr humorosan próbálja megrajzolni, mely nagy fordulat az a diák életében, amikor lerúgja a patkóst s felhúzza, azaz szeretné felhúzni a finom zergebőr-csizmát. Diák úr igen meg van elégedve művével, szalad Vaskalaphoz: engedelmet kér, hogy tíz óráig távolmarad-

basson. Vaskalap figyelmezteti Diák urat a szigorú rendeletre s az engedelmet megtagadja. Diák úr „kifejti”, hogy a kötőke nem multság, hanem — munka, még pedig kettős munka: testi és szellemi. Vaskalap kikergeti Diák urat, s Diák úr csak azért is elmegy a kötőkére. Pajtásai összegyűlnek a Byzáncba, öltöztetik, csinosítják, akár egy menyasszonyt. Diák urnák nincs kvekkerje, hármát-négyet rápróbálnak, egy aztán egy talál, hogy ha órá szabta volna, most ezt morgana a szabó: egészséggel viselje. Fekete pantallója sincs még — akad az is. Így indul hódító útjára Diák úr: viszi a hiúság, meg az „eb ura fakó”. Nagy csapat diák kíséri a városháza kapujáig, ott három diák „csak azért is” megváltja a bilétát, a többi lázadozva tér vissza.

Diák úrnak káprázik a szeme, amikor belép a fényesen világított terembe. Most először lát együtt, egy bokkrétában, temérdek sok szép asszonyt, szép leányt — csuda-e, hogy káprázik a szeme. Már ismer néhányat — messziről. Ihol, a nevetős szemű Kénosyné, a város legszebb asszonya. Most van „teljes virágzásban a halk, finom beszédű Szabadyné. Amott tündöklük Jánossyné, oldalán a kis Nelly: egy sereg diák titkos ideálja. Itt vannak a ragyogó fehérarcú Kovács-leányok és itt vannak nagytiszteletű Kis uram barnapiros arcú szép leányai. Bejöttek a hodgyai tiszteletes leányai is, a Zágoni-leányok: Biri, az ördögös Biri s Juliska, a vidék csalogánya. És itt van a nagygalambfalvi tiszteletes leánya is: Kelemen Róza. Oly szép, hogy festő nem festhet szebbet.

Sor kerül Diák úrra és sikerül megnevetetnie a díszes úri társaságot, bár nem marad titokban Diák úr előtt, hogy egy finnyásabb ízlésű úrihölgy, aki a *Fővárosi Lapok*-nak és Emília *Családi Kör*-ének hű olvasója, el-elfmtoritotta az orrát. Nem csuda: ő ott csupa finom történeteket olvasott, a patkós csizma pedig valóban durva matéria. Diák úr meg van elégedve a sikerrel: két nagy virágbokrétát dobna feléje, az egyik fejbe találja — kívánható-e ennél fényesebb siker?

Egy hét sem telik belé, Diák urat „sedes” elé citálják. A „sedes” a vén kollégium törvényszéke. Diák úr

igen rosszat sejtve lép a sedes elé. A professzor urak komoran ülnek az asztal körül.

Nagytiszteletű Kis uram elnököl.

— Maga — maga, fiam — dacolt — dacolt.

Így beszélt mindig nehéz lélekzetű, nekem különben kedves emlékezetű Kis uram. Minden szóra pontot tett. Néha kettőre. Ha nagy volt a haragja, három szóig emelkedett, aztán — pont.

— Maga — maga — maga, fiam, felolvasott. Maga — maga — botrányt okozott.

— Én?

— Maga — maga — maga.

— Mivel?

— Maga, maga, patkós, igen, patkós csizmáról olvasott . . .

— ?

A szedésben ül két fiatal tanár. Látom, hogy ezek özszemosolyognak. Nyilván azon mosolyognak: hiszen patkócsizmás diák volt valaha Kis uram is.

— Maga, maga — szégyent hozott — a kollégiumra. Ha legalább — — nem fejezte be. Azt akarta, mondani: ha legalább finom témát választott volna ... — Ezt, ezt, — folytatta hosszabb pihenő után — megírjuk. Megírjuk az apjának. Ajánlva küldjük. úgy. Magát, magát, ha még egyszer — igen, igen, egyszer, kimarad, magát — magát — fiam — kicsapjuk. Ezt — ezt — megírjuk. Maga — maga — elmehet.

Forgott velem a világ. Kiszédültem a szobából.

Mint ahogy a halálraítéltnek egy röpke pillanatban végigvágat a lelke mindazon, ami volt, sőt bekandít a jövődőbe is: úgy vágatott össze-vissza az én lelkem is. E még rövid életpályának rengeteg apró-cseprő, már-már feledésbe merült epizódja elevenül meg s egyszerre csak megállapodik egynél. Még csak most ébred a tudatára igazán, hogy mely nagy méltatlanság esett meg rajta.

Igen, igen, állapítom meg, négy éve történt. A 14-ik esztendőt tapostam. Folynak a félévi vizsgák. Minden osztály vizsgája egy egész nap. Negyedik gimnazista vagyok. Az én vizsgám után még négy osztály vizsgája kö-

vetkezik. Eszerint lesz négynapos vakációm. Két napi járó föld hazáig meg vissza. Mindössze hát két napig lehetek otthon. És ha csak egy napig! Még mindig gyermek vagyok, anyás gyermek. Nosza, j értünk haza! Már alkonyodik, amikor a vizsgáról kijövünk. Három erdővidéki fiú hozzám szegődik. Az osztályfőnökkel egy szobában lakunk. Látja a készülődésünket. Egy karéj kenyér s egy darabka szalonna az útravalónk. Künn csikorog a hideg. Február elején vagyunk. Egy szóval sem mondja az osztályfőnökünk: maradjatok itt. Azt sem kérde: jött-e valaki értünk. Kocsin megyünk-e vagy gyalog? Sem Isten, sem ember nem törődik velünk. Felső kabát nélkül, kurta zekében, kezünkben somfabot: így vág neki négy kamaszodó gyermek a havas éjszakának. Csikorog a hó a talpunk alatt, fagyos szél kerekedik. Hónunk alá kapjuk a somfabotot, félkezünk a zsebben, félkezünk a kebelünkön, a zeke alatt didereg. Még csak a kápolna mellett járunk, a boldogfalvi hegy aljában, a szél már felfelkap egy-egy maréknyi havat, szemünk közé vágja, de mi nem fordulunk vissza. Mi már Jókai-regényeket olvastunk, sokat, sokat; mi már nem ismerünk lehetetlent: kevélyen dacolunk széllal, hideggel, megyünk, megyünk, hegyre föl, völgybe le. Kint vagyunk a patakfalvi hegytetőn, övig gázolunk a hófúvásban, aztán bevergődünk az útszéli kocsmába. Fejérharisnyás, öreg székely ember a korcsmáros. Egymagában ül a szabad tüzelő előtt, piszkálja a tüzet s nagyot bámul, amikor belép négy gyermek. Ha nagyobbak volnánk, garabonciás diáknak nézne, de gyermekek vagyunk, így hát csudálkozik, pedig a székelynek a csudálkozás nem természet. Szó nélkül tölt négy pohár szilvóriumot, megisszuk. Mégegyszer tölt s biztat, hogy hajtsuk le bátran, majd megfizeti az Isten. Váltig maraszt éjszakára, de mi köszönjük a jószágát s megyünk tovább. Falut falu után hagyunk el s egy lélekkal sem találkozunk. S nagy a szerencsénk: éhes farkascorda utunkat nem állja. Még Réka királyné erdejében sem. A Rika-erdőn túl, a Bikás-tetőn virrad ránk a reggel. Délre otthon vagyunk.

Kérte-e valaki számon tőlem ezt az utat? Háborog

a lelkem. Senki! *Senki!* S íme, most nemcsak számon kérik két órai távollétemet, keményen meg is büntetnek. Egy patkós csizma miatt. Ha legalább — lakkcipő lett volna!

A folyosón nagy sereg diák várakozik reám. Közlöm velük az ítéletet. Szörnyű botránykozással fogadják. Aztán egyszerre csak hozzám simul egy bársony nadrágos, szőke hajú, kékszemű fiú, karját karomra ölti, félrevon a diákseregtől s mondja:

— Én magát rég szeretem. Fogadjon el barátjának. Jöjjön, sétáljunk ki a rétre. Ott majd kieszelünk valamit. Elfogad?

— Itt a kezem. Barátod vagyok:

Tizenötéves, nyurga fiú, a város legszebb öreg asszonyának a fia, a város legszebb ifjú asszonyának az öccse. A neve: Sebesi Jób.

Csudálatos, a diákpálya vége felé csendül hozzám az első igazi meleg hang. A városi és falusi gyermek szíve összeölelkezik.

Már olvadozik a hó, a Küküllő partján rügyedzik a fűzfa: kart karba öltve megyünk át a városon, ki a rétre. Idelátszik az az út, amely Bethlenfalva felé vezet. Arrafelé futamodtam meg tíz év előtt: hazáig akart szaladni az apró emberke, aki néhány nappal elébb szakadt le az édes anyai kebelről. Az az út egészen más irányba visz, vájjon nem volna-e jobb, ha most csakugyan arrafelé vágok neki a világnak?

— Ha édesapám megkapja azt a levelet, — gondolkodom hangosan — bizonyos, hogy azonnal szekérre ül s hazavisz — parasztnak. Az a levél megrendíti a bennem való hitet. Ne feledd, hogy az én édesapám csak hat hétig volt diák!

— Hát nem kapja meg azt a levelet! — tüzel Jób.

— El fogom lopni!

— Jób!

Kalandosnál kalandosabb terveket eszel ki az eleven fantáziájú gyerek. Oly félelmetesen kész *mindenre*, hogy végre is halomra kell döntenem a terveit — magam tervével.

— Azt a levelet nem fogja megkapni az édesapám, írok a postamesternek. Írok Gábor bácsinak. Mindakettő meg fog érteni engem.

Megértett mindakettő. Az a kegyetlen levél sohasem jutott édesapám kezébe. Isten, úgy-e, megbocsátja Gergely Ferenc postamester bácsinak, hogy egyszer, egyetlenegyszer más kezébe juttatott egy levelet? Bocsássa meg a professzoraimnak is, hogy ezt a kegyetlen levelet megírták ... Én hamar megbocsátottam, mert ez a levél szerezte nekem ifjúkorom leghívebb barátját, a népköltés kincseinek gyűjtésében lelkes társamat.

De gyerünk, gyerünk, repülve repülnek a napok, virág borít erdőt, mezőt, be kell szaladnom hegyet, völgyet, minden zugot, hová tíz esztendő édes emléke köt. Velem tart a búcsú járásban Jób, együtt búcsúzó-dunk, s közben együtt szőjjük a szivárványos terveket, rajzolgatjuk a dicsőséges, a diadalmas jövődöt. Megmásszak Budvár sziklás oldalát, tetejéről hosszan elmerengünk a méltóságosan hömpölygő Küküllőn, melynek „minden habja ha tintajé volna”, úgy sem írhatnám le, ami a búcsúzás óráiban emlékezőm táblájára rajzolódik. Leszállunk a völgybe, leheveredünk a virágba borult vén vadkörtefa alá, amely fanyar vackorával annyiszor csillapítja le a kis diák szomjúságát, néha éhségét is ... Rímek csendülnek a lelkemben, formálódik a vers, melyben elbúcsúzom tőled, vén körtefa. Ez a vers öregkoromban vetődik papirosra, de gyanakodva mondja ez is, az is, hogy ezt csak ifjúkoromban írhattam... Valóban, akkor született, akkor csendült meg a hangja — mért ne imám ide?

Elszállott az idő fölöttem,
Vén körtefa, búcsúzni jöttem.
Virágédát tán sose látom,
Isten veled, öreg barátom.
Legjobb barátom! v

Mi titka volt ifjú szívemnek,
Te reád bízam, rejtve benned.
Fészkelni rád hiába járnak,
Nem mondtad el szarkamadárnak —
Csacska madárnak.

Könyem ha omlott, letörülte,
 Fájdalmaim elszenderültek;
 S csak rám hajolt virágos ágad.
 Eltűntek mind a bűnös vágyak — -
 A bűnös vágyak.

Istent dicsérni hozzád jártam,
 Legszebb művét benned csudáltál..
 Hol az ember, aki tenálad,
 Vén körtefa, szebbet formálhat?!
 Kincs szebb tenálad I

Isten veled, ütött az óra,
 Hajolj reám még búcsúóra!
 S amivel Isten úgy megáldott:
 Még egyszer hullasd rám virágod.
 Fehér virágod.

És sorra kerülnek mind: Csicsér, az erdőborított
 hegy, melynek tetején a szerelmes Csicsér vára állt;
 a kápolna, ahová plántálta ifjú képzeletünk e bús dalt:

Csendes völgy ölében kit fed
 E sötét kápolna itt?
 Mért szemed kisírva, lányka,
 Mért oly búsak arcaid?

Igen-igen érzélgős dal, de így írás közben úgy me-
 legíti öreg szívemet.

Búcsúzom a vén kollégium nagy kertjétől, mely
 mellett szűk mederbe szorítva rohan el a Küküllő. Hogy
 megszépül nagytiszteletű Mogyorósi Szőke József verse,
 amely munkára buzdít, mondván: Nem kell dolgot
 nem akarni, ha német, magyar embör! Széppé teszi a
 verset a kert: minden virágában egy erős magyar lelkű
 ember szíve illatozik.

Elég, elég, már fájni kezd az emlékezés.

Bizonyos, hogy a vén körtefa virágját sohasem
 látom. Budvárát sem, a Csicsert sem. A kápolnát sem.
 A Küküllőt sem. Azt a szép kertet sem. Azt a várost
 sem, melyet tündérvárosnak rajzolt meg a gyermeki

képzetet, s most, hogy soha többet nem láthatom — ismét tündérvárossá varázsolódik.

Kilenc diák ül a terített asztal körül s egy fiatal tanár. Hetven gyermek indult el tíz év előtt, s ebből a kilenc diákból is az indulásnál csak öt volt jelen. Hová széledt, hová tűnt el a többi? Ki tudna számot adni róla? Kilencen vagyunk. Mienk az egész világ. Fenékgig élvezzük a teljes, a tökéletes szabadságot. Aztán éjfél felé nagy virágos kedvvel felkerekedünk, csatangolunk az uccán — és egyszerre megállunk egy kis kapu előtt. A mélyen fekvő házból felém vigyorg a piros lámpa, kezem már a kis kapu kilincsén, de hirtelen lehanyatlak róla. A diákok kacagva löknek félre, betódulnak a kis kapun, én meg félresompolygok észrevétlen.

Oh, Istenem, mi történt ezzel a házzal! Tíz év előtt ebben aludtam-álmodtam át az első éjszakát. Itt mesélt édesapámnak egy öreg csizmadiamester az ő Angliában tanuló fiáról. Hová lett ez az öreg ember? Meghalt? Hová, merre oszlott-foszlott szét népe ennek a háznak, melynek födele alatt született a *Nemzeti neneles* írója?

Nem, nem, nekem e háznak küszöbét átlépnem nem szabad!

. . . Ennekelőtte tíz esztendővel egy szűz-tiszta gyermek szakadt le az édesanyai kebelről. Azon szűz-tisztán lépi át holnap a szülei ház küszöbét.

— Csókoljon meg, édesanyám!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Ebben egy székely flu igen megütődik azon, hogy az „ország szíve” nem magyar.

. . . Most pedig, türelmes íróasztalom, minelőtte világhódító útjára indul a székely fiú, engedd, hogy kövesse meg az édes anyaföldet. Te, ki mindennapos tanúja vagy a hontalanná lett öreg ember sorvasztó kínjainak; az édes anyaföld után való halálos vágyakodásnak; te, aki aggódva nézed, mint akad el az öreg ember tolla minduntalan; mint száll sóhajtás után sóhajtás Kelet felé, mindig Kelet felé: hinnéd-c, hogy ez az öreg ember valaha könnyű, oly könnyű szívvel vált meg e földtől? Sorvasztó kin, halálos vágyakodás, megtört szív, megalázott lélek: mi megkövetést kívánsz még, édes anyaföldem?

Hiszen ha hátára vehetné ez a világhódító útjára induló fiú a szülei házai; a virágos, a gyümölcsös kertet: az erdőt, a mezőt. Ha szépen letehetné annak a nagy városnak a szélén a házat, a kertet. Ha ott, a nagy város szélén is hallhatná erdő zúgását, vadgalamb szólásai — ki volna boldogabb?

Édesapám megcsinálja az „osztályt”. Négy gyermeke van, három kiszállott, — kiszállani készül a negyedik is.

— Egyik ujjam olyan, mint a másik; egyik gyermekem olyan, mint a másik, mondja ő — s négy egyenlő részre osztja földjeit. Az osztály ellen egyikünk sem emel szót. Mind a négy részből megtart magának egy-egy részecskét. Szabad eladogatnom a földjeimet, ha nem elegendő a pénz, mit édesapám ad. Szabad, de csak Gábor bácsinak.

— Meghalnék bánatomban, mondja, édesapám, ha idegent látnék szántani a földemen.

Meghalna bánatában! Meghalna, meg. Az ő szerelme a föld iránt nem felszínes szereieién, mélyes-mélyen a gyökere. Ezer esztendeje gyökeredzik a szerelemnek ez a fája, — kinek volna lelke kiszaggatni e fa gyökerét?

Az én szerelmem még felszínes szerelem. Szinte kéjelgek a gondolatban, hogy a földet — tudományra váltoom. Megilletődve búcsúzkodom erdőtől, mezőtől; megmagsajditja szívemet édesanyám szüntelen kesergése; de a nagy ismeretlen város csábítóan mosolyog felém a messzeségből, lelkem szüntelen ott kalandozik: az övé vagyok már. Milyen kicsiny ez az én világom! Gyermek vagyok még, nem látom: ebben a piciny világban benne van az egész nagy világ. Milyen könnyen mondok le az ősi darab földről! A másodikról, a harmadikról. Minek nekem a föld?

Édesanyám úgy elsirat, mintha temetőbe vinnének. Vigasztalom: — Ne sírjon, édesanyám. Lássá, István nagyapám kétszer járta meg Pestet, amikor a franciára ment — s visszajött. A papbácsi is járt Pesten, sőt azon is íui, Nagynémetországban, — ő is visszajött. Visszajövök én is.

— Lám., lám, mondja édesapám. — mekkorát változott a világ. A nagyapád ennekelőtte hetven esztendővel lóháton járta meg Franciaországot; a pap bácsi ennekelőtte harminc esztendővel szekéren ment Kolozsvárig, delizsáncon Pestig; te meg véges-végig vasúton mégy . . .

Véges-végig. Valóban, már vágat a gőzparipa Brassótól Budapestig. Székely falut alig érint egyetkettőt, de a székely megszokhatta ezer s annyi esztendő során, hogy ő csak védje a keleti határt, majd valamikor aztán ő is kap egy szép csendesen mendegélő körvasutat, amelyen kerenghet körbe-karikába emaga körül. Valóban, már vágat a vasút. „A madár repült csak eddig, most az ember is repül”. Repülhet a csíki székely fiú is, ha a pesti igyetemre igyekezik, ám előbb két

álló nap dőcöghet szekéren, rettenetes erdei utakon, akkor aztán neki is füttyöl a gőzös.

Az én kicsi falum kiváltságos falu. Tiszta időben ide hallik a ló nélkül szaladó vaskocsik dübörgése. A nagybaconi cserépvetők már hordják is a cserepet a vasútra s regélik, hogy nagy dicsőség érte a székely cserepet: viszik Pestig, még azon is egy sánta arasszal túl. Felelevenül az 1835-iki zsinat emléke, amikor Bodolat püspök, a nagybaconi templom szószékéről hirdette V. Ferdinánd dicsőségét, akinek uralkodása alatt „bejött” a ló nélkül szaladó kocsi. Keresztes Sámuel székely huszár hitetlenül csóválta fejét, sőt istent is káromolta mondván: Olyan Isten nincs, hogy azt megcsinálja, íme, megcsinálta — Isten segedelmével — az ember.

Két erdővidéki ifjú ül a gőzparipára, csudálatosan a két legkisebb faluból. A „kerékfűró” Bodosból az egyik, a „kenyérsütő” Kisbaconból a másik. A bodosi ifjú: Budai József, aki — orvosnak készül. Mit monddok? Készült. Mindjárt a kezdet kezdetén megiszonyodik a hullától, búcsút mond az orvosi pályának, bemegy a vámházba: ez a pályatévészett székely fiúk menedéke. Székely ember az igazgató, s megtelik a vámház székely fiúkkal. De meghal az öreg Budai, a hajótörött fiú hazamerészkedik, igen szép birtokát eladja az öccsének 900 pengő forintért. Kiszámította, hogy három esztendőre ennyi éppen elegendő neki. Minden hónapra esik 25 pengő forint. Három esztendő alatt kitanulja a tanárságot — igen, tanár lesz belőle. A Körösi Csorna Sándorok fajtájából való ez az ifjú. Jóformán üres zsebbel s egy pálcával indul ősmagyar hazát kereső útjára Körösi Csorna Sándor, — így indul második útjára Budai József is. Háziszóttos ruhájához hű maradt. Oly igénytelen, mint egy remete. A magyar költőkről nem beszélve, Sekszpirt csakhogy végig nem szavalja. Nyári vakációkon vadcsemetéket szemez nemesre, s nemcsak az ősi kert fáit nemesíti meg (ami már nem is az övé), de sorra járja a falu kertjeit, s tetszik, nem tetszik a gazdának, ahol vadcsemetét talál, megnemesíti. Apostoli lelkeséggel tüzezi a „fápipás” székelyt a méhészkedésre; szilaj haragra

lobban, ha megértésre nem talál: ő, aki máskülönben oly szemérmes, könnyen elpiruló, mint egy leány. Hogy ismeri az állat- és a növényvilágot! Hát a köveket! Szabó Józsefnek, a híres geológusnak, ő a legkiválóbb tanítványa, majd asszisztense, s hiszed, nem hiszed, a háziszóttos ruhához, a nyakkendőtlenséghez mindvégig hű marad.

Amikor ketten a gőzparipára ülünk, elfogyott már két esztendő s azzal 600 pengő forint. Sem több, sem kevesebb. Még egy esztendő s József — kész tanár. Igen, együtt ülünk a gőzparipára. Vásznon kézitáskája mellett hoz egy kis zsákocskát: mindenféle kövek, kavicsok benne. Én is viszek egy vászon kézitáskát s ebben egy csomó nép-balladát, dalt, mesét. Délben ülünk fel s másnap késő este dohog be vonatunk a nyugati pályaudvar üvegfüdele alá. Tündéri fényben ragyogónak képzeltem el az ország szívet — ím, az első csalódás. Gyengén világított, rosszul kövezett, zegzug utcákon botorkálunk, — József tudja, hová, merre. Becsönget egy ódon, lesüppedt, földszintes ház kapuján: itt lakott tavaly. De a szobácska már másé: tovább botorkálunk, s éjfélután sárgára meszelt öreg házba csöngetünk be. A Széna-téren vagyunk, mely később veszi föl a hittérítő Kálvin nevét. A sárgára meszelt ház egyemeletes: két mérges oroszlán vicso-ritja ránk a fogát. Ez a *Két oroszlán* szálló. Két jámbor székely fiú itt alussza át az első éjszakát.

Reggel nyakunkba vesszük a várost. Lakást keresünk. Egy kis szobácskát, mely messze sincs az egyetemtől s olcsó is. Uccából ki, uccába be, végre a Síp-uccában kikötünk. Ott, a 10-ik szám alatt egy kis szoba kiadó. Javakorabeli, barátságos képű, zsidó-asszony fogad. Előszoba nincs, egyenest a konyhába lépünk. A konyhától balra egy kis udvari szoba: ebben lakik a fia. Orvosnövendék a fiú: Schächter Miksa a neve. A konyhától jobbra egy tágas, kétablakos szoba, uccára néző. Nemcsak az uccára néz, de a zsinagógára is. Ebben a szobában laknak Schächter Miksa szülei. Mellette egy kis oldalszoba, egyablakos. Két ágy, talp-
alatnyi közelségben. Egy kis asztal, egy kis divány, egy

ruhaszekrény — ez a bútorzat. Kicsiny kis szoba, de uccára néz ez is s egy hónapra tíz pengő forint. Ennyit kértek, alku nélkül megadjuk. Köziben hazajön a Miksa gyerek,, Eleven, okos szemű fiú a beszédében, modorában semmi zsidó. De ezt én csak később állapítottam meg róla, mert most még a faji vonás is ismeretlen előttem, Hatéves koromban láttam az első zsidót. Fialat legény volt s az én kis falumban nyitott boltot a boldogtalan. Ez volt falunkban az első bolt. Alig-alig vásárolt e boltban a nép. Nem amiatt, mert a boltos — zsidó. Az én kis falumhoz közel Bárót, ennek a hetivásárjaira viszik be az eladni való egy-két véka gabonát; itt veszik meg a gyertyát, a borsot, a pántlikát, a fejkendőt s miegyebet. Itt találkoznak a vidékbeli atyafiakkal, jóismerősökkel. Itt tudják meg egymástól: hány hét a világ. Minek nekünk bolt?

Egyszer csak hírül hozzák édesanyámnak, hogy a botos éhezik. Száraz kenyéren tengődik, s hol van, hol nincs az is. Attól kezdve minden délben küld az éhező zsidónak egy fazék levest. Én is viszek neki több ízben. A bolt hamarosan bezárul, a zsidó fiú eltűnik, isten, tudja, hová.

Tizenkét év múltán ismerem meg a második zsidó fiút: Schächter Miksát. Orvosnövendék, de nagy szeretettel foglalkozik a magyar históriával, s első éves korában lefözi a filozoptereket: a mohácsi vészről írt dolgozatával. Az egyetemi pályadíjai ő nyeri meg.

Jókai, diák korában, a *zsidó fiú* című művével versenyez az Akadémia koszorújáén. Országszerte játszik a *Zsidó honvéd* című népszínművet. Már a vén kollégiumban legendás híre van egy zsidó ifjúnak, aki süket, gyámoltalan, élheterlen, s akinek mennydörgős vezércikkeit csakúgy falja a diákság. Mezei Ernő álneve.

Kikeresztelkedett zsidó ritka, mint a fehér holló. Schächter Miksa szülei orthodoxok, már virradat előtt fent vannak, hangosan imádkoznak s velük Miksa is. Miksa vallásos zsidó s kuruc magyar.

Az egyetemen csak lassanként különböztetem meg az idegen nevű fiúkat. Sok zsidó fiúról sokáig azt hiszem: szepességi szász. A névmagyarosítás még nem divat. A

filozófián kevés a zsidó fiú, az orvosi meg a jogi egyetemen évről-évre növekedik a számuk, de még kisebbségben vannak. Német a nevük, de magyarságukhoz nem férhet kétség. Ez: a nemzedék — magyarlelkű. Sem az országban, sem az egyetemen zsidó kérdés nincs. Ennek a nemzedéknek az apja, a nagyapja a magyar szabadságért harcolt 48-ban, s 49-ben, Világostól hozza a nagy bánatot, akár az én édesapám.

Greguss Ágostonnak, az esztétika tanárának legkedvesebb tanítványa, Hahn Adolf: vörösképi, vöröshajú fiú. Minden hét keddjén, délután, két ingyenes órát szentel nekünk Greguss. Magasabb fajtájú önképzőkör ez: novellát, verset, irodalmi és esztétikai dolgozatokat olvasunk fel s azon melegében agyonbíráljuk egymást. Itt tűnik fel egy halovány arcú, szőkehajú, cingár fiúcska okos és kemény kritikáival: a tizenhét éves, korárett, székely eredetű Ambrus Zoltán ez. Itt tűnik fel tömörnyelvű Macaulay-fordításával a tatárképi Engel Dávid. Ma Engel, később Angyal: a legjelesebb s legmagyarabb historikusaink egyike.

A budai hegyek közt van egy villa: ebben lakik Greguss Ágost, ez a finom lelkű ember, hozzá mindenben méltó életépíjével. Vele sétál át öt-hat tanítványa minden héten — vacsorára. Ezt az öt-hat kitüntettét Hahn Adolf válogatja össze. Csendes, halk beszédű fiú, tekintély köztünk. Sűrűn jelennek meg tőle könyvkritikák, irodalmi tanulmányok a nagy lapokban. Kevés az író, kevés a könyv, jelentéktelen könyveknek is tárcát szentel a sajtó. Ennek a Hahn (később Havas) Adolfnak a munkája (nagy lelkismeretességgel végzett munkája) Petőfi összes műveinek jegyzetes kiadása.

Greguss Ágost háza több a háznál: enyhe, meleg fészek. Gyermeke nincs. Egy növendékleány, nevelt leánya, eleveníti az enyhe fészket, s hetenkiní a tanítványok teszik elevenebbé. Irodalmi kérdéseket vitatunk meg, s a székely Mihály József, meg a szász Hoffmann Frigyes a legügyesebb vitatkozók. Már első este meghat figyelmével a házigazda. Savanyúvízes üveget lesz elem, mosolyogva mondja: — ihol, székely poéta, — borvíz!

Az volt, az, borvíz. Borszéki borvíz. A borvizek királya.

Poéta?

Igen, igen, verseket firkálok. Humoros verseket az Üstökös-nek. A vén kollégiumban ér a „hihetetlen” hagy dicsőség, hogy egyszerre két versemet adja ki az Üstökös. A Jókai Üstökös-e. Íme, Jókai olvasta, a versemet s ki is adta! De csak Pestre kell jönnöm, s gyorsan ér a második csalódás: Jókat neve ott ragyog az újság élén, de sejtelve sincs róla, mi van abban. De hát csak írom, írom tovább a humoros verseket Üstökösnek, Bolond Istóknak: édesanyám nem ismerne rám. Lám, de jókedvű az ő búsbeteg tejen nevelt fia!

Szerencse, hogy nincs hájjal kenve a vén egyetem: megennem egy falásig, élvágyam oly mohó. Ha össze nem ütköznének az órák, mind beírnám indexembe a nyelv és irodalom körébe 'tartozó tárgyakat. Három oldalt így is tele írok.

Gyulai Pál elé tartom először az indexemet. Beszényeitől a két Kisfaludyig bezáróan méltatja e kor költőit s külön ingyenes? órát szentel Petőfinek. Éles, szúrós szeme megakad egyhangú nevemen.

— No, barátom, a maga neve sem való versbe. Így kezdődik az ismeretség.

—Versbe nem, de vers alá talán jó lesz, — hebegem bátortalanul.

— No, majd meglátjuk.

Szaladok Heinrich Gusztávhoz. Kérdi: *Hogy hívnak?* Szörnyen megsértődik az „egyetemi hallgató” úr, hogyne sértődnék, amikor őt már két esztendeje illeti meg az urazás. De zsebrevágom a sértést. S mert a magyar ember esze tudvalevően igen *gyorsan vált*, hetek múltán rájövök, hogy nem volt az sértés, csak a kitűnő német tanár — magyartalansága.

Lótok-futok, sorba írják be nevüket a francia és angol nyelv mesterek, az oláh nyelv rendkívüli tanára, sőt hely jut a magyar nyelvnek meg az összehasonlító nyelvészetnek is . . .

Folytatom a vén kollégiumban megkezdett utat: ex omni aliquid, nihil bene. Na, ennek előreláthatóan rossz vége lesz.

Az 1877-ik esztendő őszén pillantom meg Pestet és Budát Nagy város falusi fiúnak, de én nagyobbnak, jóval nagyobbnak; szebbnek, jóval szebbnek képzelem. Az Andrássy-útnak még Sugár-út a neve s még ócskaruhás bódék éktelenkednek az elején. Nem tudom, tervelik-e a nagy körutat: a helyén zeg-zug uccák, kevés emeletes, sok földszintes ház. Az uccák neve felemás: magyar és német. Több, sokkal több a német, mint a magyar cégtábla. Kétkerekű taligák nyikorognak, rajtuk hordó, a hordóban Dunavíz. A taliga mellett sváb paraszt mendegél s be-bekiált a kapukon: Donauvassz! Sehohsem hallod: Dunavíz!

A magyar szó az uccán, vendéglőben, kávéházban, ha nem is oly ritka, mint Kisfaludy Károly idejében (Hej, maholnap a magyar szó — Ritka, mint a fehér holló!), bizony, gyéren csendül feléd. Ezen igen megütődik a székely fiú.

A hosszú Sugár-úton talán még csak egy kávéház. Székely diákpajtásaimmal bemegyünk, asztal mellé telepedünk. Feketét rendelünk és újságot. A pincér csupa német újságot rak elénk.

— Hozzon magyar újságot!

— Nincs!

Négy „nagy-lepedős” magyar napilap van (Pesti Napló, Hon, Ellenőr, Egyetértés), szépirodalmi napilap (Fővárosi Lapok), az egyetlen szépirodalmi napilap a föld kerekén; élclapunk is kettő: az Üstökös, a Borszem Jankó; vannak képes lapjaink (Vasárnapi Újság, Magyarország és a Nagyvilág) s ezekből egyetlen egy sincs. Dühösen hagyjuk ott a kávéházat, háborog a lelkünk: hát ez a város az ország szíve?!

A kocsma is, talán az egy *Kis pipa* kivételével, csupa német. Valamennyinek a falán ott lóg egy izléstelen, durva hangú, magyargyalázó bécsi élclap: a Kikeriki. Néhány belvárosi kávéházban húzódik meg a

maroknyi magyarság. Írók és vidéki tekintetes urak. Az íróknak külön szobácskájuk van a Kis pipában, külön asztaluk a Kammonban, a Koronában, a Pilvaxban. Sívárogorva nézek a külön szoba, a külön asztalok felé: vajjon lesz-e valaha helyem itt?

Mi ad magyar színt az ország szívének? Még a kultúra templomai sem mind magyarok. A Nemzeti Színház üres, a gyapjú-utcai német színház csordulásig teli. De van már egy második színháza: megnyílt a Népszínház. Blaháné csudát művel, a sváb és zsidó fülekbe és szívekbe belecsilingli a magyar szót. Ő az ország szívének legsikeresebb s legolcsóbb magyar nyelmestere. Az ő magyarosító munkája az államnak egy krajcárjába sem kerül.

Rácsos kert közepén Budapest legszebb épülete: a Nemzeti múzeum. Kik látogatják? A diákok. S vasárnaponként a — magyar és sváb parasztok. A tudós Akadémiának hatalmas palotája szőke Duna partján. Minden héten felolvassnak a tudós urak. Néhány akadémikus a közönség. Ide csalogatja a magyar uriosztályt s a diákságot a Kisfaludy-társaság, de kényelmesen-fíiéra kisteremben az ájtatos hallgatóság. — Még kis diák Pékár Gyula, akiért az asszonyok majdan megostromolják az előszoba üvegajtáját. Sőt be is törnek.

Nem, nem, a magyar szóért, a magyar novelláért, a magyar költeményért, a magyar tudományért egyetlen egy üveges ajtót sem tör be a magyar.

A magyar irodalomból csak egyetlen ember él: Jókai. Ha ugyan egyedül abból. Két újságnak is szerkesztője — névszerint, honatya is. Bizony kisül, hogy ő is jófelerészben egyébből él. Mikszáth Kálmán még valahol Szegeden szegény legénykedik. Költők, írók színejava vagy újságíró, vagy tisztviselő. Aki sem ez, sem az, tengődik, mint a Toldi lova. vagy ha jobban tetszik: a Thököly kuruca. Időnként a Kis pipa gazdája, az öreg Karikás, dupla auflágot tétet a költő csuspájzára s — egy adagot sem fizettet. Így él a költő, aki csak — költő. S mert minden költő félig-meddig bolond, a nemzet bolondja, — nem szűnnek meg énekelni annak a nemzetnek, amely rájuk sem hederít.

Mindezt látja a székely fiú, de azért sóvárogva néz a Kis pipa külön szobája, a kávéházak külön asztalai felé, — vájjon lesz-e valaha helye itt?

Hetek múlnak, hónapok múlnak, de csak messziről vagyok bátor: szárnypróbálgatásaimat az újságoknak postán küldözgetem. A szerkesztőségek küszöbét átlépni nem merem. Emlékszel, nyájas olvasó, arra az esztendőre, „amikor az öregek megfiatalodtak?” 1867 volt az az esztendő. Még csak tíz esztendő múlt el azóta, 1877-et írunk, várnod kell még legalább húsz esztendőt, amikor a fiatalok öregnek születnek. Amikor a csoré szájú gyerek bátran lejt be a szerkesztőség ajtaján s úgy nyújtja át a kéziratát, mintha egyenesen az Olympus tetejéről, szárnyas lovon röppent volna be. Az az ifjúság, az én ifjúságom, gyámoltalan, szemérmes, félve kopogtat az ajtón, ha ugyan odáig merészkedik. Hideg téli estén százszor sétál el egy ódon ház előtt, melynek födele alatt bárom újságot szerkesztenek öreg és öregedő urak; százszor tekint fel az ablakokra, melyek mögött a „beérkezettek” szántják a papírost; százszor áll meg a kapu előtt, tapogatja meg a keblén melengedett gyermeket, s végűt is kifagyva, dideregve somfordál haza; lábujjhegyen tapogat át egy szobán, melyben csendesen alszik, álmodik egy öreg pár ember arról az időről, amikor doktor úr lesz a Miksa gyerek s megaranyozza életük alkonyát . . .

Vájjon mit álmodnak az én szüleim, messze, messze, a kis faluban? Álmodnak-e a gyámoltalan fin vergődéseiről?

Elé-elészedem drága kincsemet: a népballadákat, a dalokat, a meséket, újra meg újra olvasom s újra meg újra megfogadom: holnap — lesz ami lesz, viszem a kincsemet Gyulai Pálhoz. Már két kötet népköltési gyűjteményt adott ki a Kisfaludy-társaság: Gyulai az egyik szerkesztője, Arany László a másik. „Legyen a mienk a harmadik!” Vidd el már az öreghez!” — bátorítt Jób messziről. Végre is — egy életem, egy halálom — hónom alá csapom a kincset, felbátorkodom a félelmetes

emberhez. A Sándor-uccában a ház, amelyben az írók rettegett kritikusa lakik. Emeletes ház, tágas udvara s kis kertje van. Két szárnya van a kert felé, első emeleti balszárnyán komor, vén ember remetéskedik: Szendrey Ignác, Petőfi és Gyulai apósa. Ezé a vén emberé a ház. Az emelet jobbszárnyán, kertre néző kis szobában szerkeszti Gyulai a *Budapesti Szemlét*, meg az *Olcsó Könyvtár*-t. Innen szórja a villámokat Jókai felé. Itt fúrja-faragja, csiszolja a Romhányi-t, melyen, annyit rágódnak az élclapok s egyben, úgy látszik, igazuk van: töredék marad a nagyszabásúnak indult költemény. Töredék, szép töredék, szebb, sokkal szebb, „bár soha be nem fejeződött volna” sok-sok költeménynél.

Gyulai írószobája kicsiny, egyszerű és — rendetlen. A szűkre szabott asztalkán Szemlék és Olcsó könyvtár füzetek, kefelevonatok, kéziratok, ismertetésre beküldött könyvek össze-vissza dobálva, egymás hegy én-hátán. Alig egy-két tenyérnyi üres hely az asztalkán, ezen az üres helyen e pillanatban Olcsó könyvtár ívet korrigál. Van tanítványa temérdek, aki ezt az unalmas, fárasztó munkát készséggel elvégezné, de ő csak magában bízik, a maga szemében, a maga lelkiismeretességében. Igaza van. Ő még ama régi, ódon szerkesztők közül való, akik olvasatlan, fésületlen kéziratot a nyomdába le nem adnak. Komolyan veszi a *felelősséget*. Amin az ő neve van, annak minden soráért, szaváért, betűjéért ő felel nem más. Az ő Szemléjében, az ő Olcsó könyvtár-ában a rövid i — rövid, a hosszú i — hosszú.

Bár az Olcsó könyvtár korrigálásában zavarom meg s ráadásul vastag kéziratcsomót szorongatok, szívesen, nyájasan fogad a félelmetes kis ember. Ilyen kis növésű ember még csak egy van az egyetemen (s talán ebben a Mahomet-nagyvárosban is): Szabó József, a geológia tudós professzora, de aligha tévedek: a filozófiai fakultáson e két kis ember a — legnagyobb.

— Nos, mi jót hozott, barátom?

— Székely népdalokat, balladákat, meséket.

— Aztán ismeri-e a Vadrózsák-at?

— Gyermekkorom óta.

— Hát a Kisfaludy-társaság kiadványait?

— Azokat is.

— Az Erdélyi János gyűjteményét is?

— Azt is. Ezek még sehol sem jelentek meg.

— No, no. Meglátjuk.

— Összenéztem a gyűjteményemet az összes népköltési gyűjteményekkel. Csak itt-ott találtam egyiknek-Másiknak a változatára.

— No, no, meglátjuk.

Átveszi a kéziratcsomót, forgatja, lapozgatja, meg-nicgáll, olvasgatja, aztán egyszerre csak ráüt egyre” s kissé süketes, méla hangon olvasni kezdi .A *fogoly*:

Leszállott a páva
Tengernek partjára.
Tengernek partjáról
Nagy török császárnak
Dali udvarálja.
Onnét szállá páva,
Kényes páva madár
Tömlec ablakára
Ottan fudogálá
Szomorú énekit
Szomorú rabságban
Egy székely katona.
„Hej, páva, hej, páva!
Császárné pávája!
Ha én páva volnék,
Jó regvel felkelnék,
Folyóvízre mennék,
Folyóvizet innám,
Szárnyim csattogatnám,
Tollamat hullatnám.
Fényes tollaimat
Szép leány felszedné,
Bokrétába kötné,
Az ő édesinek
Kalapjába tenné.

Így indul a népballada. Ablakában ül a császár szép leánya, hallja a székely katona szomorú énekét, szalad az istrázsához, kinyitatta a tömlec ajtaját, fogoly kato-

náról levéteti a nehéz vasat, két gyenge karjával átöleli, palotába felvezeti.

„Enyém vagy te mostan,
Szép fogoly katona!”
„Van nekem szeretóm,
Császár szép leánya!”

Ajtón hallgatózik a nagy török császár, berúgja az ajtót, székely katonának fejét véteti, tengerbe dobhatja, lányát meg toronyba zárhatja. Onnét siratozza császár szép leánya szép fogoly katonát; onnét fűdögálja szomorú énekít: Hej, páva, hej, páva! Éjjel sem alhatik, nappal sem nyughatik a nagy török császár, folyton e dalt hallja: hej, páva, hej, páva! Kihozatja a toronyból, tűzbe veteti, de tűz meg nem égeti császár szép leányát, gyöngé violáját.

„Egyszerre vigyének.
Tengerbe vessétek
Beste-lélek lányát,
Székely katonához
Egyszeribe vitték,
Tengerbe vetették.
Tenger befogadta.
Szépen eltakarta,
Székely katonával
Egy helyre habarta
Császár szép leányát.
Gyöngé violáját.

Szép, szép, igen szép. Ez is szép, — lapozgat — ez is. Ez sem rossz ez az — Ugron János Maga persze Ugron Gábort tartja a legnagyobb magyarnak? — szegezi mellemnek a váratlan kérdést. — Véresszájú, népbolondító az, barátom. Van benne öserő, de tudatlan. A székelyeket persze megbolondította. Hogyne! Szépen — szaval. Hol mennydörög, hol rikoltoz. Ez kell a magyarnak. Lássa, Orbán Balázs — az különb ember. Az is bolondítja magukat, de legalább írt egy könyvet. Olvasta-e a Székelyföld leírását? — Ó, hogyne.

— Micsoda beszéd ez: ó, hogyan? Ez már Pesten ragadt magára. A magyar ember így felel: Olvastam. No, lássa, az az Orbán Balázs a Székelyföld minden faluját bejárta; minden hegyét megmászta; minden váromladékát felkutatta. Amit látott, hallott, feljegyezte; ahogy tőle telt, megírta; szegény ember létire kinyomatta — ez becsülendő benne. Sokszor elveti a sulykot; írni nem tud; sok a könyvében a fellengző, üres frázis, de munkája — becsületes munka. Ő is gyűjtött meséket, el is hozta nekem, mindjárt elérkezem. Maga újra írhatná —

Nyomban lekuporodott a könyvszekrény aljába, kettős ajtaját kétfelé tárta. Szent Isten! Mi tenger kézirat van itt eltemetve! Turkált, morgott a „félelmetes” ember, s ha lehet, még rettenetesebben össze-visszadobálta a fakulni kezdő kéziratcsomókat. Hümmögött, nyöszörgött, s hümmögésnek, nyöszörgésnek vége: nem találja Orbán Balázs meséit.

— No, majd máskor! — s becsapja az ajtót. Megrémít a gondolat, hogy az én „kincsem” is ide kerül. Látja arcomon az ijedelmet, mosolyogva nyugtot meg;

— Ezt az asztalra teszem. Nézze, meg jól: ide teszem.

Megnéztem.

— Vasárnap jöjjön el 10 órakor. Végigolvassuk a gyűjteményt. Aztán itt marad ebédre. Isten áldja. Korrektúrát kell csinálnom.

Már ott is ül az asztalkánál, duruzsolva olvassa az Olcsó Könyvtár legújabb füzetét.

Boldogan sietek a Síp-uccába s éjjel-nappal az elkövetkezendő vasárnapról álmodom. Be jó volna, ha most hirtelen itt teremnének azok az udvarhelyi diákok, akik a kötőke-estére felöltöztettek. A puritán Budai József kinevel, amint hosszan elálldogálok a tükör előtt, újra meg újra csokorba kötöm a nyakkendőt. Ő már ebédelt Szabó professzornál, s bár e nagy alkalomra sem kötött nyakkendőt, — igen jó étvágyal evett, — mondja ő.

Már ott vagyok a kis dolgozószobában. Hol *Gyulai*, hol én olvasom a balladákat, egy-két gyengét kidob, aztán újra végiglapozgatja, hármat-négyet kiválaszt.

— Ezeket bemutatom a Kisfaludy-Társaságban. szívem hangosan dobog. Nem akarok hinni a füllemnek.

Következnek a szerelmi dalok. Van ebből vagy kétszáz. Sokat kirostál, de marad elég. Egyik-másik anynyira tetszik, hogy kétszer olvassuk: először én, azután ő. Süketes, mélézó hangján busábbá lesz a búsongó dal:

Én csak hírül hallom keseredett szüvel,
 Hogy az-én édesem mással jáccadozik.
 Ékesen, kegyesen ölelgeti nyakát,
 Kláris ajakával csókolja ajakát.
 Oda sem mehetek, nem is üzenhetek.
 Arról azt gondolja, hogy én más szeretek.
 De ha azt gondolja, hamisan gondolja,
 Hamis gondolatja el is kárhoztatja.
 Csendesen folyó viz téiben megaluszik,
 De az én bús szívem soha meg nem nyugszik,
 Én csak olyan vagyok, mint szélvészben madár,
 Kit a záporosó elvadászott immár.

Nyílik az ajtó, belép egy serdülő fiú, Gyulai egyetlen fia. Kreolarcú, mosolygós szemű, formás testű gyerek. Kálmán a neve.

— Apa, kérem, tálalva van.

Özvegy ember Gyulai Pál: egyetlen fiának s két serdült leányának él („a három árva”), becézi, kényezteti őket, mindenképpen pótolni akarja az anyát. Kálmánt túlon-túl is kényezteti, rontja. Rajta-rajta kapják, hogy ölébe ülteti a nagy kamaszt. S hallják, gyakran hallják: Van-e pénzed, Kálmán? Természetesen, egy a felelet mindig: — Nincs. S a puritán apa, a szőrszálhasogató, a más szemében a szálkát is meglelő kritikus — tömi pénzzel a Kálmán gyereket, nem látja, hogy enfia vesztén munkál . . .

A lányokat már ismertem — látásból. Margit az egyik, Aranka a másik. Margit híres szépség. Kreolarc, fekete szem, ébenfekete haj. Az aranyifjúság körül-

zsongja a bálokon. Három bálványozott Margitja van ezidőszerint Pestnek, mind a három ragyogó szépség: legszebb, legragyogóbb Gyulai Margit. Aranka betegeskedő, borongó, otthon ülő leány. Nem szép, de megmészpíti fájdalmas arca, bús szeme.

Az ebéd egyszerű, polgári ebéd. Leves, pecsenye, almásrétes, sajt, gyümölcs.

Margit, a világszép Margit, ebéd alatt gyakran köbécse, az apja aggodalmasan tekintget reá. Margit, a világszép Margit, el van jegyezve a Halálnak. De a Halál másodiknak marad az ő fagyos csókjával: Margit, a világszép asszony, alig ízleli meg a gyönyörűséget, sírba hervad, mint a papibácsi Marikája. Szép, igen szép versekben, siratta el világszép Margitot az édesapja!

... A feketét a dolgozószobában isszuk meg. Újra munkába fogunk, egész délután olvassuk a gyűjteményt s mire végére jutunk a nótának, mesének, ránk esteledik. Nyílik az ajtó, szobalány jelenti most, nem a Kálmán gyerek, hogy kész a vacsora. Hiába szabadkozom, vacsorára is ott kell maradnom. De már csak négyen ülünk az asztalnál. Kálmánról kisül, hogy ebéd után elment sétálni s azóta — sétál. Feltűnik nekem, hogy Petőfi és Gyulai apósa ebédéről is, vacsoráról is elmarad. Közvetten mellette a meleg családi fészek, s nem kívánczik belé? Magában ebédel, magában vacsorázik, nyilván még mindig dohog arra a parasztfiúra, „perel” vele, aki elrabolta tőle az ő leányát. Aki a világirodalom legszebb dalait írta, mind Júliához és Júliáról, de végre is — paraszt volt és parasztlul viselkedett. ..

— Értékes gyűjtemény, — mondja vacsora után Gyulai, — de amíg sajtó alá kerül, még sokkal pótolhatja. Kriza hagyatékában is vannak balladák, nóták, mesék, ezeket is belevesszük. Az Orbán Balázs meséit is. Most pedig hazamegy, lefekszik, lefekszem én is. Tyhü! — nézi meg az óráját, — már elnult 10 óra. Várjon, barátom, várjon.

Kikotorász a mellényzsebéből egy piculát s hiába tiltakozom, markomba erőszakolja.

— Van pénzem, tanár úr.

— Jó, jó. De miattam csukták a kaput magára!

Jaj, Istenem, ha ezt látja világszép Margit, föld alá süllyedek szegyelletemben. De világszép Margit nem látja, ő már alszik puha ágyában, ő már álmodik a királyfőről, aki eljön érte s elviszi messze, messze, ahonnan — nincs visszatérés.

Közeledik a nyár, a székely fiú készülődik haza felé. A professzor urak sorra írják alá az indexet: nyüzsög benne a „jelesül”, a „kitünően kollokvált”, az „igen szorgalmas”, de az összehasonlító nyelvészet *után* — csalt név: Budenz József. Valahol a budai hegyek közt kajtatom a híres nyelvtudóst, rám néz, fejét csóválja, hümmög s végre kedvetlenül veti oda a nevét. Már első óráján alig tudja elfojtani nevetését a nevetlen székely fiú. Minden harmadik-negyedik szava: „hád én”. A második órán már összeszámolom a „hád én”-jeit: 227 gyült egybe. Maga írta és litografálta jegyzeteket oszt ki tanítványai közt a derék ember, összegyül egy nagy csomó nálam, is, csupa szó és szó — a lelket nem találom. Az első padban ülnek hű tanítványai, ezek áhítattal lesik ajkáról a vogul, osztják, mordvin, cseremis szavakat. Többnyire zsidófiúk. Már kezd kiformalódni bennem a fajt fajtól megkülönböztető vonás. Szegény fiúk, jóval szegényebbek, mint én, de jobban is türik az, éhséget, mint én. Ők szívósak, kitartók, én s az én fajtám — nem az. Mind gyéribben járok el a tudós professzor előadásaira, aztán egyszerre úgy elmaradok, hogy idegenül néz rám., amikor az indexet elébe teszem.

Némi szorongás fog el — mi lesz a vége ennek? De ilyenkor legyint a magyar: sohasem volt úgy, hogy valahogy ne lett volna. Igen, igen, valahogy lesz — toldja meg a székely ember, — de jól nem . . . Hiszen ha *csak* az irodalomtörténetből kellene diplomát szereznem! De össze van bogozva vele a nyelvtudomány. Egy kissé meg kellene ismerkedni a finn, a vogul, az osztják, a cseremisz atyafiakkal is. Tisztelem az atyafiságot, de csak messziről. Oh, az irodalomtörténet — az más...

Gyulai rám bizza előadásának jegyzetes kiadását.

Fel kell olvasnom minden ívet kiadás előtt...

— A maga stílusa egyszerű, világos. Annak a másiknak cikornyás, zavaros.

„Az a másik” szépen pénzelt a jegyzetekből — én ráfizetek. Tíz krajcár egy litografált ívnek az ára, ez is, az is adós marad.

— Osztán mikor fizeti vissza? — kérdezte az egyzseri székely a másik egyszerű székelytől, amikor a kölcsönpénzt leolvasta, — Hát amikor pénz lesz, akkor *karácsony* lesz, — mondta a másik egyszerű székely. Értsd: amikor pénze lesz, akkor neki *karácsonya* lesz. Ez a karácsony, természetesen, sohasem következik el. Az én adósaim karácsonya sem.

Kezdem sejteni, hogy sohasem lesz professzor belőlem, de ha az nem, hát mi? Szerelmes verseimnek csak a címei jelennek meg képes újságok szerkesztői üzeneteiben, ott is a „nem közölhetők” sorában. Még elég korán belátom, hogy nem lesz belőlem sem Petőfi, sem Arany, már pedig: vagy — vagy. Átcsapok a prózára: egy egész esztendő eredménye egy kisdéd tanulmány a népballadáról — Emilia Családi köré-ben.

Mikszáth neve kezd feltűnedezni, „rajzolja” a palócait s az ő utánczó tollán egyszerre egy új, „se hús, se hal” műfaj lopózik be az irodalomba: a rajz. Boldog, boldogtalan a népet rajzolja, ki-ki a maga népét. Voltaképen fotográfíák ezek. Lélek nélkül való fotográfíák. E fotográfíáknak egy hódmezővásárhelyi zsidó fiú Iritz Dávid a legszorgalmasabb mesterembere. Iritz Dezső név alatt fotográfálja a vásárhelyi parasztokat s egyik lefotografált paraszt ostorral kergeti végig Vásárhely piacán. Nyilván ő az első „üldözött” zsidó. Magam is fotografálni kezdek, le is fotografálok egy volt tanáromat, de mire megjelenik a fotográfia egy képes újságban, már tisztában vagyok azzal, hogy ez nem irodalom. Ma is szégyenkezve gondolok rá: mily csúnya polémia sarjadt ki e fotográfíából.

Két esztendő — sok idő, talán három esztendeig is elhúzhatom, amíg szint kell vallanom: nem leszek tanár. De vájjon lesz-e erőm a színvallásra? Elhessegetem a keltemetlen bogarat — mi minden történhetik

addig! Már viszek haza annyi dicsőséget, hogy egy nyáron élélhetek ebből. Egy csomó humoros vers nyomtatásban. Egy cikkecske a — Családi kör-ben. Néhány nagy lepedős újság, amelyekben megvan örökítve, hogy Gyulai Pál a Kisfaludy-társaságban bemutatott négy székely népballadát. Hátha még azt is megírták volna az újságok, hogy az öreg Szász Károly mindegyre „felsikoltott”, mint Kazinczy Ferenc, ha új talentumot fedezett fel: szép! szép! Ó de szép! A fofogoly katona hallása közben szinte elolvadt a jó öreg. Én meg állok, állok kipirult, diadalmas arccal, hátul, a padsorok mögött s mosolygok befelé: Hátha tudnád, amit én ...

Gyerünk tovább!

*

Budai Józsefnek elfogyott a három esztendeje, harmadik esztendővel a harmadik háromszáz pengő forintja. Sem háza, sem földje, de van diplomája. Nekem van házam is, földem is, de nincs s félős, nem is lesz diplomám. De József is füstre teheti a diplomáját: nem tudja, mit kezdjen vele. „Tiszta kitűnő” József diplomája. Mondják, az első kitűnő diploma a természetrajzi szakon. Szabó professzor asszisztense a bosnyák ellen harcol, József helyettesíti: ha valaki, ő kaphatna tanári széket. Szabó professzor fel is ajánlja készséggel a támogatását, de József, a leányosan szemérmes József, megesküszik az „istenekre”, hogy amíg Tisza Kálmán lesz Magyarország miniszterelnöke, állami iskolában nem lesz tanár. Neki az Állam és Tisza Kálmán egy személy, József, a leányosan szemérmes József, feneketlen gyűlölettel szavalja Bartók Lajos versét, melynek ez a refrénje: Akinek kutyája van, szólítsa Tiszának. Az Államot, vagyis Tisza Kálmánt nem hajlandó szolgálni; a református kollégiumokban nincs neki való üresedés. Nincs, mert alig kezdünk a tanártermelésbe, már el is jutunk a túltermeléshez. Öregedő, diplomás filozófusok kurtanadrágos fiúcskákat sétáltatnak a Duna partján; sokan a postához, a vasúthoz, a vámhivatalhoz menekülnek — hát József hová menekül? József Pest közelében, egy uraság gyümöl-

csésébe menekül, diákcsemeték helyett facsemetéket nemesít. Fizetése egész esztendőre nyolcvan pengő forint, teljes ellátás (talán egy pár csizma is): József nagyobb úr a királynál. Ám az uraságot meglátogatja egy barátja, a kertészt, a házi szöttes ruhást, a nyakendőtlent — nem mutatja be: József, a leányosan szemérmes József búcsút mond az uraságnak, a kertnek, indul hazafelé.

Közben József a gyümölcs-tenyésztésről, a méhészetéről igen sok okos cikket ír. A méhészetnek már egyesülete is van, az egyesületnek szakközlőnye is. Kriesch műegyetemi tanár a szerkesztője, a méhészet fanatikusa, aki a szerkesztői üzenetekben így lelkesíti a magyart:

Méhészetnek rendületlenül
Légy híve, ó magvar!

A lelkes ember nagyrabecsüli Józsefet, felszólítja: vállalja el az egyesület titkárságát, 600 pengő forint a fizetés, s emellett a hivatal mellett kertészkedhetik is valahol Pest közelében. József vállalja, de megtudja, hogy az egyesület néhány száz pengő forint segílyt kap az Államtól — nem nem, soha, amíg Tisza Kálmán tesz Magyarország miniszterelnöke!

Most, ha regényes korrajzot írnék, költött históriákkal anekdotákkal tarkítottat, félbeszakítanám József pályafutásának rajzát: a következő kötetre hagynám e pálya folytatását és alkonyát. Ravaszul megvároztatnám, az olvasót, mint ahogy ezt minden magához való eszű író cselekszi. De ez a könyv sem nem regény, sem nem regényes korrajz. Mindössze annyi a hamisság a címében, hogy nemcsak egy népnek, nemcsak egy embernek a története, de többé is, köztük a Budai Józsefé is. Nem vároztatom a nyájas olvasót, — hátha kezemből kihull a toll? Fittyet hányva hát minden irodalmi szabálynak, egy lélekzetre teregetem elé József életét és pályáját, röviden, igen röviden.

József nyakába veszi a nagyvilágot, megy, mendegél s egyszerre csak egy kis faluba ér. Magyar és

oláh Lakta erdélyi falucska ez. Iskola is van benne, mégpedig községi, de tanítója nincs. József megpályázza s bár nincs tanítói, csak tanári diplomája, megválasztják. Mag. Éppen jókor, neki való időben történik ez: követválasztás esztendejében. József boldog, van az ellenzéknek is jelöltje. Nosza, fanatizálja a népet, szidja Tisza Kálmánt, de nem sokáig, mert a vármegye főispánja Bánffy Dezső. Ez az ember nem ismer tréfát: csendőrszuronyok közt zsuppoltatja Józsefet haza, a falujába, ahol neki már sem háza, sem földje, de van édesanyja, aki keblére ölelje a „tékozló” fiút. Azt a tékozló fiút, aki már sok-sok ezer fát ültetett, oltott, szemzett, új gyümölcsfajtákat teremtett; s aki, lám, mégis tékozló, mert házát, földjét eltanulta s a vég? Csendőrök hozzák haza az özvegy anyához: itt a fiad!

Mi a haza? kérdi a költő. — A legjobb anya, feleli ugyanő. Mért legjobb anya? Mert mindent ad. Szeressük hát! Azért szeressük, mert mindent ad? És ha, szegény, nem tudna mindent, sőt semmit sem adni, ne szeressük? A haza más néven: állam. S mi az állam? Fejős tehén. Az a fejőstehén, amelyet senki sem szeret etetni, de mindenki siet megfejni. Igen, a haza csakugyan a legjobb anya. És én ezzel a legjobb anyával egy szintre állítom a „tékozló” flu anyját. Az igazi, a valóságos tékozló fiúét is.

Meggyalázva kerül haza Budai József, s az édesanyának nincs hozzá egy zokszava. A kopaszodó fejű finí kisgyermekként dédelgeti, vigasztalja; könnyeit visszafojtja, csak titokban siratozza szerencsétlen fiát. Öreg asszony, öreg fiú együtt ültet, palántát, kapálgat az ősi kertben; együtt hallgatják a szorgalmas méhek zümmögését; együtt fogják be a kirajzó méhcsaládot; együtt nemesítik a vadcesemetéket, ültetik más földbe a „gyöknemeseket”.

De szép, de bájos idill élet ez!

Hiába került haza József csendőrszuronyok között, a nép megérzi benne a nagy embert. Azt az embert, aki szüntelen a halhatatlanságnak dolgozik. Már nem csúfolják Bodost; már nem kukukkolnak a bodosi ember

után. Már nem csúfolják a hosszúra nőtt pityókával, amely a szomszéd földjébe nyúlik át: no, most, kié a pityóka? Csudálkozva hallják, látják, hogy a legfinomabb almák, körték, szilvák a bodosi kertekben teremnek. Ezeknek a fáját mind Budafi József oltá! Ez a csuda-ember folyton újabb meg újabb fajták teremtésén töri a fejét s nem hiába töri. Összepakósítja a balulalmát az aranypármennal s lesz a párosításból új alma: batul a formája, aranypármén a színe s gyümölcszedéstől új gyümölcszedésig eláll. Mikor aztán beültet minden talpalatnyi földet, ami csak beültethető; amikor már csak a vén emberek kopasz feje beültetlen s csak a száraz fuszujkakaró beoltatlan, József ismét nyakába veszi a világot. Tizesztendő múltán kincses Kolozsváron bukkan fel puritán alakja — háziszóttos ruhában, nyakkendő nélkül: professzor a községi leányiskolában. Községiben, amely az államtól nem kap segílyt. És esküszik az „istenekre”, hogy kivándorol Amerikába, ha tíz esztendőn belül nem Ápponyi lesz a — miniszterelnök. Az 1890-ik esztendőt írjuk akkor: Tisza Kálmán uralmának utolsó esztendejét.

Ápponyiból nem lesz miniszterelnök sem tíz, sem húsz, sem harminc esztendőn belül, József pedig nem mehet Amerikába, mert képtelen itthagyni a hazát, az édes anyaföldet, az édes anyaföldön a legjobb anyát, aki minden nyáron szívrepesve várja a „tékozló” fiút. József ma vén ember, a miskolci református kollégiumban nemesíti a gyermek- s a miskolci szőlőskertekben a vadcesmetéket. Innen küldi haza, az édes anyaföldre boldognak, boldogtalannak a gyöknes szilva-, meggy-, cseresznyecsemetéket; innen készülődik haza — teleültetni zölderdő-zúgásos, vadgalamb-szólásos szép Erdővidéket s aztán — pihenni a bodosi temetőben. És József nem mehet haza fát ültetni, nem mehet haza meghalni: József, a faültető, a halhatatlanság-Bak dolgozó József szertenéz és nem leli honját a hazában ... Epedve néz ő is Kelet felé, mindég csak Kelet felé, a bodosi hegyek, a bodosi kertek felé — szegény öreg barátom, hová jutottunk, mire jutottunk!

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Ebben egy igazi tékozló fiúról lesz szó, aki meghalni készül, mivelhogy töredelmes vallomásra képtelen.

Vágtat a gyorsvonat. Kelet felé vágtat a csillagos téli éjszakában. Igen bús képű ifjú didereg egyedül, szorosán magára huzza a honi zekét. Vastag szürke kígyó hever lomhán a lába alatt: pléhcső az, amelyet a pesti pályaudvaron forró meleg vízzel töltöttek meg s Szolnokon már hideg, szinte oly hideg, mint az emberek, akiktől ez a búsképű ifjú menekül. Haza, haza, az édes anyaföld kebelére — meghalni, meghalni!

Másodosztályú szakaszban ül a búsképű ifjú, életében először s véli: utolszor. Ha a kocsiszakaszoknak falai nem volnának, akár sétálhatna is fel s alá, emberi lénybe nem ütődnek. Hét esztendőt kell még várunk, amikor majd zsúfoltan lihegnek a vonatok. Még talán nem is mer álmodni arról a nagyratörő felsőmagyarországi ifjú, hogy ő belőle miniszter lesz, a vasutak minisztere; hogy ő fogja megakadályozni halni készülő ifjaknak egyedül való utazását. Pesttől Brassóig a harmadosztályú jegy 22 pengő forint, a másodosztályú jegy 32, az első osztályú 40. De jön, már közeledik a vasember, aki a 22 pengő forintot négyre szállítja, a harminckettőt nyolcra, a 40-et tizenötre — ez az ember nem fogja túrni, hogy üresen száguldjon a vonat; nem fogja túrni, hogy halni készülő ifjak kényelmesen gondolhassák végig haszontalan életüket s zavartalan csinálják meg a végszámadást: ebből a „dilemmából” pedig csak egy a menekvés — a halál.

Mely megdöbbenő komolyan mondja a búsképű

ifjú: ebből a dilemmából nincs menekvés! Először is megállapítja, hogy ő kedvet voltaképpen egyetlen pályára sem érzett. Hogy ő a tanári pályát csak azért választá, mert a révbe jutásnak legrövidebb útja ez. S ha már ezt választá, miért nem hagyta mindjárt fakép-nél a vogul, osztják, a mordvin, a cseremisiz atyafiságot. Ha például a históriát választja... most zsebében volna a diploma, nem foglalkoznék a halál gondolatával, nem csalt volna meg két öreg embert, mint ahogy azt Benkő Ádám cselekedte! Az irodalom... igen, igen, már nyomják a könyvet, de siker ez? Ezt a könyvet *csak gyűjtötte, nem írta*. Hát, hadd nyomják! A humoros versikék? Egy-két „rajz”? Hat hónapja hever egy nagy napilap fiókjában egy kézirat, amelytől sokat várt. Ahhoz való bátorsága sem volt, hogy személyesen adja át. Az életterlen, a gyáva fiú megkéri egy barátját: Nézd, neked jó embered a „Sándor bácsi”. Vidd el hozzá s kérd meg: sétáljon át az egyetemi könyvtárból az Athenaeumhoz: ott valamelyik nagylepedős újságnak adja oda. Sándor bácsi viszi, hogyne vinné s hozza is a jó hírt: jön, jön, jönni fog! És hat hónapon át minden nap megvesz az életterlen ifjú egy nagylepedős újságot, s minden nap csalódottan ejti el. És nincs mersze felmenni a szerkesztőségbe: Kérem, szerkesztő úr, Szilágyi Sándor volt szíves átadni egy tárcámat. Azt mondta: közölni fogják, . .

— Nem vagy életterelő, gyáva vagy, fiatal barátom, — halj meg! — mondja ki magára a halálos ítéletet a búsképű ifjú. Sem tanár, sem író, semmi sem vagy, halj meg!

— De voltaképpen mit is kezdenék a tanári diplomával? — kérdezi az ifjú.

A múltkoriban tanúja volt a Sugár-úton, amint egy öregedő diplomást megrugdosott a — tanítványa. Budai József — néptanító; Kont Ignác Parisba ment katedráért s kapott is. Elment, mert itt nem kapott. Egy az, hogy „kevés a fóka”, más az, hogy Kont Ignác *zsidó*, a hitétől nem tud megválni, az agg Trefort pedig zsidót nem nevez ki. Vájjon álmodhatja-e a halni ké-

szülő ifjú, hogy tizenöt esztendő múlva ez a Kont Ignác még az ő könyvéről is fog írni — francia folyóiratokban! Éppen arról a könyvről, amelyet a halni készülő ifjú a magyar népről írt, a föld népéről, annak sok s nagy szenvedéseiről, küzdelmeiről, s arról a nagy esztendőről, amikor emberré, szabad emberré lett a jobbágy!

— Voltaképpen, — elmélkedik az ifjú, — ha már szertefoszlottak a szép álmok, vissza kellene térnem az édes anyaföldre. Meg kellene fognom az ekeszarvát. Igen, kissé elkényesedtem s tavaly nyáron már megcselekedtem, hogy cérnakeztyűt húztam a kezemre, úgy gereblyéztem a szénát. Édesapám rám-rámnézett, fejét csóválta, hümmögött, de nem szólt. Se baj, majd munkához durvul a kezem! Igen, igen, de előbb töredelmes vallomást kell lennem, . . . Hogyan is kezdeném? így: édesapám, én . . . Az ifjú itt elakad. Elég szépen végiggondolja a drámai jelenetet, talán meg is tudná írni, de elmondani?! Soha, soha! Egyébként nem kell mindjárt vallomást tennem. Van még néhány hónapom, nyárra ígértem a diplomát, addig még sok minden történhetik . . .

A vonat pedig vágat, vágat, viszi az ifjút: még mindig egyedül didereg. Kihült már az a szürke kigyó is, amelyet a kolozsvári állomáson fektettek a lába elé. Már az utolsó alagúton is átszáguldott. Már látja azt a dombon ülő tornácos kóházat, ahol kinyílt az első szerelem virága. Kirepült a madár a fészekből. Vájjon boldog-e? Isten áldjon, Ilona! Megyek meghalni! Hallod? Megyek haza, meghalni!

Délben áll meg a robogó vonat az utolsó állomáson. Ágostonfalva a neve. Oláh falu. Már piroslik benne egyikét cserépfödeles ház. Vasutas emberek háza. A többi ház még mindig zsúpfödeles. Egy föld alatt telet ember és állat. Csudálatos, csak át kell mennünk az Olt hídján, cserépfödeles házak mosolyognak felénk minden faluból. Jobbra Köpec, balra Bárót: mind a kettő már több a falunál, kezd formálódni városias képe. Olt két partja mentén a szántóföld, a rét — ugyanaz, S ím, az egyik

part mentén még mindig egy földél alatt, zsúpfödél alatt ember és állat. A másik part mentén cserépfödeles kőházak, csűrök, istállók. Ki érti ezt?

Gábor bácsi vár az állomáson. Három falu jegyzője — lám, ő szerzett diplomát, pedig édesapám azért sem taníttatta tovább, mert kicsit nehezen tanult, ő most a falu legnagyobb gazdája, szánt-vet s a mellett három falu dolgát végezi, ő méltó unokája András nagyapónak, nem hiába épült a háza is András nagyapó házának a helyén. Ő sem tart hivatalos órát, amint András nagyapó sem tartott: éjjel-nappal nyitva háza az ügyes-bajos embereknek. Szereti a nép, nemcsak azért, mert véréből való vér, hanem főképpen azért, mert a maga vérét nem tagadja meg, írásaiért egy piculát sem fogad el. Ő bárom esztendő alatt végezte a szentgyörgyi „normát”, én nekem meg tizenöt esztendő kellett arra, hogy nagy Senki váljon belőlem.

Sikos a hó, szalad a szán, de a Pista nélkül, más társsal röpül a Fecske.

— Eladták a Pislát?

— El.

— Miért?

— Egyszer elragadta a legényt, s emiatt édesapára eladta.

— Oh, Istenem! Szegény Pista! Be sajnálom! Tíz esztendeig vitt Udvarhelyre meg vissza!

Nevetve beszél Gábor bácsi, hogy a legény felbőgte a falut, amikor a Pistát új gazdája elvezette. Ott akarta hagyni az „öreget”. Hogy ha elragadta, őt ragadta el, nem más. Aki fél a Pistától, ne üljön utána.

És így tovább.

Kicsordul a könny a tékozló fiú szeméből. Nem a hideg, a fájdalom csordítja ki. Ha nem szégyellene, sírva fakadna. Alig-alig tudja visszafojtani.

— Száz forintot adtak érte, — mondja Gábor bácsi.

— Pedig öreg volt már.

— Én meg a világ minden kincséért sem adtam volna, — mondja a tékozló fiú.

— Megvolt-e a vizsga? — tereli a beszédet másra Gábor bácsi.

— Az egyik, — füllent a tékozló fiú.

— Hát a másik mért nem?

Felelhetett volna így:

— Azért, mert én még mindig bolond poéta vagyok, aki a világ minden kincseért sem adtam volna el a Pistát.

De ez a felelet csak most, írásközben. jut eszébe. Akkor így felelt:

— Mert két vizsgát kell kiállonom. A másokra másjuszban kerül a sor.

Bárót között szalad a szán, a tékozló fiú tekintete a postaház ablakára röppen s elfogja egy nyájas arcú öreg ember mosolyát. Gergely Ferenc bácsi ez az öreg ember. Felköszön a tékozló fiú, szeretettel integet le az öreg ember. A tékozló ím r-gy röpke pillanatban leolvassa az öreg ember gondolatát: Ez a fiú most viszi a diplomát. Mégis csak jót cselekedtem, hogy azt a levelet nem az apjának, adtam ki . . .

S ennek az embernek egyszer majd, talán nem is sok idő múltán, háborogni fog a lelkiismerete: hát ezért a fillért szegtem meg hivatalos eskümet!?

Ihol, már Bibarcfalva közt repül a szán. Kapu előtt álldogál az öreg esperes. Melegen süt a déli nap, csurog az eresz alja, az enyhe melegben sütkérezik az öreg, hosszúszerű pipa a szájában: egyike azoknak az öregeknek, akik a Rika-erdőben „megfiatalodtak” volt... Ez az öreg ember tanúja volt az első lépésnek s most örvendezve állítja meg a szánat. Hohó! Isten hozta,, öcsém. A Mikó-kollégiumban üres egy állás, pályázza meg.

Nem is kérdi: megvan-e a diploma, oly jó híre van a tékozló fiúnak.

— Köszönöm, köszönöm, pályázni fogok!

A Mikó-kollégiumban ... Ama Mikó Imre kollégiumában, akiről a tékozló fiú ódát írt, ódát, mely az udvarhelyi önképzőkör Játékkönyvébe „dicsérettel” íratott be.

— Hogyne, hogyne, pályázni fogok a halálra, de, hajh! én rólam nem írnak ódát!

Elhagyják Bibarcfalvát, önkéntelen jobbra pillant a fiú: Budai József faluja szinte összeolvad a hegyek-kél, alig látszik a hótól. No, kis falu, nemsokára hazajön faültető fiad. Amint kitavasodik, kortesek lármájától lesz visszhangos hegy, völgy — s a te fiadat csendörök hozzák haza...

— Van-e már jelöltjük? — kérdi váratlan a tékozló fiú.

— Van. A főispán fia.

Megválasztják?

— Meg. *Rá kell szavaznunk.*

— Természetes, — mondja gúnyosan a tékozló fiú. Már ismeri a főispán-fiú programját. Elmondta a Szikszay-ban, vacsorázás közben. Rövid, de velős Program. „Atyafiak! Én is számár vagyok, ti is számarak vagytok — válasszatok meg!”

— Éh, ördög bánja a főispán-fiú programját. Mit bánom én: ki viseli majd az én népemnek a képét!

Feléje csillog hegy tetejéről a nagybaconi templom bádorfödeles tornya, csillogtatja a lemenő nap — bizonyos, hogy az a torony semmit sem sejt a tékozló fiú lelkének vergődésiről, nem hallja szíve hangos dobogását, amikor egy másik tornyot pillant meg: a kisbaconi templomét. Épp most kondul meg a nagyharang. Még mindig a vén Mihály András kongatja, aki tíz év előtt széket tett az ő lába alá, amelyről vékony hangon hadarta el Istent dicsérő könyörgését. Mind azt mondja a nagyharang: je-re ha-za, je-re ha-za, — mintha bizony hívás. nélkül is nem azt cselekedné. No, majd mást mondotok kettesben, ha egyszerre két kötelet rángat vén Mihály András. Mind azt fogjátok mondani: Vidd el, dugd el, temetőbe temesd el!

Ilyen bolond gondolatokkal foglalkozik a tékozló ím, ezekkel érkezik meg falujába. Még áll András nagyapó gyümölcsöskertje a falu alsó végén, a havas koronájú öreg fák komoran merednek rá: hát, *ezért* ültetett minket a te nagyapád!? Szép új köház fehérlik a

patak partján: Gergő háza ez. Már nem Gergő, de Gergely. Benkő Gergely gazduram.

— Lám, ilyen szép kőházam volna most nekem, talán szebb is, ha nem szavalom időnek előtte a Megfagyott gyermek-et. Talán éppen ezen a farsangon vinnék asszonyt a házhoz. Nem, ezen a farsangon nem vihetnék, hisz hátra van még egy sorozás . . .

— Ej, de szép kőház ez is. Úgy-e, a Benedek Szabó Gáboré?

— Az. Ősszel jön haza katonaságból, de az apja már felépítette a házat.

(— Ez is iskolatárs, ez is boldog ember, boldog az egész világ, csak én vagyok boldogtalan.)

Hát ez mi? A Fűrész-utca sarkán régi kőház, a gyámoltalan Benkő Laji háza, azé a Benkő Lajié, akt hajdanában-danában oly szégyenletesen bukott el a kántori pályázaton. A ház elejébe ajtó vágva, ajtó felett fekete tábla, rajta fehér betűkkel:

Kohn József kereskedése.

Mikor jött ide?

— Az ősszel

Milyen ember?

— Derék ember, csak egy hibája van: ha házamhoz jön, száraz kenyérnél egyebet el nem fogad . . .

Ez a székely ember, ez. Neki csak az nem tetszik a zsidóban, hogy kenyérnél egyébbel nem kínálhatja meg.

Ha kíváncsi vagy, nyájas olvasó, megsúghatom: az 1881-ik esztendőben járunk.

Átsuhanunk a nagy lúdon, hirtelen kanyarodás: nyitva már a galambbúgós kapu, István nagyapó kapuja, ki kétszer járta meg Pestet a franciára mentében s — hazajött. Sebbel, de hazajött. Hiszen én is sebbel, de hazajöttem; úgy-e, hazajöttem, édesanyám?

— Ó édes fiam, de színtelen vagy! Hol hagyta az arcod pirosságát?

— Pesten, édesanyám, Pesten.

— Megfáztál, úgy-e?

— Nem, édesanyám, nem.

— Éhes vagy, úgy-e?

— Nem, édesanyául, nem.

— Erre, erre, a kicsi „házba”, itt nyugodalmasabban tanulhatsz.

— Mi nem háborgatunk, — mondja édesapám. — Sokat kell-e még tanulnod?

— Nem, már nem sokat ...

Uccára néz a kicsi „ház” (ház a székelynek a szoba is), két ablakkal néz az uccára, egy kicsi ablakkal a veteményes kertbe: a tyúkleső ablak ez. A nyitott tüzelőben vígan lobognak a hosszú bükkfahasábok: enyhe meleg árad szét a szobában, zsibbasztó, bizsergető melegség. Ha itt maradhatnék örökre, mindörökre! — nyillalik át a tékozló fiú szívéen. Valaha régen fekete-re festett asztal a szoba közepén, felette függ a lámpa: diákkori lámpa. Az ablaknak támaszkodik egy kis asztal: a diákkori asztal. Egy kis heverődívány, háznál szótt a takarója. Egy alacsony lábu ágy. Ha akarom: ágy, ha akarom: dívány. Két-három szék. köztük egy össze-vissza faragsált: a diákkori szék.

Kirakosgatja a könyveit az asztalkára, sorba állítja a neki való kedvesebbeket, a többit a ruhapadba dobálja: — vájjon látom-e többet? De valamit a táskában hagy: Ezt akkor veszem ki és zárom az asztalfiába, ha egyedül leszek ...

Pattog, duruzsol, dorombol a tűz s egyszerre, mit gondol, mit nem, a tékozló fiú lehúzza a cipőjét, a harisnyáját, a diáki széket a tűzhely elé állítja, leül ,a székre, lábát fölteszi a padkára s úgy melengeti, piritgatja talpát, igen tetszik neki a gondolat, hogy: „gyermek vagyok, gyermek lettem újra”, s nem látja meg magán, hogy valójában is az: gyermek, gyermek, ezerszer is, gyermek, haszontalan, rossz gyermek.

Az öregek örvendeznek, hogy „újra gyermek tett”, gyönyörködnek a talpát piritgató nagy legényben. Édesanyja könyezve elevenitgeti fel, amikor a kicsi kis legényke ráült a kemencepadkára s lábacskáját úgy piritgatá.

— Ó de megnőttél, édes fiam!

Benne van e sóhajtásban: de szeretném, ha még

pendelyes gyermek volnál, ölembe vennélek, két karommal keblemhez ölelnélek, csókolnálak.

A tékozló fiú is elsóhajtja magában: „Bár maradtam volna mindég gyermek!”

Átmennek a „nagyházba”, a virágoskertre nyílóba; ott vacsoráznak. Az ablakon átféherlik a tél. A virágoskert mélyen alszik a hó alatt. Ablak alatt, a fal tövében, alszik a mályva elszáradt torzsa is. Nemsokára itt a kikelet, elolvad a hó, mályva gyökeréből új élet bajt ki s majd a meleg nyárban mályvavirágok hajolnak be a nyitott ablakon. De ő ezeket a behajló virágokat már nem fogja látni. . .

— Egyél, fiam, egyél. Most is oly kicsiétű vagy, mint gyermekkorodban.

Piszkálgat a vacsorában, nem tud a lelke megszubadulni a mályvavirágoktól, amelyek majd behajolnak az ablakon.

— Ó Istenem, min gondolkozol? Neked valami nagy bánatod van, fiam!

— Dehogyan van, édesanyám, — riad fél. — Tudja, min gondolkodom? Azon gondolkodom, hogy milyen utálatos az a nagy város s hogy milyen kedves, milyen szép ez a mi kicsi falunk.

Mondja a tékozló fiú édesanyja és könnybe borul a szeme:

— Azt mondta Ignácka is mindég: mindenütt jó, de legjobb otthon!

— No, úgy-e? — kap Ignácka mondásán. (Aki szörnyű halálnak halálával, ha meg nem hal, most bizonyosan pap s talán ő is követné a példáját. — Lám, lám, a papunk épp elkészülődik innen, pap lehetnék itthon...) — Bizony igaza volt Ignác bácsinak (még nem merem Ignáckának mondani): mindenütt jó, de legjobb otthon. Sokszor eltűnődöm azon, nem jobb lett volna-e, ha itthon maradok, a kollégiumba nem megyek; azon a sok pénzen, mit rám költöttek, földre földet vett volna édesapám ...

Idáig hallgatott a tékozló fiú édesapja, most megszólal:

— Ezen én is sokszor eltűnődtem, de mi haszna

most a tűnődésnek. A kis malac is így rítt, amikor künn a határon meglepte az esső: Hogyha én ezt tudtam vóna, köpenyeget vettem vóna! Nagy kedved volt a tanulásra, kedvedet nem szegtem — igaz-e? Azt hiszed, nem sírt a szívem, amikor a földjeidet eladogatni kezdted? Pedig a bátyád szánt rajta. Hát csakugyan megbántad? — s gyanakodva szegezi tekintetét a fiúra.

— Ne-em, nem bántam. Aztán mi haszna volna, ha megbántam is. De — de — elnézem itt magukat! Felnevelték a gyermekeiket, ki erre, ki arra elrepült...

— Gábor itthon maradt.

— De nem lakik magukkal. Senkisésem lesz maguk mellett, ha egészen leöregednek. Betegség ha ágyba fekteti, ki ápolja? Én oly messze leszek maguktól!

— Fiam, — mondta most igen komolyan az édesapám — amikor én téged Udvarhelyre vittelek, tudtam, mit csinállok. Tudtam, hogy ezt a gyermekemet a világnak nevelem, nem magamnak.

— Én is tudtam! — sír bele a tékozló fiú édesanyja.

— A mi öregségünk, a mi betegségünk ne búsítson, fiam. A szánt-vető ember, amikor elérkezik az ideje, lefekszik s fekszik, ameddig Isten úgy rendeli, aztán vagy felkel vagy sem. Értem én az én egyszerű elmém-mel is a te gondolatodat. A tanulás megfinomította a testedet is, a lelkedet is. Bársonnyá finomult rajtad a zeke. De maradtál volna csak itthon, a gazdaság volna minden gondod, s fekhethénekn beteg, meg-megkérdeznéd: hogy van, édesapám? Hogy van, édesanyám? — s mennél a dolgod után.

— Édesanyám öt esztendeig ápolta az édesanyját. Maga is sokat emelgette, édesapám. Emlékszem, világosan emlékszem erre.

— Jó, jó, — zavarodott meg a tékozló fiú édesapja. — No, eridj, fekdüj le.

— Eridj, eridj, — biztatja édesanyja is. — Miatunk ne búsítsd a szívedet.

A tékozló fiú átmegy a kicsi szobába, reménytelenül dül le az ágyra: vége, vége, vége! Mondhatom-e meg ezeknek az egyszerű embereknek az igaz valóságot?

S ha meg merném is mondani: világcsúfjára maradhatok-e itthon? Eléje mered a gyámoltalan Benkő Lap szomorú példája. Haza szorul az ősi házba, az ősi földre. Szép gazdaság marad rá. De gyenge arra, hogy megfogja az ekeszarvát, a kasza nyelét; egész falu kacagja, amint az ökör mellett mendegél, mint egy béres-fiú, s az ekeszarvát a cseléd fogja: ez a gazda, ő a béres, ökörhajtó kisbéres. — Én ugyan megfognám az ekeszarvát is, a kasza nyelét is, de már trágyás szekéren — piha! — mégsem szeretnék ülni. Szeretem az erdőt, de már mégsem szeretnék téli hajnalon kibújni a meleg ágyból: befogni a lovat, az ökröt; felmenni az erdőbe; ott egy bükkóriást levágni, szánra fektetni, — aztán: fogom a gyeplőt, gyí! gázolok a hóban, mis a bükkóriást hegy oldalából kivontatják a lovak, ki az útra. Hiszen, ha ott lehetne kezdeni, hogy már künn áll a szán az úton, ott felülök s csak fognom kell a gyeplőt!

Eszébe jut a gazdaságnak sok nehéz, durva, kellemtelen munkája: — Vájjon hozzá tudok-e durvulni majd?

Hajnal felé nyomja el az álom, az édes hajnali álom. Későn ébred, rá süt a tűzhely lobogó lángja:

— Vájjon ki tett tüzet? Édesanyám vagy a cseléd-leány? Bizonyosan az édesanyám... Ő hozza be tálcán a kávé nagy, talpas pohárban.. A tálcán egy újság is.

— Ágyban iszod-e meg a kávé, édes fiam? Erősen megfáradtál, úgy~e, a hosszú úton?

— Nem, nem, fölkelek. Tegye az asztalra, édesanyám. Hát ez miféle újság?

— Gábornak küldik egy hónap óta. Ingyen küldik neki is, a bírónak is.

Átadja az újságot. Az *Ellenőr*. Lángba borul a tétközlő fiú arca:

— Ez az a bizonyos újság, amelynél hat hónapja hever a tárcám! — Haraggal löki félre. — Hiszen értem, értem, hogy mért küldik ingyen jegyzőnek is, bírónak is. Követválasztás lesz a nyáron! Micsoda pa-

zarlás! Mintha bizony e nélkül nem választanák inég a főispán fiát!

Gyorsan felöltözködik, megissza a kávé, aztán mégsem állja meg: felveszi az ellökött újságot, a vonal alá röppen a tekintete: az ő tárcája még mindig ott hever a szerkesztő asztalában, vagy tán nem is hever már ott, rég a papírkosárba került; papírkosárból a hentes boltjába; hentes boltjából szegény diákok asztalára, szalonnától, töpörtyütől zsírosan...

— Így is jó, — mondja magában. S ha megjelent volna, mielőtt eljövök? Változtat-e az én lelkem nyomorúságán? Újabb tárcát írok s az is elhever újabb hat hónapig.

„Még egy választás — olvassa; a vezércikkben — egy táborban lesz a nemzet, a szabadelvűpárt táborában.”

— Ott lesz, ott, a főispán fia feltétlenül ott lesz. Hát én hol leszek?

Egyedül van a szobában, de azért óvatosan körül néz. A táská fenekéről kihalássza a hatlövetű pisztolyt, meg a kis skatulyát, amelyben fűrészpor közt 25 golyó. Hirtelen beteszi a diákasztal fiókjába, a kulcsot ráfordítja, zsebredugja. Éppen jókor, mert belép az édesapja. Jókedvet mutatva mondja:

— Ejnye, ejnye, hát ilyen későn kelnek fel Pesten a — gazdák?

— Fel tudok én kelni hajnalban is, édesapám. Majd meglátja holnap!

— No-no. Hiszen csak tréfálok. Akkor kelsz, fiam, amikor jól esik.

— Lássa, lássa, édesapám, ha gazda volnék, maga még most is heverne az ágyban. Már fenn volnék az erdőn, már le is vágtam volna egy bükkfát. Nem volna jó?

— Jó, jó, de minek beszélsz hiábavalóságot? Ha itthon maradtál volna, én akkor sem heverésznék az ágyban. Hajnalban kipattan a szemem s künn talál a virradat. Én erre születtem, te másra születél: Isten rendelte ezt így! Ezt a sok könyvet mind meg kell még tanulnod? — mutat a tékozló fiú legkedvesebb könyveire?

— Fejemben vannak már, csak lapozgatok bennük.

— S mégis nyárig várakoznod kell?

— Ez a rend. Előbb vizsgáznom nem lehet.

— No, jó, nyugszik meg s hívja a tékozló fiút, hogy nézze meg a gazdaságot.

Örömmel látja, hogy egy pajta még teli. Két ökör, két ló, két tinó, három tehén, öt-hat növendékborjú.

— A pásztor ember — mondja a föld öreg szerel-mese — egy kecskén kezdi s egy kecskén végzi. Ahogy kezdettem, úgy végzem én is. A bátyádnak már jóval több van; a leánytestvéreidnek is. Ez az igazság. Az éfiaké a jövő, öregeké a kuckó. Ha mi marad ebből, neked marad, ámbátor sok ökrömet ette meg Pest...

— Igaz, igaz. Pestnek nagy a gyomra. Sokat eszik. Szeretné mondani: Ezzel a gazdasággal meg merném kezdeni az életet, — de belátja, hiábavaló a ravaszkodása, hiába való a harc az életért, — meg kell halni, meg!

Telnek, múlnak a napok, a tékozló fiú mennél kevesebbet mutatja magát a faluban. Várja a tavaszt, különösen a feltámadás ünnepének a virradatát: a tékozló fiú még mindig azt hiszi magáról, hogy ő poéta; hogy ha kissé kedvez neki a szerencse, talán — Igen, azt hiszi, hogy ő poéta s de szép lesz, de poétikus lesz húsvét hajnalán, amikor dereng az ég, amikor éppen kapaszkodik az öreg nap a hegyek hátán, akkor nyomja szívéhez a pisztolyt: Isten veled, élet! Valósággal kéjeleg a tékozló fiú a gondolat nagyszerűségében, bár meg-megzavarja a lélekrendítő jelenet, amelynek napfölkelte után színhelye lesz a kis szoba, amikor oda belép egy öreg asszony — nem, ezt végig gondolni képtelen. Behunyja a szemét, mint ahogy behunyja mindannyiszor, ha olyasmi villan meg a fejében, amire gondolni nem szeret. Már leveleket fogalmaz magában, a szüleinek, a testvéreinek, legjobb barátjának, Jóbnak, akitől folyton jönnek a levelek; minden levél szidja a nyomdát, amely csigamódjára dolgozik. Esztendő múlva ha könyv lesz a — könyvből. — Szegény Jób! Értem a türelmet-

lenségedet, te még ifjú vagy, de én már öreg vagyok, engem nem izgat a könyv. Engem most az izgat: megírom-e szüleimnek az igaz valóságot, vagy valami hihető hazugságot eszeljek ki... Igen tetszik neki ez a mondat: Halálos betegség sorvasztja testemet, lelkemet, nem bírom tovább az élet terhét — bocsássák meg bűnömet, édes jó szüleim!

Esténként két-három évvel fiatalabb ifjú látogat el hozzá. Ez is félbenmaradt ifjú, mint ő, azzal a különbséggel, hogy ennek a tékozló fiú félbenmaradtságáról halovány sejtelve sincs. Néhány osztályt járt a fiú, hirtelen letört, most Gábor bácsinak írogat, mivelhogy az írása szép. Szabó Náci neve az ifjúnak, fia annak a Szabó Józsefnek, akiről fel van jelezve a könyv elején, hogy kiscsászán létére négy fia közül háromnak épített kőházat. A negyedik, Náci, nem kap kőházat, mert ő is „megcsalta” az apját, mint ahogy „megcsalta” Benkő Ádám s mint ahogy — megcsaltam én. Megcsaltam, meg, idézőjel nélkül, valósággal meg!

Kellemesen telnek az esték a barátságos meleg szobában. Sokáig fenmaradnak, a forró meleg hamuban pityókát sütnek, diákkori emlékeket elevenítnek fel, nagyokat kacagnak s a tékozló fiú már most abban is kéjeleg, hogy mily könnyen hagyja itt az életet, amelynek „terhét nem bírja” tovább. Néha-néha elszólja magát, de a másik tékozló mintha nem venné észre, vagy tán színleli, hogy nem? Elő-előveszi pisztolyát, mutatja, hogy golyó van mind a hat csövében, nevetve nyomja szívéhez.

— Látod, — mondja, — Benkő Ádámnak csak két-csővű pisztolya volt s egy lövéssel eltalálta a szívét. Azt írta Anikónak: „Fájt a szívem, hozzálöttem.” Ha egyszer a szívem igazán fájna, én is hozzálöttem.

Náci ijedten rántja félre a pisztolyt.

— Ó te bolond, — kacag a tékozló fiú, — hisz az én szívem nem fáj. Egy leányt szerettem még eddig; két esztendeje, hogy férjhez ment s lásd, élek. Diákszerelem volt, — jegyzi meg kicsinylően a tékozló fiú.

Nini, hogy repülnek a napok, a hetek. Még lobog a tűz a tüzhelyen egész nap, de már itt a kikelet, egyszerre

csak itt a húsvét — siess, fiú, siess, búcsúzkodjál szép csendesen, a kicsi falutól, az erdőtől, a mezőtől, gyermekkorod kedvesemlékű helyeitől. Hiába adod a hidegvérű gavallért, érzélgős fiú vagy te, a hegyes-völgyes, erdős ország hamisítatlan fia. Nem vetted észre, hogy mások a te néped nótái, mini a végtelen síkságon élő magyar testvéreké?

Az érzélgős fiú, hazajöttében, messziről látta Benkő Gergely szép kőházát, most elindul, hogy gyermekkori pajtását saját fészkében lássa. Valóban, szép ház, kívülről hasonlatos a Gábor bácsiéhoz. Áll még az ősi ház is, de megütődve hallja, hogy juhok bégnek a virágoskertre nyíló szobában, hol egykor Benkő Ádám hangja csengett, szavalván Petőfi verseit... Néhány garádics vezet a kőoszlopos tornácra, kopogtat az ajtón, senki sem felel. A kilincset megnyomja, nem nyílik az ajtó. Megy a konyha felé, benyit: együtt a család. Az öregek s a fiatalok. Két ágy a tágas konyhában, mindjárt megérti, miért bégnek juhok az ősi házban. Ez a két ágy az öregeké. Nagy az öröme Gergelynek, a fiatal asszonynak is, aki különben anyai ágon Benedek-sarjadék. Örvendeznek az öregek is, de első pillanatban látja a tékozló fiú, hogy öreg Benkő Dániel Ádámot látja benne, mintha gyanakodva nézné, vizsgálná. Vagy csak a bűnös, a tékozló fiú látja így? Bemennek a szomszéd szobába, de mielőtt leülne, a házat bejárja. Két nagy szoba, egy oldalszoba, szinte úri képe van. Valósággal kirí belőle Benkő Dániel, aki hú maradt az ősi viselethez. A tékozló fiú nem győzi dicsérni a háznak külsejét, belsejét s nenn bírja visszafojtani a sóhajtást: Ilyen házam lehetne most nekem is?

— Különb házban lakol te Pesten, — mondja Gergely, aki hol magáz, hol tegez.

— De nem az enyém.

— Majd lesz neked is, vigasztalja Gergely.

— Drága lehet ott a ház, — szólal meg az öreg s úgy érzi a tékozló fiú (vájjon jól érzi-e?) a szúrós szeme rászegeződik.

— Bizony drága, keresztapám uram, A tanári fizetésből éppen csak hogy megél az ember..

— Pótolod a földdel, — mondja Gergely.

— Egyszer a föld is elfogy, — jegyzi meg az öreg, s bár ezúttal félrenéz, mégis mintha tüvel szürkálnák a tékozló fiú arcát: sajogva sajog.

— A föld elfogy, de a tudomány megmarad, — bölcselkedik Gergely.

— Jobb, ha mind a kettő megmarad, — tapint az igazi igazságra a föld öreg szerelmese.

Közben az asszonyok eltűnnek a konyhába. Behallik a kolbász sistergése, ajtó hasadékán átszűrődik az illata: ez a kolbász a tékozló fiú tiszteletére sistereg. Az udvarra néző ablak előtt elvillanni lát egy cselédleányt: két kezében két kupa bor. A tékozló fiú tiszteletére hozódik a bor. Bizonyosan a Benkő Jakab pincéjéből: minden ősszel eljár a szüretre. Bejön kipirult arccal a szép éfiasszony, asztalt terít, aztán kifordul, behoz egy nagy tál kolbászt (még sistereg a zsírjában), a tékozló fiú, bár nem éhes, meg sem próbálja a szabdozást.

— Íme, — mondja magában a tékozló fiú — így szeretnék élni én is, együtt az, én öreg szüleimmel. Az én szüleim azonban nem a konyhán laknának. Ővék lenne a legszebb szoba.

A tékozló fiú igen dicséri a kolbászt is, a bort is, de kolbász is, bor is majd elakad a torkán. Pedig a kolbász is pompás, a bor is pompás, de a tékozló fiú szüntelen a halálra, a kikerülhetetlen halálra gondol. Egy-egy kérdésre szórakozottan felelget. Kérdi az öreg a harmadik (vagy az ötödik?) pohárnál: megvót-e az egzámen?

— Meglesz, felel a tékozló fiú. Azaz: az egyik megvölt, a másik májusban vagy júniusban lesz...

Az öreg ember erre semmit sem szól, a pohárba mered, de a tékozló fiú mégis arcán érzi a szúrós tekintetet. Rémülten olvassa le az öreg ember arcáról a gondolatot: *ez is megcsalta az apját.*

A tékozló fiúnak, hiába marasztalják, nincs maradása. Azt határozza az úton hazafelé, hogy nem búcsúzkodik senkitől, még a testvéreitől sem, csak az ő kedves emlékü helyeitől. Ezek nem vizsgálódnak, nem

gyanakodnak, ezek nem firtatják: megvót-e az egzámen. Egyszerűen örülnek (bizonyosan örülnek), hogy újra látják Elekecskét, aki, lám, de nagy legénnyé serdült, amióta nem látták.

És a tékozló fiú e naptól kezdve erdön, mezön csatangol. A kértjük végén kezdi, ahol a Macskás-patak csörgedez.

Itt sírdogált egyszer, régen, négyesztendős korában. Édesanyja keményen megpirongatta s a kisfiú elhatározta, hogy elbujdosik, még pedig — Móduvába. Móduva Moldova volna, ide bujdosott hajdan sok-sok székely, aki nem lelé honját a hazában. Erről sokat hallott a kisfiú: ő is Móduvába bujdosik. Kivett a tálból négy főtt pityókát, kendőbe csongojította, egy orvosságos üveget megtöltött vízzel — így indult Móduvába. El is jutott Macskás-patakig, ott leült a patak partjára, sirt, sírdogált, aztán megéhezett, megette a négy pityókát, fenéig ürítette az orvosságos üveget és szép csendeszen haza mendegélt.

— No, Macskás-patak, Isten veled. Most egész komolyan elbujdosom.

Móduváról eszébe jut a tékozló fiúnak, hogy tavaly nyáron, Torjára utaztában, a nagybaconi erdőn találkozott két zsidó fiúval: Munkácsi Bernát volt az egyik, Kunos Ignác a másik. A tékozló fiú kocsin utazott, a két zsidó fiú az apostolok szekerén jött Moldovaiból, ahol a csángó nyelvjárást tanulmányozák ...

— Lám, lám, mondja a tékozló fiú, ha velük tartok, most nem kellene elbujdosnom Móduvánál messzebb, sokkal messzebb...

Megy, mendegél a tékozló fiú, a Macskás-erdőnek tart, hol először bukkan ki száraz levelek alól a gyócsé, tudományos nevén a kikeleti hóvirág, utána a „kakas élű”, tudományos nevén a *vörös nyakagyar*. Sokszor kijárt ide kisfiú korában, kalapja karimáját tele tűzdelte gyócsé-bokrétával. És gyakran kijárt az erdő mellé tavasz nyíltan egy deli szép legénnyel, a juhok pásztorával. Édesanyja fehér cipót, szalonnát, túrótt tett egy kicsi tarisznyába, azt a kisfiú a nyakába akasztotta, kezében egy botocska, jaj de büszkén lép-

degélt a juhnyáj után! Szentül hitte, hogy Baló János nála nélkül nem tudná megőrizni a juhbkat. S mely keservesen sírt, amikor egy báránka eltűnt! De ki-sült, hogy tréfáskedvű Baló János madzaggal egy bokorhoz kötötte. Volt otthon nevetés!

Ahol ni, most is juhokat őriz Baló János. Úgy szeretne hozzá menni a tékozló fiú, de hátha ez is megkérdezi: no, kicsi gazdám, megvót-e az egzámen? Talán a juhok is mind azt bégetnék: be-e, be-e, megvót-e? Be-e, be-e, megvót-e?

A borvízkúthoz is elmegy a tékozló fiú, iszik is a vizéből, de mintha megromlott volna. Szüntelen a kisbaconi diákokat látja, akik közül három már rég por és hamuvá lett s ím, készülődik a negyedik is. — Átok van ezen a falun?

A tékozló fiú nem bírja tovább a búcsúzkodást. Beül a kicsi házba, csak az udvarra jár ki. Még egy hónap választja el a Feltámadás ünnepétől, s már megírta a búcsúleveleket, azokat százszor is elolvassa, igen szépeiknek, igen érzékenyeknek találja s el is érzékenyül rajtok. Közben különös nagy figyelemmel kíséri az *Ellenőrt*, melyet minden reggel behoz a kávéstálcán az édesanyja. Így hozza be majd húsvét reggelén is... A tékozló fiú behunyja szemét, a következőket végiggondolni nem meri.

Náci állandó esti vendég. Talán sejt ez a fiú valamit? És ha sejt is, a tékozló fiút nagy, erős szándékának végrehajtásában megakadályozni tudja-e? Náci éjfélkor rendszerint elbúcsúzik, ő pedig a halálát virradóra tűzte ki. Húsvét virradóra. A tékozló fiú egyik eszével szeretné ugyan megvárni az ünnepet, úrvacsorát venni, aztán húsvét hétfőjén meghallgatni a piros-tojásért kántáló fiúkat — vájjon az ő gyermekkorabeli rigmusokat hadarják-e most is. A másik eszével erősen ragaszkodik húsvét első napjának virradatához — így lesz költői, igazán költői a halála. Így írta meg Jóbnak is a levelében: húsvét ünnepének virradatán lövök a szívemhez. Ezen ő már nem másít: maga előtt szégyellené ezt. Sok minden egyébért kellene szégyenkeznie, át is villan agyán sok-sok szégyelleni való, de

csökönnyösen behunyja a szemét: így hessegeti el a kellemetlenkedő gondolatokat.

Náci pontosan eljön Húsvét szombatján este is. Nyugtalanul várja a tékozló fiú, mert reggel egy levelet bízott rá, Jóbnak szóló ajánlott levelet. Fontos, *igen* fontos, hogy ez a levél postára adassék, mert különben megtántorodhatnék az utolsó pillanatban. Jön Náci, hozza a feladóvevényt. Tehát — vége. Megtántorodásnak, visszafordulásnak helye nincs. De hátra van még a meghalásnál is súlyosabb feladat: hogyan búcsúzzék el a szüleitől, úgy hogy azok semmit észre ne vegyenek. Szeretné hosszan, sokáig ölelni, csókolni az édes jó anyát, aki őt legjobban szerette összes gyermekei között; szeretné megcsókolni édesapja munkás kezét, mely félszáz esztendő óta hinti a búzát az édes anyaföldbe; annak az édes jó apának a kezét, aki összes gyermekei közül reá áldozott a legtöbbet és — mint a Mátyás király parasztja, sárba dobott minden krajcárt, amit ennek a tékozló fiúnak adott. Talán belopodzik éjjel, amikor első álmukat alusszák s csókot lehel rájuk. De ha fölébrednének? Mit mondjon? Már zavarosabb a feje, semhogy a feleletet megtalálná.

Nyílik az ajtó, belép az édesanyja.

— Jere, fiam, vacsorázni.

Mondja a tékozló fiú:

— Ma nem vacsorázok, édesanyám. Fáj a fejem.

— Fáj? Hiszen azért bejöhetsz. Jere be, édes fiam!

— Ó, édesanyám, én mennék — én mennék jó szívvel, de — — csomagolnom is kell — igen, én holnap Pestre megyek.

— Hová?! — néz rémülten tékozló fiára az anya.

— Pestre, édesanyám, Pestre.

— Hisz eddig mind azt mondtad, hogy pünkösdet is itthon innapolod!

— Mondtam, mondtam, de mást határoztam. Nem tudok tanulni itthon. Azt hittem, tudok. Csalódtam.

A tékozló fiú hangja mind remegőbb, remegőbb, torkát fojtogatja a sírás, nem bírja visszafojtani, zokogva öleli, csókolja édesanyját, s most, hogy sikerült

a búcsúzás, összeszedi magát, könnyeit letörli s megígéri, hogy mégis csak itthon tölti az ünnepet.

— No, ne sírjon, édesanyám. Megyek, magukkal vacsorázom.

Hívják Nácit is, de Náci már vacsorázott, ott marad a kicsi szobában.

A tékozló fiú apja már az asztalnál ül, az Ellenőrt olvassa amellet a kicsi álló lámpa mellett. S most nagyszerű ötlete támad a fiúnak, hirtelen édesapjához siet, elkapja a kezét s megcsókolja, különös hevességgel csókolja meg. Az apai csudálkozva néz rá, de a fiú nevet:

— Tudja, mért csókoltam kezét, édesapám? Amint beléptem, azt hittem egy pillanatra, hogy most érkeztem haza húsvéti vakációra.

Nevet az apa is, nevet az anya is, jókedvre derülnek mind a hárman.

— Hej de szeretnék még egyszer gyermek lenni, — mondja a tékozló fiú — s végigkántálni a falut piros tojásért. Emlékszem, egyszer annyi tojás gyűlt össze, hogy nem fért a tarisznyámba, tele voltak a zsebjeim is, csakúgy potyogtak ki a piros tojások.

— Próbáld meg most is, enyeleg az apa. De el tudnád-e mondani a húsvéti rigmusodat?

— Ó, akár hármat is egyvégtiben. Kis fiú koromban ezt mondtam:

Ez háznak kis (kertjében
Van egy-rózsató,
Rózsás-kertben nevelje
A jó teremő.

Vizet öntök a tövére,
Szálljon áldás a fejére!
Az Istentől ezt kérem.
Piros tojás a bérem.

— Ó istenem! — sóhajt fel boldogan az anya.

— Hát nagyobb korodban melyiket szavaltad? — enyeleg tovább az apa.

— Nagyobb koromban? Ezt ni:

Kedves bátyámuram, ez ház családfője,
Kedves nénémasszony, ennek kedves nője,
Szomorú nap vala ezelőtt harmadnap:
Nagy kínok közt halt meg a legnagyobb főpap.
De már kiszabadult a halálfogságból,
Feltámadott s kijött az gyászkoporsóból.
Egy kedves leánkát ide szalasztottunk,
Akinek mi mindég a nyomában voltunk;
Nyájasan akarunk mi ő vele banni,
ötét egy pár tojás meg fogja váltani.
Még pedig pirosra meglegyen az festve,
Úgy a vízöntéstől meg is léssen mentve.

— Szórol-szóra így van, egy szót sem hibázott. No, éfileány, — incselkedik az apa, — hol a piros tojás?

Itt van, hozza már az édesanya nagy boldogan, s egy pár piros tojást dug a tékozló fiú zsebébe.

Mintha lakodalomba menne, oly vidáman búcsúzik szüleitől a tékozló fiú. Az ajtóból másodszor is jóccakát kíván, s hogy a másik tékozló fiú se fogjon gyanút, vidáman nyit be a kis szobába, ahol ez régi újságokban lapozgat. Éjfélkor búcsúzik Náci, s a tékozló fiú egyenest az asztalnak tart, kissé megütődik, hogy a fiókot elfeledte bezárni, de hisz ott a pisztoly, ott a golyós skatulya is; kiveszi a pisztolyt, leteszi az ágy feje mellé, a székre. Szépen levetkőzik, lefekszik, a pisztolyt felveszi, a szívéhez nyomja, aztán ismét leteszi a székre. Ez a főpróba. A közeledő dráma főpróbája.

Behunyja a szemét, de nem azért, mert el akar aludni. Azért hunyja be, amiért már annyiszor hunyta be világos nappal is, hogy ne lássa a kellemetlenkedő gondolatokat, az orcapirító emlékeket. De mennél erősebben behunyja a szemét, annál gyorsabb iramban száguldanak össze-vissza azok a kellemetlen, orcapirító gondolatok, a becsukott szemre nem jön álom. Minek is jöjjön, hiszen mindjárt virrad. Akkor majd megkezdődik az alvás. A soha véget nem érő.

— Holnap reggel bejön az édesanyám. Hozza tálcán a kávé, a friss kalácsot s az — újságot.

— Holnap két öreg ember nem megy Istennek házába, Úrvacsorát venni.

— Holnap egyik öreg ember azt kiabálja: Megcsalt! Megcsalt! A másik öreg ember magát átkozza: az ő búsbeteg teje lett fia halálának okozója.

— Holnap kevesen mennek Istennek házába, az egész falu idecsődül. Nagy lesz a megháborodás. Az az, nem felháborodás.

— Holnap Benkő Dániel keresztapám uram legyinteni fog a kezével: *Tudtam, hogy így lesz.* És diadal-maskodni fog Balandi Józsiné: *Úgy-e, megmondtam, hogy sohasem lesz pap belőle!*

— Vízbevető hétfőn nem temetnek, mert akkor még nem telik le a 48 óra. Ünnepe harmadnapján temetnek, talán délelőtt, talán délután.

— Az én koporsómat nem kíséri diákbánda, mint a Boda Elekét, a Benkő Ádámét, a Benedek Antalét. De talán az én első tanítóm elénekel... Talán a pap is mond egy könyörgést. Az a pap, aki a tízéves fiút a katedrába felelesztette ...

— Vájjon nem verik-e félre a harangot, mint jégverés közeledtél, amíg a temetőbe kivisznek?

— Oh! Virrad! Virrad! Virrad!

A tékozló fiú megragadja a pisztolyt, a szívéhez nyomja, meghúzza a ravaszt, éles csattanás — csütörtököt mond a pisztoly. Mi ez?! Újra meghúzza a ravaszt, dühösen huzza meg, — éles csattanás ismét: másodszor is csütörtököt mond a pisztoly. Magánkívül ugrik ki az ágyból, reszketve szalad az ablakhoz: mind a hat cső üres.

— Ez a Náci műve, — hebeg a tékozló fiú s keble majd kiszakad, úgy ver a szíve. Kirántja a fiókot, az lezuhan a földre, felkapja a golyós skatulyát, turkál a fűrészpörban: egyetlenegy golyó sincs benne. Most már világos: Náci gyanút fogott, Náci ellopta mind a 25 golyót. A levéllel, a halált jelentő levéllel pedig vágat a gyorsvonat, talán már ott is a levél Pesten, talán már siratja is Jób legjobb barátját — s ő él! Micsoda szégyen! Azt fogja hinni, gyáva volt, meghátrált az utolsó pillanatban!

Elernyedten, tehetetlenül hanyatlik az ágyba, arcra borulva zokogja el nagy lelki nyomorúságát, aztán mint a sokáig síró gyermeket, őt is a sírás elaltatja. Harangszóra ébred föl: az öreg harang templomba hívó szavára. A tűz már leszakadt, alig pislákol... Révedezve néz körül, simogatja a homlokát: hogy is volt? Mi is történt vele? Az asztalon ott hevernek a haláltjelentő levelek, a pisztoly — hol a pisztoly? A párnája alatt találja meg. Rémülten tünteti el a bűnjeleket: a pisztolyt fiókba zárja, a leveleket tűzbe dobja s mint aki jól végezte dolgát, visszafekszik az ágyba.

Eppen jókor, mert nyílik az ajtó (ki tudja, hányadikszor?), jön az anya, hozza a kávé, a friss kalácsot, a tálcán az Ellenőrt.

— Sokáig aludtál, édes fiam. Nem jössz templomba? Nem veszel Úrvacsorát?

— De — de — veszek, hogyne vennék, édesanyám.

— Oh Istenem, de örvendek. Kelj fel hát, mindjárt másodikat harangoznak.

Gyorsan felkel a tékozló fiú, öltözködik, a reggeli mellé ül s pesti szokás szerint, egyidőben olvasni és reggelizni kezd. Természetesen, futó pillantást vet a vonal alá s halljatok csudát! Ott táncol a rovat alatt a neve, tulajdon az ő neve!

— Hát nincs feltámadás!? — ujjong a tékozló s egyben igen naiv fiú. — Lám, tíz hónapos alvás után feltámadt az ő elméjének szülöttje! Hol van, Halál, a te diadalmad? Hol van, koporsó, a te fullánkod? Üdvözlégy, Élet, szép ifjú Élet! igen, igen, ezt én gondoltam ki, ezt én írtam, itt a nevem! De szép az élet, ó de szép! Nem, nem, feltámadtunk, többé nem halunk meg! Mienk az Élet, a dicsőséges Jövendő!

Íme, ez a gyermek. Még hat órája sincs: a Halálban volt minden reménysége, s már öleiig csókolja az Életet, az ő szerelmesét! Vidám szívvel megy a templomba s már azon sem ütközik meg, hogy szaporodnak a kalapos lányok, a krinolinok asszonyok; megfeketedett sok fehér harisnya; sőt örvendetes tudomásul veszi, hogy itt is halad a világ. Lefelé? Fölfelé? Azt majd ezután állapítja meg. Vájjon látja-e meg a fiú arcán valaki, hogy

ez a fiú virradatkor meghalni akart? Nem, nem látja, honnan láthatná, amikor arca, szeme úgy ragyog? Náci fent van a karzaton, Benkő tanítóbácsi mellett, arca oly ártatlan, mint a ma született gyermeké. Szépen csengő hangja végigcsendül Isten házán: Ez húsvét ünnepében... Még mindig cseng Vájna Rózsi éles hangja is, még mindig ugyanazon az arcon csüng a tekintete; ő még mindig leány és — úgy tetszik — hü lesz mindhalálig. A vén Balázs bariton hangja oly kedvesen reszket bele a hívők énekébe, nemkülönben Gál János keresztapámuramé is. Ennek a fiúnak most minden szép, minden gyönyörű és — megindító.

Áhítattal veszi szájába Jézus megtörtetett testét és issza meg Jézus kiontatott véréét. Áhítattal néz az ég felé: Hiszek benned, Uram, hiszek!

A tékozló fiú vidám szívvel készülődik az „utálatos” Pestre, amely már nem is oly utálatos. A tékozló fiú azonban nem akarja megbúsítani édesanyját, aki ünnep után felkészíti a szövőszéket s azon egy rend ruhára valót sző a fiának. A tékozló fiú ismét igazi székely fiú akar lenni, aki nem szégyell járni az aszfalton édesanyja szőtte-fonta ruhában. Ezt veszi föl, amikor indul az útnak, a nagy útnak, amelynek vége táján ragyogni lát egy csillagot, a betlehemi csillaghoz hasonlatosat. Hiszi, szentül hiszi, hogy az ő dolgába Isten beleavatkozott, személy szerint beleavatkozott. Hát — Isten nevében előre!

Még egy meleg pillantást vet a vasúti kocsik ablakából erdőzúgásos, vadgalamszólásos, szép Erdővidék felé, az édes anyaföld felé: ez a pillantás egy szent fogadalom.

— Tied a szívem, tied a lelkem, tied mindenem, édes anyaföldem!

(Vége az első kötetnek.)

TARTALOM

	oldal
Az Olvasónak.....	3
Első fejezet. Ebben az író a faluját s a nemzetiségét mutatja be	5
Második fejezet. Ebben felelet lesz arra az együgyű kérdésre: miért építettek házat Gábor bácsinak, holott még csak 20 éves volt? Ennek rendjén szó lesz a régi és mai székely házakról, sőt arról is, milyen volt az iskola.....	39
Harmadik fejezet. Ebben az író néhány lapot szentel édesapjának, akivel az olvasónak még gyakran lesz találkozása.....	59
Negyedik fejezet. Ebben az író feleleveníteni próbálja az erdei életet, amilyennek ő kisgyermekkorában látta.....	68
Ötödik fejezet. Ebben az író arról az esztendőről beszél, amikor az öregek megfiatalodtak.....	88
Hatodik fejezet. Ebben az író a régi kollégiumot próbálja megeleveníteni, amilyenek gyermekszemmel látta.....	118
Hetedik fejezet. Ebben sok minden közt két különös emberről és egy igen szomorú temetésről lesz szó.....	185
Tizenkettedik fejezet. Ebben egy székely fiú igen megütődik azon, hogy az „ország szíve” nem magyar	226
Nyolcadik fejezet. Ebben az író bocsánatot kér, hogy nem is egy, de két igen szomorú temetésről kell megemlékeznie.....	165
Kilencedik fejezet. Ebben az író egy falut próbál megeleveníteni, melyben a lelkek még nem szabadultak fel.....	177
Tizedik fejezet. Ebben megtudjuk, hogyan lesz diákból úr, s többek közt azt is, milyen hasznos dolog a legáció?.....	191
Tizenegyedik fejezet. Ebben sok mindenről lesz szó, többek közt egy pár csizmáról is, sőt egy kis kapunak a kilincseről is	212
Tizenharmadik fejezet. Ebben egy igazi tékozló fiúról lesz szó, aki meghalni készül, mivelhogy töredelmes vallomásra képtelen.....	248